Dainora Eigminienė
Asta Karaliūtė
Darius Kuolys
Aušra Martišiūtė-Linartienė
Vida Lisauskienė
Jurga Sadauskienė

Literatūra

9 klasė

II dalis

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Vilnius, 2017

Redaktorės: Violeta Meiliūnaitė ir Aurelija Tamulionienė
Korektorė Rita Navikienė
Maketavo Rokas Gelažius

Remtasi Daivos Vaitkevičienės parengtu mitų nagrinėjimu

Viršelyje – Antanas Mončys. *Vandens nešėja*, fragmentas, 1977 m.

Sutartiniai ženklai

– privalomas tekstas

– klausimai ir užduotys

– kūrybinės užduotys

– tiriamosios užduotys

– apibendrinamosios užduotys

Šį kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo ir mokslo įstaigų bibliotekose, muziejuose arba archyvuose, draudžiama mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Dainora Eigminienė, Asta Karaliūtė, Aušra Martišiūtė-Linartienė,
Darius Kuolys, Vida Lisauskienė, Jurga Sadauskienė, 2017
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017

ISBN 978-609-425-220-4

Turinys

4. Kartų pokalbis: mitai, tautosaka, literatūra 6
VEIDAS DEIVISAS. Nykstančių kultūrų svajonės 9

MARIJA GIMBUTIENĖ ATVERIA PROTĖVIŲ PASAULĮ 11
Apie Mariją Gimbutienę 12
Iš Marijos Gimbutienės dienoraščių, prisiminimų, kalbų 14
MARIJA GIMBUTIENĖ. Žodis Lietuvõs jaunimui 15
Norberto Vėliaus ir Marijos Gimbutienės pokalbis 19
JONAS MEKAS. Laiškai iš Niekur 22

1. MITAI AIŠKINA PASAULĮ 25
Kaip visa prasidėjo: mitai sakmėse, dainose, padavimuose 28
Tautos kilmės ir steigties mitai 37
Sovijaus mitas 38
Palemono mitas 41
Vaidevučio mitas 46
Mitai mūsų laikais 53
Apibendriname potemę ir įsivertiname 59

2. PASAKOS TIESA 61
Eglė žalčių karalienė 65
Marti iš jaujos 74
Varpas vaško bokšte 77
Apibendriname potemę ir įsivertiname 82

3. DAINOS GALIA 84
Vai ant kalno, ant aukštojo 89
Oi jau mano mielas 90
Oi, kad aš jojau uliavojau 91
Ei tu strazde, strazduži 92
Ei tu, liepele ūžuonėle 93
GINTARAS BERESNEVIČIUS. Dainavimas atsistojus 95
Dainų užauginta poezija 97
Apie Antaną Strazdą 98
ANTANAS STRAZDAS. Strazdas 101
ANTANAS VIENAŽINDYS. Ilgu ilgu man ant svieto 105
PAULIUS ŠIRVYS. Kai brendu naktimi 107
MARCELIJUS MARTINAITIS. Kai sirpsta vyšnios Suvalkijoj 108
JONAS STRIELKŪNAS. Žiedas vėjuotą rudens dieną 110
Apibendriname potemę ir įsivertiname 112

5. Literatūra, kurianti mūsų tapatybę 113

DONELAIČIO KODAS 116
Apie Kristijoną Donelaitį 119
KRISTIJONAS DONELAITIS. Metai 125
Apibendrinamosios užduotys 142

KUDIRKOS APSISPRENDIMAS 145
Apie Vincą Kudirką 146
VINCS KUDIRKA. Iš mano atsiminimų keletas žodelių 149

ŽEMAITĖS STEBUKLAS 153
Apie Žemaitę 155
ŽEMAITĖ. Marti 169
Apibendrinamosios užduotys 199

VINCO KRĖVĖS VISUOTINUMAS 203
Apie Vincą Krėvę 205
VINCAS KRĖVĖ. Skerdžius 207
Apibendrinamosios užduotys 233

IEVOS SIMONAITYTĖS STIPRYBĖ 234
Apie Ievą Simonaitytę 235
IEVA SIMONAITYTĖ. Aukštujų Šimonių likimas 241
Apibendrinamosios užduotys 261

LIONGINO BALIUKEVIČIAUS-DZŪKO LIUDIJIMAI 264
Apie Lionginą Baliukevičių-Dzūką 266
LIONGINAS BALIUKEVIČIUS-DZŪKAS. Dienoraštis 267

DIANA GLEMŽAITĖ. Mes mokėsim numirt 282
BRONIUS KRIVICKAS. Partizanams 283

ROMUALDO GRANAUSKO ATMINTIS 284
Apie Romualdą Granauską 286
ROMUALDAS GRANAUSKAS. Gyvenimas po klevu 288
ROMUALDAS GRANAUSKAS. Liūdnosios upės 291
ROMUALDAS GRANAUSKAS. Elena 299
Apibendrinamosios užduotys 305

ALGIRDO LANDSBERGIO IŠTIKIMYBĖ 306
Apie Algirdą Landsbergį 307
ALGIRDAS LANDSBERGIS. Žodžiai, gražieji žodžiai 309

ALGIMANTAS MACKUS. Chapel B: *Antanui Škėmai* 325
ALGIMANTAS MACKUS. Užsklanda: rečitatyvas ir šauksmas 326
LIŪNĖ SUTEMA. Kraujas 327
KAZYS BRADŪNAS. Partizanų baladė 327
KAZYS BRADŪNAS. Ištikimybė 328
RIMVYDAS STANKEVIČIUS. Esu 329
RIMVYDAS STANKEVIČIUS. Paklaustas apie kilmę 330
RIMVYDAS STANKEVIČIUS. Vėl paklaustas apie kilmę 330
RIMVYDAS STANKEVIČIUS. Skeveldra 330

Apibendriname potemę ir įsivertiname 331

Patarimai 335
Sąvokų žodynėlis 342
Tekstų ir iliustracijų šaltiniai 345

5 Literatūra, kurianti mūsų tapatybę

Antanas Mončys. *Vandens nešėja*, 1977 m.

„Pažink gi, žmogau, kas esi“, – prieš daug amžių kvietė profesorius Konstantinas Sirvydas, sakydamas Vìlniuje lietuviškus pamokslus. Kas esi, kuo Tavo gyvenimas paremtas, kas sudaro Tavo tapatybę? Tai svarbūs, esminiai, ne visada lengvai atsakomi klausimai. Kiekvienas žmogus, norintis būti savarankiškas, tokius klausimus svarsto ir mėgina pats sau į juos atsakyti. Jeigu pats neapsibrėži, kas esąs, tave apibrėžia kiti.

Asmuo, kaip ir tauta, kuriasi tapatybę pažindamas ir suvokdamas tai, ką jam perdavė tėvai ir protėviai, aiškindamasis ir suprasdamas, kas jam egzistenciškai svarbiausia, kuo jis nori ir siekia būti, nuolat veikdamas – rinkdamasis, apsispręsdamas ir taip savo tapatybę teigdamas.

Literatūra – nepaprastai svarbus šaltinis tapatybei suvokti ir kurtis. Kodėl? Naujaisiais laikais literatūra, kartu su kitais menais, yra tarsi perėmusi mito vaidmenį – ji išsako, liudija žmogaus ir bendruomenės tapatybei svarbias reikšmes, vaizdinius, idėjas, vertybes, skatina mus savo tapatybės klausimus svarstyti. „Literatūros kūrinys, kaip ir mitas, moko mus kitaip pažvelgti į pasaulį: jis atskleidžia, kaip žvilgtelėti į savo širdį ir pamatyti pasaulį iš ten, kur nėra mūsų pačių egoizmo“, – teigia airių mokslininkė Karen Armstrong.

Kiekvienos tautos literatūra liudija, kaip bendruomenė, jos žmonės savo tapatybę kūrėsi, kokias tapatybės krizes išgyveno, kaip jas stengėsi įveikti. Todėl literatūros istoriją galime suprasti, rašyti ir kaip tapatybės istoriją, – sako literatūros tyrinėtoja Viktorija Daujotytė.

Iš tiesų, lietuvių literatūra gali būti skaitoma kaip dramų ir nuotykių kupinas pasakojimas apie lietuviškosios tapatybės išmėginimus, praradimus ir atradimus, gynimą ir kūrimą. Tad skaitydami Kristijono Donelaičio, Vinco Kudirkos, Žemaitės, Vinco Krėvės, Ievos Simonaitytės, Liongino Baliukevičiaus-Dzūko, Romualdo Granausko, Algirdo Landsbergio kūrinius, mėginsime suprasti, kokias tapatybės atramas šie autoriai atrado patys ir siūlė savo bendruomenei. Ką reiškė būti lietuvininku XVIII amžiaus Prū́sijos karalystėje, „litvomanu“ XIX amžiaus Rùsijos imperijoje, lietuviu XX amžiaus Sovíetų Sąjungoje ar Jungtìnėse Amèrikos Valstìjose? Kuo skirtingų laikų ir asmenybių lietuvybė skyrėsi? Ir kas, amžiams bėgant, lietuviškoje tapatybėje išliko pastovaus? Pagaliau, ką reiškia būti lietuviu šiandien?

Taip pat svarstysime, kaip tautos likimą veikė menininkų, stiprių asmenybių apsisprendimai maištauti, eiti prieš srovę, pasipriešinti tikrovei, kitų primestai tvarkai. Kodėl be K. Donelaičio vargiai būtume turėję Maironį, be Jono Basanavičiaus – V. Kudirką, be Žemaitės ir V. Krėvės – R. Granauską?

Tam, kad geriau pažintume save, stengsimės pamatyti platesnį savos kultūros audinį, įžvelgti jungtis tarp įvairių laikų asmenybių ir jų kūrinių, tarp jų ir mūsų. Juk mus ir iki mūsų gyvenusius, kūrusius jungia ta pati jaunystė, – sako literatūros istorikas Juozas Girdzijauskas. Ir taip šią savo mintį paaiškina: „Sensta ir miršta žmonės, bet ne kūriniai, ne literatūra. Kūriniai ir knygos nesensta ir nemiršta – jie lieka tokie, kokie gimė, kokie buvo sukurti. Paseno ir mirė Donelaitis, Baranauskas, bet „Metai“ ir „Anykščių šilelis“ liko amžinai jauni. Tačiau kūrinių jaunystė neleidžia ir jų kūrėjams pasenti ir numirti. Todėl amžinai jauni yra Mažvydas ir Daukša, Donelaitis ir Baranauskas, Maironis ir Vaižgantas.“

„Mes buvome laukiami“, – sako žydų kilmės vokiečių filosofas, literatūros kritikas Valteris Benjaminas. Mes esame buvę anksčiau gyvenusių žmonių lūkesčiuose, viltyse, mintyse. K. Donelaitis, V. Kudirka, Žemaitė, R. Granauskas ir kiti rašytojai galvojo apie mus. Ir šiandien jie kreipiasi į mus savo tekstais. Mums lieka juos išgirsti, atsiliepti ir pamėginti užmegzti pokalbį.

Antanas Mončys. *Paukštis*, 1974 m.

DONELAIČIO KODAS

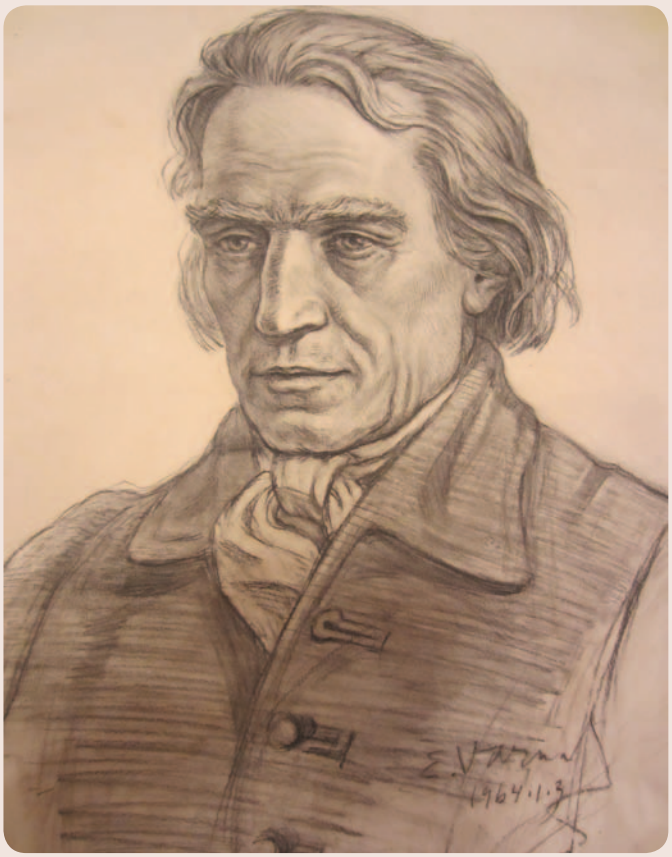

Kristijono Donelaičio portretas. Dailininkas Erikas Varnas, 1964 m.

Gerų lietuvių mūsų laikais reta.

Kristijonas Donelaitis, 1777 m.

Donelaičio vardas bus su dėkingumu menamas tol, kol gyvuos lietuvių tauta.

Jo kūrinys „Metai“ įgyja klasikinę vertę ir tampa lietuvių tautai pavyzdiniu kūriniu, šedevru.

Visame veikale viešpatauja lietuvio charakterį atitinkanti romi, kūdikiška sąmonė, tauri mąstysena, kuri bodisi bet kokia priespauda ir nedorybe.

Liudvikas Rėza, 1818 m.

Pagirtas dainius Donelaitis įrodė savo garbingoj dainoj, kad tas, kas turi proto ir Homero ar Vergilijaus aukso plunksną, gali ką norėdamas gudrių gudriausiai rašyti lietuvių ir žemaičių kalba.

Simonas Daukantas, 1822 m.

Kristijono Donelaičio „Metai“ turi sužadinti ypatingą mūsų susidomėjimą, nes yra patikimas lietuvių tautos papročių paveikslas.

Adomas Mickevičius, 1823 m.

Donelaičio drąsoje ir tame nore lietuviškai rašyti, kada jau nutautėjimas buvo didelis, yra pirmas pajautimas savo tautinės vertybės, to troškimo „sau gyventi“. <...> Donelaitis visada trauks mus savo tikrumu, lietuviškumu, giedria ir stipria idėjine dvasia. Donelaitis – tos dvasios sveikatos, to ramaus savęs žinojimo pavyzdys.

Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, 1913 m.

Ką Lietuvai paliko Donelaitis? Kokį dvasios turtą jis mums užrašė?

Jis mokėjo giliai atjausti gamtos ir žemės grožę ir kitiems ją parodyti. Tas tai jausmas ir sutvėrė jo įstabius paveikslus. Jie spindės kaip deimantai pelenuose ir amžinai vis taip degs. <...>

Donelaitis pirmas realistas ne tik mūsų literatūroj, bet ir Vokietijoj, ir Francijoj.

Ir kad žinai, jog Lietuvoje buvo tokie žmonės, tai ir tikies, jog ji dar daug kuo gali pasireikšti, jog joj dar tūno galingos gyvybės jėgos.

Ignas Šeinius, 1915 m.

Kaip italuose Dantė, taip mūsuose Donelaitis ne tik pradeda literatūrą, bet iškart užima joje labai žymią, gal net žymiausią iki šiol vietą.

Maironis, 1923 m.

Donelaitis aiškiai išmanė, kad žmogus tik tada veikiau pasilieka doras, jeigu palaiko prigimtą tautiškumą.

Lietuviams, sako Donelaitis, pridera būti tauraus žmoniškumo žmonėmis. Bet toks žmoniškumas tegali atsiskleisti lietuviams reiškiantis savo protėvių būdu ir kalba.

Donelaitis žmogų mato paties gamtos gyvenimo viduje. <...> Taip aiškėja Donelaičio lietuviškumas.

Donelaičiui labai rūpėjo lietuviškumo taurėjimas.

Vydūnas, 1947 m.

Visoje Vakarų Euròpos literatūroje Donelaitis buvo novatorius: jis žiūrėjo į baudžiauninką kaip į asmenybę. Jis įvedė į poeziją tokią demokratinę, kaimo žmogaus kalbą, kurios būtų išsigandę patys drąsiausi XVIII amžiaus laisvamaniai. Donelaičio veikėjai veža mėšlą, ir Pričkus ragina juos taisyklingais hegzametrais, kuriais kalbėjo Olimpo dievai.

Jurgis Lebedys, 1954 m.

Donelaičio kūrinyje pasaulis tampa šventove. <...> Kaip tik per žemę su visu jos žemiškumu ir apsireiškia dieviška būtis: nieko nėra tikresnio už augalą, molį, mėšlą, taigi už Dievo malonę čia ir dabar, žemėje. <...>

Donelaičiui rūpėjo tiesa, taip, kaip tiesa yra pats mūsų purvinos ir gražios žemės buvimas Dievuje.

Rimvydas Šilbajoris, 1982 m.

Heroizmo Vyžlaukio būrams reikia nė kiek ne mažiau negu Tròjos gynėjams. Kaip ir Trojà, lietuvių bendruomenė turi išlikti, išsilaikyti svetimųjų apsiaustyje. Apsuptiems lietuviams priešintis yra nė kiek ne lengviau, o gal dar ir sunkiau. Jie tegali priešintis darbštumu, prisirišimu prie savo kalbos ir papročių, griežtu dorumu ir garbingumu. Tam reikia karžygiško atkaklumo, kantrybės ir narsos. Būrai turi be paliovos kautis su savo ydomis ne tiek dėl asmeninio tobulumo ir amžinojo išganymo, kiek dėl bendruomenės išlikimo.

Milžiniški yra Donelaičio nuopelnai ne tik lietuvių, bet ir pasaulio literatūrai, nes panašaus epo XVIII amžiuje niekas nebuvo sukūręs.

Dalia Dilytė, 2005 m.

Veikia tam tikras „Donelaičio kodas“, kuris tarsi dešifruojamas, kai ištinka kokie negerumai, o ypač kai kyla grėsmė prarasti savo tapatybę.

Marcelijus Martinaitis, 2012 m.

Kol turime Donelaitį, turime ir vilties. Tai geras vaistas nuo visų rūšių marazmų – ar sovietinio, ar šiandieninio vartotojiško.

Vaidas Šeferis, 2012 m.

Apie Kristijoną Donelaitį

Didelių rašytojų kūriniai ir jų asmenybės – kaip kadaise mitai ir jų herojai – turi galios telkti žmones į bendruomenes. Jie neretai tampa svarbia tautų tapatybės dalimi. Graikams tokiu rašytoju jau prieš tūkstančius metų virto Homeras su „Iliada“ ir „Odisėja“, italams – Dantė ir jo „Dieviškoji komedija“, anglams – Viljamas Šekspyras ir jo dramos bei lyrika, ispanams – Migelis Servantesas ir „Don Kichotas“. Mums, lietuviams, tokiu kūrėju yra tapęs Kristijonas Donelaitis, o telkiančiu kūriniu – jo parašyti „Metai“. „Lietuviškumo, lietuviško galvojimo, jautimo pamatai padėti mums Donelaičio“, – sako literatūros tyrinėtoja Viktorija Daujotytė. Kodėl būtent Donelaičio? Kad suprastume, turime kiek išsamiau susipažinti su jo asmenybe ir kūryba.

Kristijõnas Doneláitis (1714–1780) ateina iš toli – iš Prūsų, arba Mažõsios, Lietuvõs, iš ilgaamžės šio krašto kultūros tradicijos. Prisiminkime: XIII amžiuje kryžiuočiai užkariavo senųjų prūsų žemes prie Baltijos jūros ir įkūrė jose karinę bei religinę Vokiečių Ordino valstybę. Į ją pateko ir dalis vakarinių lietuvių. 1525-aisiais paskutinis kryžiuočių magistras Albrechtas Brandenburgietis panaikino šią valstybę ir įsteigė pasaulietinę kunigaikštystę, kurią pavadino senųjų krašto gyventojų vardu – Prūsija. Kunigaikštis Albrechtas, kurio motina buvo Gedimino ir Jogailos palikuonė, pavertė savo šalį liuteroniška ir rūpinosi, kad jo valdomos tautos pažintų Dievą gimtosiomis kalbomis. Jis savo lėšomis išleido tris prūsiškas knygas, globojo Martyną Mažvydą ir kitus lietuvių intelektualus, rėmė pirmųjų lietuviškų knygų leidybą. Lietuviai Abraomas Kulvietis ir Stanislovas Rapolionis buvo pirmieji kunigaikščio Albrechto Karaliáučiuje atidaryto universiteto profesoriai.

1701-aisiais Prūsija pasiskelbė karalyste, jos valdovas Frydrichas I karūnavosi Karaliáučiuje. Per vainikavimo iškilmes monarchas lygintas su pirmuoju senųjų prūsų ir lietuvių karaliumi Vaidevučiu, jam simboliškai dovanotas tais metais pirmąkart lietuviškai išleistas Naujasis Testamentas.

Lietuviai, save vadinę lietuvininkais, Prūsijos karalystėje susidūrė su dvejopu valdžios požiūriu: į juos žvelgta ir globėjiškai – kaip į paskutinius išlikusius senuosius krašto gyventojus (prūsai jau buvo išnykę), ir iš aukšto, su panieka – kaip į menkesnius, atsilikusius, „necivilizuotus“. XVIII amžiaus pradžioje Karaliáučiaus universitete pradėta dėstyti ir lietuvių kalba – pats karalius globojo lietuvių kalbos seminarą. Universiteto profesoriai rūpinosi lietuviškų religinių knygų rengimu. Tuo pat metu bažnyčias ir mokyklas prižiūrėję valdžios pareigūnai ir mokslininkai ragino nešvaistyti pinigų – nebeleisti brangių lietuviškų knygų, bet mokyti lietuvius vokiškai. Mat, pasak jų, „Lietuva yra maža žemė“, o joje „lietuvių kalba jau tokia reta, kad po dešimtmečio visai išnyks ir visi kalbės vokiškai“. XVIII amžiaus viduryje Prūsų Lietuvõs (taip vadinta lietuvių gyventa Prūsijos karalystės dalis) mokyklose buvo įvesta vokiečių kalba.

Lietuvių daugumą Prūsijoje sudarė labiausiai pažeminta nelaisvų žemdirbių bendruomenė – baudžiauninkai. Lietuviai daug smarkiau nei kiti karalystės gyventojai nukentėjo nuo 1709–1711 metais siautusio maro: Prūsų Lietuvojè tuo metu išmirė daugiau nei pusė žmonių – iš 300 000 liko vos 145 000. Ištuštėjusiame lietuvių krašte Prūsijos karaliai įkurdino kolonistus iš Vokietìjos ir kitų žemių. Valdovai vadino lietuvius „vergų tauta“ ir aiškino: „Kuo daugiau vokiečių atvyks, tuo maloniau ir geriau, jais reikia keisti lietuvius, kurie jokie šeimininkai“. Skirtingai

nei baudžiavą ėjusiems lietuviams, kolonistams leista ūkininkauti laisvai. Tolmìnkiemio parapijoje, kurioje klebonavo K. Donelaitis, iš trijų tūkstančių gyventojų – lietuvių buvęs tik trečdalis.

Dalis išsilavinusių lietuvių kunigų priešinosi germanizacijai. Jie atkakliai tęsė senas šio krašto lietuvybės tradicijas: rengė religines lietuviškas knygas, rinko tautosaką, rašė žodynus ir gramatikas, tyrinėjo lietuvių kalbą, sykiu viešai gynė žmogiškąjį lietuvių orumą ir jų kalbos teises. K. Donelaičio kaimynas, Valtarkiemio klebonas Pilypas Ruigys, pirmąkart paskelbęs lietuvių liaudies dainas, lygino lietuvių kalbą su senąja graikų kalba, o išleisto lietuvių kalbos žodyno pratarmėje teigė, kad noras germanizuoti lietuvius prieštarauja Dievo tvarkai ir tęsia senąją kryžiuočių politiką. Ir kiti XVIII amžiaus lietuvių kunigai viešai piktinosi tais „pasipūtusiais vokiečiais“, kurie „mūsų mielą Lietuvą peikia“ ir „lietuvininkus per kiaulę laiko“. Jie aiškino, kad Dievas myli vargšų lietuvininkų sielas taip pat, „kaip karalių didelių“.

K. Donelaitis įsiliejo į negausias lietuvybės gynėjų gretas. Jis sąmoningai pasirinko tarnavimą lietuvių bendruomenei, stojo greta niekinamų būrų – nelaisvų valstiečių baudžiauninkų. Ir toks jo apsisprendimas lietuvių kultūrai buvo lemtingas.

Poetas kilęs iš lietuviškos laisvų valstiečių šeimos. Gimė Lazdynėlių kaime, netoli Gumbìnės, Prūsų Lietuvoje. Vos šešerių būdamas, neteko tėvo. Vaikystės ir jaunystės metais gyveno skurdžiai, ne kartą kęsdamas badą. Mokėsi Karaliáučiaus Katedros mokykloje – geroje lotyniškoje kolegijoje, kur buvo dėstomos ir graikų, hebrajų, prancūzų kalbos. Šią mokyklą baigęs, studijavo Karaliáučiaus universitete teologiją, lankė ir karališkąjį Lietuvių kalbos seminarą. Universitete K. Donelaitis klausėsi tų pačių profesorių, kaip ir pasaulinio garso filosofas Imanuelis Kantas. Kaip ir I. Kantas, lietuvių rašytojas domėjosi gamtos mokslais, mechanika, filosofija. Universitete jis įgijo visapusišką, Apšvietos žmogui būdingą išsilavinimą. K. Donelaitis gerai išmanė Antikos filosofiją ir literatūrą, vokiškai rašė filosofinius eilėraščius, mokėjo muzikuoti, netrukus visame krašte išgarsėjo paties pagamintais mikroskopais, termometrais, barometrais, klavesinais ir neseniai išrastu fortepijonu. Baigęs studijas, dirbo choro vadovu, vargonininku ir giedojimo mokytoju Stãlupėnų pradžios mokykloje, prie pat Lietuvõs Didžiosios Kunigaikštystės sienos. Po trejų metų, 1743-iaisiais, buvo paskirtas Tolmìnkiemio bažnyčios klebonu. Juo išbuvo iki mirties. Tolmìnkiemyje K. Donelaitis ir sukūrė „Metus“ – savitą lietuvių tautos epą, po mirties pelniusį jam pasaulio pripažinimą.

K. Donelaitis galėjo būti vokiečių poetu ar auksinių rankų konstruktoriumi, galėjo ramiai eiti įprastas kaimo klebono pareigas, kaip dauguma Prūsų Lietuvõs kunigų. Tačiau apsisprendė imtis to, ko niekas iki jo nebuvo daręs, – paniekinta lietuvių kalba rašyti taip, kaip rašė graikų dainius Homeras, romėnų poetas Vergilijus. Šitaip poetas gynė lietuvių kalbos ir tautos teisę išlikti, būti to meto Apšvietos pasaulyje, kuris tautas buvo linkęs skirstyti į kultūringas, civilizuotas ir laukines, barbariškas.

Tautos orumui ginti K. Donelaitis pasirinko antikinio epo formą ir antikinę eilėdarą – šešių pėdų hegzametro eilutę, kurioje kaitomi ilgieji ir trumpieji skiemenys. Homeras ir Vergilijus hegzametru aukštino graikų ir romėnų didvyrius, Tolmìnkiemio klebonas – vyžotus lietuvininkus. Vartodamas hegzametrą, K. Donelaitis siekė parodyti lietuvių kalbos vertę, atskleisti jos prigimtinį panašumą į senąsias graikų ir lotynų kalbas: juk lietuvių kalba, kaip antikinės kalbos, išsaugojo ilguosius ir trumpuosius balsius bei skiemenis, kuriuos prarado kitos šiuolaikinės Euròpos kalbos.

„Metai“ – tai pasakojimas apie Vyžlaukio valsčiaus būrų (tokiu germanizmu Prū́sų Lietuvojè vadinti baudžiaviniai valstiečiai) gyvenimą. Tačiau tai nėra paprastas pasakojimas. K. Donelaičio epe, kaip Homero kūriniuose, slypi tautinės bendruomenės kalbos, mąstymo, vaizduotės, vertybių lobynas, per šimtmečius kurtas tautos pasaulis. Būtent šią „Metų“ ypatybę pabrėžė juos į vokiečių kalbą išvertęs, 1818 metais išleidęs ir pasauliui pristatęs Karaliáučiaus universiteto profesorius Liudvikas Rėza. Jam pritarė didysis Lietuvõs poetas Adomas Mickevičius, istorikas Simonas Daukantas, iš karto pastebėję ir įvertinę išspausdintą K. Donelaičio kūrinį.

Karališka Gromata /
Jog
Ne wiens nůg pirmôs dienôs paukßčkiô Menesês
ßô meto rokůjant
Tolaus
Wÿzias
Ant sawô kojů drystu turrėti.
Berlyne Pirmoje dienoje Rugpjûtês Menesiô / Tukstanczame/ Sekmame Szimtame bey dwideszimtame ketwirtame mete.

Karaliaus įsakas, draudžiantis avėti vyžas

Iš antikinio epo lietuvių poetas perėmė ne tik eilėdarą, bet ir herojų monologus bei dialogus, vaizdingą žodyną, epitetus ir hiperboles. Dialogų gausa rodo, kad K. Donelaičiui, kaip ir Homerui, rūpėjo sukurti tarpusavio ryšiais sujungtos bendruomenės paveikslą. Iš tiesų, „Metus“ galime skaityti kaip lietuvininkų pokalbį, kuriame aptariami esminiai tautos gyvenimo klausimai: santykis su Dievu ir jo duota tvarka, su kitais ir svetimais, bendruomenės prigimtis, būdas, dorybės ir jų išsaugojimo rūpesčiai. Būtent veikėjų pokalbyje atsiskleidžia bendruomenės išmintis, išryškėja lietuvininkų tautos tapatybė.

Visą K. Donelaičio kūrinį yra persmelkusi tautos likimo ir išlikimo idėja. Poetas vaizduoja Vyžlaukio lietuvininkų bendruomenę, kovojančią dėl savo garbės, papročių, kalbos, tapatybės – dėl ateities. Pasak literatūros tyrinėtojos Dalios Dilytės, ši bendruomenė, nors nesikauna mūšio lauke, bet nuolat didvyriškai grumiasi su dvaru ir kolonistais už savo išlikimą: lietuviai valstiečiai, kaip ir legendinės Tròjos gynėjai, siekia išsilaikyti, išlikti svetimųjų apsiaustyje.

„Metuose“ išdėstoma ir tautos pasipriešinimo, atsilaikymo, išlikimo programa. K. Donelaitis ragina lietuvininkus nesusitaikyti su jiems primetama tikrove, likti ištikimiems savo papročiams, neišsižadėti savo tapatybės. Maištingas yra jau pats Vyžlaukio pavadinimas. Tokiu valsčiaus pavadinimu poetas ne tik metė iššūkį vokiečių valdininkams, kurie, pasak to meto lietuvių tautosakos, „lietuvininką už vyžą laiko“, bet ir maištavo prieš patį Prū́sijos karalių. Mat valdovas 1724 metų įsaku buvo uždraudęs savo karalystėje avėti vyžas – iš liepų karnų pintą tradicinį lietuvių valstiečių apavą. „Karališka gromata“ skelbė, kad su vyžomis neleidžiama eiti į bažnyčią, dvarą ir baudžiavą, o jeigu kas su vyžomis ateitų į miestą, tas „per budelį tur ant subinės plaktas būti“. Tuo metu K. Donelaitis iškėlė vyžas kaip tautiškumo, lietuvių tapatybės ir ištikimybės protėviams ženklą ir kvietė tautiečius nepaklusti karaliui – nesigėdyti ir neatsisakyti vyžų: „O tasai, kurs užgimdams būru prasidėjo, / Gėdėtis vyželių būriškų neprivalo“.

Tolmiñkiemio klebonas, kaip ir XVI amžiaus Lietuvõs Didžiosios Kunigaikštystės intelektualas Mikalojus Daukša, laikė gimtąją kalbą prigimties dalyku ir glaudžiai siejo ją su žmogaus morale, su Dievo duota tvarka. Gimtoji kalba „Metuose“ iškeliama kaip svarbiausia tautinės ta-

patybės dalis. K. Donelaičio teigimu, atsisakęs savo kalbos, papročių, tikėjimo, lietuvis prarandąs dorovę ir griaunąs moralinę pasaulio tvarką. Kad išliktų savimi, jis visų pirma privaląs būti doras, „viežlybas“ – sąžiningai ir teisingai gyventi.

„Viežlybumo“ sąvoka lietuvių poetas nusakė tai, ką senovės graikai ir romėnai vadino žmogaus garbingumu, kilnumu, moraliniu grožiu. Taigi nelaisviems lietuvių valstiečiams K. Donelaitis kėlė tokį patį dorybės, garbingumo reikalavimą, kokį Homeras ir Vergilijus kėlė savo herojams – kilmingiems graikams ir romėnams. „Viežlybumą“ poetas priskyrė tradiciniam lietuvio būdui, jo papročiams ir teigė socialiai pažemintų tautiečių moralinį pranašumą prieš vokiečių valdininkus, diduomenę ir atvykusius kolonistus. Taip stengtasi pažadinti nelaisvų žmonių tautinę savigarbą ir žmogiškąjį orumą, paskatinti juos vertinti ir saugoti paveldėtą gyvenimo būdą.

Vokiečių valdininkų savivalė ir Lietuvõs kolonizavimas „Metuose“ vaizduojami kaip blogis, su kuriuo Vyžlaukio lietuvininkai nelinkę susitaikyti. Epo būrai drauge su pasakotoju atvirai piktinasi juos niekinančiais „ponpalaikiais“. Įsidėmėtina: lietuvininkai pažeminimui priešinasi, įžeidinėjami atsikerta. Epe lietuvis baudžiauninkas, tarsi Apšvietos intelektualas, drąsiai smerkia dvaro valdytojo žiaurumą, primena jam prigimtinę žmonių lygybę, valdžios pareigą tarnauti teisingumui.

K. Donelaitis, kaip dar vieną lietuvininkų tapatybės bruožą, iškelia labai stiprų ryšį su gamta. Pasak filosofo Vydūno, „Metuose“ išryškėja lietuvio pagarba ir užuojauta gyvybei, sugebėjimas matyti ir jausti gamtos ir pasaulio gyvumą. Pasaulį Tolmìnkiemio poetas vaizduoja kaip šventovę. Gamta čia – lyg simfonija, skambanti Dievo garbei. Ji visada dora, išmintinga, teisinga. Su gamta sutapęs žmogus bus taip pat doras ir teisingas, nes gamta jį priartinanti prie Dievo. K. Donelaitis kviečia būrus stebėti laimingus, Kūrėją giesmėmis šlovinančius paukščius ir sekti jais, mokytis iš jų pasitenkinti ir džiaugtis duotu gyvenimu.

K. Donelaitį išaugino Prūsijos lietuvių kultūros tradicija: religinė raštija, tautosaka, šios tradicijos išsaugota gyva tautinė savivertė ir savigarba. Jo kūrybą taip pat veikė XVIII amžiaus Apšvietos kultūra: jos dėmesys Antikai, žemiesiems luomams, gamtos pasauliui. Tuo metu ne vienas Vakarų Euròpos poetas vaizdavo valstiečių gyvenimą gamtos apsuptyje. Tačiau K. Donelaičio epas buvo unikalus. Tik Prūsų Lietuvõs poetas, būdamas intelektualas, sugebėjo susitapatinti su valstiečių bendruomene. Tik jis pasakojo apie žemdirbio darbą ir buitį iš paties valstiečio pozicijų, žvelgė į gamtą valstiečio žvilgsniu. „Metuose“ pirmąsyk valstietis baudžiauninkas buvo pavaizduotas kaip savarankiška asmenybė, kaip visos tautos atstovas, gyvenimo išmintis dėstyta šiurkščia žemdirbio kalba.

Po poeto mirties paskelbti „Metai“ XIX šimtmetyje priminė lietuvių tautos kūrybinę galią tiek pasaulio tautoms, tiek savimi išlikti siekusiems lietuviams. K. Donelaičio apsisprendimas veikė vėlesnių lietuvių rašytojų pasirinkimus, viešas laikysenas ir taip atvėrė lietuvių kultūrai ateitį. „Metai“ liudijo, kad per amžių sukrėtimus lietuvybė išliko gyva ir kūrybinga. Ir Prūsijoje, ir Rùsijos imperijoje gyvenusiems lietuviams tai buvo stipriausias kalbinis, kultūrinis argumentas tautos egzistencijai tęsti, lietuvybei įsipareigoti.

Jau caro valdžiai uždraudus lietuvių spaudą lotyniškais rašmenimis, Rùsijos mokslų akademija Peterbùrge 1865-aisiais išleido vokiečių kalbininko Augusto Šleicherio parengtą mokslinę K. Donelaičio raštų knygą. Ją lietuvių studentai su pasididžiavimu skaitė Maskvõs, Peterbùrgo ir Váršuvos universitetuose. Kiek vėliau lygindamas K. Donelaitį su Dante, Maironis pripažino

esminę Prūsijos poeto įtaką jo, lietuviškai rašančio kūrėjo, apsisprendimui, sykiu – ir visam tautiniam lietuvių atgimimui:

Jis ne tik buvo lietuvis, kaip Kantas ir kiti, bet gerai ir rašė lietuviškai, rašė dar tuomet, kuomet apie Lietuvõs atgimimą tik nedaugelis išrinktųjų nedrąsiai svajojo. Donelaitis mūsų vardą pakėlė aukštai svetimtaučių akyse. <...> Bet dar daugiau sužadino pačiuose lietuviuose savimi pasitikėjimą ir tėvynės meilę. Aš patsai nors anksti pamylėjau Lietuvą, bet šiaip, nedrįsdamas tuo per daug pasirodyti. Bet kuomet Mickevičiaus veikaluose išskaičiau žinelę, kaip Lietuvà turi didį savo poetą, kursai jau apie du šimtu metų puikiai apdainavo Lietuvą, kuomet dar nei Mickevičiaus, nei Šilerio, nei Getės dar nebuvo raštų, tuomet pradėjau didžiuotis, kad ir aš lietuvis. Man rodos, kad ne vienas iš mūsų savo praeity atsimena Donelaičio vardą, kursai prakalbėjo į jo širdį ir jausmus. Tokie mūsų praeities vardai daug nusveria. Drąsiau žmogui kovoti, kuomet jis jaučiasi ne vienas. <…> tai dvasios milžinai, tai žvaigždės, kurios aukštai šviečia ir kelią rodo.

Taigi Maironis mums liudija, kad būtent K. Donelaitis drąsino lietuvybę Didžiojoje Lietuvojė, ragino ją išeiti į viešumą. Tolmìnkiemio poetas brandino nepriklausomų lietuvių kartą. Jo kūrybos jėga veikė ne tik Maironį, bet ir rašytojus modernistus – Igną Šeinių, Sofiją Čiurlionienę-Kymantaitę, Kazį Binkį.

XX amžiaus viduryje Lietuvõs valstybei žlugus, vėl gręžtasi į „Metus“. Vydūnas po Antrojo pasaulinio karo aiškino lietuvių išeivijai K. Donelaičio epą kaip tautos išlikimo programą. Šios programos gaires nepriklausomybę atgavusiems Lietuvõs žmonėms dar kartą priminė Vydūno mokinė profesorė Marija Gimbutienė. 1993-iaisiais apsilankiusi Lietuvojė, kaip kadaise būrams K. Donelaitis, ji kalbėjo: tautai, kad išliktų savimi dabarties pasaulyje, būtinas stiprus moralinis stuburas, ir laisvam žmogui svarbu nenutraukti ryšio su gimtos žemės gyvybinėmis jėgomis, su tautos atmintimi, išsaugoti žemės šventumo jausmą.

„Donelaičio „Metuose“ esam lyg namuose, turim namus. Donelaitis gandrų pavyzdžiu mus moko namus taisyti – moko valstybę, moko šeimą“, – sako šiandien Viktorija Daujotytė. „Metus“ mūsų dienomis atranda ir kitos pasaulio tautos: Prūsijos poeto epas neseniai išverstas į italų, ispanų, prancūzų kalbas, net du nauji vertimai pasirodė rusų kalba. K. Donelaičio kūrinyje keliami žmogaus ir pasaulio darnaus sugyvenimo klausimai – svarbūs dabarties visuomenėms.

Klausimai ir užduotys

1. Aptarkite, kokias K. Donelaičio kūrybos reikšmes iškelia Lietuvõs menininkai ir mokslininkai.
2. Kodėl K. Donelaitis savo kūriniui pasirinko antikinę formą ir antikinę eilėdarą?
3. Pasvarstykite, kodėl K. Donelaitį galime vadinti maištininku. Prieš ką, kodėl ir kaip jis maištavo Prūsijos karalystėje?
4. Kodėl lietuvių kultūrai buvo svarbus K. Donelaičio apsisprendimas rašyti lietuviškai? Atsakykite remdamiesi Maironio pasakojimu.

Fragmentas iš Vytauto Valiaus kūrinio *Metai*. Vilniaus universiteto Kristijono Donelaičio skaitykla, 1977–1979 m.

Į paukščius žiūrėk!

Ištrauka iš „Pavasario linksmybių“

Jau saulelė vėl atkópdama budino svietą[1]
Ir žiemos šaltos trūsùs[2] pargráudama juokės.
Šalčių prãmonės[3] || su ledais sugaišti[4] pagavo[5],
Ir putodams sniegs visur į nieką pavirto.
Tuo laukus orai drungni gaivydami glostė
Ir žoleles visokias iš numirusių šaukė.
Krūmai su šilais visais išsibudino keltis,
O laukų kalnai su kloniais pametė skrándas[6].
Vìslab[7], kas rudens bjaurybėj numirė verkdams,
Vìslab, kas ežere gyvendams péržiemavojo
Ar po savo kerù[8] per žiemą buvo miegojęs,
Vìslab tuo pulkais išlindo vasarą svéikyt.
Žiurkės su šeškaĩs iš šalto pašalio traukės.
Várnos ir varnaĩ su šarkoms irgi pelėdoms,
Pelės su vaikais ir kùrmiai šilumą gyrė.
Musės ir vabalai, uodai su kaĩmene blusų
Mus jau vargyt vėl pulkais visur susirinko
Ir ponùs taip, kaip būrùs, įgelt išsižiojo.
Bet ir bitins jau šeimyną savo pabudyt
Ir prie darbo siųst bei ką pelnyt n’užsimiršo.
Tuo pulkai jų pro plyšiùs išlįsti pagavo
Ir lakstydami su birbynėms žaisti pradėjo;
O vorai kampuos sėdėdami veřpalus áudė
Irgi medžiot tinklus tylóms kopinėdami mezgė.
Bet ir meškos, ir vilkai šokinėdami džiaugės
Ir suplėšyt ką tylóms į pãgirį traukės.

[1] Svietas (sl.) – pasaulis; žmonės.
[2] Trūsas – kruopštus darbas.
[3] Pramonė – kūrinys, išmonė, darbas.
[4] Sugaišti – išnykti, pražūti.
[5] Pagauti – pradėti, imti; sučiupti.
[6] Skranda – seni kailiniai (paprastai neaptraukti).
[7] Vislab – visa, viskas.
[8] Keras – kelmas su visomis šaknimis.

Ale kokiẽ dyvaĩ – nei viens iš didelio pulko
Verkdams ar dūsáudams mus lankyt nesugrįžo;
Ne! ne verkt, bet linksmytis visi susirinko:
Nės darbai žiemos visur jau buvo sugaišę
Irgi pavasaris ant visų laukų pasirodė.
Tuo po tam pašaliai visi kribždėti pagavo
Irgi, bešūkaujant pulkams, ošims pasikėlė.
Viens storai, o kits laibai dainuoti mokėdams
Ir linksmai lakstydams ik debesių kopinėjo[1];
O kits ant šakų kopinėdams garbino Dievą.
Bet ir valgių dėl skūpų[2] nei viens nesiskundė.
Rūbai šio ir to dideĩ jau buvo nudilę;
O tūls lopytą parlėkdams parnešė kuodą
Ir pasisotyt ant laukų vos mažumą rado.
O štai ir taipõ parvargęs nieks nedejavo,
Bet visi visur sumišai šokinėdami džiaugės.
Gandras su kitais kaimynais parlėkė linksmas
Ir gaspadoriškai ant kraiko tárškino snapą.
Taip besidžiaugiant jam štai jau ir jo gaspadinė
Iš šaltos gaspãdos vėl išlindusi rados
Ir su savo snapu meilingą sveikino draugą.
Kraiką jie visur dideĩ sudriskusį rado;
Ogi namus naujus, užpérnai tikt budavotus,
Rado ant visų kampų permier[3] pagadytus.
Sienas ir čytùs[4] ir daug naujintelių sparų[5]
Vėjai su sparnais nuo kraiko[6] buvo nuplėšę.
Durys su langais ir slenksčiais buvo nupuolę;
Ogi troba visa visur išskrypusi rodės;
Tõdėl tuo abu, kaip reĩk tikriems gaspadoriams[7],
Vislab vėl taisyt ir provyt[8] sukosi greitai.
Vyrs tuojaus žagarų budavonei[9] parnešė glėbį;

[1] Kopinėti – laipioti.
[2] Skūpas (sl.) – menkas, prastas.
[3] Permier (hibr.) – per daug, be saiko.
[4] Čytas (sl.) – trikampis trobos galinės sienos viršus.
[5] Sparas (germ.) – gegnė, stogo atspara.
[6] Kraikas – kraigas, stogo viršus.
[7] Gaspadorius (sl.) – ūkio šeimininkas.
[8] Provyti (sl.) – ruošti, rengti, taisyti; užtaisyti (šaunamąjį ginklą).
[9] Budavonė (sl.) – trobesys, pastatas.

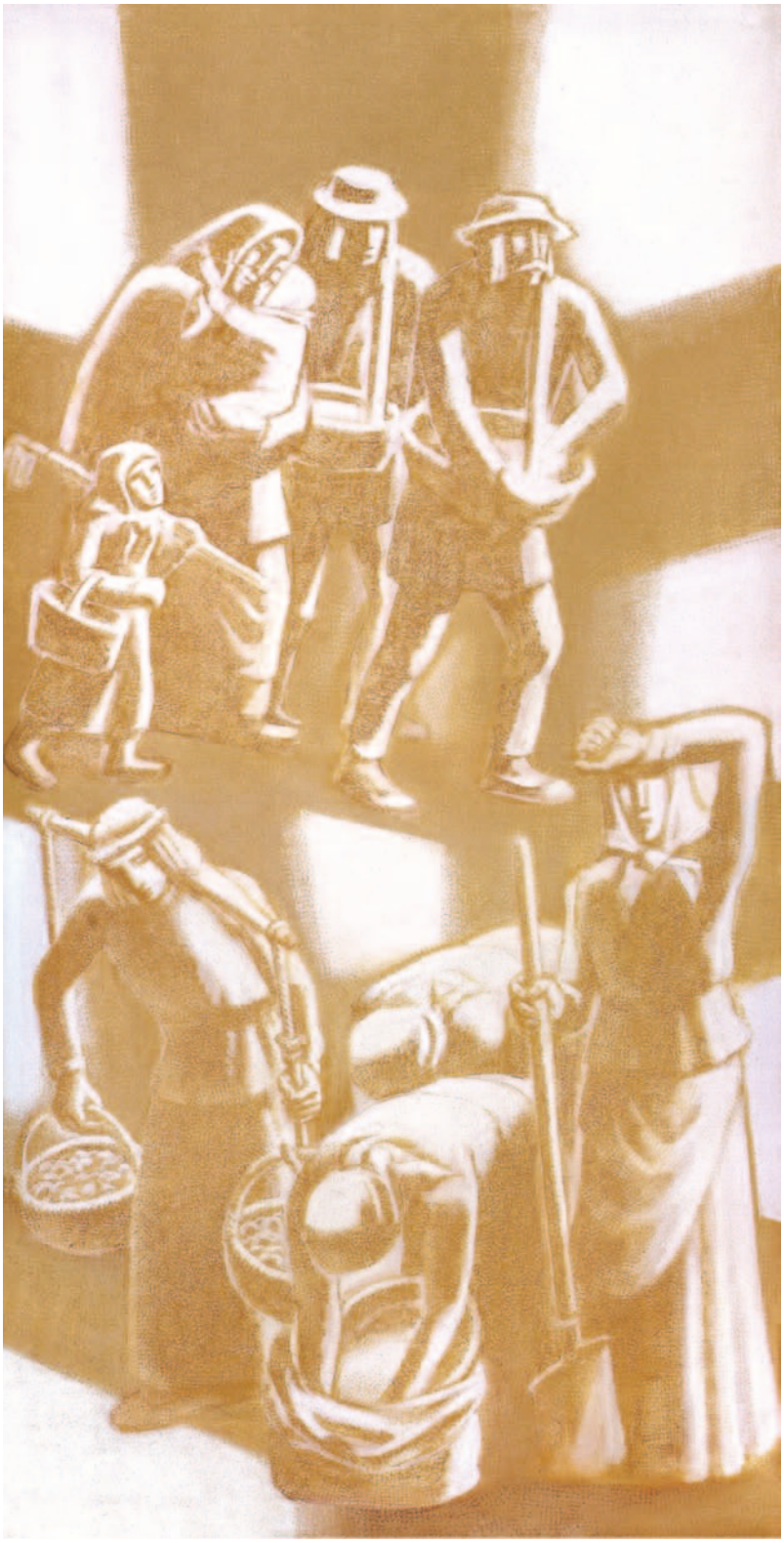

Iš Vytauto Valiaus kūrinio *Metai*

O gaspadinė[1] jo ‖ pūstynes[2] mañdagiai[3] lopė.
Taip po tam abu, daug dirbę bei trūsinėję,
Valgį sav sužvejot pas klaną nulėkė greitai
Ir, kelias varles bei rùpuižės paragavę,
Dievui iš širdies visos viernai[4] dėkavojo.
Tu žmogau niekings! mokýkis čia pasikãkyt[5]
Ir pasisotindams gardžiaus ‖ n'užmiršk savo Dievą.
Krūmus ir girias visokios ošino dainos;
O laukus visur bei pievas skambino gařsai.
Gẽgužės ir strazdai sumišai lakstydami žaidė
Ir Sutvértojį ‖ linksmai rykáudami gyrė.
Kregždės su lengvais sparnais aukštai pasikėlė
Irgi bešūtydamos[6] ‖nei kulkos šaudė per orus,
O paskui ‖ valgius prastus ‖ be priprovų[7] valgė
Ir pasivalgiusios pluškėjo pasaką savo.
Gervins ‖ ik debesių juodų ‖ dyvinai[8] kopinėdams
Ir nei verkdams irgi dejuodams skambino dangų;
Bet tai ne verksmai, kad jis taip skambina šaukdams,
Ne! jis nor pamokyt, kaip Dievo didė galybė
Ir paukštelių balsuos ‖ yr dideĩ stebuklinga.
Žvirbliai su vaikais žodžius girdėdami tokius:
„Rods, – tarė, – mūs giminė taip jau vis šlovina Dievą."
<...>
Tu niekings žmogau! mokýkis čia pasikãkint,
Kad tav kartais trõpijas skūpai prisivalgyt.
Į paukščius žiūrėk! Viens prastą kirminą kramto,
O kitsai, stokodams grūdo, gnyba žolelę.
Juk ir jie kasmẽts, mus atlankyt sukeliavę,
Kūdą vis ir álkstantį pavasarį randa;
O vei, tõdėl tikt nei viens niekados nesiskundžia.
Tav, žmogau! miels Dievs daugių daugiaũs dovanojo,
O tu dar nurni, kad, kartais alkaną dieną
Ar skūpus čėsus sulaukęs, šupinį gramdai?

[1] Gaspadinė (sl.) – ūkio šeimininkė.
[2] Pustynė (sl.) – griuvėsiai, dykuma.
[3] Mandagus – padorus; tinkamas, geras (ir apie daiktus).
[4] Viernas (sl.) – ištikimas, doras.
[5] Pasikakinti – pasitenkinti.
[6] Šūtyti (sl.) – juokauti.
[7] Priprova (sl.) – priedas, prieskonis, uždaras.
[8] Dyvinas (sl.) – nuostabus, nepaprastas.

Klausimai ir užduotys

1. Savo epą K. Donelaitis pradeda bundančios gamtos aprašymu. Aptarkite, kuo įspūdingas yra epe kuriamas pavasario gamtos vaizdas. Kodėl pasakotojas juo stebisi ir žavisi? Kaip šis vaizdas sukuriamas – kokios meninės išraiškos priemonės pasitelkiamos? Kokia šio vaizdo prasmė?
2. Kodėl poetas žmones kviečia mokytis iš gamtos, iš paukščių? Kokios gyvenimo išminties paukščiai moko?
3. „Metuose“ žmogaus pasaulis nuolat lyginamas su gamta. Kokie argumentai ir pavyzdžiai leistų teigti, kad žmogaus ir gamtos paralelė lietuvių kultūroje ir literatūroje turi gilią tradiciją? Savo svarstymus išdėstykite raštu.
4. Susipažinkite su literatūros tyrinėtojo Rimvydo Šilbajorio išsakytomis įžvalgomis interpretuojant K. Donelaičio „Pavasario linksmybes“ ir aptarkite, kokias gamtos paveikslo reikšmes mokslininkas atskleidžia:

„Pavasario linksmybių“ pradžioje nubrėžiama struktūrinė linija, kopianti kartu su saule aukštyn nuo bičių „birbynių“ iki Dievo garbinimo apoteozės gervino balse. Tos linijos crescendo *prasideda 65 eilute: „Krūmus ir girias visokios ošino dainos“ (PL 65), veda prie gegužių ir strazdų, kurie „Sutvertojį linksmai rykaudami gyrė“ (PL 68), ir pasiekia viršūnę su gervinu („Gervins ik debesių juodų dyvinai kopinėdams / Ir nei verkdams irgi dejuodams skambino dangų“; PL 73–74). Užsklandoje nusileidžiama nuo gervino aukštybių į pakelės dulkes, kur žvirblių šeima savo čirškėjimu „taip jau vis šlovina Dievą“. <...>*

Žvirblio čirškėjimas, lakštingalos giesmė ir žmogaus balsas išsitiesia į vieną nenutrūkstančią maldos melodiją, garbinančią Dievą. <...> Šis sakralinis pasaulio suvokimas „Pavasario linksmybėse“ išsiplėtoja ne tik atskirais sugretinimais, bet ir kaip vientisa metaforų sistema, kurioje santykiauja keturi pagrindiniai elementai: paukštis, erdvė, muzika ir žmogus. <...> Jau minėjome Gervino balso apoteozę; visas šis crescendo *yra dalis nuo pat „Pavasario linksmybių“ pradžios rūpestingai išvestos paralelės tarp gamtos ir žmogaus, kurioje muzika, giesmė atlieka metaforinio ryšio funkciją, o erdvė – saulė ir vėjas, ir atviras dangus sukurtas metaforas įprasmina, atstovaudami viską apgaubiančiam Dievo buvimui. <...>*

Po gandro epizodo, giriančio darbą ir dievobaimingą kuklumą, šeimos meilę – visas išganingas žmogaus savybes – vėl grįžta muzika, praturtinta tarpusavio meilės ir darbo turiniu, ir iškyla iki gervino balso aukštybėse, kada jis „skambina dangų“. Kaip tik ties tais žodžiais staiga ir susijungia gervino įvaizdis su pavasario šventės sakraline prasme žmogui: juk tas „kopinėjantis“ gervinas, ratais kildamas į dangų, kad jį ten „skambintų“, iš tiesų primena bažnyčios varpininką, šaukiantį į pamaldas. Saulė budina, vėjas iš numirusių kelia, gervinas skambina, ir štai jau skambina žmogus, džiaugsmingu tikėjimu ir malda atsiliepdamas į Dievo šauksmą: pasaulis tampa šventove. <...>

Donelaičio pasaulio transformacija į šventovę nenustelbia jo natūralaus gamtiškumo. <...> kaip tik per žemę su visu jos žemiškumu apsireiškia dieviška būtis: nieko nėra tikresnio už augalą, molį, mėšlą, taigi už Dievo malonę čia ir dabar, žemėje.

5. Dar kartą perskaitykite filosofo Vydūno įžvalgą:

Donelaitis žmogų mato paties gamtos gyvenimo viduje. Jis primena, kad augmenija ir gyvija iš žmogaus laukia visokio padėjimo. Todėl žmogus ir turėtų visa, kas gyva, pasitikti tauriausiu žmoniškumu. Taip aiškėja Donelaičio lietuviškumas.

Pamėginkite ją pagrįsti, remdamiesi K. Donelaičio epo ištrauka.

Iš Vytauto Valiaus kūrinio *Metai*

Ak! kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės[1]?

Ištrauka iš „Vasaros darbų“

„Ak! – tarė Krizas, – rods dar daug mums reĩks pasipùrtyt[2],
Ik visur savo bũriškus atliksime darbus.
Ale, žėlėk[3] Dievė, kaip gál vargings gaspadorius[4]
Iš bėdos išsirist, kad jam šeimyna neklaũso.
Aš, girdėk, brolau! šią kiáušę[5] žilą sulaukęs
Irgi nemaž ant svieto šiaip ir taip prisibandęs,
Daug dyvų̃[6] ir daug naujienų táv pasakysu.
<...>

Bet kaip sviets[7] po tam didžiuotis jau prasimanė
Ir lietùvninkai su vókiečiais susimaišė,
Štai ir viėžlybums[8] tuojaus į nieką pavirto;
Taip kad klãpai[9] vyžų, viėžlybai padarytų,
O mergáitės krõsytų10 ‖ margìnių[11] nekenčia.
Klãpai kaip ponãčiai su puikiais sopagãčiais[12],
O nenáudėlės mergáitės su kedelãčiais[13],
Lyg kaip jùmprovos[14] pasirodyt jau nesigėdi.
Taip lietùvninkai savo viežlybùmą pražaĩdė[15].
Bet ir mūs valgius, lietuviškai padarytus,
Tūls išdykėlis nenáuds išpeĩkt nesibijo.
Tévai mūs kytrì[16], kisielių vìrdami skanų
Ir su pienu jį šeimynai duodami válgyt,

[1] Gadynė (sl.) – laikas, metas, laiko tarpas.
[2] Pasipurtyti – sukrusti, stropiai dirbti.
[3] Žėlėk (sl.) – pasigailėk.
[4] Gaspadorius (sl.) – ūkio šeimininkas.
[5] Kiaušė – kiaušas, kaukolė.
[6] Dyvas (sl.) – stebuklas, keistybė.
[7] Svietas (sl.) – pasaulis; žmonės.
[8] Viežlybumas (hibr.) – garbumas, taurumas, dorumas.
[9] Klapas (sl.) – vaikinas, berniokas.
[10] Krosyti (sl.) – dažyti.
[11] Marginė – margas kaimo moterų sijonas.
[12] Sopagas (sl.) – aulinis batas.
[13] Kedelatis (hibr.) – iš kedelys (germ.) – sijonas.
[14] Jumprova (germ.) – panelė.
[15] Pražaisti – prapuldyti, pražudyti.
[16] Kytras (sl.) – gudrus, suktas.

Didelį savo namams visiems padarydavo džiaugsmą.
O kad šupinį[1] kařtais jiems išvìrdavo tiřštą
Ir lašinių kokį šmotelį duodavo priedams,
Ak! kaip gìrdavo sotinti bernai gaspadorių.
Ogi dabar kasdien kiekviens, mėsõs išsižiodams
Ir daugsyk kaip šuo išplėšdams, várgina būrą.
<...>

Áns, Jokūb, Ensky! kur bastotės prisiėdę?
Štai jau vãkars bus, o nieko dar nepradėjot.
Añt jau visas sviets kaip skruzdėlyns susiriñko,
Ir kiekviens atlikt, kas reĩk, tikt bėga, tikt bėga;
O jūs, nėprieteliai[2], vis tikt kirmyt[3] pasiléidot?
Kas jau bus iš mūs, kad taip gyvent nesiliáusim?
Ale neláuk, kad jie kampe, girdėdami balsą,
Tuo kaip reĩkia pašoks ar véik atsilieps gaspadoriui.
Ak! nemislyk taip! kampe dar juokiasi smiřdai[4];
Ar, kad jiems vertaĩ grumzdi[5], vis kéikdami bãras.
O dar to negana; bet jau ir mušt pasikėso.
Juk žinai, brolau! kaip pérnai válkata Sluñkius,
Jómarke brangvyno stuopą[6] visą nurijęs,
Man iš pãpykio kone visą nupešė kiáušę.
O paskui razbáininks[7] tas, beržìnį nutvėręs,
Su kitais draugais pasiritę nugarą skaĩbė,
Taip kad man kelias || nedėlias[8] sirgti reikėjo.
Tai margi daiktai! kad jau plaukai pasišiaušia."
Krizui taip besiskùdžiant, štai pulkai susibėgo,
Ir visur rėksmai „šok, kirsk, grėbk, krauk" pasidarė.
Tuo laukai kaip skruzdėlyns kribždėti pagavo,
Ir gaspadoriai su bernais šienaudami spardės.
Rodės man, kad visas sviets, kovot susibėgęs,
Kárdus ir šoblès į márgas nunešė pievas.

[1] Supinys – žirnienė.
[2] Prietelius, -ė (sl.) – bičiulis, draugas.
[3] Kirmyti – ilgai (tingint) miegoti.
[4] Smirdas (sl.) – negeras, netikęs žmogus.
[5] Grumzti – grasinti.
[6] Stuopa, stuopas (germ.) – skysčio matas (0,1 kibiro); tokio dydžio indas.
[7] Razbaininkas (hibr.) – plėšikas, galvažudys.
[8] Nedėlia (sl.) – savaitė.

<...>
„Ak! – tarė Seĩmas, – jau toktù[1] su mūsų gadyne[2],
Kaip jau šveĩsteris ir prancū̃zas Lietuvą gavo.
Rods ir tarp lietùvninkų tūls randasi kiaulė,
Kurs, lietùviškai kalbėdams, šveĩsterį peĩkia;
O tiktai ir pats kaip tikras šveĩsteris eĩgias.
Kaip pirm to lietùvninkai dar buvo pagónai
Ir savo dievaičiùs iš straṁpų[3] sáv pasidarę
Ir po medžiais ant virviū̃ pasikorę gyrė,
Tai jie rods ‖ dar taip, kaip mẽs, ‖ nepažydami Dievą,
Daug nešvánkų ir durnų daiktų prasimanė.
Ogi dabar jau mẽs, krikščionims būdami prūsai,
Mẽs lietùvninkai taip baisiai ryt nesigėdim,
Kad ir vókiečiai glūpoki[4] tur nusidyvyt[5].“
<...>
Seĩmui taip besiraũkant, štai pakamõrė[6] suriko:
<...>
O jūs móters, ar ir jūs taip jau pasiléidot?
Kam linų raut ir kaip reĩk iškarš̃t nesireñgiat?
Ar ne gėda jùms, kad vókiečių gaspadinės[7]
Iškarštus linus į lauką jau nugabena
Ir, besidyvydamos dideĩ, jūsų tìnginį peĩkia?
Móters! jūs lietùvninkės, ar jau nesigėdit,
Ar nesigėdit, kad ‖ jums vókiškos moteriškės
Su dailiais darbais ant lauko gėdą padaro?
O kas bus, kad čėsas[8] verpt ir áust prisiarš̃tys,
O lineliai jūs ant lauko bus pasilikę?
Ak! kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės,
Kaip lietùvninkės dar vókiškai nesirėdė
Ir dar vókiškus žodžius ištarš̃t negalėjo.
O štai dar negana, kad vókiškai dabinėjas,
Bet jau ir prancūziškai kalbėt prasimanė.

[1] Toktu – blogai, negerai; taip yra.
[2] Gadynė (sl.) – laikas, metas, laiko tarpas.
[3] Strampas – lazda, pagalys.
[4] Glūpokas (hibr.) – apykvailis.
[5] Dyvytis (sl.) – stebėtis.
[6] Pakamorė (sl.) – dvaro prievaizdas.
[7] Gaspadinė (sl.) – ūkio šeimininkė.
[8] Čėsas (sl.) – laikas, metas.

Taĩpgi bezaũnydamos[1] ir darbo savo pamiršta.
O jūs vyrai! kam gi nenáudėlių moteriškių
Ir išdykėlių mergų raspùstą nedraũdžiat?
Ar jau norit vókiečiams nuogi pasirodyt
Ir kaip drimeliai ant šlovnų[2] česniũ[3] nusigėdėt?
Jūs apjẽkėliai! ar jau visái nesuprantat,
Kokią sáv ir mùms visiems padarysite gėdą,
Kad su bùksvoms[4] lópytoms į baũdžiavą žeřgsit
Ir mišion sudriskę bei skaroti nukàksit?“

Klausimai ir užduotys

1. K. Donelaičio epas, kaip ir Homero „Iliada“, yra pagrįstas veikėjų dialogais – pokalbiais. Apie ką kalbasi veikėjai šioje kūrinio ištraukoje? Dėl ko jie yra susirūpinę ir priekaištauja savo bendruomenės nariams? Kokių dorybių juos moko? Išrašykite jas ir pagrįskite citatomis.
2. Pasiaiškinkite, kas yra epe minimas viežlybumas? Kodėl lietuvininkams išsaugoti viežlybumą, veikėjų ir pasakotojo nuomone, yra labai svarbu? Pasiremkite didžiuoju „Lietuvių kalbos žodynu“ (*www.lkz.lt*) ir pateikite šio žodžio sinonimų. Susipažinkite ir su L. Rėzos duotu šio žodžio paaiškinimu: „viežlybumas reiškia senovės romėnų garbingumą ir kilnumą“.
3. Kaip, kokiais poetiniais vaizdiniais epe išaukštinamas darbas? Kodėl būtent darbui ir lietuvių darbštumui kūrinyje skiriama tiek reikšmės?
4. Koks epo veikėjų požiūris į kitataučius kolonistus – vokiečius, šveicarus, prancūzus – atsiskleidžia? Kuo jis prieštaringas? Ko kviečiama iš kitataučių mokytis, ko – vengti? Kaip tokį požiūrį vertinate Jūs?
5. Epo veikėjai ilgisi „barzdotų gadynių“. Kodėl? Kuo jos buvo geresnės? Kokios praeities dorybės ir savybės yra reikšmingos lietuvių tapatybei ir, pasak veikėjų, išlieka svarbios ateičiai? Aptarkite grupėse ir pristatykite klasėje.

[1] Zaunyti – plepėti, niekus taukšti.
[2] Šlõvnas (sl.) – garbingas, šlovingas.
[3] Česnis (sl.) – vaišės, pokylis.
[4] Buksvos (germ.) – kelnės.

Iš Vytauto Valiaus kūrinio *Metai*

O viernaĩ visur ir viẽžlybai pasieĩkim

Ištrauka iš „Žiemos rūpesčių“

„Rods, – tarė Seĩmas, – nei vienam klastuot nepareĩtis[5],
O lietùvninkams dar juo daugiaũs nepritiñka.
Žinot juk visi, kaip kožnas[6] Lietuvą giria
Ir kaip daug svetimų žmonių, kad mus pamatytų,
Iš visų kampų šio svieto jau susibėgo.
Ne tikt vókiečiai visoki mus pažiūrėti,
Bet ir daug prancūzų mus mylėt susiriñko;
Taip kad ir lietùviškai kalbėdami válgo
Ir jau rūbais mūs, kaip mẽs, vilkėti pagãvo[7];
Tikt margų margìnių dar nešioti nedrįsta.
Taĩgi pamèskim jau tokį netikusį būdą,
O viernaĩ[8] visur ir viẽžlybai[9] pasieĩkim,
Taip jau ir svetimi mus būrai gìrt nesigėdės.
Juk mums Dievs aštriai, kaip žinom, zõkaną[10] duodams,
Draũdęs yr klastàs visàs ir visą vagystę
Ir nei šiaip, nei taip prigáut mums nedavė vãlią.“
<...>
„Tič, – tarė Seĩmas, – ne per daug dėl to nusimýkim!
Juk be Dievo sviete nieks negál nusiduoti.
Ponai žemės šios negál be jo ponavoti,
O mes būrai vėl be jo negãlime vaȓgti.
Kožnas tuȓ, kaip Dievs jam skyręs yr, pasikãkyt.
Tas, kurs ùžgimdams aukštaĩ kaip pons atsisėdo,
Mislyt[11] tuȓ, kad jį tenaĩ miels Dievs pasodino;
O tasai, kurs ùžgimdams būrù prasidėjo,
Gė́dėtis vyželių bũriškų neprivãlo,
Kad tikt viẽžlybai kaip reĩk atliekt savo darbus
Ir labiaũs, kad jis širdìngai bìjosi Dievo.
Tu savaválninke[12] didpiĩvi, vis pasišiáušęs
Ir nei žaĩbas koks žaibuodams gañdini[13] būrą,

[5] Nepareietis – netinka, nedera.
[6] Kožnas (sl.) – kiekvienas.
[7] Pagauti – pradėti, imti; sučiupti.
[8] Viernas (sl.) – ištikimas, doras.
[9] Viežlybas (sl.) – mandagus, padorus, garbingas.
[10] Zokanas (sl.) – įstatymas.
[11] Mislyti (sl.) – (pa)manyti, (pa)galvoti.
[12] Savovalninkas, savavalninkas – savavaliautojas.
[13] Gandinti – gąsdinti, bauginti.

Ar tu ne taip jau, kaip biedžius toks, prasidėjai,
Ir momà taip táv, kaip jám, pastùrgalį šluostė?
Kas tav liepė vařgdienį nuliūdusį spardyt
Ir pasidžiaũgt dėl to, kad jis vaitoja dejuodams?
Dievs ant sosto prakilnaũs tav pàliepė sėstis
Ir piktùs koravot[1] bei baust tav įdavė šoblę[2];
Bet teisiuosius kiřst ir dùrt tav nėdavė vãlią.
Taĩgi dabokis[3], ãštrų kárdą savo pakéldams,
Kad n'įžeĩstumbei tav klaũsantį nabagėlį.
Ale matau, kad tu, tyčioms akis užsimérkęs,
Vieryt[4] jau bijais, kad Dievs visur tave mato
Ir kad kařtą jis atdeñgs tavo visą raspùstą[5].
Tìč tikt, ìk sūdžià[6] šio svieto táv pasirodys
Ir ponùs taip, kaip ir mus, sūdop[7] suvadinęs,
Aĩgą kiekvienám, kaip peĩnęs yr, sudavãdys[8].
O jūs vargdienẽliai, jūs vyžoti nabãgai!
Jūs baudžiáuninkai, bernai ir kaĩmenių keřdžiai,
Ir kas dar daugiaũs yr stẽnančių nabagėlių,
Rámdykit ben ãšaras iřgi paliáukite veřkę!"
<...>
„Rods, – tarė Laũras, – rods taip reĩk gyvént gaspadoriams,
Kad jie nór gyvént kytriaĩ ir piĩnavot[9] ūkius.
Vókiečiai lietùvninką per drìmelį[10] laĩko,
O prancũzpalaikiai į jį žiūrėdami šypsos.
Šypsos rods, o tik mūsų šaũną gárbina duoną
Ir dešras rūkytas su pasiméigimu válgo.
O štai, jau lašinių lietùviškų prisiédę
Ir mūs ãlų su gvoltù[11] jau visą sugėrę,
Viežlybus lietùvninkus išpeĩkt nesigėdi.
Tu prancũziškas žioply su šveĩsteriu[12] storu

[1] Koravodyti (hibr.) – bausdinti.
[2] Šoblė (sl.) – kardas.
[3] Daboti (sl.) – prižiūrėti, saugoti, stebėti.
[4] Vieryti (sl.) – tikėti.
[5] Raspusta (sl.) – išdaiga, pasileidimas; nusižengimas.
[6] Sūdžia (sl.) – teisėjas.
[7] Sūdas (sl.) – teismas, teismo nuosprendis.
[8] Sudavadyti (sl.) – paskirti, suteikti; sutvarkyti.
[9] Pilnavoti (sl.) – prižiūrėti, išlaikyti.
[10] Drimelis (germ.) – išsižiojėlis, nevėkšla.
[11] Gvoltas (sl.) – smurtas, prievarta.
[12] Šveisteris (germ.) – šveicaras.

Iš Vytauto Valiaus kūrinio *Metai*

Ir kas dar daugiaũs susibãstėt Lietuvą várgyt,
Kas jums liepė mus ir žmones mūsų paniekyt?
Ar negalėjot ten pasilikt, kur jus nuperėjo
Ir varles bei rùpuižes jus ėst pamokino?“
„Aĩ, – tarė Selmas, – tu per daug pasakaĩ prancũzams.
Juk žinai, kiekviens žioplys tur sàvo davãdą[1].
Mẽs lietùvninkai barščius ir šupinį skanų
Su lašiniaĩs gardžiaĩs išvìrtus gìrdami valgom;
Ir šulnų[2] dešrų, lietùviškai padarytų,
Dar, kad turim tikt, nei šiaip, nei taip nenugrìsom;
Ne, nenugrìsom dar, bet vis daugiaũs užsigeĩdžiam!
Kad prancũzpalaikis, riebių varlių prisiẽdęs,
O lietùvninks, žìrnių bei lašinių prisiválgęs,
Kaip krikščionims reĩk, dosnìngo n’àtmena Dievo,
Tai taip viens, kaip kits neveřts, kad plutą nukąstų.“

Klausimai ir užduotys

1. Kodėl Selmas teigia, kad lietuviams, labiau negu kitiems, negalima elgtis nedorai?
2. Kokiais žodžiais ir vaizdais epo veikėjai išreiškia lietuvių savigarbą, pabrėžia savivertę?
3. Ką nauja iš šios epo ištraukos sužinome apie lietuvių ir kitataučių santykius? Atsakymą pagrįskite citatomis.
4. K. Donelaičio epe vaizduojama daugiabalsė bendruomenė: jos nariai laisvai išsako savo pažiūras, veikėjai net ginčijasi su pasakotoju. Šioje ištraukoje Selmas nutraukia pasakotojo skundą dėl niekinamų būrų ir kviečia nenusiminti (žr. 468 eilutę). Kokiais žodžiais Selmas stiprina būrų viltį ir pasitikėjimą savimi? Kokias Apšvietos intelektualų idėjas K. Donelaitis kelia lietuvių valstiečio baudžiauninko lūpomis? Idėjas suformuluokite raštu ir pagrįskite citatomis. Aptarkite grupėse, kaip šios idėjos įgyvendintos mūsų visuomenėje, ar jos išlieka aktualios? Kodėl? Grupių darbo išvadas pristatykite klasėje, surenkite bendrą diskusiją.
5. Kokia yra Lauro ir Selmo paskutinio dialogo tema? Kuo jų požiūriai skiriasi? Kaip manote, kuriam požiūriui labiau pritaria autorius? Iš ko sprendžiate? Kokią poziciją palaikote Jūs? Kodėl? Parašykite glaustą esė „Kokių vertybių mums reikia, kad skirtingos bendruomenės šiandien sugyventų darniau?“

[1] Davadas (sl.) – tvarka, būdas, maniera.
[2] Šulnas (sl.) – puikus, šaunus.

Tolmìnkiemis šiandien

Regimanto Tamošaičio ir Dariaus Kuolio nuotraukos

Tolmìnkiemio bažnyčia, kurioje kunigavo ir kurioje palaidotas Kristijonas Donelaitis

Tolmìnkiemio klebonija, kurioje parašyti *Metai*

Valtarkiemio bažnyčia, dabartinė Olchovatkà, kur poetas yra aukojęs mišias

Romintos giria, kurioje karo metais slėpėsi poetas ir būrai

Apibendrinamosios užduotys

1. Kaip „Metų“ žmogus suvokia savo tapatybę – ką būrui reiškia būti lietuvininku? Savo svarstymus išdėstykite raštu. Pagrįskite juos argumentais ir nagrinėtų ištraukų citatomis.
2. K. Donelaičio veikėjai ragina branginti lietuvių kalbą. Panagrinėkite paties K. Donelaičio vartojamą kalbą: kas jai būdinga, kokias lietuvių kalbos galimybes ir kokiais būdais atskleidžia poetas? Atkreipkite dėmesį į žodyną, vartojamas žodžių formas, retorines figūras, meninės išraiškos priemones. Remdamiesi teksto analize, pamėginkite pagrįsti teiginį: K. Donelaitis savo kūrinio kalba liudija lietuvių bendruomenės gyvybingumą ir kūrybingumą.

   Pasiklausykite, pasižiūrėkite aktoriaus Rolando Kazlo skaitomų „Metų“ ištraukų (*www.šaltiniai.info*, *https://www.youtube.com/watch?v=bol0X7jZ6J0, https://vimeo.com/110650171*). Aptarkite, kaip K. Donelaičio tekstą interpretuoja aktorius, kokias teksto reikšmes jis išryškina, atskleidžia.
3. Pasirenkite raiškiai perskaityti pasirinktą „Metų“ ištrauką. Pasimokykite skaityti hegzametrą, pamėginkite atskleisti ištraukos pagrindinę mintį, perteikti jos nuotaiką. Perskaitykite tekstą klasėje.
4. Perskaitykite literatūros tyrinėtojo Regimanto Tamošaičio tekstą apie K. Donelaitį. Išrašykite, Jūsų manymu, svarbiausias šio teksto mintis. Jas aptarkite grupėse. Surenkite klasėje diskusiją „Ką reiškia gimti donelaitiškos kalbos padangėje?“

REGIMANTAS TAMOŠAITIS. Jei ne Donelaitis, tai kas tada?

Donelaitis visada bus pirmas. Jis išjudino lietuviškos kalbos ratą, prikėlė mūsų dvasią iš numirusių, ir dabar mūsų sąmonė sukasi tame amžiname kosminės gyvybės rate. Donelaičio tekstas keistu būdu teigia lietuvių kalbos nemirtingumą. Mes ateiname į kalbą ir iš jos išeiname, bet pati kalba nuolat atsinaujina, atgimsta, ir tai įmanoma tik tuomet, kai yra stiprūs kalbinio kosmoso pradžios impulsai.

<...> Nieko ypatingo gimti anglosaksiškame pasaulyje ir kalbėti angliškai arba atsirasti kituose didžiųjų kalbų – rusų, prancūzų, vokiečių – pasauliuose, bet štai gimti donelaitiškos kalbos padangėje ir būti retenybe, nes kalbi tokia ypatinga, savita kalba – tai tikrai stebinantis atsitiktinumas, nesuvokiamas likimas. Tai reikia suvokti, įvertinti ir jausti atsakomybę – ne tik savo kalbai, bet ir visai žmonijos kalbinei įvairovei.

Kristijono Donelaičio kūryba man svarbi dviem aspektais. Pirmiausia ji svarbi kaip menas: poetine įtaiga, lietuvių kalbos stichišku, nesuvaržytu gyvybingumu, kurios kažkodėl nesugadina net gausūs svetimkūniai (slavizmai, germanizmai ir pan.). Kažkas šioje kalboje yra gaivališko, stipraus, tikro, ir tai mūsų sąmonėje sužadina giliausius kultūrinės atminties klodus.

Šiandien lietuvių kalba netenka ryšių su ją išauginusia kaimo gyvenimo realybe (to kaimo tiesiog nebelieka), todėl ji tarsi netenka šaknų, vis labiau sausėja, darosi skurdi. <...> Nei mes mėgstame dainuoti, nei kokius nors liaudies tautosakos lobynus kapstyti. Ir grožinės literatūros kalba skursta. Todėl yra gera pasinerti į pirminį mūsų kalbinio pasaulio gaivalą ir jame pajusti pamirštą gyvybinių galių realybę. Gamtos pasaulio ir žemės žmogaus kalba Donelaičio tekste skamba kaip vienas nedalomas balsas.

Antras svarbus aspektas: Donelaitis sukūrė tobulą agrarinės kultūros kodą, leidžiantį atpažinti lietuviškąją tapatybę, pasitikrinti kultūrinės savimonės tęstinumą mūsų literatūroje ir gyvenime. Nors Donelaitis nėra dažnai skaitomas autorius, bet jo kultūrinė programa yra „įrašyta“ mūsų sąmonėje ir nematomai veikia mūsų gyvenimą kaip vertybinė ir motyvacinė sistema. <...>

Kol Lietuvos žmonės mokysis lietuvių kalbos, tol su jais bus ir Donelaitis. Negi įmanoma tokia mintis, kad pats vertingiausias lietuvių literatūros įvykis būtų išmestas iš mokyklų programų? Reta tauta gali pasigirti tokia sėkminga grožinės literatūros pradžia. Mums Donelaitis yra kaip Homeras, tad būtų labai neprotinga naikinti savo kultūros fundamentaliausius pagrindus. Jei ne Donelaitis, tai kas tada? Kuo turėtume pradėti savo kūrybinio gyvenimo istoriją, kuo galėtume didžiuotis? Anuo metu mūsų autoriaus „Metus“ išgirdo visa Europa, tai buvo žinomas ir populiarus veikalas. Pradžia visada yra gyvybinga ir jauna, senstame ir protingėjame mes, nors mums atrodo atvirkščiai – kad sena yra tai, kas toli nuo mūsų laike. Bet ar paseno Homeras? Platonas? Aristotelis? Kartais atrodo, kad kultūra kūrybingai auga tik gręždamasi atgal, mėgindama pasiekti pradžios aukštumas.

<...> Aukštoji kultūra reikalauja aukų. Tik žemoji kultūra yra pigi ir iš esmės vienadienė. Ji irgi reikalinga, bet ji suvartojama. O fundamentalūs kultūros tekstai tarnauja visoms generacijoms, ir jie nė kiek nesidėvi. Antai šventas Raštas per tūkstantmečius nė kiek nenusidėvėjo. Iš Kristinos Gecevičiūtės pokalbio su R. Tamošaičiu portale w*ww.bernardinai.lt* 2014 m.

5. Parašykite esė pasirinkta tema:
„Heroizmo Vyžlaukio būrams reikia nė kiek ne mažiau negu Trojos gynėjams“ (Dalia Dilytė)
„Donelaičiui labai rūpėjo lietuviškumo taurėjimas“ (Vydūnas)
„Donelaitis žadina tikėjimą, jog Lietuvojė dar tūno galingos gyvybės jėgos“ (Ignas Šeinius)
„Donelaičio kūrinyje pasaulis tampa šventove“ (Rimvydas Šilbajoris)
„Donelaitį prisimename, kai kyla grėsmė prarasti savo tapatybę“ (Marcelijus Martinaitis)
„Donelaitis – tai geras vaistas nuo visų rūšių marazmų“ (Vaidas Šeferis)

Romintos upė greta Valtarkiemio. Dabar – Krasnaja prie Olchovatkõs. Dariaus Kuolio nuotrauka

Kudirkos apsisprendimas

Joks autoritetas nenubaidys manęs nuo išreiškimo atvirų nuomonių ir neprivers būti apsimetėliu. Geriau su teisybe laimėt priešininką, ne kaip su melu draugą.

Tiesos žodis sutrupins visas Rusų „karūnas“.

Jei teks jums kada rusų valdžia nusikratyti, turėsite dar sunkesnę kovą, kol savo juodųjų nenugalėsite.

Vincas Kudirka

Vincas Kudirka – tai vienas iš tų varpų, kuriems gausti pradėjus, Tėvynė iš miego kėlėsi.

Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė

Jis vienas iš nedaugelio, o gal ir vienintelis, tais laikais tikėjo lietuvių tautos išsivadavimu.

Vincas Mykolaitis-Putinas

Vincą Kudirką galime drąsiai pavadinti tautinio atgimimo epochos sąžine. Jis išliko stiprus, kai daugelis ištverti nepajėgė. Kudirka gyveno savo neramumo energija ir savo įsipareigojimo jėga.

Vytautas Kavolis

Vincas Kudirka kūrė lietuvių tautą ir kultūrą, kurdamas patį save. <...> Kūrė lietuvių kultūrą ne vien darbais, bet ir pačiu gyvenimu. Jo gyvenimas – nelyginant kultūros tekstas, iš esmės sutampantis su pagrindiniu XIX amžiaus lietuvių kultūros tekstu – tautos atgimimo istorija.

Audronė Žentelytė

Apie Vincą Kudirką

Vincas Kudirka

Viñcas Kudìrka (1858–1899) – simbolinė XIX amžiaus Lietuvõs asmenybė. Jo apsisprendimas būti lietuviu, įsipareigojimas gimtajai kultūrai, pasiaukojamas darbas krašto visuomenei žadino tautinį Lietuvõs atgimimą, padėjo lietuvių tautai ne tik išlikti, bet ir subręsti laisvei. Pasak amžininkų, ne Rùsijos valdžios, bet V. Kudirkos, silpno ligonio, rankose tuo metu telkėsi Lietuvõs valdymas: jam, o ne carui, pakluso susipratusių lietuvių inteligentų širdys.

Gimė V. Kudirka Paežeriū kaime, netoli Vilkavìškio, lietuvių ūkininkų šeimoje. Kudirkų giminė į Sűduvą kadaise atsikėlė iš Prűsijos. O K. Donelaičio žemėn šios giminės protėviai greičiausiai bus atvykę iš Prancūzìjos – kartu su kitais kolonistais. Kudirkos pavardė yra prancūziškos kilmės: senąja provanso kalba „koderk“ (*coderc*) reiškia „pievelę“.

V. Kudirkos vaikystės, jaunystės laikais lietuviai buvo nykstanti tauta – užsienio mokslininkai skubėjo tyrinėti jos kalbą, tautosaką, papročius. 1864-aisiais Rùsijos valdžiai uždraudus spaudą lotyniškais rašmenimis, visas lietuviškas kultūrinis gyvenimas atsidūrė už įstatymo ribų. Viešai būti lietuviu reikėjo drąsos. Išsimokslinę lietuvių jaunuoliai dažnai tapdavo lenkų, kartais – rusų kultūros žmonėmis. Tokiu keliu ėjo ir V. Kudirka. Baigęs rusišką pradinę mokyklą gimtajame kaime, jis įstojo į Marijámpolės gimnaziją, kurioje, nors mokyta rusų kalba, gyvavo lenkų kultūra. Čia Vincas gerai išmoko lenkų kalbą, skaitė Adomo Mickevičiaus ir kitų lenkiškai rašiusių Lietuvõs poetų kūrybą. Pats pradėjo lenkiškai rašyti eilėraščius, leido humoristinį lenkišką laikraštėlį. Puikiai piešė, išmoko griežti smuiku. Gimnazijoje vyko ir lietuvių kalbos pamokos, kurias Vincas lankė. Tačiau jos jaunimo nepaveikusios. Buvę mokiniai prisimena, kad lietuvių kalbos mokytojas kiek paskaitydavęs Kristijoną Donelaitį ir paleisdavęs visus namo.

Šešias gimnazijos klases baigusį sūnų tėvas prikalbino studijuoti Seinų kunigų seminarijoje. Tačiau iš jos dėl pašaukimo stokos V. Kudirka buvo pašalintas ir vėl grįžo Marijámpolės gimnazijon. Ją baigęs, 1881-aisiais įstojo į Váršuvos universitetą: metus studijavo literatūrą ir kalbas, vėliau – mediciną.

V. Kudirkai studijuojant Váršuvoje, Jonas Basanavičius kartu su Prűsų Lietuvõs ir kitais lietuvių šviesuoliais 1883-iaisiais Ragaĩnėje išleido „Aušrą“ – pirmąjį Didžiajai Líetuvai skirtą lietuvišką laikraštį. „Aušra“ iškėlė tautos atgaivinimo programą ir sutelkė tautinį sąjūdį jai įgyvendinti. Aušrininkai kvietė lietuvius apsispręsti lietuvybei: branginti gimtąją kalbą ir gimtąjį kraštą,

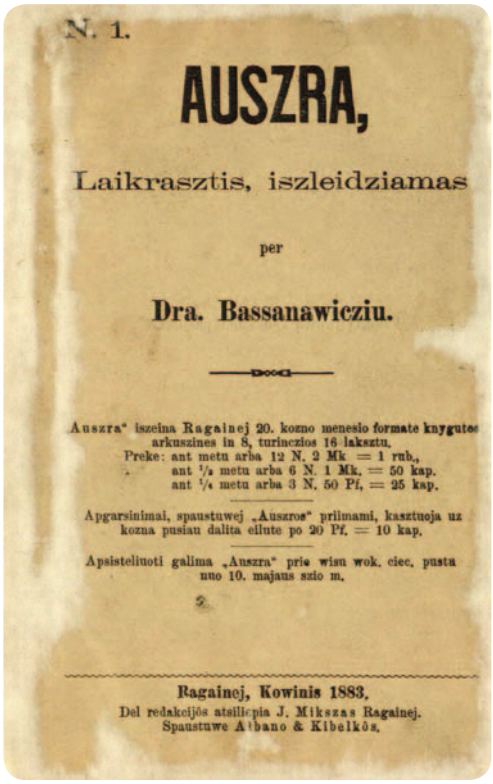

N. 1.

AUSZRA,

Laikrasztis, iszleidziamas

per

Dra. Bassanawicziu.

Auszra" iszeina Ragainej 20. kozno menesio formate knygutes arkuszines in 8, turinczios 16 laksztu.
Preke: ant metu arba 12 N. 2 Mk = 1 rub.,
ant 1/2 metu arba 6 N. 1 Mk. = 50 kap.
ant 1/4 metu arba 3 N. 50 Pf. = 25 kap.

Apgarsinimai, spaustuwej „Auszros" prilmami, kasztuoja uz kozna pusiau dalita ellute po 20 Pf. = 10 kap.

Apsisteliuoti galima „Auszra" prie wisu wok. ciec. pusta uno 10. majaus szio m.

Ragainej, Kowinis 1883.
Del redakcijós atsilieipia J. Mikszas Ragainej.
Spaustuwe Atbano & Kibelkós.

Pirmasis *Aušros* numeris, 1883 m.

2466

Metas I. Sausis 1889 m. Num. I.

VARPAS

literaturos, politikos ir mokslo menesinis laikrasztis.

Naujas laikrasztis.

Pirmasis *Varpo* numeris, 1889 m.

pažinti istoriją ir burtis į tautą – į sąmoningą bendros kultūros ir bendros ateities jungiamą bendruomenę. Jie ragino žmones suvokti, įsisąmoninti savo lietuviškąją tapatybę ir ja didžiuotis. Skelbė: lietuviais gimėme ir turime būti, Lietuvà buvo ir bus visados. „Aušrą“, pasak amžininkų, žmonės atsiversdavę kaip šventraštį. Skaitydami draudžiamą laikraštį ir dėl to persekioti, lietuviai jautėsi panašūs į pagonių persekiotus pirmuosius krikščionis.

„Aušra“ pažadino lietuvybei daug lietuvių kilmės inteligentų. Tarp jų buvo ir V. Kudirka, vėliau jautriai aprašęs savo „antrąjį užgimimą“ – lietuviškos tapatybės susigrąžinimą. V. Kudirka ėmė susirašinėti su laikraščio leidėjais, siuntė jiems lietuviškai rašytą savo kūrybą. 1885-aisiais „Aušroje“ pirmuosius savo eilėraščius paskelbė ir V. Kudirka, ir Maironis. Iš laiškų sužinome, kad tuo metu V. Kudirka, greičiausiai sekdamas K. Donelaičiu, mėgino lietuviškai rašyti ir hegzametru. Vėliau K. Donelaičio „Metus“ vadino nemirtingais.

Su bičiuliais Varšuvoje V. Kudirka įsteigė slaptą patriotinę draugiją „Lietuva“, kuri, bendradarbiaudama su Prūsijos ir Maskvõs lietuviais, 1889-aisiais Tilžėje pradėjo leisti „Varpą“ – naujos krypties lietuvių laikraštį. V. Kudirka redagavo pirmuosius ir vėlesnius jo numerius. „Varpas“ siekė kurti naują Lietuvą, keisti pavergto ir pasyvaus lietuvio tapatybę – taip ugdyti lietuvių visuomenę, kad ji būtų tautiškai sąmoninga, politiškai susipratusi, kultūringa ir veikli, tolerantiška, sugebėtų gerai ūkininkauti, mokėtų savarankiškai ir demokratiškai tvarkytis, kad, net būdama

Rùsijos pavergta, neatsiliktų nuo kitų Vakarų pasaulio tautų. „Varpo“ patriotizmas buvo kritiškas ir savikritiškas. Pats V. Kudirka buvo reiklus sau ir draugams, negailestingai kritikavo lietuvių ydas, ragino jas taisyti. „Varpe“ jo rašyta „Tėvynės varpų“ skiltis tapo aistringos pilietinės publicistikos pavyzdžiu. V. Kudirka ir „Varpas“ ragino lietuvių šviesuomenę įsipareigoti tautai: ne asmeninės laimės siekti, bet pasiaukojamai dirbti visuomenės laimei.

„Varpas“, kaip anksčiau „Aušra“, stipriai veikė lietuvių visuomenę, jos narių apsisprendimus. „Nėra čia nei ko aiškinti, kokį įspūdį „Varpas“ tuomet taip man, kaip ir kiekvienam lietuviui, savo raštų pasiilgusiam, padarė. Sukėlė tiesiog visą revoliuciją idėjos gyvenime. Iš karto [buvome] kaip kaži kokios stebuklingos rykštės paliesti, prasivėrė nauji gyvenimo horizontai, gyvenimo ir veikimo horizontai“, – vėliau prisimins rašytoja Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, anuomet iš karto tapusi „Varpo“ talkininke. V. Kudirkos redaguojamas laikraštis subūrė lietuvių inteligentus: „Varpe“ bendradarbiavo rašytojai Jonas Biliūnas, Žemaitė, Pranas Vaičaitis, kalbininkas Jonas Jablonskis, beveik šimtas kitų to meto šviesuolių.

Baigęs Váršuvos universitetą, 1890-aisiais V. Kudirka apsigyveno Šakiuosė. Čia dirbo gydytoju, daug rašė, vertė pasaulinės literatūros klasikus, rinko liaudies dainas, redagavo ir kaimo žmonėms skirtą laikraštį „Ūkininkas“. Jame, greta kitų patarimų, ragino tautiečius neemigruoti iš tėvynės: „Broliai! Nepalikite Lietuvos, tos geros motinos.“

Dar Váršuvoje pajutęs pirmuosius džiovos – tuo metu nepagydomos ligos – požymius, V. Kudirka draugų remiamas važiavo gydytis į Krỹmą. Grįžęs 1895-aisiais apsigyveno Naũmiestyje, prie pat Prū́sijos sienos. Tais pačiais metais dėl slaptos lietuviškos veiklos kalintas Kalvarìjos kalėjime. Naũmiestyje V. Kudirka, caro žandarų sekamas ir persekiojamas, sunkiai sirgdamas, nuveikė didžiausius darbus: toliau redagavo „Varpą“, parašė garsiąsias satyras, sukūrė „Tautišką giesmę“, išleido eilėraščių rinkinį „Laisvos valandos“, du liaudies dainų rinkinius su melodijomis „Kanklės“, būsimam lietuvių teatrui išvertė Frydricho Šilerio dramas „Orleano mergelė“ ir „Vilius Telis“, Juliaus Slovackio istorinę dramą „Mindaugas“. „Mirštantysis, – o rūpinasi viskuo“, – nustebęs sako V. Kudirkos biografijos autorius, kultūros istorikas Vytautas Kavolis.

Paskutiniais gyvenimo metais rašytojas dirbo gulėdamas lovoje: nepaisydamas blogėjančios sveikatos – kasdien po keletą valandų. Amžininkai atmena: šalia lovos būta prietaiso popieriui deginti, kad kratos metu ligonis spėtų sunaikinti rankraščius. O greta ant stalo gulėjusios „Donelaičio eilės, gražiais raudonais apdarais aptaisytos, ir istorija Lietuvos, lenkiškai parašyta“. Paskutinis rašytojo darbas – Adomo Mickevičiaus „Konrado Valenrodo“ vertimas. Rankraščio pabaigoje pažymėta: „Lovoje. 5.IX.99. Karščio 40 °C. Dr. V. Kudirka.“

„Dar toli mums iki tokios Lietuvõs, kokios Tu troškai, Daktare Vincai Kudirka. Tačiau Tu įdiegei mumyse gražios, doros ir teisingos Tėvynės ilgesį, kuris teikia prasmę mūsų gyvenimui – mūsų darbams ir mūsų pastangoms“, – taip, kalbėdamas šių dienų Lietuvõs gimnazistams, nusakė didžiojo varpininko gyvenimo ir darbų reikšmę literatūros istorikas Juozas Girdzijauskas.

Varpininkų susirinkimas Mintaujojė, J. Jablonskio namuose, 1894 m. Iš kairės: Jonas Jablonskis, Motiejus Lozoraitis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Gabrielius Landsbergis, Vincas Kudirka, apačioje – Motiejus Čepas.

VINCAS KUDIRKA. Iš mano atsiminimų keletas žodelių, kuriuos, kaipo liudijimą padėkavojimo, iš tikros širdies mūsų vyrui J. Basanavičiui, pirmajam redaktoriui „Aušros“, aukauju

...patekau į Marijámpolės gimnaziją (Lietuvõj) tame laike, kada jau mokslo institucijose įvesta buvo vieton lenkiškos priverstina maskoliška[1] kalba, bet da įsibėgėjusi lenkų šlėktiška[2] dvasia negalėjo susilaikyti ir apsiaubdavo kiekvieną lietuvį, patekusį į gimnaziją. Vos spėjau apsivilkti mėlyną mandieraitę[3] su baltais sagučiais ir susimaišiau su draugais mokintiniais, pajutau, kad mano dvasioje kaszin kas dedasi. Kas dedasi, numanyti ir išreikšti negalėjau, tik jaučiau, kad man gėda atsiminti, kuomi aš buvau, o ypač bauginausi, kad draugai nepatirtų, jogei aš moku *lietuviškai*. Tas dalykas galėjo mane išduoti artojaus sūnum esant. Žinoma, išliki-

[1] Rusų.

[2] Bajoriška.

[3] Mundurėlį, uniforminį švarką.

mo instinktas liepė man niekad neatsiliepti lietuviškai ir saugotis, idant nieks nepamatytų, kad mano tėvas dėvi sermėginę[1] ir moka tik lietuviškai. Dėl to gi stengiausi kalbėti nors blogai, bet lenkiškai, o nuo tėvų ir giminių, kurie atvažiuodavo manęs atlankyti, šalindavausi iš tolo, jeigu tik patėmydavau[2], kad kas iš draugų ar ponų mato. Šnekėdavau su jais ramiau tik pasislėpęs kur užkampyje. Tapau mat *lenku* ir sykiu *ponu* – tekau lenkiškai dvasiai. Pagedęs buvau, bet aš nekaltas, aš pats to nesupratau, kūdikiu da bebūdamas, o tie, ką suprato, manęs nepersergėjo, nepamokino...

Žiūrėdamas šiandien ant anų, seniai jau pralėkusiųjų valandų, persiliudiju[3], 1) kaip baisiai vodija[4] doriškai žmogaus pusei, jeigu jis išsineria per šiokias ar tokias priežastis iš lukšto savo tautystės ir patenka praryjančiai įtekmei svetimos tautos ir 2) kaip galingas tautystės pamatas – prigimtoji kalba... Paleido ant Velykų. Keletas mokintinių susitarėme pasisamdyti arklius ir keliauti drauge namon. Tarpu mūs buvo Basanavičius, mokintinis iš vyriausios kliasos[5]. Bevažiuojant jis atsiliepia: „Panowie, zaśpiewajmy!“[6] Aš turėjau gerą balsą ir tikrai buvau paketinęs prisidėti. Tik štai Basanavičius užvedė lietuviškai: *Augin tėvas du sūneliu*... Rodos, kad man kas gerklę užėmė iš gėdos. „Chłop“[7], – pamislijau[8] sau lenkiškai ir nuleidęs nosį tylėjau...

Buvau jau 5 kliasoje. Sykį ant lekcijos[9] lietuviškos kalbos (lankydavau tas lekcijas kaip ir kiti – net patys lenkai – tik dėl to, idant turėčiau tiesą[10] ant lietuvių stipendijos universitete) ateina Basanavičius, jau tada studentas Maskvos universiteto. Įėjęs pasisveikino su mokintoju ir prakalbėjo į mus lietuviškai. Parodė gražumą lietuviškos kalbos ir atkartojo keletą vietų iš eilių, kur lietuviška kalba tiesiog perima gamtos skambėjimus, paukščių balsus: *Ieva, Ieva, neganyk po pievą*... arba *Jurgut, kinkyk, paplak, nuvažiuok*... Atkartojo ir daugiaus vietų, tik visų nepamenu. „Komedyant!“[11] – pamislijau sau *lenkiškai* ir apkaitęs[12] nusikreipiau į šalį ir ėmiau sau skaityti visai ką kitą...

Pabaigiau gimnaziją su ta mislia[13] ir jausmu, kad lietuviu būti lyg nepritinka, ypač jog tada visi tyčiojosi iš kokių ten *litvomanų* ir drabstydavo į akis su Muraška[14]. Sakydavau, kad aš sykiu lietuvis ir lenkas, nes istorija sujungė lenkus su lietuviais. Mat prisipažinimu pusiau prie lenkys-

[1] Sermėga, rudinė.
[2] Pastebėdavau.
[3] Įsitikinu.
[4] Kenkia.
[5] Klasė.
[6] Ponai, uždainuokime. (lenk.)
[7] Kaimietis. (lenk.)
[8] Pamaniau.
[9] Per pamoką.
[10] Teisę.
[11] Juokdarys. (lenk.)
[12] Susigėdęs.
[13] Mintimi.
[14] Muraška – sumaskolėjęs lietuvis (pirm sumaskolėjimo jis jau išpažino lenkystę), kurs, prisišliejęs prie Katkovo, lenkams didei įsipriklino savo raštais, siundančiais maskolius ant lenkų („Varpo“ redakcijos išnaša).

tės tariau atpirksiąs nors pusę tos kaltės, kad aš lietuvis. O veidmainingas besiteisinimas pagedusio jauno vaikino! To paviršutinio teisinimosi prieš kitus ir prieš patį save man išteko, ypač jogei nepasitaikė nė vienos apystovos,[1] kuri būtų privertusi mane dirstelti į tuos dalykus giliau.

Su tokiomis nuomonėmis apie mano tautystę įstojau į universitetą, vieną iš tų, kur lietuvių buvo labai mažai, o ir tie beveik nepasipažinojo vienas su kitu. Žinoma, nuovoka[2] *Lietuvõs*, *lietuvystės* vis labyn ir labyn dilo iš mano proto...

Parvažiavau iš universiteto ant vasaros į Lietuvą. Vienas kunigas papasakojo man, kad išeisiąs *lietuviškas* laikraštis, parodė savo *lietuviškai* rašytas eileles ir Basanavičiaus laišką apie aną laikraštį. Perskaičiau laišką ir... smilktelėjo lyg širdyje. Smilktelėjo ir vėl, rodos, nieko. „Bawią się dzieci"[3], – pamislijau[4] sau *lenkiškai*. Tik nuo tos valandos gana tankiai pradėjo skraidyti po mano galvą mislys apie Lietuvą, lietuvius, lietuvystę, širdis vienok[5] ant tų mislių neatsiliepdavo...

Potam, ar į pusmetį, gavau Nr. 1 „Aušros". Žiūrau, ant pirmutinio puslapio stovi Basanavičius. „Pranašas", – pamislijau tada apie Basanavičių jau *lietuviškai*. Ėmiau skubiai vartyti „Aušrą" ir... neprimenu jau visko, kas su manim paskui darėsi... Tiek pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių ant sienų mano kambarėlio... rodos, girdėjau Lietuvõs balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: „O tu, paklydėli, kur ikšiol buvai?" Paskui pasidarė man taip graudu, kad, apsikniaubęs ant stalo, apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios nesugrąžintinai išbrauktos tapo iš mano gyvenimo, kaipo lietuvio, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtinu pagedėliu... Potam[6] pripildė mano krūtinę rami, smagi šiluma ir, rodos, naujos pajėgos pradėjo rastis... Rodos, užaugau išsyk ir ta pasaulė jau man per ankšta... Pajutau save didžiu, galingu: *pasijutau lietuviu esąs*...

Ta valanda antrojo užgimimo per daug yra svarbi mano gyvenime, kad galėčiau ją užmiršti. Negaliu taipogi užmiršti, kad ir nepripažinti, kad už tą valandą esu kaltas[7] Basanavičiui. Neužilgo susižiedavau su Lietuvõs literatūra ir iki šiai dienai savo sužieduotinės neapleidžiu.

***

Kaszin, ar mes visada teisingai pasielgiame, kaltindami *en masse*[8] visus lietuvius atskalūnus. Tiems ekslietuviams, kurie lyg gyvatės šnypščia išgirdę apie lietuvių krutėjimą ir apsitaško patys savo seilėmis iš piktumo, jeigu jiems kas primena lietuvystę, paduokime lietuvišką laikraštį, sykį ir antrą, – tada pamatysime, kas kaltas, o kas ne.

„Varpas", 1893 m., Nr. 3.

[1] Aplinkybė, priežastis
[2] Supratimas.
[3] Vaikų žaidimas. (lenk.)
[4] Pagalvojau.
[5] Bet, vis dėlto, tačiau.
[6] Po to.
[7] Skolingas.
[8] Bendrai, išvien. (pranc.)

Klausimai ir užduotys

1. Apie ką V. Kudirka pasakoja „Varpo“ skaitytojams? Kuo ši istorija svarbi jam?
2. Kodėl jis viešai dalijasi savo asmeniniais išgyvenimais? Kokių tikslų pasakodamas siekia?
3. Aptarkite, dėl kokių priežasčių jaunuolis gimnazijoje išsižada savo lietuviškosios tapatybės. Kaip jos išsižadėjęs jaučiasi, kaip elgiasi? Kaip šį savo žingsnį vertina vėliau?
4. Kodėl rašytojas jaunystės metais nesiryžta būti *litvomanu*? Atsakydami pasiremkite ir jo amžininkės, rašytojos Gabrielės Petkevičaitės-Bitės liudijimu: „Kas negyveno anais laikais, kas nesėdėjo tų visaip koneveiktų litvomanų kaily, tas ir supratimo neturi, kas tekdavo jiems pakelti. Man pačiai teko girdėti žmonių, lyg inteligentų, ginčų: ar litvomanija yra tikybinė sekta, ar tik limpamoji protligė (psichozė), tarp jaunuomenės plintanti. Anais laikais litvomanija įtariamas žmogus, jei ir savo šeimos buvo dar pakenčiamas, bet svetimieji bijodavosi jojo kaip baisiausia limpamąja liga užsikrėtusio.“
5. Kas nulemia V. Kudirkos „antrąjį užgimimą“? Kaip pasijunta rašytojas, vėl susivokęs lietuvis esąs? Kaip šis susivokimas pakeičia jo gyvenimą?
6. Panagrinėkite, kaip V. Kudirka pasakoja. Kas būdinga jo stiliui? Kokiomis meninės raiškos priemonėmis jam pavyksta pasiekti pasakojimo įtaigumo? Pasvarstykite, kodėl iš „Varpe“ V. Kudirkos rašytos skiltіes „Tėvynės varpai“ mokėsi būsimos lietuvių žurnalistų kartos. Ko galėtų iš V. Kudirkos pasimokyti šiandienos žurnalistai?
7. Pasirėmę papildomais istoriniais šaltiniais, aptarkite grupėse, ar V. Kudirkos asmeninis apsisprendimas turėjo įtakos visos tautos gyvenimui. Savo išvadas, pagrįstas argumentais ir istoriniais faktais, pristatykite klasėje.
8. Surenkite diskusiją „Ar vieno žmogaus apsisprendimai gali šiandien keisti visuomenę?“
9. Parašykite esė „Ar V. Kudirkos išgyventa tapatybės drama aktuali man, mano kartai?“

Žemaitės stebuklas

Žemaitė, 1915 m.

Nėra skausmo, kurio mano širdis nebūtų kentėjusi...

Žemaitė

Dvasia Žemaitės jauna kaip jaunuolio gimnazisto idealisto.

Povilas Višinskis, 1897 m.

Daug gal moteriškės!

Maironis, 1907 m.

Žemaitės raštai daugybę sodiečių jaunuomenės pamokino skaityti ir išmokino juos knygą mylėti ir branginti.

Svarbiausia Žemaitės raštų ypatybė – tai visiems inteligentams metamas prikaišiojimas, išsiveržęs iš suskaudusios, per daug kentėjusios sodietės širdies: tamsu mums, sunku, nepakeliamai sunku! <...> O kur jūs visi?

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, 1913 m.

Žemaitė – mokytoja. Ji parodo, koks yra žmonių gyvenimas. Bet pirmiausia Žemaitė – tai nepaprastas literatūros talentas. Sodrus liaudiškas vaizdingumas, stebėtinas psichologinis įžvalgumas, sveika nuovoka, sklindanti iš kūrinių kaip gaivus garuojančios dirvos kvapas.

Tas tylus, kuklus savo vertės žinojimas visados skyrė ją iš kitų tarpo. Ji nesikarščiuodavo, nepuldinėdavo, bet jos ramume jautei karštą jėgą.

Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, 1913 m.

Žemaitė stambus, nešlifuotas akmuo. Žemaitė – asmuo, Žemaitė – rašytoja, Žemaitė – artistė sveria labai daug karatų.

Juozas Tumas-Vaižgantas, 1921 m.

Ji mylėjo gyvenimą ir žmones kaip tikras menininkas, į pasaulį žiūrėjo kaip į meno kūrybą; pikti ir geri – visi jai buvo suprantami, visi įdomūs, visi verti meilės, pasigailėjimo, kartais juoko.

Aleksandra Bulotienė, 1922 m.

Žemaitei gražu visa, kas natūralu, bet pirmiausia tai, kas pulsuoja gyvybe, energija, kur yra daug dinamikos, gaiviškumo ir amžinumo potencijos. <...> Būtis vertesnė už nebūtį! Šią paprastą išmintį Žemaitė, atrodo, bus perėmusi iš gamtos, kaip kad ją perima visi, kurie arčiau jos gyvena.

Albertas Zalatorius, 1971 m.

Grubios, pirmykštės jėgos turi Žemaitės menas. Ji iš tiesų – pradininkė.

Žemaitė – originalus, savaimingas talentas, ištryškęs iš neišsemiamų liaudies kūrybinių versmių.

Donatas Sauka, 1988 m.

Aktyvi „Varpo“ skaitytoja Žemaitė siekė išjudinti dažno sodiečio surambėjusią sąmonę, šviesiais patraukiančiais pavyzdžiais duoti tobulėjimo kryptį – tai jau visuomenės kritikės bei ugdytojos tikslai. Jais rašytoja prisijungė prie „Varpo“ ideologinių siekių.

Audronė Žentelytė, 2001 m.

Bajorė yra mūsų Žemaitė. Bajoriškoji Julijos Beniuševičiūtės prigimtis ir ankstyvoji patirtis padėjo Žemaitei susidaryti distanciją, iš kurios ji regėjo sodietiškąjį pasaulį.

Šeima, jos tradicinis, lietuviškas pavidalas Žemaitės apsvarstomas iš visų pusių. Šiandien Žemaitė svarbi ir kaip šeimos gynėja.

Didžiausia nuostaba – Žemaitės kalba. Žemaitė yra kalba, kalbėjimas – jaunas, gaivalingas, laisvas. Žemaitė kalba kaip alsuoja. Įkvėpdama ir iškvėpdama žodį. Ir kosminės tvarkos pajautą.

Viktorija Daujotytė, 2015 m.

Apie Žemaitę

XIX amžiaus pabaigoje lietuvių kultūroje iškyla stiprios moterys – rašytojos ir visuomenininkės. Savo kūryboje jos dalijasi sukaupta gyvenimo patirtimi, iškentėtu skausmu ir žadina šviesesnės, žmoniškesnės visuomenės viltį. Žemaitė – viena savičiausių to meto asmenybių ir kūrėjų. Nuo pirmųjų kūrinių ji kėlė nuostabą savo amžininkams, stebina ir šiuolaikinius tyrinėtojus, skaitytojus. Pasak Donato Saukos, „Žemaitė – tai stebuklas“. Anot Viktorijos Daujotytės, „Žemaitė – ypatingas lietuvių tautos žmogus“.

Tai nepaprastai valinga asmenybė, drąsiai ėjusi prieš srovę, atkakliai siekusi tiesos. Bajorė, iš atjautos pasirinkusi paprastos valstietės gyvenimą. Būdama penkiasdešimties metų, iš esmės keičia savo likimą: tiesiai iš Žemaitijos kaimo žengia į literatūros klasikes. Daug vargo patyrusi, rūpinasi vargstančiais.

Dirbdama lauko darbus skaito Viljamą Šekspyrą. Mieste ir tarp užsieniečių būtinai ryši liaudišką skarelę, o kaime – puošiasi dailia kepuraite. Jodinėja žirgais, rūko pypkę. Apsisprendusi būti „litvomane“, drąsiai gina savo įsitikinimus. Neišvengia kalėjimo. Kovoja už lygias moterų ir vyrų teises, už šeimų laimę, už ne tik laisvą, bet ir visiems teisingą Lietuvą, kurioje žmonės galėtų gyventi kaip broliai.

Žemaitė – Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė (1845–1921) gimė Bukantėje, netoli Plungės, neturtingų bajorų šeimoje, kurioje kalbėta lenkiškai. Tėvas prižiūrėjo Bukantės dvarelio ūkį – buvo urėdas. Būsimąją rašytoją ir tris jos seseris tėvas išmokė skaityti ir rašyti lenkiškai, rusiškai. Vaikystėje Julija skaitė ir Motiejaus Valančiaus leistas žemaitiškas knygeles. Guvaus proto, nepaprastai smalsią dvylikametę mergaitę tėvai patikėjo ugdyti dėdienei – jos turėtame Šėmų dvare netoli Telšių Julija patarnavo ir buvo mokoma Vilniaus bajoraičių mokyklą baigusios pusseserės. Kartu su giminaitėmis mokėsi prancūzų kalbos, geografijos, šokių, gerų manierų. O svarbiau-

Džiūginėnų dvaras. Juzefo Perkovskio nuotrauka. Apie 1930 m.

Džiùginėnų dvaro parkas. Juzefo Perkovskio nuotrauka

sia – šiame dvare buvo daug knygų, tarp jų – ir Lietuvą aukštinusių romantikų Adomo Mickevičiaus, Juozapo Ignoto Kraševskio kūrinių.

1863 m. sukilimo metu Julija kartu su dvaro moterimis padėjo sukilėliams – slaugė sužeistuosius, vežė į mišką maistą, drabužius. Ji dalyvavo „karėje už tėvynę, už šventą tėvynę“, „už liuosybę ir lygybę“. Su lauko darbininkėmis dainavo naujas dainas: „Tuomet ponai ir mužikai visi lygūs būsim...“

Sukilimą Māskvai nuslopinus ir naujais mokesčiais nuskurdinus dėdienės dvarą, Julija išėjo tarnauti į netolimus Džiùginėnus. Šiame dvare susipažino su eiguliu Laurynu Žymantu, sukilimo dalyviu, buvusiu baudžiauninku, ir netrukus už jo ištekėjo. Bajoraitės ir valstiečio santuoka tuo metu buvo neįprasta, bet Julija pasiekė savo. Vėliau prisimins: „Tėvas pritarė, o motinėlės prašymo atsižadėti – neklausiau. <...> Man rodėsi – kažkoks didelis pasišventimas iš mano pusės nutekėti už tokio nelaimingo žmogaus.“

Po vedybų prislėgė sunki valstietiška buitis: iš dvaro teko persikelti į trobą, auginti gausią šeimyną – septynis vaikus, ūkininkauti – liuobti gyvulius, sodinti, ravėti daržus, verpti ir austi. Sekėsi labai sunkiai, nes vyras buvo prastas ūkininkas. Beveik dvidešimt metų nuomoję žemę įvairiose vietose, apie 1883-iuosius Žymantai atsikraustė į Ušnėnus netoli Kelmės. Artimiausi kaimynai buvo valstiečiai Višinskiai – jauno lietuvių kultūros veikėjo Povilo Višinskio tėvai.

Paskatinta gimnazisto P. Višinskio, J. Žymantienė pradėjo rašyti, tapo „litvomane“. Pirmąjį apsakymą „Rudens vakaras“, būdama kone penkiasdešimties metų, išspausdino 1894-aisiais Tilžėje leistame „Tikrajame Lietuvos ūkininkų kalendoriuje“. Rùsijos imperijos uždraustoje lietuviškoje spaudoje pirmasis Žymantienės kūrinys pasirodė greta Vinco Kudirkos straipsnių. O kalendoriaus viršelį puošė toks ketureilis:

Kol krūtinėj širdis kruta,
Lietuvą mylėsim –
Už ją drąsiai liesim kraują
Ir galvas padėsim.

Pasiūlius kalbininkui Jonui Jablonskiui, rašytoja pasivadino Žemaite. Pradėjusi bendradarbiauti su V. Kudirkos redaguojamu „Varpu“ ir kita lietuviška spauda, ji susipažino su platesniu lietuvių inteligentų ratu, kitomis rašytojomis bajorėmis – Gabriele Petkevičaite-Bite, Marija Pečkauskaite-Šatrijos Ragana. Tačiau Žemaitė ir toliau gyveno valstietės gyvenimą – turėjo suspėti nudirbti visus namų ir laukų darbus. Viena jos kaimynė atsiminimuose pasakojo: „Žymantienė buvo netinginė ir pajėgi“, „buvo greita ir energinga – kitos moteriškės iš lauko arklius veste vesdavo, o ji raita parjodavo“, „mėgdavo lankytis ir jaunimo pasilinksminimuose, galima sakyti, Ušnėnuose vakaruškos be Žymantienės neapsieidavo. Kartais į vakaruškas ateidavo vaiku nešina. Ji liuob sakys kuriai kaimynei: „Tu paturėk mano vaikelį, aš einu pašokti!“; „ji iš pažiūros daugiau į bajorę buvo panaši, nes dėvėjo geresniais drabužiais“, „gal dėl to ją ponia vadino, kad į vakaruškas ateidavo su kepurike, nors į miestelį vykdavo su kuskike (skarele)“.

Radusi laisvą valandėlę, nepaisydama gresiančių bausmių už draudžiamos lietuviškos spaudos laikymą, Žemaitė skaitė lietuviškai – „Aušrą“, „Varpą“, „Ūkininką“. Skaitytojai ją mylėjo, ja rūpinosi: rašytoja sulaukdavo ne tik popieriaus, žibalo lempai, bet ir didžiulių knygų siuntų, dažnai iš nepažįstamų žmonių. Lietuvių tautinis atgimimas ir kūryba, kaip kadaise sukilimas, įtraukė Žemaitę į prasmingą visuomeninį gyvenimą. „Mano jausmai, gulėję užmigę kelias dešimtis metų, gaivinas ir kruta su džiaugsmu didžiausiu“, – rašė ji laiške P. Višinskiui.

Iki spaudos atgavimo 1904-aisiais Žemaitė parašė svarbiausius savo kūrinius: apsakymų ciklą „Laimė nutekėjimo“, dramas, komedijas, plačiai vaidintas slaptuose lietuviškuose vakaruose. Po vyro mirties rašytoja išvyko iš Ušnėnų, įsitraukė į aktyvią visuomeninę ir kultūrinę veiklą. Buvo V. Kudirkos pasekėja – tikėjo pozityvaus darbo tautos, visuomenės labui prasme. Žemaitė principingai kovojo už moterų teises: 1907-aisiais sakė kalbą pirmajame moterų lietuvių suvažiavime Kaunė, o 1908-aisiais drauge su G. Petkevičaite-Bite atstovavo lietuvėms Pirmajame visos Rùsijos moterų suvažiavime Peterbùrge. 1912 m. apsigyveno Vìlniuje, čia dirbo „Lietuvõs žinių“ atsakingąja redaktore. Dėl to, kad nepaisė carinės cenzūros reikalavimų, buvo net įkalinta – du mėnesius sėdėjo Lùkiškių kalėjime.

Žemaitė garsėjo kaip įtaigi kalbėtoja, puiki oratorė. Amžininkai yra minėję: „kai ėmė kristi į galvas ir širdis jos sakomos tiesos, – matei salėje įtempimą ir susijaudinimą“; „visi tie, kurie daugiau „mokslų išėję“, jaučia viena: jokie mokslai neišmokys taip kalbėti, kaip ji štai kalba“.

Pirmojo pasaulinio karo metais Žemaitė, rūpindamasi į vargą patekusiais lietuviais, išvyko į Jungtinės Amèrikos Valstijàs rinkti aukų nukentėjusiems nuo karo šelpti. Penkerius metus ji važinėjo po lietuviškas kolonijas, rašė straipsnius į lietuvių spaudą ir ragino remti tėvynėje likusius tautiečius, ypatingai – mokslo siekiantį jaunimą. Žemaitė stebino visus mokėjimu bendrauti su įvairiausiais žmonėmis. Čikãgoje Žemaitė susidraugavo su dvidešimt trejų metų aktore Une Babickaite. Išliko daug garsios aktorės prisiminimų, kuriuose rašytoja vadinama vienintele, tikra, geriausia drauge.

Grįžusi 1921-ųjų vasarą į Líetuvą, rašytoja apsistojo Marijámpolėje, senų bičiulių – advokato Andriaus Bulotos ir jo žmonos Aleksandros – šeimoje. Čia toliau rašė Amèrikoje pradėtą

Žemaitė ir aktorė Unė Babickaitė Čikāgoje, 1920 m.

Čikagà, 1920 m.

Žemaitė ir jos bičiuliai Bulotos. Čikagà, 1917 m.

„Autobiografiją“, rūpinosi nepasiturinčių moksleivių šelpimu, dalyvavo savo kūrybos vakaruose. Tų pačių metų žiemą kelionėje peršalusi netikėtai mirė. Marijampolėje rašytoja ir palaidota.

G. Petkevičaitė-Bitė, kreipdamasi į jaunimą po Žemaitės mirties, paragino sukurti „mūsų garbingajai Senutei“ ypatingą paminklą – laisvą Lietuvõs valstybę, kurioje būtų įgyvendinti rašytojos idealai – žmonių brolybė ir socialinis teisingumas.

Žemaitės kūrybai būdingas realistinis, tikroviškas vaizdavimo būdas. Gyvenimas vaizduotas taip, kad skaitytojas jį atpažintų ir iš jo pasimokytų. Ryškūs aplinkos vaizdai, spalvingi veikėjų charakteriai, gyva jų kalba siejo lietuvių rašytoją su XIX amžiaus Euròpos prozoje vyravusia realizmo kryptimi. Tačiau Žemaitė, kaip anksčiau K. Donelaitis, išsiskiria ne tik lietuvių, bet ir Euròpos literatūroje. Ji į kūrinio „sceną“ kaip pagrindinę veikėją išveda paprastą valstietę moterį ir jos gyvenimo dramą pakylėja iki tragedijos. Realistiškai vaizduodama valstiečių pasaulį, Žemaitė kalba apie kiekvienam žmogui svarbius egzistencinius dalykus: laimės ir meilės siekimą, žmogiškumo ir savigarbos išsaugojimą, pasipriešinimą tam, kas nužmogina ir pavergia, gyvenimo klaidas ir kaltes.

Žemaitė taip pat atskleidžia savo meto lietuvių bendruomenės tapatybės įtampas – parodo konfliktą tarp inertiškų, tamsių ir aktyvių, šviesesnio ir teisingesnio gyvenimo siekiančių žmonių. Rašytojai ypač rūpi moters sąmoningumas ir atsparumas, šeimų darna ir laimė. Viename svarbiausių Žemaitės apsakymų „Marti“ iškeliama stipri Katrės asmenybė, mėginanti pasipriešinti brutaliai aplinkai ir kurtis kilnesnį, tauresnių santykių pasaulį. Rašytoja teigė, kad toks pasaulis įmanomas: kituose ciklo „Laimė nutekėjimo“ apsakymuose ji kūrė žmonių gyvenimo ir gamtos darnos idealą. Tokio idealo siekė ir Lietuvojė, atkakliai dirbdama visuomeninį, kultūrinį ir švietėjišką darbą.

Lietuvių mokslo draugija, 1912 m. Pirmoje eilėje: kalbininkas Jonas Jablonskis, Žemaitė, rašytojas Petras Kriaučiūnas, dr. Jonas Basanavičius, rašytoja Liudvika Didžiulienė, visuomenės veikėjas Jonas Dielininkaitis

Žemaitės asmenybę mums giliau pažinti padeda pačios rašytojos ir jos artimųjų tekstai.

Žemaitė, 1897 m.

Žymantų šeima

ŽEMAITĖ.

Autobiografija (ištrauka)

Taip vis ponas Laurynas atsimindamas pasakojo vargšų baudžiauninkų visokius vargus ir skriaudas, sykiu ir savo skausmu. Tankiausiai nusiskundė, kad jo niekas neužjaučia, niekas nemylėjo ir nemyli. Negana gyvenimas kartus, sunkūs darbai, vergija nuo pat mažystės, dargi ir širdies tuštuma slegia: niekur prisiglausti, niekam pasiskųsti... Tokiais nusiskundimais įgijo mano simpatiją, pasigailėjimą: norėjau jį paguosti. Jis taipgi mane suprato ir stengėsi kaip galėdamas tankiau susieiti, pasikalbėti. Netrukus jau ir apie vedybas ėmėm projektuoti. Bet jis vis dejavo, kad mano tėvai bajorai neleis manęs už mužiko. Prižadėjau nežiūrėti nė kokių neleidimų, ir sutinku už jo tekėti vien dėl to, kad mužikas ir likimo skriaudžiamas. Man rodėsi – kažkoks didelis pasišventimas iš mano pusės nutekėti už tokio nelaimingo žmogaus. Sužinoję ponai be galo mane gyniojo, atkalbinėjo, sakė:

– Mužikas, neturtėlis, nemokytas, prapulsi tu už jo...

Ponas dargi norėjo jį nuo vietos atstatyti, bet nerado priežasties prisikabinti. Tuomi dar didžiau mane pririšo prie jo. Nuvažiavom į Žemaičių Kalvariją didžiuosius atlaidus. Atvažiavo ir mano tėvai, seserys. Parodžiau savo sužieduotinį. Iš išvaizdos visiems patiko, bet, sužinojus, kad mužikas, motinėlė labai verkė. Savo giminėje neturėjusi nė vieno mužiko, dabar pirmasis žentas nori įsiskverbti mužikas. Nenorėjo sutikti leisti manęs tekėti, taip pat prašė mane atsižadėti nuo jo.

Tėvas, priešingai, nėmaž nesikratė mužikystės: kad tik geras žmogus, negirtuoklis, prie to papratęs po dvarus tarnauti, užsidirbs duoną savo šeimynai. Tėvas pritarė, o motinėlės prašymo atsižadėti – neklausiau. Už poros mėnesių susivedėm. 1865 metais rugsėjo 20 dieną.

<...>

Mano vyrui rodėsi, jog aš ne gaspadinė[1], per tai nuostoliai. Man matosi, kad vyras nemoka ūkininkauti, dėl to negalim pralobti. Bet sykiu paėmus – abu labu tokiu. Nemokam, nepraktiški

[1] Gaspadinė – šeimininkė.

ir nepapratę prie sunkaus darbo. Kankinamės, vargstame lygu žiurkės po išrūgas. Dėl menko nieko – višta prigėrė, žąselį varna pagavo, paršelis padvėsė – baramės, pykstamės... Nors mano vyras gražus, mėlynakis, šviesiaplaukis, garbangalvis ir mano mylimas, bet kartais taip paėda – nė pasižiūrėti nesinori. Prie visų sunkumų, rūpesčių ir nesmagumų prisiduria dar ilgesys: nieko o nieko negalima žinoti iš platesnės padangės. Vien tik pletkai, smulkmenos, barniai ar juokai...

<...>

– Cioce[1]! nesitikėjai, kokį parvežiau pyragą? – ištraukęs iš užančio knygelę, rodo. – Žiūrėk, tokios nematei dar...

Pagrobus[2] jam iš nagų, žiūriu: net man akys pabalo – „Aušros“ knygelė, visų metų susiūta.

– Žemaitiška?! – nustebus sušukau.

Vartau ir skaitau, ir savo akimis nenoriu tikėti... rankos man dreba...

Iš Žemaitės laiškų Povilui Višinskiui

Ušnėnai, 1898 m. sausio 18 d.

Mano mielas Povilėl!

<...> Po arbatos Bitelė (Gabrielė Petkevičaitė-Bitė) paprašė manęs ką nors savo paskaityti. Perpylė mane kaip šaltu vandeniu ir vėl karštu, bet į klaną kritęs nebekelsi sausas, todėl drąsindamos varčiau knygą. <...> Ėmiau skaityti „Kotrę“ („Marčią“), iš pradžios, žinoma, truputį nedrąsiai, tuojau kas kartas apdringau[3]. Prašė visi, kad neskubėčiau. Tankiai[4] by katras[5] paklausė paaiškinimo kokio žodžio, po tam visi tylėjo, ir aš užmiršau klausytojus. Skaičiau taip, kaip jutau. Pabaigusi apsižvalgiau, kunigiukas besėdįs akis nuėmęs[6], p. Leonas – įrėmęs kaktą į abi delnas[7], alkūnės ant staliuko, daktaras Vileišis – atsivertęs į lubas, atsikolęs krasėj[8] (atsilošęs krėsle), ranka ant kaktos. Senoji

Žemaitės kaimynai Višinskiai su sūnumis. Povilas dešinėje

[1] Ciocė – teta.
[2] Pagrobti – pagriebti.
[3] Apdringti – apsiprasti.
[4] Tankiai – dažnai.
[5] By katras – kuris nors.
[6] Akis nuėmęs – akis nuleidęs.
[7] Delna – delnas.
[8] Atskolęs krāsėj – atsilošęs krėsle.

panytė iš tikrų apsipylusi ašaromis, Bitelė įsmeigusi akis į mane. Kaip tik knygą užskleidžiau, atsikėlusi puolė man ant kaklo ir bučiuodama šaukė: „Nelygintis man prie Tavęs, nepasieksiu Tavęs, kaip tu pažįsti žmones, kaip teisingai rodai, kiek jausmo, kiek poezijos!“ Žinoma, ir visi atkartojo jos žodžius. <...>

Mylinti Tave J. Žymantienė

Ušnėnai, 1898 m. gegužės 5 d.

Mielas mano vaikeli!

<...> Šekspyras apie reikalą meilės taip gražiai pasako lūpomis Romeo. Šekspyras turėjo mokėti mylėti, kad taip puikiai galėjo meilę aprašyti, labiau tą troškimą ir reikalą meilės; juo tankiau skaitau, juo kas kartas gražiau atrandu. Nė vienas jaunas nėra ponu širdies savo, bet priešingai – širdis vedžioja žmogų, per tai tankiai ne vienas puola į papeikimą ir išmetinėjimą[1] kitų, o grįžti nebedaleidžia[2] širdis. Biesas[3] žino, ką prirašiau! Dovanok, vaikeli! neimk už prilyginimą į save, suvisu[4] nemislijau Tau prikalbėti, tik Šekspyras įlindo į galvą, ir prirašiau kaži ką.

Dabar ir pas mus jau kitoniškas oras, nors nėra dar suvisu šilta, bet jau sausa ir žaliuoja visi pašaliai; pro mano langą, kaip tik už daržo, žalia ir žalia, rugių laukas žaliuoja. <...> Ten tankiai ant ežės atsisėdusi Žymantienė šnekasi su Šekspyru. Liepų lauke sėjam avižas ir bulbes[5], žirniai seniai jau pasėti, bet dar niekas nežaliuoja, pilkas tebėra laukas. <...>

Mylinti Tave Žymantienė

Iš Žemaitės kalbos Pirmajame lietuvių moterų suvažiavime, 1907 m.

Visur ir visu kuomi[6] skriaudžiamos mergaitės, bet didžiausioji skriauda ta, jog mergaitės negauna mokslo lygiai su berniukais. Apie neturtėlius tėvus, kurių vaikai tarnauja, nėra ką nė sakyti, bet ir turtingesnis tėvas sūnus leidžia nors į žemesnes mokyklas, kartais ir į gimnaziją, o dukteris suvis nesirūpina pramokyti. <...> Bajorų luomoje, kaip girdėti, daug teisingiau elgiasi su mergaitėmis tėvai arba broliai kas link mokslo ir kas link dalies, o sodietės, vienu žodžiu, vergės tėvų, vergės vyrų, ant galo vergės ir sūnų. Toksai vergavimas eina kartų kartomis, nuo motinų ant dukterų, ir nėmaž nesirūpina išsiliuosuoti iš po letenos vyrų.

Žemaitė apie moterų lietuvių suvažiavimą, 1907 m.

Ir liko viltis, kad inteligentės (apšviestos) moterys nuo šios valandos smarkiai kibs į darbą – vadovaus sodietėms, žadins jas, ragins išvien krutėti ir darbuotis ir rūpinsis visų moterų, kokio jos nebūtų luomo, reikalų apgynimu.

[1] Išmetinėti – priekaištauti.

[2] Nebedaleidžia – neleidžia.

[3] Biesas – velnias.

[4] Suvisu – visai, iš viso.

[5] Bulbės – bulvės.

[6] Visu kuomi – visaip.

Žemaitė apie Pirmąjį visos Rùsijos moterų suvažiavimą 1909 m.

Maždaug iš aštuonių šimtų suvažiavusių moterų viena vienutėlė tebuvo sodietė – atstovė lietuvių sodiečių moterų. Ar tai mano naminiai (čerkasiniai) rūbai, ant galvos skepetėlės, ar tai prasta išvaizda, – bet visos šilkuotos ponios kreipė akis į tą pusę. Kiekviena artinosi prie manęs, kiekviena stengėsi sužinoti, kas aš, iš kur; norėjo susipažinti, pasišnekėti. Nepajuokė manęs už tai, kad aš, nemokėdama gerai rusų kalbos, gana juokingai ištardavau rusiškus žodžius, nesišalino nuo manęs, kad mano prasti, ne poniški, parėdai[1]. Kiekviena maloniai ir prielankiai kalbino ir traukte traukė į būrį, į savo draugiją. Labai nustebusios rusės ponios klausinėjo, kame yra toks kraštas, kur sodietės pradeda susiprasti, kruta ir reikalauja prigulinčių[2] joms teisių.

Atstovė lietuvė (G. Petkevičaitė-Bitė) savo referate pasakė, kad prieš du metus buvo lietuvių moterų suvažiavimas Kaune ir kad jame dalyvavo maždaug trys ketvirtadaliai vienų sodiečių ir tik ketvirta dalis miestiečių ir bajorių moterų. Ponios rusės labai stebėjosi ir net pečiais traukė, girdėdamos tokias „naujienas“. „Turbūt, – sako, – labai apšviesta šalis arba turi geras vadoves?“ Mat, Rùsijos sodietės dar nei pasijudina iš savo vergiškojo miego, dar joms nei į galvą neateina reikalauti kokių nors pagerinimų arba kaip gintis nuo vyrų girtuokliavimo, nuo kumščių...

Taigi lietuvės moterys netikėtai pakilo apšviestųjų Rùsijos moterų akyse. Be to, dar Rùsijos inteligentės moterys, visa tai matydamos, užsidavė sau klausimą: kodėl mūsų Rùsijos sodietės tylėdamos kenčia per amžius savo nuoskaudas? Argi tai per tamsumą ir neišmanymą? Ir kiekviena iš ponių užsidėjo sau už pareigą, sugrįžusi savon pusėn, artintis prie sodiečių, tyrinėti ir stengtis arčiau pažinti jų padėjimą, vargus ir skriaudas, šviesti, žadinti, krutinti jas kaip įmanant, gerinti nelaimingų tamsiųjų sodiečių moterų būtį.

Iš kreipimosi į JAV lietuvius prašant aukoti Lietuvõs moksleiviams, kuris paskelbtas kaip laiškas sūnui Antanui laikraštyje „Vienybė lietuvninkų“

Mūsų žmonių iš liaudies, susipratusių ir kovojančių, ant pirštų suskaitoma, o kiti visi nukamuoti, prislėgti, suvargę, tamsūs, be jokio supratimo, be energijos, apatiškai snaudžia. <...> Vienas vienintelis kelias – visų pirma skleisti apšvietimą, stengtis kuo daugiau jaunųjų mokslan leisti, o labiausiai jau besimokančius neapleisti. <...> Prasišvietę jūsų broliai Lietuvoje susipras, pažins savo spėkas[3], sustos petys į petį, kaip vienas vyras, kibs į prispaudėjus, sutrupins jų galybę. Sprogs senoji valdžia, nukris jungas nuo mūsų sprandų, iš to sprogimo trenksmas atsimuš ir Amerikoje, nubyrės ir jūsų varžantieji pančiai. Tuomet liuosi[4], smagūs parkeliausite savo gimtinėn šalin, nušluostysit ašaras savo tėvų. Tik nešykštaukite ir nedrebėkite ant skatiko! Neužmirškite mūsų neturtėlių moksleivių! Šelpkite juos iš paskutinios, kelkite jų dvasią. Kuo plačiau skleisis apšvietimas, tuo aukščiau kils prakilni dvasia. Išėję toliau, nenustokite mylėję savo viengenčių, likusių tėvynėje, nes meilėje ir vienybėje mūsų galybė!

Motina

[1] ×Parẽdas – aprėdas, drabužis.

[2] Prigulinčios – priklausančios, priderančios.

[3] Spėkas – jėgas.

[4] Liuosi – laisvi.

Iš atsiminimų apie Žemaitę

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė „Pirmoji pažintis su Žemaitės kūryba“

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, 1890 m.

Buvo tat 1894 m. vasara, kada du Šiauliŭ gimnaziją baigę jaunikaičiai, Povilas Višinskis ir Vincas Kalnietis, išsiruošė keliauti, ieškodami tėvynėje lietuvių inteligentų. <...> Besikalbant apie mūsų spaudos būklę, apie rašytojų stoką, apie sunkumus, susijusius su knygų gabenimu, Povilas Višinskis prisiminė turįs pasiėmęs iš vienos savo sodžiaus bobelės rankraštį. Ta bobutė, sako, norinti būtinai rašyti laikraštyje. Višinskis stengęsis jos raštą paskaityti, bet mažai ką supratęs. <...>

Kai aš paėmiau tą raštą skaityti, dar mažiau supratau, nes ir tarmė buvo man svetima. Rankraštis buvo stambiomis raidėmis parašytas prastame pilkame popieriuje ir susiūtas kaip sąsiuvinis storu, namie verptu linų siūlu.

Pasakojo dar Višinskis, kad ta bobutė rašiusi naktimis, nes dieną turinti namie ruoštis, visus sodietės darbus dirbti. O už rašymą nakčia ir žibalo eikvojimą gavusi barti nuo vyro.

Kadangi tuo laiku buvau pasiruošusi važiuoti į Rygõs pajūrį, kur ketinau susitikti su mūsų kalbininko Jono Jablonskio šeima, tai paprašiau Višinskį, kad jis man įteiktų tos bobutės rankraštį, o aš pasisakiau tą rankraštį įteiksianti daugiau už mus numanančiam, tikram gimtosios kalbos žinovui Jablonskiui. <...>

Kelionėje pas Vincą Kudirką. Iš kairės: Petras Avižonis, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Marija Juškytė, Povilas Višinskis ir Jadvyga Juškytė, 1898 m.

Pas Jablonskius susitikau su daktaru Vincu Kudirka, taip pat su Pranu Mašiotu, Antanu Kriščiukaičiu, Lozoraičiu. Vis tai buvo jauni mūsų atgimstančios tautos veikėjai, rašytojai ir žymūs vyriausiojo „Varpo“ redaktoriaus Vinco Kudirkos talkininkai. <...>

Čia minėtų lietuvių susirinkime ėmė Jablonskis mano atvežtą sodžiaus bobutės rankraštį nagrinėti, skaityti. Sklandžiai tas skaitymas nėjo. Buvo pradžioje susidurta su daug neaiškumų. Nemažai pasiginčyta dėl tarmės, nemažai spėliota, galvota ir galų gale bendrai visų nutarta, kad apsakymėlis tinka spaudai, nes jame gražiai ir vaizdžiai nupieštas sodžiaus gyvenimas. Buvo tada sugalvotas tai bobutei slapyvardis Žemaitė.

1937 m.

Pranė Žymantaitė-Jarienė, Žemaitės duktė

Augome šeši vaikai: Ona, Juzė, Kazys, Pranė, Antanas, Elena; Vincė mirė aštuonių mėnesių. Motina dar buvo priglaudusi betėvį našlaitį Aleksandrą.

Motina daug vargo augindama tokią didelę šeimyną. Duonos ne visados turėdavome. Valgydavome bulves. Mama labai sunkiai dirbo, kad galėtų mus aprengti, išmaitinti. Tėvelis užsiimdavo medžiokle, nesugebėjo ar tingėdavo dirbti. Su mama nesugyveno. Vaikai visados buvo mamos pusėje. Tėvelis šeimoje atrodė lyg svetimas. <... > Tėvas mokėjo gražiai pakalbėti. Kas jo nepažinojo, tam atrodė auksinis žmogus. Namie jis buvo grubus, visus rūpesčius, darbus krovė ant motinos pečių. Jam nerūpėjo nei ūkis, nei vaikai, be to, smarkiai gerdavo. <...>

Motina labai artimai bendravo su kaimiečiais. Jie atbėgdavo pas ją prašydami paskaityti ar parašyti laišką, patarimų, pamokymų. Ypač moterys jai mėgo skųstis savo vargais. Kad motina rašė, kaimynai nežinojo. Motina gerai pažinojo valstiečių gyvenimą, jų būdą, buitį, papročius, moterų dalią, girtuokliavimą, apsileidimą, nešvarą ir kitas to meto kaimo negeroves. Ji savo kūriniams medžiagą ėmė iš gyvenimo. Dar prieš parašydama pirmąjį savo kūrinį, jau rašė monologus, kuriuose išjuokdavo kokią nors ydą. Daug rašydavo jaunimui, moterims. Bardavo vyrus už girtuokliavimą, žmonų mušimą, merginų suvedžiojimą, vedybas dėl turto ir pan. Tokį savo rašinį kur nors pamesdavo, o radęs jį, atbėgdavo pas ją, kad paskaitytų. Jeigu kur nors vykdavo kokia nors sueiga (kunigą parveždavo pas ligonį, jaunimas vakarėlį suruošdavo), ji susirinkusiems paskaitydavo. Tie stebėdavosi, iš kur galėjo rašęs visa žinoti ir apie juos pačius parašyti. <....>

Mane ir dabar stebina tas nepaprastas pasiryžimas rašyti tokiomis sunkiomis sąlygomis, kokiomis iki tėvo mirties gyvenome: per dienų dienas sunkiausias darbas, ūkis, vaikai, namų ruoša, tėvo girtuokliavimas, lakstymas su šunimis po miškus, naktimis – prie žibalinės lempos rašymas. Kai mes paaugome, jai liko lengviau. Padėdavome lengvesnius darbus, nes viską mokėjome. <...>

Motina labai mėgo skaityti.

1957 m.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė „Žemaitės būdo bruožai ir pasaulėjauta“

Pati Žemaitė, tiek vargo kentusi, mokėjo užtat ir kitų vargus atjausti... Bet jei ne tie jos vargai, ir kitų į ją panašių žmonių, ne tie jų nusiminimai, kovos ir drauge įtikėjimas savo idėjų teisingumu ir prakilnumu, vargiai būtume šiandien atsidūrę ten, kur dabar stovime. <...>

Žemaitė ir panašios rūšies veikėjai savo kantrumu, savo geležine valia, savo gilia sielos kultūra ir patvarumu nukalė tą milžinišką kūjį, po kurio smūgiais sutrupėjo mūsų vakarykščio vergavimo pančiai.

Liūdna tik darosi, kad senutė, grįžusi iš Amerikos, išsiilgusi tos brangios tėvynės, tos poetės vaizduote išsvajotos laisvės, turėjo giliai nusiminti.

– Grįžau į Lietuvą – Lietuvos neberadau!.. – kartojo man prie pirmo pasimatymo virpančiomis iš susijaudinimo lūpomis ir paskui ne sykį, kinkuodama liūdnai galva, tą patį kartojo: – Neradau nei brolybės, nei vargai nesumažėjo... tik turtų grobstymas, tik karo lauko teismai... <...>

Laukiniai ir pusiau laukiniai žmonės gali turėti vien tėviškę, ir ilga kelionė kultūros takais reikalinga, kad tauta sudarytų sau valstybę. <...>

Antanas Mončys.
Madona, 1968 m.

Be kultūros, be susipratimo, kokia tai laimė gyventi žmonėms susispietusiems dideliais būriais, ir gyventi tarsi viena šeima, kame kiekvienas myli kitą ir rūpinasi, kad kitam klotųs lygiai gerai, kaip jam pačiam – valstybės būti negali.

– Grįžau Lietuvon – Lietuvos neberadau... – tie susigraudinusios Žemaitės žodžiai turėtų skaudžiu aidu suskambėti kiekvieno lietuvio krūtinėje. Suskambėti kaip paskutinis ir griežtas Žemaitės iš už grabo[1] mums paliktas testamentas – įsakymas: sukurti tą, ko jos didelė ir mylinti širdis taip troško ir kas jos akims nelemta buvo paregėti.

Jėgų nestinga! Takai praminti! Tai petys į petį, jauna Lietuva! Už marmurą ir geležį tvirtesnį paminklą riskime mūsų garbingai Senutei! Kurkime Laisvą Lietuvos Valstybę! <...>

Nurimk, Senute! Neaimanuok! Ilsėkis ramiai, savo vargą išvargusi!

Mes esame! Mes dirbame! Laisva Lietuvos Valstybė turi būti – ir bus!

1921 m.

Klausimai ir užduotys

1. Kokias Žemaitės asmenybės ir jos kūrybos reikšmes iškelia įvairių laikų literatūros tyrinėtojai, rašytojai? Koks Žemaitės paveikslas iš jų vertinimų išryškėja?
2. Kokiu istoriniu laikotarpiu gyveno ir kūrė Žemaitė? Kuo jis ypatingas? Kokie istoriniai įvykiai ir asmenybės brandino ją ir jos kūrybą? Kokius savo meto klausimus kėlė ir sprendė Žemaitė? Pasitelkite papildomų šaltinių, aptarkite šiuos klausimus grupėse ir parenkite pristatymus klasėje.
3. Remdamiesi Žemaitės biografija, autobiografija, atsiminimais, laiškais, fotografijomis aptarkite, kuo ši XIX–XX amžių sandūros asmenybė yra išskirtinė. Kuo jos pasirinkimai, laikysenos, idėjos yra aktualios šiandien?
4. Ką apie asmenybę pasako bajorės Žemaitės apsisprendimas viešumoje dėvėti valstietės drabužius? Kaip vertinate tokį tapatybės raiškos būdą?
5. Palyginkite Žemaitės ir Vinco Kudirkos asmenybes. Kas jas sieja? Kas skiria? Kaip abu rašytojai ir visuomenininkai kuriasi savo tapatybes? Kokią lietuvių bendruomenę, kokią lietuvių tapatybę jie stengiasi kurti?
6. Kokią Žemaitės turėtą Lietuvõs valstybės viziją primena visuomenei jos bičiulė G. Petkevičaitė-Bitė? Koks, pasak Bitės, buvo Žemaitės vaidmuo laisvą tautos gyvenimą kuriant?
7. Kokį paminklą Žemaitei kvietė pastatyti G. Petkevičaitė-Bitė? Ar, Jūsų nuomone, tokį paminklą rašytojai jau pavyko sukurti? Kodėl?
8. Pasvarstykite, ar šiandienos visuomenei būtų reikalingas Žemaitės mitas? Kokias svarbias idėjas ir reikšmes toks mitas išsakytų?

[1] Grãbas – karstas, kapas.

Džiùginėnų ganyklose. Juzefo Perkovskio nuotrauka

ŽEMAITĖ. Marti

Nieko neveiksi, matušėle, reik leisti Jonukui vesti, tegul ieško mergos su gera dalia[1]... apsimokėsim šiek tiek skolas... Negali niekur nė nosies iškišti, labiausiai karčemoje[2], kai apstos, vienas – palūkų[3], kitas šieno, pasėlio; kitas vėl kaip velnias prisispyręs kamantinės: „kuomet atiduosi? kuomet atiduosi?“, rodos, kad nieko daugiau nė šnekėti nebemoka.

– Užtai ko valkiojies po karčemas? – prikišo pati.

– Kažin kaip nenorėtumei eiti, bet kai apstos mieste, tai nemitęs[4] turi vestis puskvortės[5]. Bepigu dar, kad to užtektų. Tas prie to, tas prie to, beveizint[6] į kelis butelius įvarę, o kai pasigers – tikri velniai: įmanytų mane suplėšyti už tas bieso[7] skolas... Atiduosiu gyvenimą[8], tesižino vaikas, tegul mokėsis, niekur nebesikišiu.

– Kaipgis kaipgis, to betrūko! Atiduok viską, paskui vaikas bevedžios mus už čiupros[9]! Aš neduosiu, neužleisiu, kol tik gyva! – šaukė pati, kaskart didžiau įniršdama. – Nepaduosiu samčio, nenoriu ponios ant savo galvos, aš nemeilysiu[10] kąsnio iš marčios rankų, to nebus, neprašau!

[1] Dalia – dalis – vaikams atiduodamas turtas iš tėvų ūkio, palikimas.
[2] Karčema – smuklė.
[3] Palūkos – palūkanos.
[4] Nemitęs – neturėdamas kitos išeities, negalėdamas nieko kito padaryti.
[5] Kvorta – saikas, lygus 0,82 litro; indas skystiems ar biriems produktams.
[6] Beveizint – bematant, greitai.
[7] Biesas (sl.) – velnias.
[8] Gyvenimas – sodyba, žemė, ūkis.
[9] Čiupra – sprandas.
[10] Meilyti – norėti, geisti, pageidauti; mėgti, malonėti, teiktis.

– Na na na, tarškėk netarškėjusi kaip žydo ratai! Gyvenk, gyvenk! nepaduok, o kai ištaksuos[1] skolininkai, bus tau šmikšt per dantis. Bene tau marti sprandą nusuks? Nelaidyk liežuvio – ir bus gerai.

– Dėl mano liežuvio išsiteks marti, – atšovė pati, – bet tau tai užruks[2], nebeturėsi iš ko sprogti. Kas padarė tas skolas? Mažne visą gyvenimą pravarei per gerklę! Ar negalėtumei dar gyventi dorai elgdamos? Maušas, berods[3], prakuto[4], bet tu nusmukai... Pagaliau marčią užsisodinsi ant sprando, palauk, išmanysi[5] tu!..

– Tylėk, na! – sušuko vyras. – Tuojau gauni į snukį! Kaip sakau, taip ir bus. Jonukas ves, gaus paspirtį[6] ir galėsime gyventi.

– Nebent taip, tai priduosiu[7], – tarė motina. – Aš šeimininkausiu, o marti tegul sau būna ant šalies[8], parsineš sau duonos.

– Liepsiu Jonukui pasiprašyti Mataušą į piršlius, – šnekėjo tėvas, – ir tegul eina pas Driežo Katrę; nors nelabai aiški, bet pinigai kaip jei[9] rankoje. Duoda keturis šimtus ir dalis nemaža, o gyvenimas, nors ir apleistas, bet žemė gera. Nečiaudės Driežas, ogi ir Jonukas ar ne vyras... ir iš stuomens[10], ir iš liemens, patiks mergai.

– Taigi taigi! Ką gi beišsiskyręs – tą pajuodėlę, didnosę, pataikūnę, valiūkę[11]! – pakilo šaukti pati. – Išlepinta, išpustyta, išsirėdžiusi[12], tratanti, muslinuota[13], krakmoluota, ir eis pastyrusi kaip pūslė. Negana į bažnyčią išsikvarkliuos, bet ir po namus išsipuošusi kaip pana. Eis šieno grėbti – kiklikėlis[14] baltas, skepetėlė[15], prikyštėlė išdailinta su prosu[16]. Ar ta kurią dieną bus šeimininkė? Visa iškyla[17], kad išeina su grėbleliu, o po namus, sako, nepasiima nė kokio darbelio, tik šlavinėtis, plovinėtis, tai įsės į stakleles, tai siuvinėlį nusitvers, vis niekniekius, o sunkaus darbo nė jokio. Tfu! tokios lengvadarbės neprašau! Man nereik cackų pacackų[18]! man reik tokios purvabridės, kaip ir aš pati!

– Na, motin, ką tu čia pliauški? Kas gi tuos darbus nudirba? Juk Driežas kitos mergos nesamdo, Katrikė viena tėra; tėvas toks šnerkšlys, spaudžia prie darbo kaip pašėlęs.

– Ką čia man ginčiji, lygu aš nežinau. Mergos darbas darbui nelygu. Žiūrėk, pas juos ir namuose iššlavinėta, išdulkinta, tiek po vidų, tiek kiemelyje niekur šapelio, niekur sąšlavėlės,

[1] Taksuoti – nustatyti kainą; parduoti iš varžytinių aprašytą turtą.

[2] Užrukti – nutrūkti, užsibaigti, nebūti toliau daromam, nebegalėti toliau vykti, tęstis.

[3] Berods – tikriausiai.

[4] Prakusti – pasiūgėti, išaugti.

[5] Išmanysi – suprasi.

[6] Paspirtis – pagalba, parama.

[7] Priduoti – duoti, suteikti.

[8] Šalis – vieta prie kieno nors šono, pašonė.

[9] Jei – ir.

[10] Iš stuomens ir iš liemens – petingas, puikiai nuaugęs.

[11] Valiūkas – kas turi daug valios, laisvės, tinginys, išdykėlis, padauža, palaidūnas.

[12] Rėdytis – vilktis, rengtis (drabužius); puoštis.

[13] Muslinas – plonas retas medvilninis audinys.

[14] Kiklikas – moterų liemenė.

[15] Skepeta – skara, skarelė.

[16] Prosas – lygintuvas.

[17] Iškyla – išėjimas iš namų.

[18] Cacka pacacka – lepūnėlė, mėgstanti puoštis, švarintis.

lovos pataisytos, baltitelės. Tokia pataikūnė kaip Katrikė tam ir gaišta. Motina dėta, leisčiau aš jai cackytis[1]! Jau kad duočiau, pasiimtų ji darbą! Tėvas to nežiūri, pinigus tik kala ir kala; apkroves šimtais tą savo pajuodėlę, iškiš kam nors, apmaus dorą vaikį.

– Nė kokio apmovimo čia nebus, – tarė tėvas. – Kad pinigus duos[2], nėra ko žiūrėti į mergą; iš kaktos sviesto netepsi, by tik šimtus paskleis, kito nieko nereik.

– Argi tu negalėtumei šimtus sklaidyti ir be marčios? Juk tavo gyvenimas vertesnis už Driežo, o plikas esi kaip šuo per tą prakeiktą smarvę!

– Bene aš iš tavo kišenės geriu! – sušuko vyras. – Kas tau darbo, aš ne tavo geriu. Mano žemė, mano gyvenimas, mano viskas, turiu valią; galiu vienas viską pragerti. Ką tu man padarysi? Juo tu plepėsi ir gyniosi – juo pešėliau gersiu; žinok, jog tavo lojimas nieko nepadės, verčiau tylėk, jei nenori gauti į snukį!

– Tiek tu ir težinai: „į snukį, į dantis!“ Dėl to, kad aš tiesą pasakau, netinka tau klausytis. Jeigut[3] Jonukas taip tegyvens ir tiek pačios teklausys, verčiau kiaules dar tepagano keletą metų, neko[4] turi vesti.

– Ko gi dar bereikią – pačios klausyti! Tai jau to ir nebus. Paskutinis veršis būtų klausydamas. Bene moterčiškė turi tiek proto, kad galėtų vyrą valdyti? Jeigut pradeda vepėti, drožk su kumščiu į dantis, kad apsilaižytų!..

Pati tratėdama išlėkė pro duris. Įkandin įslinko į vidų minėtasis Jonukas, vienturtis Vingių sūnus, anot tėvo betariant, „berods vyras ir iš stuomens, ir iš liemens!“ Stambus, aukštas, plačiausių pečių, storo pilvo, per didumą truputį sukumpęs[5], rankos smalinuotos[6] kaip balžienai[7], kojos kreivos kaip ritmušai[8], burna kaip sėtuvė[9], nosis kaip už trečioką[10] agurkas, akys užgriuvusios kaip kurmio, galva didžiausia, pasišiaušusi pilkais plaukais ir nulinkusi į priešakį, įremta liemenyje ant storo sprando; kakta aukštyn atversta ir kepurė ant šalies užvožta, lūpa apatinė atkritusi rodė stambius pageltusius dantis ir tankiai leido seilėms nudrikti. Švarkas milinis[11], nelabai aiškus, suglamžuotas, rukšlėtas, šapais ir šiaudais apkibęs. Marškiniai ir apatininkės džiaugėsi baltais vadinami, stori, juodai sudėvėti, šunies neperkandami, turbūt pernai skalbti; kojas purvinas įsispyręs basnirčia į klumpes. Perėjęs per aslą, pasirąžė, pažiovavo, pažvelgė dar į mažą veidrodėlį, atsisėdo ant suolo trobos gale, ėmė pypkę krapštinėti ir tabako po kišenes graibytis.

– Kame buvai? – paklausė tėvas.

---

[1] Cackyti – puošti, gražinti.

[2] Kad pinigų duos.

[3] Jeigut – jeigu.

[4] Neko – nekaip, negu.

[5] Sukumpti – susikūprinti, sulinkti.

[6] Smalinuotas – dervuotas, derva išteptas ar susitepęs.

[7] Balžienai – medžio gabalai ūkio padargams daryti.

[8] Ritmušas – lazda ritiniui mušti.

[9] Sėtyvė – rėčio pavidalo pintinė sėjamiems javams pilti.

[10] Trečiokas – trijų grašių sidabrinė moneta.

[11] Milas – naminis vilnonis audinys.

– Miegojau; kai atsiguliau po pusryčio, lig šiol pūčiau į akį, au! – žiovavo.

– Ar suveizėjai[1] arklius?

– Taigi taigi kaipgis! Man arkliai nerūpi šventą dieną... taigi, tata[2], pats ką dirbsi nesuveizėjęs?

– Bene kur nupuls arkliai, – pamojo tėvas su ranka, – o dubos[3] pečių[4] bene užkišai?

– Taigi taigi kaipgis, vis mat man! Ogi pats kame buvai ligi šiol neužkišęs?

– Ne bėda, išdžius rugiai rytojui, – mostelėjo tėvas.

– Garbė Dievui, ir tas iškirmėjęs bent sykį! – stebėjosi motina įėjusi. – Žmonės po visam kada jau parėjo, o tu dar be pietų; per tą savo miegą gausi ir išalkti.

– Taigi taigi kaipgis, stebėkis, nematei pažadinti!

– Kaip jau gali tave prižadinti? Ar aš nešaukiau, bet įsikirmės kaip paršas – nors patriūbočių[5] prie ausų statyk, nė tas dar neprikeltų laiku. Kaip sluogtis[6], bjaurybė! Ir akys užgriuvo; į amžiną tinginį pavirtai, pasileidęs ant miego[7], ar tai pridera tokiam jaunam? Būtumei verčiau į bažnyčią nuėjęs, arba po visam kur į uogas, kaip svieto[8] vaikiukai antai linksminasi, o tu rūgsti kaip kisielius.

– Taigi taigi kaipgis! negirdėjau dar aš tavo pamokslo? – atšovė sūnelis.

– Gerai vaikas ir sako, – juokėsi tėvas: – ne pamokslus tauzyk[9], tik pietus duokš greičiau.

Jonukas paslinko už stalo; paėmęs duonos kepalą iš kertės nuo suolo, atsiriekė porą storiausių riekių; motina įnešė rūgusio pieno bliūdą[10] kaip ežerą, įvertė saują stambios druskos. Sūnus žvalgėsi šaukšto. Žiūrėjo stalčiuj, ant lango, ant žemės; pamatęs po suolu, pakėlė, nubraukęs žemes su pirštais, įdėjo į bliūdą. Kąsdamas duoną dideliais kąsniais, išrūgotą pieną ėmė srėbti, net didžiosios jo ausys linkčiojo. Tėvas, pypkę rūkydamas, vėlek[11] prašneko:

– Jonuk, ar tu vesk, ar ko!.. Pasiieškok turtingos mergos, be neapsimokėsiu skolų, negali nė atsikratyti tais velniais skolininkais.

– Taigi taigi kaipgis! Kas apsiskolijo, o aš turiu mokėtis, o dar parodyk, prie kurios mergos pritvinko tų pinigų?

– Tik sukis vikriai, o aš tau pasakysiu, kame gausi: pirškis pas Driežo dukterį[12], pamatysi, kiek šimtų tau paklos.

---

[1] Suveizėti (sl.) – sužiūrėti, sutvarkyti.

[2] Tata – tėve.

[3] Duba – jaujos dalis, kur yra krosnis javams džiovinti.

[4] Pečius – krosnis.

[5] Patriūbočius – muzikantas, grojantis dūda; dūda.

[6] Sluogtis – kartis, lenta, rastas ar akmuo linams markoje prispausti.

[7] Labai mėgstantis miegoti – tikra miegų maišas, miego puodas, miego košė.

[8] Svietas – pasaulis, Žemė.

[9] Tauzyti – plepėti, taukšti.

[10] Bliūdas – dubuo.

[11] Vėlek – vėlei, vėl.

[12] Pirškis Driežo dukteriai.

– Taigi taigi kaipgis. Pats galėtumei imti Katrę, tokia juoda, ir akys kaip vabolės[1], o prie to dar ir sena[2], už mane šmotą[3] vyresnė.

Išgirdusi motina Jonuko kalbą, labai prasidžiugo.

– Mat ar ne mano viršus? Sakiau, jog ne Jonukui Katrė, kaip žydelka[4] ar čigonė, kaip biesas žino kas. Paseno, o ne nutekėjo, tai jau žinok, jog nėra dora; neimk, nereikia tokios! Ar doresnių mergų nėra sviete?

– Jonuk, tu neklausyk motinos, ji meluoja, papratusi niekus tauzyti! Klausyk tik manęs, kaip aš liepsiu, taip turi daryti, o jei ne – išginsiu abudu su motina: žemę išduosiu, kol skolas apsimokėsiu, o judu eikite sau, kur jums patinka.

– Taigi taigi kaipgis! Pats galėsi eiti, kirsdamas šunims per blakstienas, o aš žemės neišsižadėsiu...

– Berods, tu rendą[5] paėmęs pataikintumei prasprogti, o skola skola paliktų. Neleisiu žemės užduoti, kad tu nesulauktumei! Mat vienas nori viską apžergti, kur mano viso amžiaus sveikata padėta. Užduok, jei nori, pabandyk, o aš nieko svetimo neįleisiu į savo butą.

– Mauči[6]! – sušuko tėvas. – Kaip matai, gauni į snukį! Didelė čia ponia prisakinėti... o kiaulių šerti! Kaip aš noriu, taip turi būti.

Atsigręžęs į sūnų, tęsė toliau:

– Pamylėk Mataušą, veskis pas Driežą ir tikit, netęskitės, o kai paduosite užsakus[7], anie ateis į ūkvaizius[8], tada su dalia sutiksime.

– Taigi taigi kaipgis! O kad, sako, Katrė nenori tekėti?

– Kas tas do per nenoras, bene jos bus valia? By tik tėvui tiks, duos dalį ir neveizės noro, varyte nuvarys.

Kaip tėvas liepė, taip ir įvyko. Jonukas su Mataušu atsilankė pas Driežą. Piršlys, Jonuko pamylėtas, šnekėjo ir derėjosi už jį; geras jo liežuvėlis apmetė ir ataudė[9], o įgirti ar įkalbėti taip mokėjo, jog Driežas tik seilę rijo tik rijo. Jaunasis rąžėsi ir žiovavo, bet netruko sutikti[10].

Katrė verkė, kaip lietus lijo. Motina tramdė ją geruoju, o tėvas subaudė aštriai: jeigut gerai rengiama ožiuosis ir neklausys, išginsiąs nuo savęs ir ničnieko neduosiąs.

Driežas ūkvaiziuose pas Vingį rado apleistus ir apgriuvusius visus pašalius, vienok[11] tiko ir dalies dar pridėjo, kiek buvo piršliui žadėjęs. Sako:

---

[1] Vabolė – karkvabalis, juodvabalis.

[2] O be visa ko – dar ir sena.

[3] Šmotas – gabalas.

[4] Žydelka – žydė.

[5] Renda – nuoma, paskola.

[6] Mauči – ša.

[7] Užsakai – viešas vedybų skelbimas bažnyčioje.

[8] Ūkvaiziai – ūkio apžiūrėjimas prieš vestuves.

[9] Ataudai – siūlai, kuriais ataudžiama.

[10] Tikti – sulygti, sutarti; sutikti, neprieštarauti.

[11] Vienok – bet, vis dėlto, tačiau.

– Žemė gera, pievos kaip avį kirpk, daržai geriausieji, su trobesiais – bepigu, sukibę visi naujus pastatysime. Nuolanka[1] maža, dalies nereiks niekam duoti, niekas karvelės neišves veltui. Katrelę pasodinsiu kaip vištelę ant kiaušinių.

Šalininkai[2] – vieni Katrę peikė, kiti Jonuką, arba tėvais baugino, o kiti tik pečius traukė.

Kol užsakai[3] išėjo, per tris savaites Katrė, kur tik ėjo, per ašaras sau tako nematė. Jonukas jai dideliai[4] netiko. Motina, nors jos gailėjosi, bet prieštarauti vyrui neturėjo valios, o tėvas nė klausytis nesiklausė; šnekėjo tik apie Jonuko žemę, gerą vietą, įkalbinėjo, jog gyvens gerai, pralobs, pasitaisyti ir jisai padėsiąs, o prie vyro pripras; yra sakoma – miegalį pažadinsi, tinginį paraginsi; Jonukas jaunas tebėra, pamils tave ir klausys, kaip liepsi...

Klausimai ir užduotys

1. Inteligentai, pirmą kartą išgirdę Žemaitės skaitomą „Marčią“, liko sukrėsti. Jie taip pat prašė autorės paaiškinti kai kuriuos apsakymo žodžius. Kaip manote, kodėl „Marti“ juos taip paveikė? Kuo Žemaitės tekstas netikėtas Jums? Savo įspūdį glaustai išsakykite raštu.
2. Jau pačioje apsakymo pradžioje rašytoja tapo primityvų, inertišką žmonių pasaulį. Kokia gyvenimo filosofija šie žmonės remiasi? Kas jiems gyvenime svarbiausia? Ar jie laimingi? Atsakymą pagrįskite citatomis. Aptarkite grupėse, ar šis pobaudžiavinio Lietuvõs kaimo vaizdas yra tik praeities reliktas, ar turi pastovių, visiems laikams aktualių reikšmių. Atsakymus pagrįskite argumentais ir pristatykite klasės diskusijoje.
3. Kokie vyraujantys santykiai Vingių ir Driežų šeimose išryškėja? Kas jiems būdinga? Kaip veikėjai vertina vienas kitą? Kodėl jie nesutaria?
4. Dialogas yra Žemaitės pasakojimo šerdis – teigia profesorius D. Sauka. Aptarkite, kaip pasitelkusi dialogą rašytoja kuria Vingių pasaulį: kaip veikėjų pokalbis atskleidžia jų charakterius, tarpusavio santykius, požiūrį į kitus, gyvenimo supratimą? Kokia kalba, kokiomis patarlėmis ir priežodžiais išsako savo gyvenimo filosofiją Vingiai? Kokį apsakymo siužetą pradeda plėtoti dialogas, kokį konfliktą jis atskleidžia?
5. Ką sužinome apie būsimus jaunavedžius – Vingių Joną ir Driežų Katrę? Pasvarstykite, kodėl Katrei „Jonukas dideliai netiko“?

[1] Nuolanka – vyro tėvai, broliai ar seserys, kuriems reikia nusilenkti, įtikti.

[2] Šalininkas – jaunosios ar jaunojo palydos dalyvis.

[3] Užsakai – viešas vedybų skelbimas bažnyčioje.

[4] Dideliai – labai.

***

Besitaisant, besibrūzdant kaip ratas išrietėjo[1] tos kelios savaitės. Katrė jau po šliūbo[2] parvažiavo su vyru pas tėvus, į jo namus. Parniūkė atsilikęs kraitvežys[3], nes jo vežimas taip buvo sunkus, net apsiputoję arkliai vos tik pavilko. Dvi šėpos[4], dvi skrynios[5], kaip tik akmenų, ritinių prikrautos, o tų ryšių, patalynių, drabužių be galo! Nešė vestuvininkai iš vežimo, vilko į sukrypusią, sulūžusiomis durimis klėtį.

Kieme taškėsi, braidė ligi kelių po purvyną. Katrei kailis kratėsi, bet galvoje greit sumojo, jog čia reikia nustumdyti pakalniui mėšlus į laidarį[6], porą vežimų žvyro papilti, takus akmenėliais išdėlioti, ir bus mažne kaip pas tėtušį, tik tvoros sulūžėjusios be galo.

Vedėsi vyras Katrę į vidų, tėvai su vestuvininkais ir muzikantais išėjo į prieangį marčios pasitikti.

Katrė puolė tėvams po kojų, bučiavo rankas, paskui davė katram po ilgą stuomenį[7] plonitelės drobės. Motina susodino jaunuosius užstalėje, padėjo vaišes ir ragino gerti; žiūrėdama į juos, džiaugėsi ir stebėjosi:

– Kas galėjo tikėtis, jog Katrelė paliks mano marti! Kai mano Jonuką vežė krikštyti, ji vartus atkėlė, jau prakutusi buvo piemenėlė. Ką padarysi, turbūt tokia Dievo valia. Apdovanojai, dėkui, mus gausiai; drobelė taip plona, čia audėjo austa, pažįstu tikrai.

Katrė prarijo pirmą gurkšnį vaišių, užtaisytų kaip karčiaisiais pipirais žodžiais naujosios motinos.

Tėvas girtitelys, nosim pamėlynavusia, šurmuliavo po aslą, tankiai, kumščius sugniauždamas, išparpusiu balsu švarkštė: „Kaip aš liepsiu, taip turi būti!“ Paskui, užslinkęs už stalo iš antros pusės, prisisėdo prie marčios. Užsirūkęs smirdančią pypkę, prisilindęs artiteliai marmėjo:

– Mano žemė aukso, mano gyvenimas visu kuo pertekęs[8]; kaip inkstas taukuose vartysies, būsi paėdusi, tik manęs klausyk. Maža pasogėlė[9] tavo, menka dalelė! Jonukas būtų ir daugiau gavęs kitur, nes tai vyras ir iš stuomens, ir iš liemens, kaip iš pieno plaukęs! Kiek jam tave peikė, nieko nepadėjo, turbūt tau tokia gera laimė žadėta. Ant to apmaudo[10] išgerkim arielkos[11]!

Čia, prisipylęs stiklelį – sveika!

Per smarvę nuo pypkės, degtinės dvokimą Katrė niekur nebesitvėrė. Atsigręžė ant vyro[12], tas su atkritusia lūpa, išdrikusiomis seilėmis iš tiesų besnaudžiąs! Katrei šiurpis perėjo per kailį,

---

[1] Išrietėti – greitai praeiti.

[2] Šliūbas – bažnytinės sutuoktuvių apeigos; bažnytinė santuoka.

[3] Kraitvežys – senovinėse vestuvėse asmuo, kuris veždavo nuotakos kraitį į jaunikio namus.

[4] Šėpa – spinta.

[5] Skrynia – medinė, su antvožu ir kojelėmis, ornamentuota dėžė kam nors (drabužiams, kraičiui) laikyti.

[6] Laidarys – užtvaras prie tvarto gyvuliams suvaryti, mesti mėšlui.

[7] Stuomuo – drobės gabalas marškiniams.

[8] Mano gyvenimas (ūkis) visa ko pertekęs.

[9] Pasoga – ištekančiai dukteriai, seseriai iš tėvų ūkio seniau duodama dalis pinigais, gyvuliais.

[10] Iš to apmaudo.

[11] Arielka – degtinė.

[12] Atsigręžė į vyrą.

nusiminė, pamačiusi, kokius drauginingkus[1] įgijo ligi grabo[2] lentos. Pažino aiškiai, jog vieną tikrą tėtušį ir vičvienaitę mylimąją matušėlę teturėjo savo, kurie, nors mylėdami, bet be malonės atidavė ją į tokias atžūlias[3] rankas. Greitai sumojo sau galvoj, jog naujųjų tėvų nepravardžiuos tėtušiais, bet lenkiškai vadins Papunėlis[4], Mamunėlė.

Ilgai dar kalino užstalėje jaunuosius. Katrė net apsvaigo nuo dūmų ir tvaiko, o priveikta skaudžiomis motinos užgaulėmis, tėvo žebelkavimu[5], šalininkų mandagiais žodžiais, iškliuvusi nuo nepriprastų vaišių, vos ne vos tamsoj nusigabeno ligi savo patalynės. Krito skersai lovos, sprogstančią skausmu ir karščiu galvą įkniausė į priegalvį, kuris po menkos valandos sudrėko nuo sraunių jos ašarų. Tolei verkė, kol miegas nuramino pavargusią galvelę.

Neilgai tesiilsėjo, nes vėjo girgždinamos durys neleido miegoti. Atsibudo net sustingusi ir drebanti nuo šalčio. Nespėriai[6] teatsikluinėjo[7], kame nakvojanti. Apsičiupinėdama nepriprastoje vietoje, vos tik pataikino uždaryti duris, sugreibusi kažin kokį apklotą, susirangiusi lovoje, kiūtojo[8] ligi aušros. Miegai iš galvos išsiblaškė, akyse mirguliavo visoki paveikslai, vakarykščiai regėti; galvoje lindo įvairios kalbos[9], naujai girdėtos. Prasiblaiviusi perkratė galvoje visus vakarykščius atsitikimus, atsiminė jau atskirta nuo tėvų, su jų palaiminimu atiduota kitai giminei, kunigo privinčiavota[10] vyrui ligi grabo lentos...

Atsidūsėjo, persižegnojo, akis pratrynė.

– Be nesapnuoju! O Jėzau, motinėle švenčiausia! Tikra teisybė... bet kur jis? Tai pirma naktis po šliūbo... jo nėra. Čia gaidžiai gieda, jau nebetoli aušra, netrukus muzikantai gali ateiti prikelti. Kaip čia bus? Lova nepataisyta, jaunasis pasislėpė, jaunoji iš vakarykščios nenusitaisiusi[11]; turbūt buvo girta... turbūt ir kiti dar tebegeria, tebešoka... Bet tylu, nieko negirdėti... Ką ta mano matušėlė beveikia? Pirmą naktelę nakvoju svetur... Dabar jau vadinsis mano namais. Kaip čia reiks priprasti? Ką čia reiks veikti?

Taip mąstė Katrė. Tankiai karštos ašaros smerkėsi[12] į akis, bet, varu jas nurijusi, mąstė sau, jog verkimas nebepadės nieko, reikia nužemintai, kantriai ir tvirtai pasistiprinti prieš naujosios giminės persekiojimus. Jautė tą aiškiai: jautėsi dabar niekieno neturinti širdies sau palankios, jautė, jog visi skersomis į ją žiūri, kiekvieną jos žingsnį ir žodį skaudžiai kratinėja.

Bešvintant aušrai, pašoko Katrė, apvalė savo kraitį, pataisė lovą, apsigerbė[13] drabužius; privėrusi klėties duris, ėjo į vidų.

---

[1] Drauginingkas – čia: šeimos, šeimynos narys.

[2] Grabas – karstas.

[3] Atžūli – stačiokiška, nelipšni, nemaloni.

[4] Papunis – tėvas, tėvelis.

[5] Žebelkavimas – neaiškus, nesuprantamas kalbėjimas.

[6] Nespėriai – nevikriai, nesparčiai.

[7] Atsikluinėti – atsigauti, susivokti.

[8] Kiūtoti – lindėti, susitraukusiam kur būti, tūnoti.

[9] Galvoje skambėjo įvairios kalbos.

[10] Vinčius – bažnytinės sutuoktuvės, jų apeigos; privinčiavota – apvesdinta, sutuokta.

[11] Nenusitaisiusi – nenusirengusi.

[12] Smerktis – smelktis, veržtis, lįsti.

[13] Apgerbti – apvalyti, aptvarkyti.

Niekur nė gyvos dvasios nematyti, nė čiūkšt[1]: pats įmygis vestuvininkų. Užtat gyvuliai, visą valią gavę, šnerkštė po kertes. Veršiai, avys po kiemą pliauškė; kiaulės prieangyje indus, katilus barškino, žvygindamos visas pamazgas išlaistė. Trobos durys iškeltos ir pastatytos kitame pasienyje; turbūt padaužos vestuvininkai tyčiomis tai padarė, norėdami senius sušaldyti. Troboje tėvas, įkypai[2] lovos pavirtęs, knarkė, o šuo greta kaulą graužė; nebeatsiriedamas[3] nuo paršelių, įsikėlė į lovą. Motina, kojas pakišusi po krosnim, galvą ant židinio tarpangyje pasigūmurusi[4] dėvimuosius kailiniukus, pelenuose skaniai kaip pūkuose miegojo. Paršeliai, susiglaudę apie apgriuvusį židinį, kriūkinosi, prašydami šeimininkės pusryčio, bet ši nieko nejuto. Gaidys, pašokęs ant stalo, kutnojo[5] vištas prie trupinių; šios mušėsi su katėmis apie išvartytus pieninuotus puodelius. Žąselės nedrąsios prie slenksčio gagėjo, galveles kraipydamos, spoksojo į muzikantus, išsitiesusius ant suolų. Kada tie knarkdami suinzgė[6], žąselės baidydamosi šnypštė. Asloj mažne kaip jei[7] kieme, purvynas, o prieangyje – ko besakyti, nė išbristi nebegali.

Pamačius tokią tvarką, Katrei šiurpis perėjo per kailį, net plaukai ant galvos sučiuško[8]. Vienok nenuleido rankų: išvarinėjo visus gyvulius, įstatė šiaip taip duris, užkamšė skarmalais[9] išdaužytus stiklus, kad taip vėjas nepūstų, atrinko indus, sustatinėjo į kertes; sugreibusi šluotražį, šiupelį[10], užniko[11] valytis, kaip beįmanydama aslą sausinti. Žvilgterėjo nejučiomis į lubas – viena lite[12] voratinkliai! Neiškentusi perbraukė porą brūkių[13] per balkį[14] su šluota. Pabudo motina. Pakėlusi galvą, pusmirkomis žvalgydamos, prašneko:

– Na, padėk Dieve! Nauja gaspadinė atsirado!.. Ar seną paprotį varai? Šlavinėtis?! Čia to nereikia. Jei purvų nebraidysi, duonos neėsi. Pagaliau šiandien, ar tai gražu pirm keltuvių[15] pašokti?! Turbūt muzikantams stuomens[16] neturi. Mat, vyrą vieną palikusi, parkūrei valytis!.. Kas čia tavęs prašė?

Taip motinos pasveikinta, Katrė liūdnai nusišypsojo.

– Dovanok, mamunėle[17], už mano atsikėlimą netikru laiku, – tarė, – bet aš nekalta, be galo sušalau, nebenugulėjau, ėjau ieškoti šilimos ir vyro... nežinau, kur jisai dingo, o žiūriu, jog ir troboje jo nėra. Šilimos taip pat neradau, duris iškeltas radau, visur šalta, šlapia, vėjas... Ir tamstos

[1] Čiūkšt – su neiginiu žymi įsivyravusią tylą.
[2] Įkypai – įstrižai, kreivai.
[3] Nebeatsiriedamas – nebeatsigindamas.
[4] Pasigūmurti – susisukti į gumulą.
[5] Kutnoti – šaukti, kviesti (apie vištą, gaidį).
[6] Ingzti – niurnėti; mykti, niūniuoti.
[7] Mažne kaip jei – beveik kaip ir.
[8] Sučiuško – pasišiaušė.
[9] Skarmalas – audeklo skiautė, skuduras.
[10] Šiupelis – semtuvas; platus gaubtais kraštais kastuvas.
[11] Užnikti – smarkiai pradėti ką daryti.
[12] Litė – sluoksnis; iš vieno, ištisai.
[13] Brūkis – braukimas, traukimas.
[14] Balkis – sija, storas rąstas (ant balkių paprastai kalamos, tvirtinamos lubos).
[15] Keltuvės – vestuvėse – jaunųjų prikėlimas su muzika.
[16] Stuomuo – drobės gabalas marškiniams.
[17] Mamunė – mama.

taip pat vargiai miegojot, be kokio pailsio, kaip ir aš. Dabar noriu apsivalyti maždaug; pasikursime pečių ir apsišildysime visi.

– Kas gi kaltas?! – murmėjo motina. – Vakar vakarą išlėkei viena gulti, o tas miegalius kur norint pavirtęs užkirmėjo. Nebarstyk tų smilčių taip storai: dulkės be galo, kai pradės šokti.

– Ar iš purvyno dulkės? – juokėsi Katrė. – Verčiau, mama, sakyk, jog purvą didesnį išmins.

– Ginčytis mat moki! – prašneko tėvas, ropšdamos iš lovos, – pirmą rytą nori mus paneigti[1]. Kaip ligi šiol, taip ir toliau mokės motina gaspadinauti[2] ir be tokios ponios!

Katrė nemitusi[3] spūdino[4] laukan. Priešininkėje[5] išgirdo miegančių knarkimą. Pralenkusi[6] duris net nustebo: jos vyras bemiegąs kaip sluogtis[7] lovoje, kaip kiaulių kinyje[8], greta su piemeniu, kuris, Jono spaudžiamas prie sienos, spyrėsi atgal naginėtomis[9], purvinomis ligi kelių kojomis. Subjaurojo, supurvino visą šoną jo šliūbinių drabužių, Katrės pasiūdintų iš gražaus ir brangaus čerkaso[10], jos pačios darbo. Suskudo[11] jos širdis: ne tiek drabužių gailėjosi, kiek iš apmaudo, jog niekaip negali vyro prižadinti. Šaukia, judina, glamžuoja, kuone verkdama, o jis miega, knarkia kaip dvėsdamas.

Išgirdo motina Katrės balsą, įpuolė į priešininkę, užmetė akį, jau viską permanė.

– Tokia vikri stateisi, – tarė į marčią, – o žlembi[12] dėl niekų! Nesumanai, ką padaryti. O taip!

Ir, pagrobusi už čiupros piemenuką, kaip sviedė iš lovos į aslą, šaukdama:

– Tu, rupūžoke, nusiauk kojas kitą sykį guldamas! O Jonuko nedraskyk pristojusi, – vėl kreipėsi į Katrę: – kai pramigs, ir atsikels... Ne dabar laikas tau lementuoti[13], vakare buvo neužsisklęsti klėtyje.

Persigando Katrė, matydama tokį nemielaširdingą motinos apsiėjimą. Nė galo jos kalbos nebegirdėjo: taip jai pagailo to piemenėlio, verkiančio iš skausmo ir drebančio iš išgąsčio.

Motina tuo tarpu užsiundė muzikantus. Tie, susigriovę[14] su muzikomis, ėmė maršus jaunųjų keltuvėms griežti. Nors trankiai ir garsiai rėžė, vienok Jono niekaip neprižadino: jisai, rodės, norįs tik pritarti savo knarkimu.

Katrė atnešė stuomenis muzikantams, patiesė savo staltieses ant stalų. Kilo iš šiaudų vestuvininkai, rinkosi kaimynai, juokėsi, tyčiojosi iš kits kito nakvynės.

---

[1] Paneigti – paniekinti.

[2] Gaspadinauti – šeimininkauti.

[3] Nemitęs, -usi – neturėdamas kitos išeities, negalėdamas nieko kito padaryti.

[4] Spūdinti – eiti iš lėto, tyliai, nusiminus, išvarytam ir pan.

[5] Priešininkė – žemaičių trobos antrasis galas, kur gyvena seni žmonės ar įrengta seklyčia – svečių kambarys.

[6] Pralenkti – pradaryti, praverti (sukrypusias duris).

[7] Kaip sluogtis – kaip kartis.

[8] Kinis – gyvulio (paprastai kiaulės) guolis, migis. Perkeltine prasme – netvarka.

[9] Naginė – iš vieno minkštesnės odos gabalo suraukta avalynė su apyvarais.

[10] Čerkasas – naminis audeklas, kurio metmenys – audeklo išilginiai siūlai, apmatai – lininiai ar medvilniniai, o ataudai – vilnoniai; naminis pusvilnonis audinys.

[11] Suskusti – suskausti, imti skaudėti.

[12] Žlembti – balsu verkti, žliumbti.

[13] Lementuoti – raudoti, aimanuoti.

[14] Griautis – veržtis, brautis, lįsti.

Kryžkelė. Juzefo Perkovskio nuotrauka

Katrė apkrovė stalus savo parvežtais pyragais, varškėmis, apstatė buteliais, ragino svečius ir tėvus.

Tėvas, išvydęs degtinę, nėmaž nesiragino. Motina spyrėsi dar kaip ožka, bet, išmaukusi porą stiklelių, labai įplepo, kiekvienam atskirai pasakojo tą pat: kaip marti vakar vakarą, pasislėpusi nuo vyro, išlėkusi gulti, užsisklendusi klėtyje, nieko nebeįsileidusi... Jonukas, vargšas, baldęsis, braižęsis apie duris, niekaip neįsiprašęs prie jos gulti. Iš to apmaudo ir dabar gryčioje tebemiegąs. Bobos juokėsi, klegėjo, dievagojosi; kitos šypsojo tiktai, kitos galvas tik kinknojo, bet nė viena žodelio neužtarė už Katrę.

Beviešint bešokant neprailgo laikas. Nesitikėtai dar atžvangėjo atbraškėjo jaunosios pasekėjai: broliai, gentys[1] ir svočia su vyru. Prasidžiugo Katrė, sulaukusi savųjų. Susodino, vaišino kuo beišgalėdama. Tėvas, gerai jau užmaukęs, šūkavo, sklaidėsi, girdamas savo žemę – aukso obuolį, savo sūnų – vyrą iš stuomens ir iš liemens, gailinosi[2] pliką marčią, nevertą jo sūnaus, tegavęs. Svočios vyras, taip pat jau įkaitęs, ginčijosi ir gynė savo pusę, tyčiojosi iš jo pamatų, pro kuriuos šunys lando, iš stogų dangumi dengtų, iš rūmo be langų, be durų. Iš pradžios juokais, paskui ir iš tiesų išsibarė, špygomis išsibadė, kuo tik ligi peštynių nepriėjo. Tėvas, kumščiais mušdamas į stalą, rėkavo:

– Mano dvaras, mano geras, o nekviestiems svečiams nėra vietos! Kam nepatinka – laukan! Kaip aš liepsiu, taip ir bus!

Per zvaidą[3] sumišo[4] visos vestuvės, kiekvienas tik žvalgėsi, kaip išsprukti namo. Anos pusės vestuvininkai išbruzdėjo atgal, taip pat ir kaimynai po kits kito spūdino laukan. Motina, girčiu

[1] Gentis – giminė.

[2] Gailintis – graudintis.

[3] Zvaidas – vaidas, barnis.

[4] Mišti – krikti, irti; sutrikti, suirti.

apsimetusi, susirangė lovoje, būsis nieko nejuntanti. Katrė išsigandusi drebėjo kertėje. Tėvas įniršęs nė juste nepajuto, kaip svečių maža beliko. Ėmė prie visų kabinėtis: prie muzikantų, marčios, prie motinos, žadėdamas visus išperti[1]. Jų laimei, atsiropštė Jonas iš miego, išgirdęs tėvą berėkaujant po trobą. Jau duris beverdamas, sušuko:

– Taigi taigi kaipgis, to dar betrūko... niekas dar čia negirdėjo tavo gerklės! Nežinai gultis prisisprogęs, ne triukšmą kelti!

– Je je, kaip tau, kad niekas daugiau nerūpi, tik gulėti ir kirmėti per dienas naktis! – lengvesniu jau balsu ginčijosi tėvas. – Tau berods niekas nerūpi už mano galvos... išsimiegojęs, duonos išsiėdęs, užsimanei vesti. Dar tokią plikę parvedei už ponią ant mano žemės. Nesitikėk, nei duosiu ant jūsų valios[2], bet kaip aš liepsiu, taip turi būti! – ir vėl smarkiai trenkė su koja į purvyną.

– Taigi taigi kaipgis! kas čia tavęs bijo? Bene aš užsimaniau vesti? Varu Katrę man pats užkorei, nes pinigų tau baisiai prireikė, nebeapsikopei skolomis. Bepigu dabar tau gudrauti, kad jau atsikratei per mane žydais!

– Bene man pinigų reikėjo? Juk tu dėl savęs žemę išpirkai[3]!.. Užtai, vaike, dabar mokykis gyventi! Sek mano pėdomis, jei nori gyventi: valdyk bobas, nesiduok už nosies vedžiojamas.

Katrės brolis, kuris dar čia tebešurmuliavo, sušuko asloje:

– Sudievu, tėtuši! Dėkui, jog patyriau, kokis buvo Jono vedimas! O tu, svaini, laikyk pačią kaip reikiant, nes už jos laimę tu atsakysi... paėmei keturis šimtus ir dalį!..

Tai sakydamas, pagrasė dar stirnakoju jam į nosį.

– Taigi taigi kaipgis, man mat nepakelti.

Klausimai ir užduotys

1. Į inertišką Vingių šeimos pasaulį įžengia naujas žmogus – marti Katrė. Kaip šis pasaulis ją sutinka? Kaip jame Katrė elgiasi?
2. Skirtingai negu Vingiai, Katrė yra mąstantis, išgyvenantis, save ir aplinką nagrinėjantis, sąžinės graužatį jaučiantis žmogus. Aptarkite, ką išgyvena Katrė jai svetimame pasaulyje, kaip elgtis ji pasiryžta. Suformuluokite išvadas raštu.
3. Panagrinėkite Katrės ir Jono vestuvių aprašymą. Pamėginkite citatomis pagrįsti arba paneigti Donato Saukos teiginį: „Apsakymas auga iš vidinio pasipriešinimo stagnacijai. Katrės paveikslu, įkūnijančiu žmoniškumą, aktyvumą, skelbiama veržli gyvenimo tėkmė, nešanti gaivų atsinaujinimą.“
4. Remdamiesi tekstu glaustai parašykite, kaip apsakyme aštrėja konfliktas tarp Katrės siekio žmoniškiau gyventi ir Vingių pastangų išsaugoti savo pasaulį, kuriame „gyvuliai visą valią gavę“.

[1] Perti – mušti, pliekti.

[2] Neduosiu jūsų valiai.

[3] Tu sau žemę išpirkai.

Kelias. Juzefo Perkovskio nuotrauka

***

Koksai gyvenimas, toksai ir mirimas, arba kokia pradžia, toks ir galas. Taip ir Driežo Katrei: kokios vestuvės, tokia ir laimė. Tėvams neįtiko niekuo. Ką tik Katrė darė, vis peiktinai; vaikščiojo ar sėdėjo, šnekėjo ar tylėjo, juokėsi ar verkė, darbavosi ar gulėjo – vis negerai ir negerai. Tėvas kitaip jos nevadino, kaip tik – šavalka[1], plikė, ne tokios Jonas bestovįs[2]. Motina, visaip meluodama, įdavinėjo marčią vyrams, džiaugėsi, nugręžusi nuo savęs tėvo keiksmą, nes per jos liežuvį kaltė Katrei kliuvo.

Išaušo jau pavasaris. Po vakarykščio lietaus nušvito visa padangė. Saulelė linksmai šviečia, gaivina ir šildo žemelę, ką tik išsiliuosavusią[3] iš šalto kietos žiemos kalėjimo; šalčio suspausta, sniego prislėgta, atitolinta nuo saulės, kentėjo ilgus laikus sustingusi ir apmirusi. Šiandien tarytum juokiasi linksmai, budinama atsigręžusios saulelės, sušilusi jos įkaitoje. Ji visa net garuoja, kvėpuodama iš vidurių paskutinį pašalą. Vėjelis, pranokdamas saulelės spindulius, šiltai pūkšnoja, skubindamas džiovinti purvuotą jos paviršių. Sniegas, kur ne kur dar pasislėpęs, baltuoja patvoryje, bet, pabūgęs šviesos, traukiasi, nyksta, tyžta, šyla ir tirpsta, mainosi į vandenį; pavirtęs

[1] Šavalka – pasileidusi mergina.

[2] Bestovįs – vertas.

[3] Išsiliuosavusią – išsilaisvinusią.

vandeniu, graužiasi vinguriuotus takelius, tvinsta pakalniui į upelį, iš paskubos net apsiputojęs. Miškas papuro ir papilkavo pumpurais. Paukšteliai, kiekvienas kitokiu balsu, vinguriuoja savo giesmę, garbindami pavasario aušrelę. Sumišę balsai – tetervinų bildesio, vieversėlių vyturiavimo, varlių kurkimo, vabolių bryzgimo – ir pasklidęs ore jų atgarsis padaro nepermanomą ūžesį, be galo meilų širdžiai, malonų ausiai. Vadovas didelio pulkelio, senis žąsinėlis, klykdamas patraukia iš pietų; žino gerai kelią, veda paskui save nemažą būrelį, persiskyrusį į dvi ilgas kartis; nutraukė, nuglegėjo stačiai į šiaurę. Baltos gulbelės šniokštuoja sparnais viršum pušyno, pailsusios iš tolimos kelionės; sunkiai mosuoja sparnais, garsiai tūtuodamos, ieško vietos, kur nusileisti. Kažin kur, toliau už miško, sukrūkė gervės. Ančių – tų begalinės minios užplūdo – kvarkinasi, pleškinasi po pievas, tokiais būriais pakilusios kaip debesiais laksto. Stybrakojis gandras, stypinėdamas po laukus, renka šapus; prisikandęs pilną snapą, kyla į lizdą; ten, užsiversdamas galvą, klekina, sparnais pasisklaidydamas, gyniojasi nuo priešininkų, langojančių aplinkui. Žvirbleliai kanaplesėliai linksmai čiurškauja apie gandralizdį. Ledspira, šokinėdama paprūdėje, linguoja uodegėlę.

Kūtvailiškių sodos[1] rugių laukas kaip žalia gelumbe apsidengė. Po sodą taip pat, kas gyvas galįs, juda, plasta, kiekvienas ypatingai reiškia džiaugsmą, sulaukęs linksmo pavasario. Margi balandėliai, būriais pasilangodami[2], nuo stogo ligi stogo skrajoja. Raudonas gaidys, išsivedęs vištų būrį ant skiedryno, pasikraipydamas rožėtą skiauterę, garsiai gieda. Širvas žąsinėlis kiūto ant vienos kojos netoli prieangio, galvelę pakreipęs klausosi, be necypčioja žąseliai ląstoje. Rainas katinas, pašokęs ant malkos, šerį papūtęs, uodegą pastatė prieš rudį, o tas, lakstydamas aplinkui cypdamas, pasikaukdamas loja.

Vaikų visus būrius ant pamato išperėjo saulelė: sustyrę, susimurinę gniaužia drėgnas smilteles. Didesnieji jau basi, raudonomis nosimis ir kojomis, po gatvę važinėja ratukus. Džiaugdamos kits kitam plepa:

– Mamaitė daug daug kiaušinių rytoj dažys, visą puodą su kaupu!.. O jūsų ar daug vištos pridėjo? Mušime per Velykas.

– Ij mūsų dažys jaudonai, as nemusu, jitinėsu.

– O aš tavo takšt, ir sudaužau.

– As mamaitei pasakysu, – čirpė kuo neverkdamas.

Vyrai ant skiedryno, nors kepurės dar žieminės ir pirštinės lopuotės, bet, kailinius ant tvoros pasimetę, vienmarškiniai mietus tašė. Kitas, kumelę įsispraudęs į žambrį[3], bandė daržą paarėti. Mergikės, vandens kibirą pasistačiusios, jau tykojo perlieti artoją, kad jo kumelė būtų riebesnė. Kitur šeimininkas grėbstinėjo, valėsi kiemelį ir apie laidarį[4]; parėjus iš lauko avims, skaitė ėrelius, rodydamas pirštą pagal nosį pasikėlęs. Kitame kampe, prie krūvos rąstų ir užtiestos statyti jaujos[5], būrys vyrų strūliavo, baidėsi. Kaži koks žilius parsiundė būrį kiaulių iš rugių; botagu nešinas, priėjęs prie vyrų, užniko bartis:

[1] Soda – kaimas, sodžius.

[2] Pasilangoti – pasklandyti darant vingius.

[3] Žambris – arklas.

[4] Laidaris – užtvaras gyvuliams.

[5] Jauja – kūrenama kluono dalis, kur džiovinami linai arba javai; džiovykla; pirtis.

– A jūs pašėlę esat – taip apleisti kiaulėmis rugius! Turbūt velnias apstojo; juk tai pavasaris! Visame sviete nėra tokio pasileidimo kaip prie mūsų. Kad Dievas ir duoda, o mes patys metame duoną nuo savęs... Aš pasakysiu: kad nežiūrėsite kiaulių, atminkit, nepūpkit[1], kad nebepareis kuri, arba uždarysiu parvaręs, kieno bus, ir neduosiu be rublio; matyti, jog su jumis negali geruoju kaip su biesais. Į rugius nuėjus, Jėzus Marija reikia šaukti – tiek iškados[2] daro!

– Dėkui, dėkui, dėdele, bent vienas apibark. Teisybė, didelis mūsų visų apsileidimas – taip neveizėti[3].

– Tik gaila, neturiu šunų, ne vieną kiaulę velnias atimtų.

Kitas, kurio kiaulė buvo parvarytame būryje, tiek besako:

– Ir tavo paties deglę mačiau vakar rugiuose.

– Veizėkite, pieškite ir mane, skrembkite[4], – šokosi senis, – ar velnias jūsų neleidžia! Reikia visiems dabotis[5], nes paliksime be duonos.

Taip vyrai po laukus brūzdė, o bobos po vidų. Vienur valėsi, dulkinosi, lubas plovė, sienas šveitė, patalynes valkstė, kitur pyragus minkė arba jau iškeptus dėliojo. Kita miltų geldą nešėsi iš klėties į trobą; visur taisėsi, mėsas plovė, taisė kepti; varškes dirbo, kastinį[6] suko, lašinius pjaustė, o visoje sodoje, kiekviename bute, kaminas rūko dūmais, net gatve einant jutosi įvairūs kvapai. Mergos, šeimininkių siuntinėjamos, tekinos lakstė, skubėjo darbuotis šį vakarą, kad rytojui mažiau beliktų darbo, anksčiau galėtų išeiti į Velykas.

Kitai šeimininkei nevyko vargšei: nekilo pyragai, puodeliu nešina lakstė po sodą, ieškodama mielių; viename ir kitame kieme klausinėjo – vis neturinčios.

– Reikia lėkti prie galinės, – jie gavėnioje alų darė, be negausiu.

Radusi Jurgienę sviestą beplaunant, apsikabinusi prašė:

– Jurgienėle, balandėle, duokš mielių nors lašelį... miltus tokius brangius nupirko. Tėvas išgins mane į pipirų žemę, kai sukris pyragai.

– Taip mažai teturiu, visos nešė, nešė! Ko neužėjai pas Vingienę? Katrė nuo motinos, andai mačiau, parsinešė visą butelį, jų liks.

– Buvau, širdele... kad ten įpuoliau į tokį triukšmą, tai bėda!

– Jau turbūt ant Katrės sukilo?

– Visi besirieją kaip šunys... Ir Katrė gerą beturinti liežuvėlį, taip kertasi, kad bėda!

– A, matai tiktai, prabils, nebeiškentės!

– Na, kad ten negali. Gana kentėjo ir norėjo Katrė būti mažesnė. Juk aš ten rytas vakaras, žinau viską. Jau kaip ji pradžioje, tuo pradėjimu, lenkė tėvus: visada prilėgniai[7], maloniai slaugys, šokinės, įmanė ant rankų nešioti... Nieko nepadėjo: kaip laido dantis ant jos, taip laido. Prisiklausė visko, užteko. Dabar jau atsibodo, ėmė kirstis kaip kirvis su akmeniu... Dantinga ir Katrė!

[1] Nepūpkit – nesiskųskite.

[2] Iškada – nuostolis, žala.

[3] Veizėti – žiūrėti, žvelgti.

[4] Skrembti – peikiti, barkti.

[5] Dabotis – žiūrėtis.

[6] Kastinys – žemaičių valgis iš grietinės.

[7] Prilėgniai – švelniai, gerai, palankiai.

– Dveigys treigį užėjo, atata! Gerai Vingiams, gerai! Kiek ji mane veikė, liežuvį laidė, kai mes provojomės[1] su tėvų nabaštikais[2], o pats ir į svietkus[3] ėjo tėvams... Gerai, kad bent marti jiems kaktą perskeltų! Ar girdi, tu pamokyk.

– Klausykis, nabagute! Juk per mane Katrė ir pakilo rietis. Aš prikursčiau... Pirma ta motina duos, duos pamokslus, tėvas nuo savęs keiks, pyškins... O ir Katrė, matyti, atkakli: būdavo, rėks, rėks, piktumu nesitverdama, bet nesibars. Sakau: argi tu liežuvio neturi? Tokią dalį parsinešei, gyvenimą kaip jei[4] išpirkai, ir tu leisiesi taip joti sau sprandu? Na, kad užniko kirstis, nė žodžio nebenutyli... Pašėlęs ir Katrės liežuvis, kad bėda!

– Na, o vyras ką besako?

– Bene dar tą mulkį gali vyru vadinti? Jis ne vyras, bet stuobrys išpuvęs, be galvos ir be širdies. Kiek ta Katrė vargsta su juo... bučiuos ir myluos, šnekins, malonėsis, glamžuos, norėtų pabudinti, norėtų žmogumi atversti, nieko negali. Jisai: „taigi taigi kaipgis!“, ir gana, o tinginys, kad bėda. Su tėvais tik moka rietis.

– Taip ir gerai, sukibs abudu išvien į tėvus.

– Kad bent dar nekibtų tas veršis. Jam pati nerūpi, žiūri tik, kaip atsirieti nuo darbo, jei kuomet pradeda tėvas ūdyti. O Katrė, tai pašėlusi darbininkė, išširga[5] eina, sesele, darbas jai tirpte tirpsta rankose. Nors ir senė Vingienė nesugriuvusi, bet marčiai nė gerti neatneša dirbant. Žiūrėk, kaip ji pašalius apvalė; ta pati trobapalaikė kaip ne tokia paliko. Būdavo negalės nosies įkišti, dabar bent sausa, švari kaip žmonių. Užtai juo didžiau motina ir šėlsta, kad jos mėšlus apkopia... Ka ka ka! – juokėsi abidvi.

– Ar daug sviesto susisukai per gavėnią?

– Nedaug! Kas tos mano karvės pirmdėlėlės[6], žiemmilžėlės[7]... Pašaras prastas, nieko pieno neduoda.

– Šit ir mano visas, galbūt poros gorčių[8]... Įsiplepėjau, o mano pečius bevėsta. Dėkui už mieles, sudiev!

Klausimai ir užduotys

1. Aptarkite, kokią simbolinę reikšmę apsakyme įgyja gamtos paveikslas. Palyginkite jį su K. Donelaičio „Metų“ pavasario vaizdu ir jo reikšmėmis. Kaip gamtos vaizdas dera su Velykoms besiruošiančių Kūtvailiškių kaimo ir Vingių šeimos gyvenimu?
2. Ką iš kaimynių dialogo sužinome apie permainas Vingių šeimoje? Ar pavyksta Katrei vyrą Joną „pabudinti“, „žmogumi atversti“? Atsakykite raštu, pacituodami vaizdingus posakius.

[1] Provytis – pyktis.
[2] ×Nabaštikas (nabašninkas) – numirėlis, velionis.
[3] Svietkai – liudytojas.
[4] Kaip jei – kaip ir.
[5] Išširga – išsižergusi, plačiai statydama kojas, labai greitai.
[6] Pirmadėlėlė – pirmaveršė.
[7] Žiemmilžėlė – bergždžia, mažai pieno duodanti karvė.
[8] Gorčius – skysčių ar biralų saikas (matavimo indas, arti trijų litrų).

Koplytstulpis prie Klanìškių. Juzefo Perkovskio nuotrauka

***

Vingių kiemelyje purvynai truputį apsusę, takelis į klėtį ir po slenksčiu išbarstytas geltonomis smiltelėmis; dar krepšiai smiltinuoti ir naščiai[1] tebeniūkso pamesti patvoryje. Trobos stogas storai apkerpėjęs, kur ne kur tarpais stypso stiebai žolių, vasarą žaliavusių ant stogo, kerpės kėkso kukuliais kaip duonos kepalais. Visas stogo paviršius rodėsi kaip kęsynė[2] skynimuose[3]. Stogas per vidurį giliai įlinkęs kaip kumelės nugara; viduryje iškišta lentų gerklė, kamino pavidalo, kitą kartą dūmus vėmusi, dabar visai nukrypusi į vieną pusę; rodėsi, lyg kad troba galvą kraipo, stebėdamosi niekados nemačiusi išbarstyto kiemelio. Sienos sulinkusios ir susmegusios, nebevaliojančios atsitiesti po stogo kiminų[4] sunkuma. Pastogės kertė ties priešininke, visai jau į žemę atsirėmusi, rodėsi, turinti atspyrusi trobos galą, kad langeliai neįsikniaustų į žemę. Stakta išsiviepusi įkypai, per tai durys vis praviros stovėjo. Prieangio viduryje aukštai sugrįstos luobinės užlos[5], aprūkusios spindinčiomis suodimis, po tom du vąšai pakabinti, apačioje sušlavinėti į krūvelę pelenai ir užkopta ugnelė. Indai surikiuoti į kertes; asla truputį pasausinta. Troba taip pat apvalyta: lova pataisyta, langai neseniai nuplauti, dar drėgni stiklai, kur išsproginėję, užspraudyti

[1] Naščiai – kartis su dviem kabliais, užsidedama ant pečių, kibirams ar krepšiams nešti.

[2] Kęsas – kupstas.

[3] Skynimas – iškirsta miško vieta.

[4] Kiminai – samanos.

[5] Užlos – klėties lubos.

šakaliais ir keliomis rūtų šakelėmis apkaišyti; asla sausa, išbarstyta, krosnangio ir židinio griuvėsiai nušluoti. Troba šilta, krosnis berods kūrenta, bet nė kokiu smarsu[1] neprikvipusi.

Katrė, vienmarškinė, po plaukų[2], basa prie stalo kočiojo[3] drabužius; įpykusi įniršusi plyšo raudoniu, truputį vėjo supūsta, o daugiau iš apmaudo; juodos jos akys spindėjo piktumu, tarytum kibirkštis pažers į šalis; su kočėlais smarkiai švaistėsi.

Tėvas stovėjo asloje, netoli durų, motina prie židinio. Jonas išsitieseęs kniūpsčias pas krosnį ant suoliuko; trumpa jam vietos, todėl kojas ligi kelių pastatęs aukštyn pagal sieną; galva antrame gale nusikišusi ilgiau suoliuko; truputį burną pakėlęs, pypkę žinda.

Katrė drebančiu, bet skambančiu balsu aiškiai prorėksmais barėsi:

– Nė jokių ištaigų[4] neprašau! Nepapratusi kiauliškai ir nenoriu... Prie mano tėvelių šunys ir kiaulės geriau ėda. Grietinė antai – vienos kirmėlės, laikei apsižergusi!.. Kas tą kastinį gali ėsti? Mėsa kaip šikšna[5]... Nė pyrago šmotelio nėra atgavėti! Ar tai ne gėda ir patiems? Įmanytumėte savo draugą atsisukę suėsti! Ubagai[6] geriau pasitaiso Velykoms neko jūs.

Motina turbūt jau pritrūkusi žodžių, tą patį čirkšdama, rankomis mojuodama, atkartojo:

– Pataikūnė! pataikūnė! tinginė! pajuodėlė!..

Tėvas vėl švarkšdamas kriokė:

– Mauči, tuoj gauni į dantis! Kaip aš liepsiu, taip turi būti.

Jonas nusispjaudamas drūtai pritarė:

– Taigi taigi kaipgis! Laidykit gerkles... Kas čia jūsų bijo?

Katrė, skubėdama kočioti[7], taip smarkiai daužė į stalą, net langų stiklai virpėjo, ir vis nesustodama šaukė:

– Bene mane iš kokio kiaulininko parvedėt?! Ar aš jums siūliaus? Darbo aš nebijau, o jūsų liežuvio nė tiek!.. Man valia dirbti, valia nedirbti; savo šimtais išpirkau gyvenimą, o dabar per jūsų šykštumą kąsnio neturiu... gėda kam ir sakytis. Per kiaurą žiemą kaip kokia vergė viena dirbu, visus gyvulius veiziu, o jūs tik dantis ant manęs pakabinti temokate... Kad jūsų gyvenimas ežeru būtų aptekęs!

Barėsi rėkdama Katrė, o su kočėlais daužė, net stalas tratėjo, užtai ir tėvai, atstu[8] atsitraukę, vaksijosi[9]. Taip kriokė tėvas, net gerklėje jam apkarto, o Katrės užšaukti niekaip negalėjo; spigino ir spigino tėvams visą teisybę. Tėvas perpykęs, dantis tratindamas, lėkė laukan, daužė duris, net sienos sudrebėjo. Motina paskui bėgo čirkšdama:

---

[1] Smarsas – svilėsių kvapas.

[2] Vienplaukė.

[3] Kočioti – su kočėlais lyginti drabužius.

[4] Ištaiga – patogumas, komfortas.

[5] Šikšna – oda, iš kurios daromi pakinktai, kasdienė avalynė.

[6] Ubagas – elgeta.

[7] Kočioti – su kočėlais lyginti drabužius.

[8] Atstu – ne arti, toli; nuošaliai.

[9] Vaksyti – barti, plūsti, koneveikti.

– Parvesk vyrus, eik į sodą! Matai, kad nieko nebus, reikia duoti po sletatatoriu![1] reikia pamokyti tokią ponią!

– Tauzyk kaip kvailė! Kam man tų vyrų? Aš ir pats mokėsiu. Būčiau ir dabar nutvėręs iš užpakalio už čiupros, kad ne tie kočėlai jos rankose, susiturėjau tik tą kartą. Žinai gi, ir aš prisivengiau; tokia pikčiurna, pone Dieve sergėk, gali kaktą perskelti! Atsitiks kitą sykį, aš jai parodysiu! Kaip aš liepsiu, taip ir turi būti! – nuėjo, kumščius sugniaužęs, numojavo.

Katrei rankos kojos drebėjo, širdis plakė, kakta karščiu degė. Pasišalinus tėvams, užsikvempusi ant stalo, parymojo, nusišluostė prikyšte akis, atsidūsėjo giliai giliai. Tik atsisukusi žvilgt į vyrą, ir vėl akys pasruvo ašaromis.

Jonas visai užmigęs, pypkė iškritusi iš dantų ir seilės išdrykusios.

– Išsvajotasis tai mano vyras, mano tėvo išskirtasis!.. Tokios tai meilės troško mano širdis!? – kaskart lengviau kočiodama, mąstė Katrė. – Taip tad pildos tėtušėlio žodžiai: „Jaunas tebėra, mylės tave ir klausys...“ Bepigu, kad dabar galėčiau parodyti, katras vertesnis meilės, krosnis ar ta žmogysta? Motinėle, mano motinėle, į kokias rankas mane atidavei!? Tėveli mano brangiausias, kuo aš tau taip nusidėjau, kad tu mane į tokį pragarą įstūmei?! Buvo verčiau neužauginti, ligi mažą kur nužudyti!.. Išrėdėt, ištaisėt[2], o kokiai laimei?! Varsto kaip peiliais mano širdelę, girdo kartybėmis kas dienele! Plyšta širdelė, sprogsta galvelė, nėra kam paguosti, nėra kam priglausti!.. – ašaros kaip pupos rietėjo Katrei per skruostus. – Gėlė mano širdelė, gėlė... prijautė, tik nepasakė, ką reiks išgirsti, kiek reiks nukentėti! Motinėle mano mylimoji, įkalbinėjai man nuo širdies: tėvus lenkti, klausyti, rūsčiu žodeliu neužgauti, vyrą mylėti! Prižadėjau, o kaip pildau? Dievulaičiau, kad negaliu, niekaip negaliu, nebeužtenka kantrybės! Kuo aš pavirtau?! Pasibaisėtų manim ir užkulniškiai. Ne mano kaltė, ne mano, jie patys prisuokė[3] mane prie to... Ką čia reiks veikti, kaip čia reiks tverti! Pusė metelių dar teišėjo, o, rodos, jau amžiai!..

Klausimai ir užduotys

1. Kokių naujų bruožų įgyja apsakymo konfliktas skalbinių kočiojimo prieš Velykas scenoje? Kaip joje elgiasi Katrė, o kaip – Vingiai? Raštu aptarkite, ar Katrė maištaudama apgina savo tiesą, ar pamažu virsta panaši į Vingius?
2. Palyginkite tris šiame epizode Katrės pasakytus monologus. Kuo skiriasi Vingiams „spiginama tiesa“ nuo paskutinio – vidinio – monologo? Ką šis monologas sako apie žmogaus galimybes keisti pasaulį? Kodėl jis virsta tautosakine rauda? Paaiškinkite Katrės žodžius: „Prižadėjau, o kaip pildau? <...> Kuo aš pavirtau?!“
3. Klasėje surenkite diskusiją „Kaip ginti savo tiesą inertiškų, primityvių žmonių pasaulyje?“

[1] Sletatatorius – komiškas iškraipytas dviejų rusiškų žodžių junginys: *sledovatel* (tardytojas) ir *sekretar* (sekretorius). Pranešti tardytojui (sekretoriui).

[2] Ištaisyti – rengti puošniai, gražiais drabužiais.

[3] Prisuokti – priversti, prikalbinti.

Rugiapjūtė Džiùginėnų apylinkėse. Juzefo Perkovskio nuotrauka

***

– Ko jūs nesikeliate! Ar velnias jus apstojo taip ilgai kirmėti? – šaukė tėvas, eidamas per kiemą, bet apsiriko: Katrė baigė jau pusrytį virti ir kitą apyvoką buvo jau apėjusi. Jonas, tiesa, dar tebedrybsojo klėtyje. Motina troboje kentėjo susirangius lovoje. Tėvas, įėjęs į trobą, barėsi:

– Aš, per naktį arklius ganęs, jau parėjau, o jūs ligi pusryčio kirmėjat! Ko nežadinate Jono? Ta šavalka besivalkiojanti, o tas turbūt tebedrybso!

– Sunku mat jai pažadinti, – rūgojo[1] motina, – man taip galva gelia! Ji pati prisiropštė, o Jono nežadina tyčia, nori pasirodyti viena darbininkė. Iš to smarkumo, kažin, ir pusrytį ar išvirė. Jonas neėdęs negali niekur eiti!

– Kai aš jus imsiu perti visus nuo karšto, tai skliundžiomis[2] eisite... Visas svietas[3] kruta, Jonas mat neėdęs negali eiti!

– Šauk, šauk, susimildamas! Lygu nematai, kas destis[4]? Pirma vaikas buvo kaip žiburys, o dabar koks?!! Nepatinkamą pačią gavo ir nenori darbuotis; pagaliau vienam visi darbai, nė jo sveikata nevalioja.

[1] ×Rūgoti – priekaištauti, pykti, barti.

[2] Skliundžiomis – galvotrūkčiais, strimgalviais.

[3] Svietas – pasaulis.

[4] Destis – žiūrint, nelygu.

– Tik maždaug reikia krutėti. Žiūrėk, visiteli[1] po ventas[2] nuo aušros pjauna, o mūsų niekas nesirūpina.

– Taigi taigi kaipgis! – sušuko Jonas, žengdamas į trobą.

Tėvas nutilo. Jonas, krapštinėdamas mieguostas akis, bambėjo:

– Gerklę laidyti težinai, o dirbti man vienam reikia! Vakar išėjau apie vakarą pjauti ir nulaužiau dalgį; šiandien reikia važiuoti į turgų naujo pirkti.

– Važiuosime abudu! – prasidžiugo tėvas. – Nusipirksim dalgį, dar be negausim kokį pjovėją pasisamdyti; vienas, žinoma, nevaliosi nupjauti.

Vyrams bešnekant, Katrė įnešė praustis ir taisėsi pilti pusrytį. Girdėdama vyrų kalbą, neiškentė neatsiliepusi:

– Ar jau kito dalgio nebėra visame bute? Tėvelis nuvažiavęs ir vienas viską nupirks, o Jonas tepjauna, aš iš vandens trauksiu. Atminkite, jog pasiliksime su pievomis, kaip ir su kiekvienu darbu; negana nesikeliate laiku, dar mat reikia abiem gaišti šiokią dieną, kur visas svietas kruta iš paskutinės, o jūs po turgų valkiositės!

– Tau nerūpi... kaip aš liepsiu, taip turi būti!

– Taigi taigi kaipgis, laidyk čia gerklę!

– Anokia tu čia ne darbininkė – liežuvui tik laidyti.

Visi kartu sušuko ant Katrės. Ta tenkinosi, išsprukusi pro duris.

Po pusryčių vyrai, įsispyrę į batus, kinkėsi arklius, taisė vežimą. Motina, krūpštinėdama aplinkui, tarė:

– Reikia ir man važiuoti; turiu parduoti kvortą[3] sviesto ir kiaušinių dešimtį.

– Kurgi ne! Tokios dar betrūko! – subarė tėvas, – žinai, kaip pas mane? Boboms sėdėti užpečkyje[4], nesivalkioti kaip kantaplėms[5] paskui vyrus, o parduoti, jei ką turi, mokėsime ir be tavęs. Duokš šen, įdėsiu gerai į vežimą.

Motina dairėsi. Nebenorėtų duoti savo pardavinio[6], bet tėvas varu glemžė iš klėties puodelį sviesto ir krepšelį kiaušinių. Katrė pamačiusi vėlek atsiliepė:

– Ką gi čia užsimanėt parduoti paskutinį kąsnį! Ką gi beėsime subatomis[7] per šienapjūtę?

– Tau tik viską suėsti terūpi, – šokosi tėvas, – o iš kur kapeiką paimsi? Džiaukis duonos turinti, ne sviesto!

– Jai daugiau niekas nerūpi, kaip tik skanėstai, – pritarė motina.

Jonas nieko nesakė, nes ir jisai velytų[8] verčiau suėsti, neko parduoti. Katrė, priėjusi prie vyro, prašė:

---

[1] Visiteli – visi iki vieno, visi.

[2] Ventos – lankos.

[3] Kvorta – skystų arba birių kūnų saikas, lygus 0,82 litro.

[4] Užpečkis – vieta už krosnies, užkrosnis.

[5] Kantaplė – pusbatis, klumpė.

[6] Pardavinys – parduodamas daiktas, prekė.

[7] Subata – šeštadienis.

[8] Velyti – norėti, pageidauti.

– Jonel, nupirk man nors svarelį muilo; reikia bent išsiskalbti šienapjūtei.

Vėlek kaip dagį visiems pakišo. Tėvas spjaudėsi:

– Tfu, po biesais, tokių dar pramonių[1] betrūko mano gyvenime!

– Giltinių strainiuška[2]! – pridėjo motina, – amžių baigiu be muilų, o dėlto esu paėdusi.

– Taigi taigi kaipgis! Visų ištaigų bereikia...

Išvažiavo. Motinai vėlek sugilo galva, įsirito atgal į lovą. Katrė velėjo[3] drabužius, šutino ir krepšiuose su naščiais nešiojosi prie skalbyklos.

Kūtvailiškių pievos išeina pailga lygme[4] išilgai Ventos. Nuo sodos pusės kalvos ir kelmuoti dirvonai, priešais, antroje pusėje, pušynai žaliuoja. Venta po plotmę visaip išsivinguriuoja, skiriasi į šakas[5], kurios, vingį aprietusios, ir vėl į krūvą susibėga, bet plaukti tiktai per potvynius tepakyla, o vasarą niūkso ant vietos[6], pabliurusi dumblais ir purvynais, per tai ir pievos šlapios ir smukios[7], išdžiūsta tiktai pasitaikinus giedrai vasarai. Tankiai per šienapjūtę tyvaliuoja[8] vanduo po žolyną pasruvęs, o jei kartais sodresnis lietus sudrožia, tada Venta beveizint pakyla, išsiliejusi plačiau priduoda vandens šakoms, ir susibūrusios visos per viena[9] pasijudina plaukti. Tuomet nuplukdo, nuneša pradalges, kupsčius ir kūgius, o stačioji žolė, aptvinusi ligi viršūnių, lenkiama sraunumo vandens, susikloja gulsčia ligi pat žemės. Tuomet šienaujantiems padaro nemaža šoros[10]. Užtai nusekus pavasario potvyniams, stojus giedrai, atstu pirma šv. Jono subruzda jau sodiškiai po ventas valiuoti[11].

Rytmetį, saulelei apšvietus pirmais spinduliais pušyno viršūnes, apibėrus žeme spindinčiais rasos burbulėliais, sukilus paukšteliams čiulbėti, sustoję vyrai į būrelį garsiai suvaliavo. Dainos atgarsis atsimušė pušyne: antroje pusėje ligi sodos skleidėsi vėl malonus garsas. Tas būrelis dar nepabaigęs tęsti[12], kitame rėžyje vėl užniko ūžti. Kitur dalgius skambino ir klepnojo[13]. Tokio ūžesio balsas kilo nuo žemės, kartu su balta migla sklido ore, mišo su vieversėlio giesme, nuūžė, nusiskambėjo toli toli padangėse.

Margoji gegelė papušynėje linksmai kukavo ir sukvakėjo. Ventos gelmėje, duburkyje[14], pliaušteléjo lydeka. Su pusryčiais pasirodė mergaitės, pasirengusios į darbą. Šeimininkai su ark-

[1] Pramonės – pramanai; išgalvoti dalykai.

[2] Strainiuška – puošeiva, dabita.

[3] Velėti – skalbti drabužius (paprastai daužant kultuve).

[4] Lygmė – lyguma.

[5] Šaka – nuo pagrindinės linijos atsišakojanti, kita kryptimi einanti kelio, upės, ežero, kalno dalis.

[6] Niūkso vietoje.

[7] Smukus – į kurį galima įgrimzti, įsmukti, klampus.

[8] Tyvaliuoti – stovėti vandeniui, telkšoti; būti vandens apsemtam.

[9] Visos kaip viena.

[10] Šora – rūpestis, skuba.

[11] Valiuoti – dainuoti šienapjūtės dainą, kurioje yra priedainis „valio“ arba „valioj“.

[12] Tęsti – traukti.

[13] Klepnoti – plakti (dalgį).

[14] Duburkis – duburys – įdubimas žemėje, duobė, dauba; upės ar ežero dugne duobė, gelmė.

liais ir vežimais danginosi į pievas; vežiojo žabarus[1] kamšoms[2], kur negalėjo įbristi; vežėsi iš namų lentas, visokias duris tiltams ir lieptams; per griovius dėliojo, taisė takus šienui išvilkti. Pjovėjai sušilę suplukę, vienmarškiniai, pasiraitę, nusitvėrę į glėbį dalgiakotį, susilenkę brido išilgai rėžio, koja už kojos, neaplenkdami sausumos nei pelkės. Kaip įniršę kareiviai arba kokie galvažudžiai kirto su dalgio ašmenimis, klojo žolelę į pradalgę, suko į šalį kaip kokią juostą tęsė greta, o savo šliūžei[3] skynė platų kelią. Kiekviename rėžyje du ar trys vyrai, eilėje, po kits kito, kinkavo ir kinkavo, visi pavieniui. Kitas pailsęs sustojo, dalgį pasistatęs, suskambino, sužvangino su pustykle[4] per ašmenis, sučerškino, kepurę atsimaukęs, prakaitą nubraukė, diržą ant pilvo patampė, ir vėl dalgį į glėbį, ir vėl kinkavo.

Žolelė dar pastyrusi kioksojo[5] pradalgėje pasišiaušusi, tarytum nenusimananti atkirsta jau nuo savo kelmo, nėmaž nenuliūdusi.

Mergikės įkandin vyrų šarpavo[6] kaip bitelės erškėtrožėse, nelaukdamos nė žolės pavystant, lėkė į pelkę padėliotomis lentomis, arba kur pakliūk murdėsi, brido pasikaišiusios, dumblais susitaškiusios, basos, kaip antys raudonomis kojomis, nebodamos nieko, stūmė su grėbliu pradalgę pagal žemę, sugreibusios glėbiais dėjo varvantį šieną ant velkių[7]; prispaudė su grėbliu, paskui užmetė virvelę ant pečių, kartelių galus nusitvėrusios, murdėsi, brido smukdamos, klupdamos per purvynus, kol pribrido ligi padėliotų lentų. Prikopusios lieptus pasigavo, kone tekinos lėkė, išilgai vilkdamos šėkų[8] valktį[9] už save didesnį, kaip skruzdėlės. Vilko ant kalvos, vertė į pakūgę[10] džiovinti. Mergos apilsusios, sušilusios skuba šarpuoja; nors kiekviena savo rėžyje verčia, bet, kita kitai pavydėdamos, grobsto, godėjasi[11], kiekviena steigiasi, kad tik daugiau suglemžtų.

Vyrai kinkuoja ir slenka į vieną pusę; moteriškos velka, šliaužia priešingai, į antrą pusę; vilnija kaip varpos vėjo linguojamos, maišosi, marguoja žaliosios ventų plotmės[12], tarytum baltų žąsų prisklidusios. Taškosi po vandenį, murdosi po dumblynus, bėgioja, rodos, banda[13] gyliuojanti[14]. Saulelė kaitina be jokio vėjelio.

Nebetoli jau pietūs, nes bobos su lauknešėliais, persižabojusios krepšeliais, nuo sodos slenka per pušyną į pavenčius. Ankstybesniųjų būrelis, susėdusios pavėsyje, lūkuriavo, kol išbris darbininkai, ir tarpe savęs šnekučiavo:

[1] Žabaras – smulki šaka be lapų, žabas; stagaras, stiebas; rykštė, virbas.

[2] Kamša – žabais, virbais išklotas kelias; prikimšta, užtaisyta duobė.

[3] Šliūžė – rogės ar pavažos sunkumams vežioti.

[4] Pustyklė – įrankis dalgiui pustyti, galąsti (paprastai medinė lentelė, aptepta sakų ir smėlio mišiniu); galąstuvas.

[5] Kioksoti – būti kur aukščiau išsikišusiam.

[6] Šarpuoti – sparčiai, žvaliai dirbti, triūsti, plušėti.

[7] Velkės – neštuvai šienui vilkti iš pelkės; rogės ar ratai kam nors vilkti, šliūžės.

[8] Šėkas – žalias, nesuvytęs šienas, ką tik nupjauta žolė.

[9] Valktis – rogės ar šiaip koks prietaisas šienui iš pelkės vilkti; tai, kas velkama tuo prietaisu.

[10] Kūgis – sugriebto šieno krūva, kupeta, stirta; malkų stirta, rietuvė.

[11] Godėti – būti godžiam, geisti, trokšti (turtų).

[12] Plotmė – tuščia lygi vieta, aikštė.

[13] Banda – būrys galvijų, kaimenė.

[14] Gyliuoti – zylioti, lakstyti, nerimti (paprastai gyliuoja bimbalų, gylių kandami galvijai).

– O tai, žiūrėk, kokį valktį Katrė velka! – rodė viena, – ne tinginė, sesele! Juk čia nevalios jai nėra, o dėlto dirba pašėlusiai, kad bėda!

– Ką gi darys nedirbusi? Kad vyras tinginys, pati turi būti darbininkė – visuomet taip yra.

– Neduok Dieve, į kokį sūrų rašalą įkrito mergelė! Kas žino, kokia širdis bėra jos tėvų... Tokią dalį paklojo, sesele, o vaiką įkišo į tokį vargą, kad bėda!

– Motina, žinoma, gailisi prapuolusios dukrelės; mačiau pašventoryje, kaip Katrė verkdama guodžiojosi[1]. Motina kartu verkė, o tėvas, girdėjau, sako: „Kentėk, duktau, pasigausi, tėvams numirus, žemė gera!“

– Kentėk, kentėk! – juokėsi kita. – Kol saulė patekės, rasa ir akis išės. Tokie dar dikti[2] tėvai; marti dar pirma gali kojas pastatyti, besiplėšydama viena su darbais. Motina iš didelio darbumo, marčią įgavusi, ir rankas susinėrė, pagaliau nebeneša nė pietų: Katrė, ateidama grėbti, turi pati atsinešti...

Kažin kur įniršo pliaukšti, nėję dar ėsti:

– Pone Dieve sergėk, kad šįmet išpijo[3] ventos! Pernai daug buvo sausesnės.

– Visą šieną gaus savim išvilkti[4], arklių neįves... Atbodus[5] darbas... Kad bent Dievas giedrą patęstų, išvilktas nesupūtų.

Pjovėjai pradėjo žvalgytis į savo šešėlius.

– Kažin kelinta gali būti valanda? – paklausė vienas iš būrio.

– Valandos dar mat bereikią! – juokėsi kitas. – Pilvas pervis geriau laiką nurodo... Antai ir nešėjos atvilnija su pietumis.

Skambino dalgius, šluostėsi prakaitą ir palengva pradėjo po kelis kalvos linkui slinkti. Vienas, brisdamas stačiai, įsmuko ligi juostos, storai susipurvinęs, vos išmaujojo[6]... Kitas, eidamas takišiu[7], į šaką įpliumpėjo[8]; juokų, klegesio ligi valios. Jaunesnieji užniko mergas velėnomis taškyti, ir tos nepasiduodamos laidėsi priešais; paskui juokaudami, stumdydamosi, mergų valkčius pagrobę arba jas pačias už rankų išlakinę[9], išklegėjo iš pelkės.

Rinkosi visi į būrelius, ieškojo užūksmio[10]. Nešėjos išsisklaidė su pietumis, kiekviena prie savo šeimynos; tie, į ratą susėdę, lauknešius pasistatę viduryje, juokaudami valgė. Nešėjos šalyje sėdėjo.

Pačiame pietų įniršime, tik griaustinis – turrrurrrur!! čia pat, rodos, ant galvos. Kaip tik elektra užgavo visitelius, sujudo kaip skruzdėlės, per skruzdyną sukirtus. Kiekvienas nusigandęs žvalgėsi į debesis. Pamišo ir pietūs: kitas pavalgęs, kitas ne, vieni, pasigrobę grėblius, sausąjį šieną metė į kupsčius arba krovėsi vežimus. Kiti išlakstė arklių atsivesti. Šienas pjauti niekam neberūpėjo, puolė tik išdžiovintojo gelbėti.

---

[1] Guodžioti – skųstis, guostis, dejuoti, paguodos ieškoti.

[2] Diktas – tvirtas, stiprus.

[3] Išpyti – ištvinti, patvinti.

[4] Visą šieną gaus patys išvilkti.

[5] Atbodus – nuobodus, įkyrus.

[6] Maujoti – sunkiai bristi.

[7] Takišys – užtvanka; žabų užtvara upėje.

[8] Pliumpėti – sunkiai eiti, bristi.

[9] Išlakinti – greitai išnešti, išvesti, išgabenti ką iš kur.

[10] Užūksmis – pavėsis, paunknė; užuovėja; nuošali, atkampi vieta.

Vingiai taip pat bruzdėjo. Tėvas brizgilais[1] nešinas landė po alksnynus; Katrė vertė į kūgį; Jonas, atsigulęs ant pilvo, baigė iš lauknešės pieną srėbti. Vežimas prikrautas jau stovėjo.

– Skubėk, Joneli! – skraidino[2] Katrė, – reikia apgrėbstyti ir priveržti vežimą; tėvelis netruks arklius suvokti[3].

– Taigi taigi kaipgis, vis į mane žiūrit... Taigi lipk ant vežimo!

Katrė pasistatė šalia vežimo kartį, įsikibusi šoko ant tekinio, paskui ant vežėčios ir užsirito ant viršaus šieno. Atsistojusi šaukė:

– Ko bestovi? Grėbstyk, duokš kartį, skubėk, debesys jau čia pat!

– Taigi taigi, laidyk gerklę!

Jonas atsidėjęs darbavosi. Katrė ant vežimo nekantrybe degė.

– Kas čia tau yra? Čiupinėkis, antai tėvas parjoja, mesk virvę greičiau! – skraidino vyrą, pati įmanydama iš kailio išsinerti.

Pradėjo Jonas veržti. Kiek patrauks, virvė pakšt, nutrūkusi. Sumegs, pradės veržti, ir vėl pakšt, ir vėl čiupinės, kol sumegs. Katrė apmaudu niekur nesitvėrė. Vėjas jau pakilo šniokšti; sukinėdamosi po pakūges, kilnojo nuo žemės šieno pluoštelius; kur sausesni, laidė į aukštą. Žaibai blizga, perkūnija kas kartas tankiau gruma.

– Giltinių atpūtnagiau![4] – sušuko ant Jono, – užmesk virvę ant karties, aš priturėsiu. Veržk!

Ir vėl virvė pakšt! Prijojo tėvas.

– Ar dar nepasitaisėt? Lietus jau ant nosies... Kiti jau važiuoja.

– Taigi, kad virvė trūksta!

Tėvas pripuolė, vadžias pririšo, suėmė kartu su virve.

– Spausk, užgulk kartį, tu ištiža! – šaukė ant Katrės, – o tu čia!

Sukibo abudu veržti. Tik kartis trakšt pusiau, kaip spriegs[5] Katrę nuo vežimo, net kojos pakėžėjo[6]! Laimė dar, kad pasitaikino ant pakūgės[7].

Čia lietaus pirmieji lašai stambūs pradėjo jau pakšnoti. Vingiai mato, jog nieko nebus: skubinai pasikinkę, sukrito nors ant nepriveržto vežimo, be atžvilgos[8] nulėkė namo. Katrė atsikėlusi apsižvalgė; maža kas tepastebėjo jos nukritimą, nes kiekvienas skuba, kiekvienas savim rūpinasi, nelabai tesistebi į kitus. Buvo beeinanti namo, bet galva svaiguliuoja, kojos dreba, todėl lindo į kūgį, nes jau iš tiesų pradėjo lyti.

Katrė, parkritusi šiene, skaudžiai atsidūsėjo.

– Kas ten manęs laukia!.. Tokios tai meilės trokšta mano širdis? Kad bent būtų prisiartinęs, bent žvilgterėjęs... Kad taip būčiau negyvai užsimušusi, vis tiek, o gal dar pasidžiaugtų?! Toks tai

[1] Brizgilas – apynasris su žąslais, padarytas paprastai iš virvelių; kamanos (maunamos kinkomam arkliui ant galvos).

[2] Skraidinti – smarkiai raginti, versti skubėti.

[3] Suvokti – surasti.

[4] Atpūtnagis – atgrubnagis, tinginys.

[5] Spriegti – mesti, sviesti.

[6] Pakėžėti – iškilti aukštyn.

[7] Pakūgė – sustumtas šienas, parengtas krauti į kūgius arba vežti.

[8] Be atžvilgos – nesidairydami.

užmokestis už mano darbą ir vargus... Bevelyčiau varlele šokavusi, neko į tokių beširdžių nagus pakliuvusi... Eisiu prie tėvelių, apkabinsiu kojeles, be nepriglaus mane[1], be nepasigailės... O ar padės ką?.. Sukelsiu tik triukšmą, ir, be to, mano broleliai baudžiasi[2] Joną priperti... Ką tai padės, jam širdies neįdės! Kuo vilkas gimė, tuo ir karš[3]; jei geruoju nieko nepadeda, piktuoju nė tiek. Dievaliau, mano Dievaliau! Tokia tai mano laimė, ir nė mažiausios viltelės nėra...

Katrės karštos ašaros rietėjo; debesys slinko, lietus retėjo, perkūnija kaskart toliau grumėjo.

– Br, kaip nekenčiu tinginių! Bepigu dar, kad jis mane mylėtų, bent vieną žodelį už mane užtartų... Kad bent išaušty kuomet geresnė dienelė!

Pamažu Katrės širdies skausmas raminosi, karštos ašaros vėso, pavargusios akys merkėsi, rūstūs paveikslai jaukėjo. Siaubė ją saldi šilima, pradėjo meiliai svajoti, glaudėsi su mažu kūdikėliu, pagaliau viskas persimainė į sapną.

Vyrai, parlėkę namo, su vežimu stačiai įpuolė į daržinę. Belaukdami Katrės pareinant, Jonas užmigo, tėvas, atkinkęs arklius, pavarė į apluoką[4], pats spruko į trobą. Juokdamosi pasakojo motinai, kaip marti nusitelžė nuo vežimo.

– Katrės neraus giltinė, bet tas vaikas galėjo nusigąsti, – pasirūpino motina.

– Ne toks jisai kvailys, nesirūpink! – juokėsi tėvas. – Nė skersas nepažvelgė, paliko bedrybsančią.

– Na, žinai gi, užmigs, by tik pasiliko!.. Pirma kas jos vikrumas buvo, kas gašumas[5], o dabar amžina tingine pavirto! Negana mat vežimo nebemoka nukrauti, bet ir po namus ištižo kaip kantaplė: nebesivalo, nebesišvarina, nosim ardama čiužinėja[6] po sąšlavas ir purvynus kaip amžinoji nevaleika!

– Taigi ir dabar neparsivelka, nė vežimo nėra kam iškimšti.

Klausimai ir užduotys

1. Ką svarbaus apie Katrės maištą prieš Vingių pasaulį pasako šienapjūtės scena? Kaip šioje scenoje išryškėja Vingių nežmogiškumas? Kaip į jį atsako Katrė? Aptarkite Katrės vidinį monologą – kas jai neviltyje teikia vilties?
2. Palyginkite Žemaitės ir K. Donelaičio tapomus šienapjūtės vaizdus, juose atskleidžiamą žmogaus ir gamtos paralelę. Kaip šie vaizdai išaukština žmogaus vertę? Kaip šienapjūtės fone dar labiau išryškėja kontrastas tarp Katrės ir Vingių pasaulio?

[1] Ar nepriglaus manęs.
[2] Baustis – ketinti, ruoštis.
[3] Karšti – baigti amžių, gyventi senatvės dienas.
[4] Apluokas – aptvaras.
[5] Gašus – gražus, puošnus, puikus, tvarkingas.
[6] Čiužinėti – slankioti, vaikštinėti; lėtai ką nors darbuotis.

Bulviakasis Džiùginėnuose. Juzefo Perkovskio nuotrauka

***

Šį rudenį, kas pasivėlavo su rugių sėjimu, tas prakišo, nes tiršti rūkai ir tankus lietus perlijo dirvas, sunku beįbristi. Vingių paprasta su visais darbais tęstis, todėl ir rugius taškė, murdė į šlapią ir praskiestą žemę.

Tėvas žardienoje[1] taisėsi eiti vagoti. Jonas, parvesdamas arklius, sustyro, įlindo į dubą[2]. Katrė klojime vėtė[3] grūdus.

– Ar girdi tu, paduok man pavalkus[4] iš dubos! – šaukė tėvas.

– Joneli, nešk tėveliui pavalkus! – pašaukė Katrė.

– Mat šuo šunį, šuo šunį, šunies uodega vikst, ar ne taip ir čia! Kitą šauks dar, o tu pati ar negali?

– Ar aš per grūdus braidysiu, pasiimkite patys!

– Ne liežuvį laidyk atsistojusi, bet eik man tuojau vagų kasinėti, gana čia bestyroti po jaują!

– Užtai suneškite grūdus, nes kiaulės įlenda pro pamatus, negali čia likti.

– Parikiuok dar, lygu mes nežinom! Kaip aš liepsiu, taip ir bus! – sušuko tėvas. – Kitas vėl drybsos, kaži kur įlindęs.

Išėjo ir Jonas.

[1] Žardiena – aptvaras naminiams gyvuliams ir paukščiams laikyti.

[2] Duba – pastatas, kuriame džiovinami grūdai.

[3] Vėtyti – beriant skirti grūdus nuo pelų.

[4] Pavalkai – pakinktų dalis su mediniais kamantais, maunama arkliui ant kaklo.

– Nunešk grūdus į klėtį, tuojau eik vagoti!

– Taigi kaipgis! braidysiu čia per purvynus! Pabandyk pats nešti, kad taip lengva. Tėvas, paveizėjęs į grūdus, pakraipęs galvą, tarė:

– Teisybė, sunku savim tempti[1], verčiau nuvešime vakare.

– Anokia čia ne sunkenybė, – atsiliepė Katrė, – po pūrelį[2] du kartus suvaikščioti!.. Daugiau sugaišties kinkinėtis arklius, neko sunešti.

– Taigi kaipgis! Nešk pati, jei nori.

– Tik sakau, eik į lauką! – sušuko tėvas, – nesirūpink su grūdais[3], dirbk, kas tau liepta.

Vakare sušliurusi, sušalusi parėjo Katrė, lindo į dubą pasišildyti, čia staiga susirgo. Uždegė galvą karštis; kartu šaltis, virpulys, dyguliai, skausmai varstė be paliovos. Numanydama, jog čia nieko neprisišauks, vilkosi į trobą.

Motina pamačiusi iš tolo paleido kakarinę[4]:

– Iškirmėjai[5] jau duboje! O man vienai žygiai... Gatavickė[6] ant išvirtos! berods skanu paėsti...

Katrė nusilenkdama ėjo stačiai į klėtį, bet nebenugulėjo; plėšėsi, blaškėsi lovoje ir ant žemės ropla[7] slankiojo. Jonas, išgirdęs dejuojant, nusišalino gulti į šiaudus.

Rytmetį jau vėlai atsiminė motina pasižiūrėti, ko nesikelia marti.

Radusi ją besiblaškant, tuojau suprato, kas per liga; bardamosi, kad slapstosi, parvarė Katrę į trobą, pašaukė nusimanančią bobelę, siūlė valgyti; bet Katrė nieko nevalgė, tik verkdama šaukė:

– Jėzus Marija, nebetversiu! Susimylėkite, duokite žinią mano motinėlei!

– Tylėk, tylėk! – draudė bobos, – nebijok, bus viskas gerai.

Motina išėjusi varė Joną prie Katrės tėvų.

– Taigi kaipgis! Josiu aš mat prie tų galvažudžių?! Andai karčemoje Cipras kad drožė man į ausį! Taigi, kai nujosiu, gali mane užmušti... Ko nenuėjo, kol buvo sveika?!

– Tėvai, jok tu, kad taip ji užsimanė.

– Tegul juos velnias! Aš užkulniškių bijau iš tolo, o dar taip lyja... ar biesas gali joti?!

– Nereikia, nereikia! – tramdė boba, įsimaišiusi į kalbą, – betarškės Driežienė atlėkusi, bus reikią daktaro ir kašavarkos[8], viso ko; o čia ničnieko nereikia, žadėtosios valandėlės tik belaukia. Arielkos su žolėmis pavirinkite.

– Jonai, kaip tu poną Dievą pažįsti, – šaukė Katrė, – jok tu prie mano motinėlės! Jonas, kepurę užsismaukęs, išdrožė pro duris.

– Gerk arielkos stiklelį, – siūlė motina, – būsi stipresnė.

– Išgerk, išgerk! – varė boba, – dėl sveikatos reikia gerti.

---

[1] Sunku patiems tempti.

[2] Pūras – grūdų matas, lygus 24 gorčiams (gorčius – matavimo indas, arti trijų litrų).

[3] Nesirūpink grūdais (dėl grūdų).

[4] Kakarinė – gerklė, balsas.

[5] Kirmėti – nešvarumais apaugti; perkeltine niekinamąja reikšme: užmigti ilgam.

[6] Gatavickis, -ė – kuris mėgsta pasinaudoti tuo, kas gatava, pats nedirbti. Mėgėja išvirtos (vakarienė).

[7] Ropla – ropomis, keturpėsčia.

[8] Kašavarka – akušerė.

Maldos šv. Florijonui. Juzefo Perkovskio nuotrauka

– Gerkim mudvi po burnelę, sveika, – įsikišo kita ir siurbė abidvi.

– Negersiu degtinės, ne! – gynės ligonis, – man širdis pyksta, kad jūs geriate; verčiau išvirkite kokios žolienės, mano lovos gale yra cukraus.

– Giltinių popūtis[1]! – bambėjo motina, kaisdama katilėlį. – Visų ištaigų reikalinga! Nei man reikėjo tų cukrų arbatų, nei nieko, o jos opumas, Dieve sergėk!

– Tiesa, tiesa, – tvirtino boba, – neturi kantrybės nė už skatiką, lygu ne visoms reikia perkentėti. Motinos šaukia, motinos! Ką ji čia priduos? Mus tik bemuštravos[2]! Gerai ir darai, tėveli, kad neklausai joti.

– Niekas ir nesiskubės pildyti jos užgaidus. Sveikas!

[1] Popūtis – gležnas, opus žmogus.

[2] Muštravoti – varinėti, šiurkščiai raginti, įsakinėti.

Siurbstė sau tėvai su bobele šildytą degtinėlę. Jonas knarkė, duboj įlindęs. Katrė galavosi viena, verkė, šaukėsi motinėlės, bet niekas nepasigailėjo. Nakčiai prisitelkė daugiau bobelių; visos išmanančios, visos gelbuoja[1], visos degtinėlę siurbsto ir žadėtosios valandėlės belaukia. O Katrei kas kartas blogiau. Gaidykste[2] jau ir bobos nuliūdo, ir tėvas žadėjo, kai išauš, jeigu nelis, duoti žinią tėvams. Rytmetį visos bobelės išlakstė.

Motina, per svetimus žmones nejučiomis patyrusi Katrę sergant, atlėkė – vienoje plūdėje[3] arkliai. Įpuolusi į trobą, persigando: nebepažįstama dukrelė, sutinusi, pamėlynavusi, užšalusi, tikra numirėlė. Užniko klykti, bartis ant tėvų ir žento, ko laukė taip ilgai nevežę daktaro, nedavę jai žinios.

Išgrąžino savo arklius atgal prie daktaro, liepė vaikui lėkti, kaip tik įšoka[4].

Katrė pažino savo motinėlę, prasidžiugo, apsikabinusi verkė.

– Do... va... no... kit!.. – vos beišdaužė paskutinį žodį.

Katrės brolelis gal puskelėje tebebuvo nuo daktaro, kai ji keliavo iš šio pasaulio... palikdama didelę dalį, kraitį, gyvenimą, gerą žemę, geruosius ir piktuosius tėvus.

Klausimai ir užduotys

1. Aptarkite, kas nulemia tragišką apsakymo atomazgą. Ar pasikeičia Vingių santykis su jų atžalos besilaukiančia marčia? Ar sulaukia Katrė pagalbos iš kaimo bendruomenės? Raštu suformuluokite išvadas, kodėl Katrės gyvenimas baigiasi tragiškai.
2. Paaiškinkite paskutinį Katrės ištartą žodį „dovanokit“. Kodėl ir už ką ji atsiprašo?
3. Panagrinėkite paskutinį apsakymo sakinį. Pasvarstykite, ką juo Žemaitė pasako apie žmogaus gyvenimo prasmę. Ar jos nuostatai pritariate?

[1] Gelbuoti – padėti.

[2] Gaidykstė – gaidgystė – gaidžių giedojimo metas (anksti rytą).

[3] Plūdė – sušlapimas; vienoje plūdėje – labai suprakaitavus.

[4] Įšokti – įgalėti, pajėgti, įstengti (bėgti, lėkti).

Apibendrinamosios užduotys

1. Pasiremdami viso apsakymo nagrinėjimu, suformuluokite svarbiausias „Marčios“ problemas. Išdėstykite jas raštu klausimų forma. Aptarkite, kuo Žemaitės keliamos problemos buvo naujos XIX–XX amžių sandūroje? Ar jos išlieka aktualios šiandien? Svarstydami galite pasiremti literatūros tyrinėtojos Ramunės Bleizgienės įžvalga: „Žemaitės tekstuose galima matyti, kaip senąją pasaulio tvarką, grįstą naudos siekimu, pamažu keičia tvarka, kuri gali būti ir yra grindžiama jausmais.“

2. „Žemaitės žmogui kyla reali bemintės egzistencijos grėsmė“, – teigia profesorius D. Sauka. Kokiomis apsakymo scenomis, kokiais veikėjų ir bendruomenės vaizdais galėtumėte pagrįsti šį teiginį. Kodėl bemintė egzistencija – inertiškas gyvenimas be mąstymo, be savo minčių – yra grėsmingas žmogui ir bendruomenei? Ar kyla tokia grėsmė dabarties žmogui ir visuomenei? Aptarkite šiuos klausimus grupėse ir savo požiūrius pristatykite klasės diskusijoje.

3. Realistinė Žemaitės kūryba aštriai kelia lietuvių bendruomenės tapatybės klausimus: kokie esame, kokie norime ir turėtume būti? Pasvarstykite, kokią pobaudžiavinės lietuvių kaimo bendruomenės tapatybę atskleidžia rašytoja apsakyme „Marti“? Koks autorės santykis su šia bendruomene ir jos tapatybe? Kaip šis santykis išsakomas Katrės paveikslu? Remdamiesi apsakymu, rašytojos biografija ir kitais nagrinėtais jos tekstais aptarkite, kokį lietuvių bendruomenės idealą Žemaitė siūlo.

4. Katrės maištą prieš Vingių pasaulį profesorė V. Daujotytė aiškina kaip esminę kovą už pasaulio tvarką ir darną, kuri pagrįsta žmonių santarve, meile: „Katrė bando įveikti „gyvulių ūkį“, atkurti žmogaus tvarką. Bet nepajėgia. Tvarka nesilaiko pati iš savęs, vienas žmogus negali jos nei atkurti, nei išsaugoti, tvarka reikalauja sutelktinių pastangų. <...> Žmonės turi dėti daug pastangų grumdamiesi su destruktyviomis jėgomis, didinančiomis chaosą.“ Raštu pasvarstykite, kodėl žmogaus tvarkai atkurti, išsaugoti reikia bendrų pastangų? Savo svarstymus pagrįskite XIX ir XX amžiaus Lietuvõs istorijos pavyzdžiais.

5. Surenkite klasėje diskusiją „Kuo Žemaitė aktuali mūsų laikais?“ Rengdamiesi diskusijai dar kartą grupėse aptarkite Žemaitės gintas idėjas ir vertybes, keltas problemas, jos asmeninius apsisprendimus ir viešas laikysenas.

6. Žemaitė – menininkė realistė, gyva, vaizdinga kalba kurianti savitą pasaulį. Pasak D. Saukos, „pirmykštės, grubios jėgos turi jos menas“. Darbo grupėse pasirinkite apsakymo ištraukas ir išnagrinėkite, kokiomis kalbos ir meninės raiškos priemonėmis rašytoja sukuria realistinį pasaulio vaizdą. Atkreipkite dėmesį į žodyną, sintaksę, frazeologizmus, dialogus ir monologus, kontrastą, žmogaus būties ir gamtos paralelę, detales ir kt. Išnagrinėję tekstą, suformuluokite išvadas – kuo savita Žemaitės kalba ir jos meninis stilius.

7. Susipažinkite su V. Daujotytės interpretacija ir aptarkite, kuo ji papildo Jūsų turėtąjį Žemaitės „Marčios“ supratimą.

„Marti“ – kertinis kūrinys. <...> Kūrinys, su didele energija kuriamas kaip tikro gyvenimo, vadinasi, ir tikros („taip žmonės kalba“) kalbos atitikmuo. <...> Katrė – pirmoji lietuvių literatūroje moteris, pakylanti prieš savo nelaisvę, pasipriešinanti patriarchalinei tamsai. Keturi Katrės monologai – keturios jos vidinės savijautos fazės. Pirmojo monologo tonas ultimatyvus, reikalaujantis: „Nė jokių ištaigų neprašau! Nepratusi kiauliškai ir nenoriu...“ Antrasis, ieškantis pateisinimo pirmajam – kodėl ji negali taip gyventi. „Bene mane iš kokio kiaulininko parvedėt?! <...> *Man valia dirbti, valia nedirbti;* savo šimtais išpirkau gyvenimą.“ Pirmasis taip ryškiai išsakytas moters valios pareiškimas, sakytume, drąsa valią turėti. Žemaitė šį monologą sukuria remdamasi iš tiesų tarsi girdimais moters žodžiais. Keičiasi vidinės kalbėjimo moduliacijos – nuo retorinio klausimo iki valios pareiškimo, nuo jo iki gėdos atvirai prisipažinti apie savo vergišką padėtį („... o dabar per jūsų šykštumą kąsnio neturiu... gėda kam ir sakyti“), nuo jos iki nevilties, atsiremiančios į senuosius tikėjimus, į mitą: „Kad jūsų gyvenimas ežeru būtų aptekęs!“ Trečias monologas – jau aprimus, atsidūsėjus – rezignacija, supratimas, kad nieko pakeisti nebeįmanoma, nes nėra žmogaus: „Bepigu, kad dabar galėčiau parodyti, katras vertesnis meilės – krosnis ar ta žmogysta?“ Po šio sakinio Katrės vidinis kalbėjimas keičiasi, pereinama į raudos stilistiką ir intonaciją. Ašaros įgyja žodžius: „Motinėle, mano motinėle, į kokias rankas mane atidavei!? Tėveli mano brangiausias, kuo aš tau taip nusidėjau, kad tu mane į tokį pragarą įstūmei?! Buvo verčiau neužauginti, ligi mažą kur nužudyti!..“

Žemaitės kuriamas Katrės kalbėjimas yra laisvas, pereinantis iš vienos tonacijos į kitą, iš vieno stilistinio režimo į kitą. Ir į paskutinį – jau po to, kai nukrito nuo vežimo, kai vis žemiau leidžiasi balsas, vis tyliau ir nuolankiau tariami žodžiai, mažėja jų erdvė: „bevelyčiau varlele šokavusi, neko į tokių beširdžių nagus pakliuvusi... Eisiu prie tėvelių, apkabinsiu kojeles, be nepriglaus mane, be nepasigailės...“ Keturios kalba meistriškai išsakytos marčios savijautos ir identifikacijos fazės: protestas – bandymas reikalauti žmogiško gyvenimo (kiaulių, gyvulių akcentai – ne viename „Marčios“ skirsnyje); valios pareiškimas (esu ne iš kiaulininko, iš gerų namų); rezignacija – neviltis, pereinanti į raudą; graudus našlaitiškumas, traukimasis į gamtą, pasigailėjimo laukimas. Pasakotoja kuo toliau, tuo labiau solidari su savo veikėja, guodžia ją miegu šieno kūgyje (žolėje, gamtoje), svajone, sapnu, iškeldama grynai moteriškas jos prasmes: „glaudėsi su mažu kūdikėliu, pagaliau viskas persimainė į sapną“. Apsakymo pabaigoje Katrė pereina į maldavimą, prašymą duoti žinią motinėlei. Dabar ji tik duktė, vaikiškai tikinti motinos pagalba. Nebesulaukia jos, paskutiniu žodžiu prašo dovanoti. Paskutinį žodį „vos beišdaužė“. Apleidžia gyvybė, apleidžia ir žodžio galia, iki tol turėjusi įkvėpimo-iškvėpimo laisvę, lengvai perėjusi iš vienos intonacijos į kitą. Žodis tik per jėgą iš kūno beišdaužomas.

8. Remdamiesi nagrinėtais tekstais, savo asmenine patirtimi, parašykite esė pasirinkta tema:

Kas šiandien nužmogina mūsų visuomenę?

Kaip pasipriešinti „bemintei egzistencijai“?

Kaip išlikti savimi „gyvulių ūkyje“?

„Svarbiausia Žemaitės raštų ypatybė – tai visiems inteligentams metamas priekaištas“ (G. Petkevičaitė-Bitė)

„Nurimk, Senute! Neaimanuok! <...> Mes esame! Mes dirbame!“ (G. Petkevičaitė-Bitė)

Strėvos bangos. Arvydo Šliogerio nuotrauka

Kūrybinės užduotys

1. Remdamiesi Žemaitės apsakymu „Marti“, sukurkite spektaklį.
   Parašykite apsakymo inscenizaciją – prozos kūrinį paverskite drama. Joje išryškinkite Jums ir dabarties visuomenei svarbias idėjas ir reikšmes. Pasitelkite šiuolaikines meninės raiškos priemones. Paieškokite savitų režisūrinių, scenografinių, muzikinių, vaidybinių sprendimų.
2. Žemaitė pati skaitė savo kūrinius balsu. Tuo metu buvo įprasta literatūros tekstus skaityti garsiai – nei radijo, nei televizijos dar nebuvo, o lietuviškos knygos – retos, nes uždraustos. Pamėginkite ir Jūs patirti skaitymo balsu malonumą. Pasirenkite ir perskaitykite apsakymo „Marti“ ištraukas vaidmenimis – kuo gyviau ir vaizdingiau.
3. Sukurkite trumpametražį filmą arba vaizdo klipą, remdamiesi Žemaitės apsakymu „Marti“ arba įsimintinomis jos biografijos scenomis. Pamėginkite savo kūrinio idėjas atskleisti vaizduodami žmogaus ir gamtos paralelę.
4. Sukurkite realistinį apsakymą, paremtą Žemaitės biografijos faktais. Pavartokite dialogus, vidinį monologą, kontrastą, realistines detales, vaizdingą ir gyvą žodyną. Pasitelkite žemaičių tarmės žodžius. Apsakymą galite rašyti žemaitiškai arba kita, Jums sava tarme.
5. Sukurkite šiuolaikinę sceninę improvizaciją arba meninę instaliaciją, kuria išreikštumėte jauno žmogaus maišto prieš nužmoginančią tikrovę idėją.
6. Sukurkite literatūrinį-turistinį maršrutą Žemaitės gyvenimo keliais. Pasiremkite įvairiais informacijos ir vaizdų šaltiniais, moderniomis informacinėmis technologijomis. Šį maršrutą patraukliai pristatykite internete.

Antanas Mončys. *Sūkurys*, 1966 m.

Vinco Krėvės visuotinumas

Vincas Krėvė. Bakù, 1918 m.

Visuomet buvau nerami siela.

Norėjau atvaizduoti tų milžinų sielą – senovinę Lietuvą. Ne tam, kad aš čia pagarsėčiau, o tam, kad visi lietuviai, ypač jaunimas, pajustų savigarbą: kad mes esame ne menkesni, o esame geresni už daug tautų, kurios šiandien save laiko didžiomis.

Vincas Krėvė

Nė vienas lietuvių rašytojas lig šiol neapėmė universalesnių kūrybos sričių ir nė vienas tiek neįsigilino į lietuvio sielą ir buitį, kaip Vincas Krėvė.

Vincas Mykolaitis-Putinas

Per Krėvės kūrinius eina didybės, gelmės ir amžinųjų erdvių dvasia.

Antanas Vaičiulaitis

Kai skaitome Krėvės kūrinius, į mus dvelkia gerumo ir taikingumo šiluma.

Albertas Zalatorius

Krėvė – revoliucionierius, ir jo kūryba bekompromisinė ir išdidi, kaip ir jo Šarūnas, beveik vieniša tęsia tautos dialogą su savo praeitimi. <...> Krėvė – pirmasis valstybinės minties ideologas, Lietuvos Valstybės mito kūrėjas.

Algirdas Julius Greimas

Vinco Krėvės kūryba sustiprino lietuvių nacionalinę savimonę bei savigarbą, suteikė mūsų tautai vertės ir pilietiškumo.

Regimantas Tamošaitis

Lietuvių literatūrai, daugiausia augusiai iš tautos rūpesčių, Krėvė suteikė visuotinybės matą.

Viktorija Daujotytė

Filadelfijoje mirė Krėvė. Pirmas žinios įspūdis – lyg būtų miręs Nemunas, Vilniaus katedra arba Šatrijos kalnas...

Alfonsas Nyka-Niliūnas

Antanas Mončys. *Paukštis*, 1980 m.

Apie Vincą Krėvę

Viñcas Krėvẽ-Mickẽvičius (1882–1954) – vienas didžiausių XX amžiaus lietuvių rašytojų, žvelgęs į savo tautos kultūrą iš gerai pažinto pasaulio ir matęs universalias gimtosios kultūros reikšmes. Jis siekė atskleisti tiek lietuvio pasaulėvokos gelmes, tiek žmogaus būties paslaptis. Jo kūryba suteikė lietuvių literatūrai visuotinumo, atvėrė lietuvybėje glūdinčią bendražmogišką išmintį.

Vincas Krėvė gimė Dzūkìjoje, Subártonių kaime, netoli Merkìnės. Žemėje, kurios piliakalniai liudijo lietuvių kovas su kryžiuočiais, o žmonės dar pasakojo padavimus apie anksčiau čia gyvenusius didvyrius. Mokėsi būsimas rašytojas namie, vėliau – Merkìnės mokykloje, paskui – privačiai Vìlniuje. Dvejus metus studijavo Vìlniaus kunigų seminarijoje, bet mokslus metė. Studijas tęsė Ukraìnoje: 1904-aisiais įstojo į Kìjevo universitetą, čia ir Lvòvo universitete studijavo filosofiją, kalbotyrą, literatūrą. Išmoko sanskrito kalbą, tyrinėjo Rytų kultūras ir religijas, ypač – budizmą. Apie Budos vardo kilmę parašė disertaciją. Po studijų apsigyveno Kaukazė – mokytojavo Bakù gimnazijoje. Bakù liaudies universitete skaitė paskaitas apie budizmą ir islamą. Tuo pačiu metu domėjosi ir lietuvių liaudies kūryba: vasaromis atvykęs į tėviškę rinko tautosaką.

Líetuvai atkūrus nepriklausomybę, 1920-aisiais V. Krėvė grįžo į tėvynę. Įsiliejo į mokslinį ir politinį šalies gyvenimą. Kartu su kitais kūrė Kaunė Lietuvõs universitetą ir jame profesoriavo. Tapęs Šaulių sąjungos pirmininku, 1923 m. buvo vienas Klaĩpėdos sukilimo rengėjų. Su Antanu Smetona įsteigė Lietuvių tautininkų sąjungą ir jai vadovavo. Ne kartą dalyvavo Seimo rinkimuose. 1940-aisiais Sovietų Sąjungai užėmus Líetuvą, sutiko būti užsienio reikalų ministru ir premjeru „liaudies vyriausybėje“. Tačiau supratęs, kad Lietuvõs nepriklausomybės išsaugoti nepavyks, atsistatydino. 1944-aisiais V. Krėvė pasitraukė į Áustriją, vėliau persikėlė į JAV. Apsigyveno Filadèlfijoje, Pensilvãnijos universitete dėstė rusų, lenkų, lietuvių kalbas ir literatūrą. Mirė rašytojas Amèrikoje. 1992 m. buvo perlaidotas Lietuvojė, gimtojo Subártonių kaimo kapinaitėse.

Kurti V. Krėvė pradėjo jaunystėje: lenkiškai rašytus eilėraščius skelbė spaudoje Vaideloto slapyvardžiu. Pažįstamas kunigas Jonas Šoblickis paskatino jį tautiškai apsispręsti ir imtis rašyti lietuviškai. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, gyvendamas Bakù, V. Krėvė sukūrė ir išspausdino vienus svarbiausių savo darbų: 1911 m. pasirodė drama „Šarūnas“, 1912 m. – „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“. Rùsijos imperijos pavergtai tautai rašytojas norėjo priminti karžygišką Lietuvõs senovę, laisvos valstybės idėją. Maištingas Dainavõs kunigaikštis Šarūnas vienija Líetuvą, tiesia kelią Mindaugo karalystei. Padavimų herojai – kilnūs, garbingi, stiprių jausmų, tvirtos valios žmonės – brangina ir narsiai gina

Vincas Krėvė renka tautosaką

Vincas Krėvė Subártonių girioje

savo ir tėvynės laisvę. Pasirėmęs tautosaka, apie senovės karžygius V. Krėvė pasakojo poetiškai pakylėta, dainiška kalba. Taip rašytojas mėgino sukurti savitą tautinį epą – lietuvius jungiantį, jų tautinę savigarbą žadinantį tekstą.

Karo metais – 1915-aisiais – žurnale „Pirmasai baras“ V. Krėvė paskelbė apsakymą „Skerdžius“, vėliau jį įtraukė ir į realistinių apsakymų rinkinį „Šiaudinėj pastogėje“ (1922 m.). Apsakymuose vaizdavo dzūkų kaimą, žmonių papročius, kartu stengėsi atskleisti tautinės bendruomenės tapatybę, moralines nuostatas, kėlė ir svarstė universalius žmogaus gyvenimo prasmės, laimės klausimus. Rašytojui rūpėjo senieji kaimo išminčiai, išsaugoję gyvą ryšį su protėvių palikimu, ypatingą santykį su gamta ir Dievu. Toks yra pagrindinis „Skerdžiaus“ veikėjas – senasis Lapinas. Pasak literatūros tyrinėtojo Alberto Zalatoriaus, jis – „plačių mostų, didelės fantazijos žmogus, gimęs ne naudai kaupti, ne žemei dirbti, o dvasiai turtinti ir tobulinti“. Apsakyme V. Krėvė kaip svarbų lietuvio pasaulėjautos bruožą atskleidžia paslaptingą žmogaus ir medžio jungtį, nuo seniausių laikų išsakytą lietuvių mituose, pasakose, dainose, o vėliau vaizduotą Simono Daukanto ir Antano Baranausko kūriniuose.

V. Krėvė buvo didelių užmojų asmenybė, plataus akiračio ir įvairiapusio talento rašytojas. Skirtingais stiliais jis rašė įvairių žanrų kūrinius: alegorines, kupinas išminties „Rytų pasakas“, šekspyriškam dramatizmui prilygstančias istorines tragedijas – „Šarūną“, „Skirgailą“, „Mindaugo mirtį“, realistinius apsakymus ir apysakas. Sekdamas Biblija, nuo jaunystės iki gyvenimo pabaigos, V. Krėvė kūrė epą „Dangaus ir žemės sūnūs“. Buvo ketinęs, bet taip ir nespėjo parašyti paskutinio kūrinio – tragedijos apie Vytautą Didįjį.

Vincas Krėvė tarp archeologų, kasinėjant Apuõlės piliakalnį

Prie ąžuolo. Juzefo Perkovskio nuotrauka

VINCAS KRĖVĖ. Skerdžius

Du senu buvo Pagirių sodžiuje: Grainio liepa ir skerdžius Lapinas. Kiek tik galiu prisiminti, jiedu visada buvo tokiu pačiu, kaip kad dabar: viena – žalia, išsišakojusi, nubujojusi[1], visų toje apylinkėje medžių aukščiausia, kitas – stiprus, nors žemo ūgio, bet drūtas kaip stipriai žemėn įaugęs seno ąžuolo apsamanojęs kelmas, visas apžėlęs ir žilas it žydinti obelis, seniausias visų tame kaime gyvenančių senelių.

Liepa kasdien švokščia savo plačiai iškerėtomis šakomis, šlama žaliais sultingais lapais – prabundu vasaros rytą anksti anksti, pratrinu miegu traškanotas akis, pamatau pirmiausia ramiai siūbuojančias liepos šakas, išgirstu tyliai šlamančius lapus, it varpelius skambančius, jausmą žadinančius, džiaugsmą gimdančius. O josios viršūnė jau liepsnoja tekančios saulės spinduliuose...

Bet visų šių gražumų nei nepamatytau, jei skerdžius kas vieną rytą nekeltų manęs iš miego, dumdamas ragan ir pliauškindamas botagu...

Liepa visada pilna paukščių. Kokių tik ten nebūna, kas ten nečiulba, negieda žaliose liepos

[1] Bujoti (sl.) – vešėti, tarpti.

šakose: ir rėksniai žvirbliai ten nuolat triukšmingas vestuves kelia, ir volungės dažnai graso ievai, ir strazdas švirkštauja, atlėkęs čion svečiuosna iš unksnėtos girios; vieši ten dažnai patsai didysis nepasėda, amžinas keliauninkas, svetimuosna kraštuosna besirengiąs ir niekados ten nepakliuvęs, dvylika kalbų kalbąs – kėkštas.

Mėgsta ir pelėda, ten atlėkusi, paverkauti žalios liepos šakose, kad josios, vargdienės, niekas nenori vesti...

Vasaros metu, net rytagonėmis, iš tolo jau kiekvienas girdi, kur skerdžius pasiverčia[1]: ten ir šunys pjaunasi, ten ir kaimo vaikai rėkauja – vienus ir kitus myli Lapinas, bet savotiška, skerdiška meile: jam linksma, kai šunys pjaunasi, jam gražu, malonu, kai vaikai pešasi kaip mėšlyne žvirbliai.

Gena skerdžius namo – vaikai jį pasitinka dar pamiškėje; gena laukan – vaikai jį lydi net į šilaines[2]. Skerdžius daro vieniems švilpukų, suka vamzdelių, kitiems duoda botagu papliauškinti, ragan padumti. Juokiasi senis, net už šonų nusitvėręs, kai vaikinas pučia ragan, visas savo jėgas įtempęs, vos žandai jam neplyšta, o uždumti[3] vis dėlto neišgali...

Tai vėl pasakoja jiems skerdžius, kaip lapės ant kiaušinių tupi, vilkai medžiuose vaikus peri, volungės kiškius melžia, savo mažučius girdo, kaip vanagai žindo vanagynus... Porina apie laumes, kurios pirtyse gyvena, pabaliuose vakarais, saulei nusileidus, audeklus velėja, siuva maišus, gaudo vaikus ir balosna juos murkdo, ypač tuos, kurie senesniųjų neklauso... Byloja apie miškinius, raistuose gyvenančius, po girias klajojančius, kurie apsuka žmogui galvą taip, jog nuveda jį kažkur raistan, paguldo ant kupsto, o žmogus mano, kad jis guli namie, ant pečiaus...

Pripasakoja, primeluoja tiek, jog vaikai net sodžiun grįžti bijo, o ypač jei pakelėje yra bala ar pirtis...

Kai ateina vakaras, vaikams visai bėda: net pirkioje, ant suolo sėdėdami, bijo nuleisti kojų, baidosi atsisėsti arti lango: sėdi visą vakarą kampe, susirangę kojas po savimi, ir jiems vis vaidenasi, kad štai kažkokia plaukuota baisenybė įkiš galvą per langą, nutvers ir nuvilks balon taip, jog niekas net nepastebės, arba naminis pagriebs už kojų, kai tik nuleis jas nuo suolo, ir nutemps mažą papečkėn ir užgniauš greičiau, negu tėvas su motina pastebėjusiu sugebės jį išgelbėti...

O jau kad tėvas ar motina kažin kaip norėtų pasiųsti vaiką kokiu nors reikalu į kiemą, vis tiek neitų. Geriau teprimuštų, negu turi su šmėkla susitikti. Ne tiek baisu kieme, kiek baisu eiti patamsėje per priemenę.

Dažnai Lapinas pasakodavo vaikams, kokie senovėje augo čia aplinkui ištekini[4] miškai, tamsios girios, kokie buvo tankūs šilai, klampūs raistai, kiek čia buvo visokių žvėrių, dabar jau nesutinkamų: vilkų, briedžių, meškų, lokių...

Pasakojo, kokie senovėje buvo stiprūs, galingi žmonės... Porino, kaip senis Lukšis, Petruko prosenelis, parjojo raitas namo, pasižabojęs mešką, kuri jam miške pastojusi buvo kelią, kaip senis Dundis vienui vienas basliu išmušęs visą vilkų rują, žiemos metu jį užpuolusią, vėlai grįžtantį iš Rùdnios...

[1] Pasiversti – čia pasisukti.

[2] Šilainė – smėlynas; viržiais, šilojais apaugusi vieta.

[3] Uždumti – išgauti garsą pučiant.

[4] Ištekinis – aukštas, lieknas.

Niekas tiek nežinojo pasakų, kiek senasis Lapinas; niekas taip gražiai nemokėjo papasakoti pramanytų dalykų, įtikinančiai sumeluoti kaip jisai. Suvedžiodavo dažnai ne tik vaikus, bet ir senus rimtus vyrus. Spjaudydavosi apgauti ir juokdavosi patys iš savęs, kad pasitikėjo žinomu melagiu, kad paklausė jo, o kitą kartą ima ir vėl paklauso, patiki...

Linksmai šlamėjo liepa, linksmai gyveno skerdžius, nors žmonės kalbėdavo, kad liepa be naudos auganti, tik viralus[1] nušvokščianti[2], o seną skerdžių visi abduluodavo, kvailučiu vadindavo...

Lapinas gyveno sodžiaus gale, dūminėj pirkaitėj be priemenės, gyveno du vienu su žmona, tokia pat neišmanėle ir senute kaip jisai. Vaikų jiedu neturėjo. Dėl to kas vieni metai augindavo sau du paršiuku, kurie būdavo riebiu, ramiu ir sočiu kaip vaikinu. Žmonės juokdavosi, kalbėdami, kad sena Lapinienė juodu kas savaitę prausdavo niekotaitėje[3] kaip mažus vaikus ir šukuodavo...

Ar tai buvo tikra tiesa, ar juokai, kas ten sugainios, kas susigaudys, bet visi žinojo viena: pašauk kurį paršelį – „kūkut, kūkut“, tuo atbėgs į rankas ir bėgios paskui žvieguliuodamas, kol duosi duonos plutelę ar bulbės kąsnelį...

Kaip ir kuo gyveno senas Lapinas, niekas gerai nežinojo ir nesidomėjo. Kas vieną vasarą Lapinas ganė gyvulius – „pulkininkavo“, o Lapinienė rinko uogas, kremblius[4], nešiodavo artiman miestelin ir pardavinėdavo žydams... Žiemą vyras mezgė tinklus, bradinius[5], o kai nebuvo tokio darbo, mezgė moterims petkes[6]; jo žmona verpė ūkininkėms pakulas.

Taip gyvendavo metai per metus du seneliu, visada būdavo linksmu, ypač Lapinas. Matydami tai, ūkininkai net pavydėdavo jiem.

– Matai, kaip gyvena? Nelyginant kokie ponai...

– Negu jiedu nusidarbuja, negu pavargsta? Kodėl tokiam linksmam nebūti...

– Taigi, žmoguli, ar yra kam tokis sunkus gyvenimas kaip ūkininkui? Bėgi žmogus ir nepabėgdamas, eini nepaeidamas ir vis tiek nieko neturi...

Ar ką turėjo Lapinas, niekas nežinojo – buvo neįdomu...

Bet nėra tikros laimės pasauly. Mirė praeitą žiemą Lapinienė, liko senas Lapinas našlys.

Todėl nesėdi dabar senas skerdžius namie, nemezga tinklų bei bradinių, tik vaikštinėja iš vienos pirkios kiton ir laukia, kad greičiau giria sužaliuotų, kad gyvulius išginti galėtų...

Kirkia senį, erzina dabar žmonės, kaip kuris moka. Vieni taip sau, kad tik pasijuoktų, kiti net skaudžiai užgaudami... Bet senis nepyksta, neužsigauna...

Visi juokauja, tik vienas Lapinas dabar juokauti pamiršo, lyg niekados ir nemokėjo.

– Kada tu, dėdule, vesi? – klausinėja ne vienas juokdarys.

Lapinas apsidairo, pamąsto, pakaušį pakrapšto...

– Dar, vaikeli, mergos sau nepasirinkau. Nesuradau tokios, kaip kad manoji buvo...

Ir niekas negalėjo suprasti, ar juokauja senis, ar jis rimtai kalba...

---

[1] Viralai – daržai, pasodintos daržovės.

[2] Nušvokšti – čia užgožti, nustelbti.

[3] Niekočia (sl.) – negili gelda.

[4] Kremblys – grybas.

[5] Bradinys – prie dviejų lazdų pritvirtintas tinklas, kuriuo žuvys gaudomos braidžiojant po upę.

[6] Petkė – šliurė.

Merkinė Vinco Krėvės jaunystės metais

Klausimai ir užduotys

1. Kuo įdomi, kuo tradiciška apsakymo pradžios situacija? Kaip ji susieja pasakojimą su lietuvių tautosaka?
2. Kuo panašūs du seniausi Pagirių sodžiaus gyventojai – liepa ir Lapinas? Kuo jie išsiskiria iš kitų, kuo svarbūs kitiems?
3. Išnagrinėkite liepos aprašymą ir aptarkite jos simbolines reikšmes. Pasitelkite Jums žinomus mitologijos, tautosakos, literatūros kontekstus.
4. Aptarkite skerdžiaus Lapino paveikslą. Kaip apibūdina jo pasakojimai, darbai, santykis su vaikais ir kitais kaimo žmonėmis? Kaip Lapiną vertina vaikai ir suaugusieji? Atsakymus pagrįskite citatomis.
5. Koks buvo Lapino gyvenimas iki žmonos mirties? Ko ir kodėl jam kaimynai pavydėjo? Paaiškinkite, kaip laimę supranta Lapinas ir kaip – ūkininkai. Kuo jų požiūriai į laimę skiriasi?

II

Šilas kvepėjo kaip pilnas avilių ūkininko sodas. Tik išsižiok, rodos, kvėpterk oru ir lyg medaus pavalgysi.

Visą dieną šutino[1] kaip puode, bet pavakarėn atvėso truputį, padangės net nusidumblojo[2].

Grįždamas namo iš miestelio, ėjau basas ir vienamarškinis. Kelias buvo netolimas, vos keturi verstai[3], ir ėjo giria.

Augo čia pakelėje seniau miškas ištekinis, tamsus kaip naktis, nusišakojęs, nubujojęs. Gūdžiai švokšdavo eglės, viršūnėmis tyliai linguodavo pušelės, šlamėdavo paslaptingai žali plačiašakiai ąžuolai. Įeini, būdavo, girion, lyg visai kitam pasauly atsiduri, paslaptingame, net kūnas pagaugais nueina: ramu ir gūdu lyg kažkokiuose užburtuose rūmuose. Medžiai stovi tylūs, lyg daugel matę seneliai, ir nei vienas lapas nesukukžda, nesušlama, nei viena šakelė nelinguoja. Girdi, kai nuo šakos ant šakelės paukštukas šokinėja, kaip pilka voverėlė lipinėja.

Kažkur toli toli suūžė, sugriaudė šilas... Vis arčiau... arčiau... Štai lapai sušlamėjo, sukrutėjo šakos, viršūnės sulingavo, sušvokštė giria, lyg kažkas medžių viršūnėmis prabėgo – ir vėl tylus ir ramus ištekinis šilas...

Vaikščiodavau tokiu mišku, kai buvau dar mažas vaikinas. Tuomet dar saulė man kaitriau švietė, ir pasaulis dėl manęs linksmesnėmis spalvomis klostėsi, paslaptingesniais balsais bei šlamėjimais dabinosi...

Prieš metų keliolika, kai miškas, baltu sniegu apsiklostęs, buvo žiemos miegu užmigęs, atėjo su kirviais, su pielomis[4] pikti žmonės. Traiškino griūdami pakirsti girios galiūnai, verkė ir raudojo šilas...

Išskynė mišką, iškirto medžius, o paskui vėl užsėjo. Dabar jau ten sužėlė toki tankumynai, jog nei praeisi, nei prasiskverbsi. O kadangi ten dabar neleisdavo ganyti nei gyvulių, nei arklių, žolės ten nubujodavo iki juostai, kaip karklynas suaugdavo.

– Šarke, Šarke, kad tave galas paimtų! Tokia tu kvaila. Kur lendi, Gražiagalve? Ar tau čia maža žolės, kad eglynan parūpo?.. – išgirdau, vos įėjęs miškan, ant visos girios šūkaujantį Lapiną. – Jonuk, Petruk! Nestovėkita ten kaip duduku. Eikita paežerėn, kad karvės avižosna nesulįstų...

Botagas pliaukšt, pliaukšt! Žiūriu – išlindo Lapinas iš krūmų ir atsisėdo ant kelmo, šalia kelio.

– Dėdule, ar tai jau nebijai eigulio, kad, suleidęs gyvulius sėtinėn, visa gerkle šūkaloji?

– Eigulys nuvažiavo pas uošvį viešnagėn, – paaiškino man atsiliepęs balsas krūmuose. Žiūriu išlenda iš ten Mykoliukas, pilnu žeminių uogų[5] aukšliu[6] nešinas. Skerdžius sėdi ant kelmelio, dumia nosimi kaip treigys[7] kumelaitis ir man nei žodžio; vadinasi, piktas. Kokis čia galas? Neteko iki šiol man matyti, kiek pamenu, kad Lapinas būtų buvęs piktas.

---

[1] Šutinti – pamažu virti, troškinti.

[2] Nusidumblojo – apsiniaukė.

[3] Verstas - varstas; senovinis rusų ilgio matas lygus 1,067 km, vartotas ir Lietuvoje bei kitose šalyse, priklausiusiose Rùsijos imperijai.

[4] Pielà – pjūklas.

[5] Žeminės uogos – žemuogės.

[6] Aukšlys – iš alksnio (beržo) medžio žievės susuktas indelis uogoms rinkti.

[7] Treigys – trejų metų.

Prisėdau ant kelmelio ir ėmiau autis: per mišką basam eiti nepatogu, dar padą padursi ar įgels kažkas.

– Negerai, dėdule, darai, – kalbu besiaudamas. – Bėdos pridarysi, o atsakyti reikės eiguliui.

– Kodėl negerai? – šiurkščiu balsu atsikirto man skerdžius. – Kad eigulys ar kitas kuris kvailys draudžia, tai jau ir negerai?.. Žolė – Dievo dovana, ir ne žmogui, bet gyvulėliui. Piktai daro tasai, kuris draudžia, o ne aš, kad gyvulėliais suganau. Kad nors dar žmogaus naudai draustų, bet ne – veltui žūna šventa žolelė. Štai priganysiu karveles, – švelniau prakalbėjo skerdžius, ir rūstus jo veidas kažkaip sušvelnėjo, pragiedrėjo, – jos duos nūnai daugiau pienelio, ir moterys balčiau man atskies buizos[1].

– Taip, bet kiek nūnai tavo karvės palaužys sėtinių?

– Seniau miško niekas nei sėjo, nei sodino, patsai sau augo kaip siena; o dabar jį kaip kopūstus ir sėja, ir sodina, bet miškas vis nyksta ir nyksta. Kokios čia seniau buvo girios! Kai prisimenu, net širdį sugniaužia... Dažnai pasigailiu, kad tokių laikų sulaukiau, kada žmonės nei girių nemėgsta, švento miško nesigaili...

– Ir mėgsta, ir gailisi, jei sodina, tik medis žmonėms reikalingas...

– Nekalbėk tu man niekų! Ne sodinti girios reikia, bet mylėti... Sakai – žmonėms miškas reikalingas, o kerta žydai, kad juos visus iki vienam velniai išnešiotų! Jie vis girias naikina. Ir kuriems galams tasai miškas jiems reikalingas? Juk jie ir be to gerai gyvena. Įeik pas kurį turtingesnį pirkion, pas jį gražiau negu pas kunigą. Anądien, prasivėręs iš krautuvės duris, pažiūrėjau į Berkos gyvenamąją trobą ir net nusispjoviau...

Ir kuriems velniams jie dar miškus naikina?..

– Dabar ir be žydų miškus kirstų, kad tik žmonės pinigų turėtų. Kam dabar miško nereikia?.. – pastebėjo Mikas. Jis atsisėdo nuošaliai ant kelmelio, išbėrė uogas iš aukšlio ant kepurės dugno ir atsilaužė iš terbos[2] duonos kąsnelį, besirengdamas užkandžiauti.

– Meldžiu paragauti, – pasiūlė man, atkišdamas kepurę su uogomis.

– Ir žmonės dabar išbjuro[3], neduok tu Dieve! Tai ne žmonės, bet nežinau, kaip juos ir pavadinti. Kad aš eitau žydams miško kirsti!..

– Neitų, kad pinigų žydai nemokėtų. O pinigas mūsų žmonėms vai reikalingas. Tėvas man dar pavasarį batus pažadėjo, o iki šiai dienai nenupirko: neturi pinigų, – nusiskundė Mikas.

– Tai kas, kad iškerta, – kalbu aš. – Užsėja, paskui užauga jaunas, dar gražesnis...

– Jau tu man nekalbėk! Aš daugiau išmanau negu tu, nors ir esi mokytas. Ką tu išmanai? Iš knygų tik, o aš tiek pragyvenau, jog net savo metams skaičių pamiršau, ir vis miškuose nuo mažo vaiko.

– Ir visą laiką Pagiryjė ganei, dėdule?..

– Ne, ir Gružliuosė ganiau keletą vasarų. Bet nemėgstu Gružliū: ten miškų nėra. Visą vasarą laukuose ir laukuose; jei tik kai kada įsiginsi plikuotan raistelin ar nusususian šlaitelin – ir visas tau malonumas.

– Bet ganyti laukuose, manau, kur kas geriau: ir linksmiau, kai aplinkui viską matai, ir gyvulio nepamesi. Vis tiek kaip rugienoje, – įsikišo Mikas.

Skerdžius tik nusišypsojo.

---

[1] Buiza – skysta miltų košė su pienu.

[2] ×Terba – maišelis, krepšys.

[3] Išbjurti – pasidaryti bjauriam, išlepti.

– Tokis jau ten gerumas. Svilina tave visą vasarą, kaitina kaip puode. O kai užeina lietus, nepasislėpsi niekur. Vėl kaip gali būti gera, kur nėra miško! Be miško suskursta žmogus. Čia tau ir kuoja[1] pašvokščia, ir epušė[2] lapais paskambina, ir eglė pasiūbuoja, ir berželis, kasas taisydamas, pakušta[3]. Čia ir paukštukai... Ne, be miško niekur nėra gero, kad net ir Amerika ten bebūtų. Jau kad net monai[4] iš ten bėga, kur miško nėra, tai galgi bloga ten...

– Jokių monų, dėdule, nėra. Juos tik tamsūs žmonės prasimanė, – noriu jam paaiškinti.

Senis, išgirdęs tai, suspirgėjo kaip lašiniai ant žarijų.

– Seniau gudresni už tave buvo žmonės, kurie matė juos. Kaip tai kad monų nebūtų? E, ką jums, jauniems galvočiams, nūnai kalbėsiu!

Sumojo ranka senis, lyg aš būtau buvęs koks niekniekis ar varmas[5], ir nusigręžo nuo manęs. Išsiėmęs krepšį ir pypkę, ėmė kimšti pirštu jon titūną[6].

– Aš taipogi, dėdule, mėgstu ir monus, ir laumes, ir labai man gaila, kad bėga jie iš Lietuvos girių, šlaitų ir šlaitelių, kad miršta, nyksta jie kaip girios, – pasiteisinau aš.

Užtraukęs pypkę, nusispjovė senis ir nieko man neatsakė, lyg mano žodžių nei negirdėjo.

– Dėdė nūnai piktas, – atsiliepė piemenukas. – Vakar vaikščiojo užurašų[7] su merga, o kunigas ėmė ir pravarė.

– Užurašų? – nustebau. – Argi tikrai, dėde, vesti sumanei?

– Kodėl ne? Ar tai negaliu? – atsigręžęs į mane, prabilo skerdžius. – Dargi man mirusioji žmona yra palikusi du ritimu audeklo, penkis ryšelius linų ir apie penkis svarus sėmenų. Kam gi tai turi žūti? Ir pirkaitė gi... Mirsiu dar aš negreitai.

– Iš kur, dėde, žinai, kad negreitai dar mirsi? – domisi Mykoliukas.

– Kad sakau, tai žinau. Kai aš dar mažas buvau, man viena čigonė delne išskaitė, kad aš mirsiu, kai Grainio liepa nuluš. O ji dar stipri, visus medžius prastovės.

– Tai tau, dėdule! Liepa dar kelis šimtus metų stovės.

– Tai ir aš gyvensiu. Kodėl neturiu gyventi? Ot, kad tik dar neišnaikintų girių, beganau sau gyvulėlius.

– Kodėl gi tave, dėdule, kunigas pravarė? – klausiu jį. – Ar kad senas esi?

– Kur tau, vaikel, – katakizmų nemokėjau. Kai atėjau, tikrai paklausė, ar daugel turiu metų. Aš atsakiau, kad nežinau, net gal šimtas yra. Nieko nesakė, tik paklausė, ar miršta žmogaus dūšia? Aš pasakiau, kad gal miršta? Už tai ėmė ir pravarė.

– Kaip tu, dėde, tiek metų pragyvenęs, nežinojai, kad žmogus turi nemirtingą sielą?

Senis užsitraukė drūtai pypkės kartą, kitą, jog net sugruzdėjo ten viduryje, paskum ėmė ją krapštyti sraigteliu, kuris kabojo prie kandiklio.

– Iš kurgi aš žinosiu, ar aš kunigas? Kai jaunas buvau, niekas nemokė, tik žiūrėjo, kad kunigyston[8] eitau. Ponas buvo piktas... Tada gi ir kunigai jokių katakizmų neklausė.

---

[1] ×Kuoja – pušis.

[2] Epušė – drebulė.

[3] Pakuštėti – pakuždėti, pašnibždėti.

[4] Monas – šmėkla, vaiduoklis, žmogų klaidinanti dvasia.

[5] Varmas – uodas.

[6] Titūnas – tabakas.

[7] Užurašai – užrašai, užsirašymas bažnyčios knygoje būsimai santuokai.

[8] Kunigysta – baudžiava.

– Kaipgi dabar bus, dėdule? – atsiliepė vėl piemenukas. – Kunigas nepriims užurašų, kad katakizmų nemoki...

– Ne, dabar jau užrašys, jau dabar aš žinau, kad dūšia nemiršta. Kai paklaus, taip ir pasakysiu.

– Kai nueisi, pasiklaus dabar ko kito, ir vėl nežinosi, – pagąsdinau senelį.

– Ar žinai, dėde, kiek yra dievų?

Skerdžius užkišo pypkę už juostos, pamąstė, pamąstė, pakasė pakaušį.

– Tai, vaikel, ir nežinau...

O kiek ilgiau pamąstęs, pridūrė:

– Gal trys.

Piemuo nusikvatojo.

– Matai, matai!.. O kad tamista girdėtai, kaip jis poteriauja. Dėdule, sukalbėk tu mums „ojcze nasz“[1].

– E, gerai dabar jums juoktis, kai jus iš mažo vaiko moko. Mūsų ponai žiūrėjo, kad tik kunigystą eitume. Nebuvo kada mokytis; kitas persižegnoti, ir tai nemokėjo...

Patylėjęs kiek pridėjo:

– O vis dėlto tada žmonės buvo geresni negu dabar... O gal net ir gudresni.

– Kaipgi, gudrūs buvo! Ponai juos rykštėmis šveitė, o jie tylėjo! – atrėžė jam piemenukas.– Pamėgintų kas dabar...

– O ką tu jam padarytai? Ne tik mušė, bet ir į šunis mainė...

– Vis tiek, kas būtų – tas būtų, o nedovanotau.

– Kaipgi, – lyg erzindamas senį, kalbėjo piemenukas, – tada gudrūs buvo žmonės! Mano senelis, kaip ir tu, dėde, vienas bijojo vakaro metu eiti pro pirtį, kad laumė, pirtin įsivedusi, neužkutentų jo...

– O gal ne? Gal ne tiesa?

Piemenukas tik nusikvatojo.

– Juokis, juokis! Pamatysi, ko tu prisijuoksi.

– Kadgi, dėde, jokių laumių nėra, tai tik gražios pasakos, – ištrūko man vėl.

– Nėra, nėra! Iš kur žinai, kad nėra? Kaipgi tada žmogui gyventi, jei nėra jau nei miškinių, nei monų, nei laumių?..

– Ir kunigas, dėdule, sako, kad nėra, – vis erzina senį piemenukas. – Argi tu kunigu netikėsi?

– Kunigas! Kunigas! Kas tasai jūsų kunigas? Pirma tai buvo kunigai! Vis iš ponų, ir kokių dar ponų! O dabar kas kunigas? Štai prieš keletą metų Makščio Janka kiaules ganė, ir aš jį dar botagu šveičiau, o nūnai jisai jau kunigas, ir moterys jam rankas bučiuoja. Kunigas tiek tame išmano, kiek ir visi. Ot, tegul pasakytų, iš kur tai, jei jisai viską supranta, – rodydamas ranka straublį[2], tęsė Lapinas. – Nepasakys, kad kažin kas. O senovės žmonės viską gerai žinojo.

– Ir aš tau pasakysiu be kunigo: nuo lietaus tai.

– Visai ne nuo lietaus. Nemeluok, sveikas. Kad nuo lietaus, visados būtų, kai lyja. Ot, ir nežinai, nors ir mokytas.

– Tai kas gi, kad ne nuo lietaus?

[1] Tėve mūsų.

[2] Straublys – laumės juosta, vaivorykštė.

Dvaro piemuo. Juzefo Perkovskio nuotrauka

– Kas gi, jei ne Straublys, kuris taiso Vaivos juostą ir ašaras barsto?

Lapinas ilgai dar šnypštė įpykęs. Mes abu su piemenuku tylėjova ir laukėva, ką mums dar papasakos Lapinas.

– Kad nežinota, tai ir nekalbėkita! – prabilo jisai, atsikėlė nuo kelmelio ir nei neatsisveikinęs nulindo krūmuosna.

Klausimai ir užduotys

1. Šioje apsakymo dalyje pasakotojas kreipiasi į skaitytoją pirmuoju asmeniu, jis taip pat tampa šio kūrinio veikėju. Aptarkite pasakotoją – kas jis? Kas jį sieja su Pagirių sodžiumi? Koks jo santykis su skerdžiumi, koks požiūris į gyvenimą?
2. Kokius požiūrius į pasaulį kalbėdamiesi išsako Lapinas, pasakotojas ir piemenukas? Kuo šie požiūriai skiriasi? Kokiais argumentais jie grindžiami?
3. Kuo savitas Lapino pasaulio supratimas? Koks jo santykis su religija, mokslu? Kaip jis vertina praeities ir dabarties žmones? Ko, skerdžiaus manymu, stinga dabarčiai? Kas, pasak jo, lemia žmogaus ir gyvenimo vertę? Pritariate ar prieštaraujate Lapino požiūriui? Savo nuomonę pagrįskite.
4. Ką nauja apie Lapino ir liepos ryšį sužinome šioje apsakymo dalyje? Kuo Lapinui svarbi sena pranašystė?

III

Nėra kitų tokių gerų, tokių linksmų švenčių, kaip Sekminės. Kai ateina jos, lyg žmogus iš miego prabundi; ir ne vien žmogus, net medžiai. Viena diena puikiau pasprogsta, kad linksmiau žmonės jų žaliomis šakelėmis nukaišiotų savo nelinksmus butus.

Linksmos ir triukšmingos buvo krikštynos antrą Sekminių dieną pas Valainį; krikštino pirmą savo sūnų, kurio ilgai laukė ir belaukdamas jau net paseno. Gimė jam penkios dukterys, bet kas iš dukters? Kiek dukterų, tiek naujų bėdų. O kad jau žmogus turi jas kelias, tai nors gulk ir mirk.

Aimanavo ir Valainis, bet atkakliai laukė sūnaus.

– Kad aš sūnaus neturėtau? Ne, šito nebus! Tegu bus dešimts, vienuolika mergaičių – vienas galas – o dvyliktasis bus sūnus, ir gana!

Juokėsi kaimynai klausydami, bet Valalnis nenusiminė ir laukė sūnaus. Ką padarysi su tokiu žmogumi? Užsimanė sūnaus, ir tiek.

Tikrai, gimė jam ir sūnus, gimė jisai tik po Velykų, bet krikštynas atidėjo Valainis Sekminėms, kad geriau pasidžiaugtų, geresnes ir iškilmingesnes krikštynas iškeltų.

Ir triukšmingos gi buvo, triukšmingesnės negu kitos vestuvės; muzikos tik nebuvo, o tai vestuvės, ir gana. Net visą sodžių per kvieslį suprašė Valainis, vis tiek kaip vestuvėsna. Matydami tai, žmonės vieni juokėsi, kiti stebėjosi.

– Dračinasi žmogus! – kalbėjo treti.

Kūmu paprašė Valainis patį kunigėlį, o kūma buvo seniūno Alksninio žmona, to pačio Alksninio, kuris turi daugiau kaip šimtą kelmų bičių. Ir Dievas vienas žino, kodėl jam jos taip sekasi? Vieni kalba, kad jisai kažką žinąs, net raganiumi vadina; kiti gi mano, kad jisai Švenčiausiąjį, per komuniją iš burnos išsiėmęs, parsinešęs namo ir įdėjęs avilin, pas bites. Lapinas tvirtina, kad patsai matęs avily lyg „kieliką“, kaip bažnyčioje pas kunigą, tik iš vaško sulipdytą.

Dabar Alksninis nusiuntė krikštynoms visą ąsotį medaus. Jame buvo svarų dešimts, o gal dar ir daugiau.

Sukvietė taipogi Valainis ir visą savo giminę. Visi žino, kad jisai buvo ne bet kokios giminės. Tai ne žmogus, kuris tik Amèrikoje praturtėjo, bet iš senų laikų garsus buvo. Atvažiavo čia ir Čepulis iš Rùdnios, kuris išleido kuniguosna sūnų, ir Dumblis iš Pakelmių, kuris seniai jau pasistatė mūro namus lyg kažkokis bajoras ar miestelėnas; buvo čia ir Kozulis iš Pagilšės, patsai mokyčiausias žmogus visoje parapijoje; jisai net pas kunigą pietų būna; o suplikacijos tai be jo niekas negiedos; pribuvo čia ir Dundis iš Persėdų, kuris turi šešis valakus juodos kaip tirštimas žemės; tai turtingiausias žmogus visoje parapijoje, ir kitaip jo niekas nevadina kaip tik „ponuli“. Paprasti žmoneliai jam net ranką bučiuoja. Nors turtuolis buvo, bet geras žmogus, nosies nerietė, nesipuikino, nesididžiavo ir poniškai nesinešė.

Daugel buvo dar ir kitų garsių vyrų su žmonomis, kai kurių net su vaikais krikštynosna suvažiavusių.

Linksminosi dabar visi. Riksmas ten, juokai skamba, jog net sodžiaus gale girdėti. Bobos, išgėrusios kuri alaus, kuri net ir degtinės, įsilinksmino tiek, jog net dainas užtraukė, senovines, ne dabartines. Vyrai rėkaloja, pasakoja kits kitam ir kits kito neklauso.

Vestuvės, ir tiek!

Arti vidudienis, saulė į pietus slenka. Trik trik trik! – skamba skerdžiaus trimitas dar ten kažkur sodžiaus gale. Štai ir kiaulės, užrietusios uodegas, šuoliu nešasi, viena antrą pralenkdamos, namo, kad greičiau pirma paspėtų apzuiti visus kampelius.

Gena skerdžius gyvulius iš rytagonių.

Moterys tuoj išsinešdino namo: reikia gyvuliai priimti, karvės pamelžti, kiaulės pripenėti, paskui tvartan suvarinėti, kad kur daržan kuri neįsilaužtų. Nūnai nelauk, kad tau viską duktė padarytų ar tarnaitė samdininkė. Jos dar anksti rytą visos išsinešdino iš namų: kuri bažnyčion, kuri girion, kuri taip sau braidžioja po laukus. Nūnai jau tokia šventė, kad traukia žmogų ten, kur žaliuoja, ir gana.

Liko Valainio pirkioje tik vyrai; ir iš jų kai kurie išėjo, vieni kieman, kiti sodelin, treti gatvėje, sustoję pas vartus, kalbėjosi apie tą, apie šią, daugiausia apie nieką.

Kūma su viešniomis nuėjo kitan namų galan rengtis bažnyčion; patsai gi Valainis tupinėjo papavietėj[1] aplink vežimą: pamovė naujus ratus pasturgaly[2], patepė gerai, kad negirgždėtų – „gerti neprašytų".

Stovi vyrai patvoryje, užėmę visą pašalę, ir šnekučiuoja apie ganiavas, sprendžia, kur geriau gyvuliui, ar miške, ar pievose.

– Ar sveikas, seni? Dar kruti? – pakalbino Lapiną Kozulis iš Pagilšės.

– Kaip matai, tamista. Ko man nekrutėti? – atsiliepė Lapinas ir prisiartinęs padavė jam ranką. – Kaip tamistą Dievas laiko?

– Senstu, štai ir viskas! Betgi tu, kaip buvai, tokis ir dabar: nei tu sensti, nei tu nieko. Kada gi tu mirsi, seni? Ar gal mus visus nori pergyventi?

– Ką tu, žmogau, kalbi jam apie mirtį? – nusišypso jo Čepulis Levanarda. – Jisai vesti dar mano, tik neranda sau tinkamos mergos – visos per senos.

Nusijuokė vyrai taip smagiai, jog net višta, kuri po serbentos krūmu purtinosi, nusigando ir kudekindama iš gūžtos pabėgo. Lapinui nepatiko, kad iš jo Čepulis pasijuokė. Nors jisai priprato, kad iš jo keltų juokus, bet čiagi buvo svetimų šalių žmonės!

– Aš ir pamiršęs būtau gražiai, čia su jumis bešnekėdamas; gerai, kad, žmogeli, priminei man, – atsigręžo jisai į Čepulį. – Jūs čia uliojate ir nieko nežinote, o ten Valakų gale, pas Miegakulinę, jūsų vaikai gal jau užmušė vienas antrą. Kai ginėme namo, vos perskyrėme: apsikruvinusiu, apsidraskiusiu, vieną antrą vis akmenimis, vis akmenimis. Vos apgynėme Antanuką. Mackė jį būtų visai užmušęs.

Čepulis nesuprato, ar Lapinas tiesą pasakoja, ar juokiasi iš jo ir meluoja. Visi žinojo, kad Čepulių Juras ir Levanarda, du broliu, tik pasidalinusiu, gyvena kaip katė su šunimi, o jų sūnūs, Antanukas ir Mackė, dar labiau negu tėvai ėdasi tarpu savęs.

Kai tik išgirdo tai Levanardienė, melždama savo kieme karvę, tuoj ėmė šaukti vyrui.

– Vai, kad jį perkūnas Dievulis nutrenktų, tą galvažudį! Levanarda, ko stovi kaip šulas? Ar gal tu kurčias, ką žmogus pasakoja? Bėk greičiau, gal ten vaiką jau visai užmušė!

Levanarda, girdėdamas tatai, pakrapštė galvą, pamąstė...

---

[1] Pāpavietė – pastogė, pašiūrė.

[2] Pasturgalis – užpakalinė kokio daikto (čia – vežimo) dalis.

– Ar tik nemeluoji, seni? Vai, meluoji?..

– Kam aš meluosiu. Nori – tikėk, nori – ne, man vis tiek, aš pasakiau. Pasiklauski piemenų. – Ir Lapinas nusigręžo į vyrus ir užkalbino juos visai apie ką kita, lyg jam jau neįdomu, kaip pasielgs Levanarda Čepulis.

– Palauk, aš tam giltinei!.. Žinos jisai, kaip kautis.

Ir, užsimovęs kepurę giliai ant ausų, nusigręžo Levanarda ir nužingsniavo į daržus.

Tuo metu Jurienė, kažin kaip išgirdusi šią naujieną ir pamačiusi, kad Levanarda eina per daržus į Miegakulinę, šaukė vyrą, kad greičiau bėgtų į Valakus ginti vaiko, kurį galvažudys brolelis su savo sūneliu nori užmušti.

Tasai, kaipo žmogus karštas, jaunesnis, užsimetė ant pečių milinaitę ir, išsitraukęs iš tvoros straigą, nusivijo brolį.

– Jie, nedraugai, barasi, ėdasi kaip šunys, o man tvorą tik ardo! – prabilo, matydamas tai, Šlaminis.

O dvi marti, melždami karves gretimuose kiemuose, plūdo viena antrą, kaip išmanė, koneveikė nuo raganų ir vagilkų.

Senis Lapinas klausė ir juokėsi sau po ūsais. Klausys, klausys ir pridės savo žodelį, vis tiek kaip pagalį malkos gęstančion krosnin.

Moterys išsibarė, kiek tik galėjo, pamelžė karves ir nuėjo pirkiosna.

– Tai priviriau, žmoneliai, buizos! – juokiasi patenkintas senis ir net rankas trina iš pasitenkinimo, kad taip pasisekė sukiršinti žmonės. – O aš jų vaikų nei nemačiau!..

– Vai, kad tave dievai, seni, – kvatojasi vyrai, net už pilvų susiėmę. – Ir pramano gi!

– Čia motinos tik nesusipešė, o ten vyrai gal jau pešasi. Ne tėvai skirs vaikus, tik vaikams teks tėvai skirti!

– Tai melagis senis, tai melagis! Ir senas, ir taip diktai sumeluoja, jog nei nesuprasi!

– Tokio, brol, melagio aplinkui nesurasi. Ir žinai, kad meluoja, o patikėsi, ir gana.

Ir vėl juokiasi vyrai, o Lapinui tai linksma, lyg jį už gera būtų gyrę.

– Na, matau, kad tu dar nesi metęs senų išdaigų! – padėjęs ranką ant Lapino peties, prabilo Dumblis iš Pakelmių, kur seniau dvi ar tris vasaras ganė Lapinas. – Kokis buvai, tokis ir dabar likai. Eiva, seni, pirkion, aš tau duosiu alaus, nors ne savo...

Ir nusivedė vyrai Lapiną pas Valainį trobon, pripylė jam stiklinę alaus; Lapinas išgėrė vienu matu, net jį pakratė. Paskum, nusišluostęs burną rankove, atsilaužė sūrio kampą, kurį jam arčiau pastūmėjo Dumblis, ir užkando; čia tuojau pripylė jam antrą, jisai išgėrė ir antrą; pripylė trečią, jisai ir trečią išgėrė. Pripylė jam degtinės stiklinėn, senis išgėrė ir degtinės; pasitraukė mėsos dubenį arčiau į save ir ėmė puntaroti[1] net prakaituodamas.

Linksmas senis, net akys blizga, juokauja. Visi juokiasi, ne tai giria, ne tai peikia Lapiną. Jisai pasakoja, kaip apgavo vieną, kaip suerzino kitą, kaip gražiai sumelavo trečiam. Juokiasi vyrai, net juostos nuo jų pilvų nusmuko. Tik vienas Kačingis nesijuokia.

– O aš manau, vyrai, kad niekus darote, girdami jį, – kaip iš trimito storu savo balsu kalbėjo. – Kad man jisai taip sumeluotų, nepaisytau aš, kad jisai senas: nurautau viršugalvį. Kad tu senas, nedaryk kaip mažas vaikas.

[1] Puntaroti – painiai, neaiškiai kalbėti

Nors labai sielojosi Kačingis, bet jo niekas nei klausyti neklausė.

Lapinas išporino vyrams, kaip jis su Juzia užurašų vaikščiojo, kaip jį kunigėlis pravarė.

– Na, ir radai sau mergą! – juokiasi vyrai. – Kitos tokios visame pasauly su skala[1] nesurasi. Bet kaipgi liks Vanka be jos?

Juzia buvo senmergė, penkių dešimtų metų su uodega. Gyveno ji pas gudą, tokį pat seną berną Vanką, kuris čia atsipainiojo nežinia kada, nežinia iš kur ir gyveno sodžiaus gale dūminėj pirkaitėj, kurią sau nusipirko iš vieno kampininko.

– Kas gi dabar bus? Be katakizmo kunigas nepriims užurašų, o be kunigo netekės už tavęs nei viena merga, net ir Juzia.

– Nieko, aš, žmogeliai, išmoksiu. Jau aš dabar daugel žinau. Mykoliukas mane moko.

– Tai, seni, prigyvenai laikų: vaikai senus moko. Ar tikėjai, ar laukei to, seni? – klausia jį Dundis, patsai gana senas žmogus.

– O dabar vaikai, tai ne mes, mūsų laikų vaikai, – atsakė Dumblis. – Aš dar ne Dievas žino kokis senis esu, o kai prisimenu, kokie buvome vaikais, tai kur, nei nelygink su dabartiniais mažaisiais!

– Atsimenu, – atsiliepė Julius Naujalis, – būdavo, dėdė pagąsdo mus, kad pilni arielai baloj vilkų, kurie vaikus gaudo ir vilkinus jais peni, kelias dienas baidėmės iš gatvės išeiti, tik iš tolo ujome ir akmenimis arieluosna[2] svaidėme. Eik, dabar taip pagąsdink vaikus, jei nori!

– Vaje, – giriasi Lapinas, – ir dabar, kai pagąsdinu, bijosi – ir kaip dar!

– Ot, visi mes čia jau nejauni, – įsikišo Kačingis, – ne vieno jau ir plaukas žilas. Mes dar štai tokie vaikėzai buvome, be kelnių bėginėjome, o tu jau puszilis buvai. Jau gal daugiau šimto metų turi ir stiprus dar vis esi. Ar dabartinių laikų rasi tokį žmogų?

– Tai gal jau yra šimtas, – valgydamas sūrį su duona, sutiko Lapinas. – Šimtas jau yra, o net gal daugiau... Kur kas daugiau!

– Kur jau jisai šimtą, gal ir du turi! – pritarė Valainienė, tupinėdama aplink pečių. – Kas jį jauną pamena?

– Yra dar senesnių negu aš.

– Kas gi tokis galėtų būti? – spėja vyrai. – Ne, senesnio už tave nėra. Jau tu ne savo, svetimą amžių gyveni.

– Nagi Grainio liepa: ji senesnė už mane, – juokiasi linksmai skerdžius. – Kol ji žaliuoja, aš anksčiau nemirsiu.

– Na, žmogel, ji dar šimtus metų stovės. Nors tu ir gaivus[3], bet jos nepergyvensi.

– Pergyvensiu, ot pamatysite. Ko man skubėti, laiko pakaks. Ar man čia bloga?

– Kad taip mano valia, – atsiliepė Valainienė į Grainį, – aš tavo liepą būtau seniai nukirtusi. Ir prisikeikiau aš jos ir tavęs drauge – pusė daržo gaišta kas metai: nušvokščia, atažalas paleidžia, ir niekas neauga.

– Gerai, kad Dievas nedavė kiaulei ragų! – net paraudęs atrėžė Lapinas. – Kas matė, kad tokį medį kaip liepa kirstų! Ar tu ją sodinai, ar ką?

---

[1] Su skala nesurasi – frazeologizmas, reiškiantis, kad „tikrai, visiškai nėra“.

[2] Arielai – ajerai.

[3] Gaivus – gajus, stiprus.

– O manote, kad iš mano daržo tai didelė nauda? – kalbėjo Grainis, nepaisydamas Lapino. – Per geras varsnas[1] tik dilgėlės ir atžalos auga.

– Nukirstai, ir tiek! Kokia gi tau iš jos nauda?

– Kaip nukirsi! Gaila tokio gražaus medžio, – kalbėjo vyrai.

– Ko klausote jos! – piktai sušuko Lapinas. – Žmonės medžius sodina aplink namus, o ji, matai, „nukirstau! nukirstau!“ Kas tau tokis medis, juk tai ne musė! Paėmiau, sugnybau – ir nėra! Pasigėdytai, sene, taip kalbėti!..

– Ko dabar aš gėdysiuos? Nugriaus kada vėjas ant tvartų, gyvulius dar sutrėks[2].

– Nugriaus, nugriaus! Klausykite, tik jūs, žmonės! Amžius liepa stovėjo, o dabar, „nugriaus“! Alaus tu prisigėrei, žmonele! – sielojosi Lapinas. – Nukirsti tokį medį, vis tiek kaip žmogų užmušti!

– Ot, imsiu ir nukirsiu! – ūmai prakalbėjo Grainis. – Mano liepa, kas man užgins? Noriu – kertu, noriu – ne.

– Tavo liepa! Ar tu ją sodinai, kad ji tavo, ar tu ją auginai, kad kirsti nori? Ar gal ji tau vienam žaliuoja, tau vienam šlama ir grožėjasi? Kad tavo lauke auga, tai jau ir tavo! Dievulio ji ir mažų paukštelių, ne tavo!

Supykęs atstūmė skobnis[3] ir pasikėlė nuo uslano[4].

– Matai, kokis iškalbingas senis! Kur tiek žodžių surado, kai teko liepa ginti?!.

– Štai, seni, nukirs Grainis liepą, – erzino, kirkindami jį, kiti, – teks tau mirti greičiau, negu manei.

– Mano liepa ir nukirsiu. Rytoj nukirsiu! Štai pamatysiu, ar užgins man kas?! – užsispyręs atkakliai tvirtina Grainis.

– Ne tavo, nenukirsi! Rankos nudžius, kojas sau palaužysi. Kas tau liepa, girioje pušelė, ar kas? Krosny gal malka deginsi? Ech, ir žmonės gi nūnai! Senovėj žmonės kaip galėdami sodino medžius aplink namus, sodžiuose kaip giriose švokštė šlamėjo, visokių paukščių pilna buvo, o dabar koks ten snarglius, vos nuo žemės paaugęs, šūkaloja: „nukirsiu, nukirsiu!“ – šaipydamasis pyko Lapinas. – „Mano liepa!“ Pamėginęs būtai tu senovėj taip kalbėti! Ištiestų tave ant grendimo[5], įskeltų tau kapą[6], žinotai tada.

– Ot, nukirsiu, ir tiek! Mano liepa, ir baigta. Kad ne šventė, dabar nueitau ir nukirstau.

– Tfu! – spjovė Lapinas ir, paėmęs nuo suolo botagą, trimitą ir kepurę, nei neatsisveikinęs išėjo iš trobos.

Vyrai juokėsi, juokais senį palydėjo iš pirkios. Jie visi manė, kad Grainis tik erzina Lapiną, bet kirsti liepos nei manyti nemano.

---

[1] Varsnos – varsna; senovinis tiksliai neapibrėžtas ilgio matas (apie 100 metrų).

[2] Sutrėkti – užmušti.

[3] Skobnys – didelis, ilgas senovinis stalas.

[4] Uslanas (sl.) – suolas.

[5] Grendimas – plūktinė molio asla javams kulti.

[6] Kapa – šešiasdešimt (čia – rykščių).

Ąžuolas.
Juzefo Perkovskio
nuotrauka

Klausimai ir užduotys

1. Kuo ypatingas Sekminių laikas ir kokius jausmus išgyvena žmogus joms atėjus? Kuo svarbi ši šventė Valainiui ir jo šeimai? Ką iš pasakojimo sužinome apie švenčiančią kaimo bendruomenę, žmonių tarpusavio santykius?
2. Kaip švenčiantys vyrai sutinka skerdžių Lapiną? Kaip jį vertina Valainis ir svečiai? Dėl ko kyla konfliktas tarp Lapino, Valainienės ir Grainio? Kaip keičiasi kaimynų santykis su Lapinu? Kodėl skerdžius lieka vienas?
3. Ką liepa reiškia Lapinui, o ką – Valainienei, Grainiui, kaimynams? Ką kiekvieno jų santykis su liepa sako apie jų vertybes, požiūrį į gyvenimą?
4. Taigi kieno, Jūsų manymu, yra liepa? Savo nuomones aptarkite grupėse ir pagrindę pristatykite klasėje.

IV

Saulė pakopėjo aukščiau į vidudangę. Laukuose jau gerai kaitino, bet girioje nieko sau: čia visą dieną vėsu. Tik mato senas skerdžius, kad varmų daugiau ir daugiau sukasi aplink gyvulius, o musės net jam pačiam burnon, nosin lenda. Karvės selina[1], kad vis kur unksnėn[2], po egle.

Sustojo Lapinas lygumėlėj ir žiūri į savo šešėlį, ar didesnis jisai nei jo žingsniai, ar ne. Užbrėžė lazdos galu, kur baigiasi šešėlis, ir žengė. Nužengė toliau, negu užbrėžta buvo.

– Na, vaikeliai, leiskite gyvulius namo. Piemenys to tik ir laukė. Apsupę visą kaimenę, pliaušKina botagais, bruka gyvulius kiek galėdami.

– Nevykite, nevykite! Ne bažnyčion einate, skubintis nereikia.

Bet piemenys mažai jo paiso. Vienas jų sudūzgė kaip varmas: biz biz; kiti išgirdę sudūzgė irgi, sudūzgė visokiais balsais, kaip kuris mokėdamas. Karvės klausė klausė ir, papūtusios uodegas, nudūmė bėgčiomis; o kuri buvo rambesnė, bėgti nenorėjo, toji ir botagu per šoną gavo.

Linksma visiems. Medžiai nesiūbuoja, nešlama; saulė kaitina, tik paukštukai tai ten, tai čia užtraukia savo dainelę, sučiulba ir vėl nustoja staiga, lyg nukerta.

Vai, gražu, gera ir linksma Dievo pasauly, o dar girioje!..

Išėjo gyvuliai iš miško, pamatė juos kiaulininkai ir paleido kiaules namo.

– Ūdžiu namo, ūdžiu džiu, namo-o! – rėkia jie kiek galėdami. Kiaulės prisiminė, kad namie jų laukia loviai, pilni gardžios, minkštos, sultingos žolės, pasileido kaip ribuoliai[3], o paskui jas ir avys, nors jos tai ir nieko nelaukė. Avis kvaila, mato, bėga kiaulės, ir ji bėga, nors pati nežino ko.

Paleidę kiaules namo, susėdo piemenys ant kalnelio pas balą ir laukia kitų, kurie atgena gyvulius; supuolė karvės balon ir geria; kita įbrido net ligi pilvo. Atsigėrė ir kitaip atrodo: ir pilnesnės, ir riebesnės.

Štai ir tie, kurie miške gyvulius ganė, „stotkininkai“[4]. Vienas jų tempia kelias vantas ant pečių, kitas – šluotą, trečias – skujinę[5] kaip kupstą.

Bet ne jie rišo ir ne jų tai, tik skerdžiaus.

Štai ir sodžius.

– Teta, a teta! – šaukia Lapinas. – Aš tau trūkžolių parnešiau.

Dar jauna moteriškaitė, bet jau suliegusi, išėjo iš vartų. Lapinas traukia iš gunčelės[6] kišeniaus šaknis ir pila jai rieškučiosna[7].

– Turėk prijuostę, žmonele, rieškučion nepaimsi; aš tau čia daugel prikasiau, kad ilgam užtektų.

Toji atstatė prijuostę; skerdžius išdėjo visa ir kišenių išvertė.

– Kad tave Dievulis apdovanotų, dėdule! Aš jau nežinau, kaip tau dėkoti. Aš pati, matai, nepažįstu.

– Nėra už ką, žmonele, dėkoti. Ar tai sunku? Tik kad sveikaton.

– Gindamas užeik, dėdule, aš tau nors sūrio kąsnelį laukan duosiu.

---

[1] Selinti – sėlinti.

[2] Unksnė – medžių paunksnė, pavėsis.

[3] Ribuolis – atpjauto medžio ar kokio kito daikto apvalus griežinys, ratas.

[4] ×Stotkininkas – piemuo.

[5] Skujinė – pušinė šluota.

[6] Gunčelė – milinis apsiaustėlis.

[7] Rieškučiosna – viena iš senovinių vietininko formų – į rieškučias, į delnus.

– Gerai, užeisiu, užeisiu, žmonele, kodėl ne? – žada Lapinas ir gena toliau.

– Motiejien, a Motiejien! – šaukia kitą moteriškę, kuri eina per kiemą į tvartus su melžtuve rankoj, – ar ne tu prašei skujinės?

– Aš, širdele, aš. Tik vieni ražai senos beliko.

– Taigi, moterėle. Aš tau nūnai surišau tokią, jog visai vasarai užteks. Kaip kupstas.

– Vai, kad tau Dievulis sveikatėlės duotų! – dėkoja moterėlė, eidama į vartus. – Jau aš tau, dėdule, gerą ragaišį iškepsiu. O tai visai jau bėda buvo, – kalbėjo moteriškė, imdama iš skerdžiaus rankų skujinę, – šluoji šluoji, ir pusė anglių krosny lieka. Vieni ražai tik. O gal vyrų prisiprašysi!

– Ką jūs darytute, kad senio Lapino netektute?

– Užeik, dėdule, gindamas, aš tau nors kiaušinėlį duonkrepšin įdėsiu. Tik užeik!

– Gerai, gerai, tetule, užeisiu. Kodėl turiu neužeiti.

Eina skerdžius toliau vidugatve. Apipuolė jį iš visų pusių vaikai kaip musės.

– Dėdule, ar parnešei man aukšliuką[1]? – klausia vienas.

– Man dūdelę? – šaukia kitas.

– Ar nudrožei man rėknę[2]? – lenda trečias.

Skerdžius vienam kiša aukšliuką, kitam rėknę, trečiam margintą lazdelę, o tam vėl dūdelę.

– Tik žiūrėkite, kad man pavogtute iš tėvo krepšio titūno; o tu, – atsigręžęs į mažesnį, kuriam davė lazdelę, – nors dešimtį degtukų; ne, tai atimsiu lazdą ir atiduosiu Jonukui; jisai man visą saują atneš degtukų. Atneši, Jonuk?

– Atnešiu, – juokiasi Jonukas, o akutės net žiba, – tik parnešk man tokią, kad išlenktą dar.

– Parnešiu, parnešiu, pačią gražiausią išpjausiu, tik pagamink man rytdienai degtukų. Visą saują, girdi? O dabar še tau vantos, nunešk savo motulei, aš jai dar anądien esu žadėjęs.

Vaikas paėmė vantas ir, užlindęs ant vartų, sviedė jas kieman.

– Petre, neški motulei vantas, greičiau! – šaukia jis savo seseriai, kuri, stovėdama su rykšte, žiūri, kad kiaulės nenuvarytų nuo lovio paršų; o patsai užsirito ant tvoros, apsikabino kuolą ir tupi kaip pelėda.

– Tupėk, tupėk kaip višta ant tvoros! Pamatysi, uodega užaugs, – gąsdina jį Petrė.

– Nebijau, – atrėžė vaikinas, – neužaugs.

– O kam, dėde, šluota? – klausia piemuo, kuris šluotą neša.

– Šluotą savo šeimininkei nunešiu, kad gardžiau užbaltintų man buizą.

– Dėde, dėde, ar matai? Grainis nukirto savo liepą.

Žiūri skerdžius: tikrai, liepos nebėra. Jis dar nenori tikėti akimi – patrynė lyg žmogus, iš miego prabudęs, geriau praplėšė – vai, gi vis nėra! Ten, už vyšnių sodelio, pas Valainio tvartus ji stovėjo, aukščiausia ir plačiausia visų medžių, o dabar ten nieko nebėra. Lyg dangus prakiuro toje vietoje.

Pasėjėjo senis į Grainio kiemą ir žiūri į daržą. Mato, guli liepa, išsitiesus per visą daržą, per bulbes, per svogūnus. Tik žalios šakos į aukštą kėpso kaip rankos. Dar švokščia lapai, vėjo papučiami – lyg skundžiasi žalia liepelė.

Maži paukščiukai, kurių lizdais šakos kniugždėte kniugždėjo, dabar lekioja aplinkui ir taip graudžiai čypia, lyg apverkdami išgriautus savo lizdus – čip čiip čit čiit...

---

[1] Aukšliukas – iš medžio žievės susuktas indelis uogoms rinkti.

[2] Rėknė – dūdelė.

Prilėks, pulsis šakosna ir vėl lekioja, skraido, čypia, aptūpę tvorą.

Grainis stovi su kirviu ir krapšto galvą, patsai nežinodamas, kam jisai nukirto liepą, ištrėkė[1] daržą ir ką dabar jisai su juo bedarys?

Kad jisai, rodos, galėtų, iš naujo liepą pakeltų, pastatytų ją ant seno kelmo...

Bet nepakelsi, neprigydysi.

Atsikėlė nūnai[2] vėlai – galvą skauda, burnoje kartu, lyg būtų čemerų[3] pavalgęs, pikta. Atsikėlęs išėjo kieman, norėjo darbo imtis, bet galva kaip puodas, darbas iš rankų krinta. Paėmė žagrę taisyti, tik rankeną nulaužė; dalgę ėmė tinti[4], tik plaktuku nagus sau apsigurino[5]. Metė žmogus tynęs, plaktuką pavarė pasvirnėn, o vaiką, kuris skiedryne žaisdamas pasipainiojo po kojų, supylė diržu.

Kas daryti? Atsistojo Grainis vidury kiemo, kaso pakaušį ir dairosi į visas šalis. Prisiminė jisai, kad vakar pas Valainį ketino liepą nukirsti. Dirstelėjo, pakėlęs galvą aukštyn, į dangų, į liepą, ir tokis piktumas jį pagavo ir ant liepos, ir ant paukščių, kurie visokiais balsais čirškė jos šakose, jog, atsinešęs iš trobos kirvį, nuėjo daržan.

– Jūs man čia daugiau neberėkausite, nebegadinsite javų bei vyšnių, nenaudėliai! Aš jus iš čia išrūkysiu, išginsiu!..

Atsipeikėjo, atsikvošėjo jisai tik tada, kai liepa subraškėjo, susiūbavo ir palinko į vieną šalį; pirma lengvai, pamažėl, o paskui vis greičiau ir greičiau, garsiau subraškėjo – ir staiga griuvo, išsitiesė per visą daržą.

Stovėjo dabar Lapinas pas tvorą liūdnas, paniuręs, žiūrėjo, kaip ardo subėgę vaikai paukščių lizdus, laužo šakas, ir tik lingavo žila galva.

– Žmogau, žmogau, ir širdies tu neturi, ir Dievo nebijai, kad tokį medį sunaikei.

– Eik, eik sau, seni, kur eini, o tai gausi kirvakočiu sprandan! – pasivarė[6] piktas Grainis. – O jūs čia, žalčiai, ar tai man daržą mindžiosite?!. – puolė jisai vaikus.

Tie stačiagalvėmis nudūmė, kur kam patogiau buvo: vieni per tvorą, kiti į daržus; bet už kelių akimirksnių jie vėl tupinėjo ir trepučeno aplink liepą.

Nuleido senas skerdžius žilą galvą ir nuėjo savo keliu. Tik eidamas murmėjo:

– Jau kai žmonės tokių medžių, kaip liepa, nesigaili, tai jie ir nieko nesigaili. E, mirti geriau negu tokiais laikais gyvenus!

Liūdnas nuėjo savo paeilės[7] pirkion. Batviniai[8] jam nūnai buvo per rūgštūs, buiza[9] negardi. Sėmė šaukštą, kitą ir pasikėlė iš užuskobnių.

– Ko tu, dėdule, nūnai tokis liūdnas? Ar gal serguliuoji? – klausia jį Džiangienė, kuri pripratusi buvo regėti jį visuomet linksmą. – Ar gal negardžiai išviriau?

---

[1] Trėkti – gadinti, dergti.

[2] Nūnai – šiandien.

[3] Čemerys (sl.) – nuodingas, vaistinis augalas.

[4] Tinti – plakti, kad būtų aštresnis.

[5] Gurinti – mušti, daužti.

[6] Pasivaryti – čia piktai pasakyti, užsipulti.

[7] Paeilė – eilė; ūkininkai visi iš eilės maitindavo skerdžių.

[8] Batviniai (sl.) – burokas; čia burokų sriuba.

[9] Buiza, buza – čia skysta miltų košė su pienu.

Baidėsi, kad pajuoks Lapinas ją visam sodžiui, kai neįtiks valgymu. Per tai moterys ir baltė jam buizą geriau negu kitiems namiškiams, ir taikė, kad kopūstuose daugiau spirginių jam tektų.

– Ne, tetule, gardu. Tik senatvė, žmona! Mirti reikia, štai kas yra.

Ir, užsimetęs gunčelę[1] ant pečių, palikęs trimitą ir botagą, kurių anksčiau niekuomet neužmiršdavo, užsimovė kepurę ant galvos ir nuėjo namo.

Parėjęs Lapinas nei pirkaitėn neužėjo, tik atsisėdo pasieny, prisikimšo pypkę: užtraukė kartą, kitą. Sėdi ir lyg jam kažko koktu, kažko trūksta. Užtraukia pypkės ir pasižiūri pro sodžiaus kluonus, pro tvartus, kur pirmiau ūžė šlamėjo žalia liepa – ir dabar ten nieko nebėra! Ir vėl pasivaideno skerdžiui, kad net danguje plikė atsirado.

Spjovė Lapinas ir neišrūkęs užgniaužė pypkę pirštu, užsikišo už juostos ir nuėjo darželin, kur augo vienintelė kriaušė, ir toji laukinė. Pasiklojo ten Lapinas unksnėje kailinaičius, atsigulė kniūbsčias, paskui atsivertė ant šono ir užmigo.

Sapnas buvo sunkus. Blaškėsi jis ir dejavo per miegą,

Sapnavo, kad pas jį atėjo Juzia, bet ji buvo visai nepanaši į tą, kuri su juo kartu buvo nuėjusi užurašų pas kunigą ir nemokėjo katakizmų, kaip ir jis. Buvo ji dabar jauna, graži, kokia nebuvo ir prieš kelias dešimtis metų, apsikaišiusi žolynais ir vainikuota. Apsivilkus ji buvo suknele su daugeliu garankštėlių ir juoda su dviem eilėm baltų žuvinių segtukų liemene; tokių dabar jau niekas net nebenešioja. Siuvėjos ir siūti jas jau pamiršo.

– Renkis greičiau; visas pulkas tavęs jau laukte laukia. Ir kunigas mudviejų jau seniai laukia, pasirengęs pas altorių.

– Kokis kunigas? Koks pulkas? – stebisi senis.

– Nagi mūsų pulkas. Ar tu užmiršai, kad mudu vaikščiojova užurašų?

– Ką aš darysiu su tokia tavim? Juoksis iš manęs žmonės, kad aš, senis, imu tokią jauną mergą.

– Kas tau sakė, kad tu senas! Pažiūrėk į save! Lapinas tuoj puolėsi į kibirą, kuris stovėjo su vandenimi ant suolelio po lentyna, ir dairosi jan. Mato, kad iš kibiro į jį žiūri visai ne žilas senelis, bet geltonplaukis, raudonaveidis jaunikis, kokis jisai buvo prieš daugel daugel metų.

– Kas per monai čia dedasi? – stebėte nusistebėjo jisai ir, stovėdamas trobos vidury, apsidairė aplinkui, pasižiūrėjo į save. Mato, kad ir apsivilkęs jisai visai ne taip kaip visuomet, bet ilga miline[2] su dvylika garankščių[3] ir kraštais, juodu mašastu[4] apvedžiotais. Pasisukė vienon pusėn, garankščiai vėl – šlap šlap šlap! Pasisuko kiton pusėn, garankščiai vėl – šlap šlap šlap! Vis tiek kaip pas amžiną atilsį Antaną Gaidį.

Apsiavęs jisai pušnimis[5] su aukštais aulais ir geltonais blizgučiais pentyse[6], pakaustytais geltonom pasagom.

Nesuspėjo pasidžiaugti, pasigėrėti savimi, kai kieme sužvengė žirgai, ir pirkion įėjo senas Jurgaitis, pas kurį tarnavo kadaise Lapinas. Jis tada gaudavo dešimtį auksinų ir dvylika skatikų algos per metus, milinę gunčelę, apvedžiotą juodomis rėžėmis, ir naujas, iš geros odos, nagines. Tokių žmonių, kaip buvo Jurgaitis, jau dabar nebėra. Ne dabarties šeimininkas buvo; jisai tau

[1] Gunčė – milinis apsiaustas.

[2] Milinė – iš milo – storo velto naminio audinio – pasiūtas viršutinis drabužis.

[3] Garankštis – drabužio klostė, kilpa.

[4] Mašastas – aksomas, puošnus audinys.

[5] Pušnis – batas ilgu aulu.

[6] Pentis – kulnas.

daugel nekalbės; nepadarei, kaip reikia, nupylė diržu, o ne, tai dar sagtimi – ir tiek. Ir nepasislėpsi nuo jo nei kanapėse, nei kitur.

– Kam aš tave, brud, vaikysiu, – kalbėdavo jisai tam, kuris bėgo nuo jo diržo, – patsai ateisi trobon; tada dukart tiek gausi.

Šitas žmogus dabar stovėjo pas duris, piktai į jį žiūrėdamas, iš paniūrų, kaip būdavo. Kai Lapinas atsiminė, kad Jurgaitis jau seniai yra miręs, visas jo kūnas nuėjo pagaugais.

– Na, brud[1], kam dildi[2] žmones? Žirgai visą kiemo vejelę kanopomis iškapojo. Greičiau man! Ar gal sagties paragauti nori? – Ir jau imasi senis už diržo. Lapinas greičiau, nei žodžio neprataręs, apsisukė ir nuėjo kitan trobos galan. O eidamas juto, kad jį seka akimi senas Jurgaitis.

Įėjo Lapinas kitan galan, o ten pilna pirkia svečių. Tenai ir Močius Grainis, dabartinio senelis, ten ir Juozas Čepulis, ten ir Antanas Kačingis. Visi jie mirę prieš keturiasdešimt metų.

Čia ir Česnulis iš Rándamonių; jisai persikoręs per petį krepšį iš barsuko kailio – vadinasi, Česnulis ne taip sau svečias, bet piršlys, kurio kiekvienas turi klausyti. O nepaklausysi, lieps nuvesti kiauliatvartin ir ten uždaryti. Ir nuves žmonės, ir uždarys.

Dabar Česnulis uždėjo ranką ant jo peties.

– Na, jauniki! Kur taip ilgai užtrukai?

– Imk mergą už rankos, metas eiti aplink skobnis. Lapinas dairosi, kurgi jo merga. Mato, ji stovi greta su sena Jurgaitiene. Ir apsitaisiusi ji, dievai tu mano! Ant galvos žalių rūtų vainikas, užpakaly daugel daugel kaspinų, ilgų, ligi žemės, įvairių įvairiausių spalvų, ir raudonų, ir žalių, ir dar kokių.

Ji visai jau ne Juzia, tik Munia Jurgaitytė, kuri jam labai tiko, kada jisai buvo dar jaunas.

Lapinas pamena, kad Munia Jurgaitytė irgi seniai jau yra mirusi, mirusios ir jos dukterys, ir sūnūs; gyvi liko tik anūkai...

– Na, ko žiopsai! – riktelėjo vėl Jurgaitis. Lapinas nedrąsiai priėjo į nuotaką ir paėmė ją už rankos. Mergos užtraukė tuoj dainą, kurią jisai ne kartą buvo girdėjęs, bet žodžių jos gerai dabar nesuprato, neprisiminė. Visi, kurie ten buvo, ėmė juodu barstyti avižomis.

Lapinas žengė su jaunąja aplinkui skobnių. Vos nužengė kelis žingsnius, kai mergos liovėsi dainavusios, ir visi suriko:

– Ne ten, ne ten! Prieš saulę reikia!

– Nelaimę sau buri, smurgliau! – šūktelėjo senis Jurgaitis, ir Lapinas pajuto, kad jisai sutaisė jam per nugarą sagtimi. Lapinas nusigando. Jisai paleido mergos ranką ir iš išgąsčio palindo po skobnimis. Mato – į jį lenda po skobnimis ir merga. Bet ji dabar visai ne jauna, tik susilenkusi kaip lazda, be dantų, apžėlusi samanomis.

– Ne ji! Ne ji! – rėkia Lapinas ir stumia ją kumščiais nuo savęs. – Aš nenoriu jos vesti!

– Kaip nenori, kvaily? – sušuko visi. – Ar tu aklas, nematai, kad tai sena liepa.

– Nors užmuškite, nevesiu jos! – rėkia Lapinas ir stumia, muša ją kumščiais, bet toji lenda į jį; nusitvėrė už kaklo ir apkabino. Lapinas norėjo pasprukti, bet, užsikabinęs už pakojų, nuvirto ir apvertė skobnis. Visi susirinkę juokiasi, kvatojas ir svaido jį akmenimis, beria žeme, pelenais. Ir senė toji, nusitvėrus jį už kaklo, smaugia, jog net atsikvėpti jam nėra kuo. O visi tai vis beria ir beria ant jo ką tik nutvėrę. Mato, kad ir jaunas Grainis, kuris šiandien liepą nukirto, stovi čia pat ir, užsimojęs kirvakočiu, taiko jam galvon.

---

[1] Brudas – bjaurybė.

[2] Dildyti – gaišinti kam laiką.

Piemenėliai ir skerdžius Merkinėje. Balio Buračo nuotrauka

Lapinas suriko, kiek jam balso teko, ir pabudo.

Nubudo senis ir mato, kad jis jau neguli unksnėje, kriaušės šešėlis toli nuslinko šalin, ir saulė jį gerai prikepino. Bet vis dėlto jam šalta, lyg jį krečia drugys[1], ir šoną, ant kurio gulėjo, ne tai sopa, ne tai gelia.

Lapinas pagalvojo, kad pirmą kartą dar, kai prisimena, atsigulė kieme.

– Tai jau mirti reikia. Ne kas kita, kaip tik visi numirėliai mane šaukia, – toptelėjo jam širdin.

Atsikėlė senis, nuėjo pirkion ir, užlipęs ant pečiaus, kur buvo jo patalas, atsigulė. Nors gerai apsiklojo kailiniais, bet ilgai buvo šalta, krėtė jį ir laužė kaulus.

– Senatvė! – sumurmėjo senis, užsitraukė dar seną skylėtą gunčę, apsivertė ant kito šono ir, sušilęs truputį, užsnūdo...

– Dėde, dėde! Kelkis! Metas jau ginti.

Tai šaukia jį Petriukas ir Barnaska, du didžiausiu jo piemeniu, su kuriais jis gano miške.

Juodu tėvai išvarė, kad nueitų pas skerdžių ir pasiklaustų, kodėl taip ilgai nūnai negena.

Lapinas atsisėdo. Jam rodėsi, kad jisai vos vos tik sumerkė akis, kad dar neužsnūdo kaip reikia, bet apsidairęs pamatė, kad jau saulė seniai nusileido už trobelės ir joje dabar buvo tamsu ir nelinksma.

Jis visuomet ėjo ginti, kada saulės spinduliai iš langelio guldavo ant krašto skobnių. Tikrai, nūnai jau jisai gerai pavėlavo.

Nulindo Lapinas nuo pečiaus, raudonas kaip burokas, uždegtas. Vos nukopo, jį vėl pradėjo krėsti; galvoj ūžė kaip verdančiame puode, kaulus laužė, ir pirkelė akyse jo šlijo iš vieno šono į kitą.

Bet senis vėl dėlto apsivilko, užsidėjo savo duonkrepšį ir ėmė dairytis botago ir trimito, bet neradęs atsiminė, kad juos paliko pas eilininką.

Pasėjėjęs į duris, nušlijo Lapinas ir vos nepargriuvęs atsisėdo ant suolo, kampe pas lentyną. Pasėdėjęs, atsikvošėjęs truputį, ten ir atsigulė, kaip buvo apsivilkęs.

[1] Drugys – čia drebulys, šiurpas, krečia šaltis.

Piemenys stovėjo vidury pirkaitės ir laukė.

– Kaipgi, dėde? Ginsime nūnai?

– Ginkite sau vieni. Matyti, jau aš atganiau savo. Reikia ir atsilsėti prieš kelionę.

Piemenys pastovėjo, palaukė, mato, kad senis tik sunkiai kvėpuoja ir visai nesikelia – dar kiek luktelėjo ir išėjo iš pirkios.

Tą dieną jie išginė vėliau negu visados, ir vieni, be skerdžiaus.

Klausimai ir užduotys

1. Šis apsakymo skyrius kuriamas pasitelkus kontrastą. Apibūdinkite, kuo skiriasi pirmoji ir antroji skyriaus dalys – jų nuotaika, vaizdai. Pasvarstykite, kokia kontrasto paskirtis. Kodėl rašytojas supriešina Sekminių laiku suvešėjusią gamtą ir žmonių džiaugsmą su Grainio nukirsta liepa ir baugiu Lapino sapnu?
2. Aptarkite nukirstos liepos vaizdą ir jo reikšmes. Kaip šis vaizdas paveikia Grainį, o kaip – Lapiną? Atsakymus pagrįskite citatomis.
3. Kodėl Grainis nukirto liepą?
4. Kaip suprantate Grainiui ištartus Lapino žodžius: „Žmogau, žmogau, ir širdies tu neturi, ir Dievo nebijai, kad tokį medį sunaikei“. Ką šie žodžiai pasako apie Lapiną?
5. Kaip keičiasi skerdžiaus elgesys liepą nukirtus? Pamėginkite paaiškinti Lapino sapno reikšmes. Kaip savo sapną aiškinasi pats skerdžius?
6. Kodėl Lapinas nebenori gyventi? Atsakymą paremkite citatomis ir jas pakomentuokite raštu.

V

Rytojaus dieną piemenys išginė vėl vieni, be skerdžiaus. Moterys nusiminė. Jos vakar vakare gerai pajuto, kad skerdžiaus nebėra: karvės parėjo kaip plokštės. Kelių visai namo neparginė; jas tik vėlai, jau nakčia, rado vasarojuje, bet kiek prisiieškojo, kiek prisivaikščiojo, prisiaimanavo moterys, kad pienas gali perdegti[1].

– Jūs nūnai vėl, begėdžiai, pusės gyvulių neparginsite. Kokis čia galas tam skerdžiui? Vakar iki vakaro išlaikė gyvulius tvarte ir nūnai vėl negena! – skundėsi moterys.

– Skerdžius, tetulės, miršta. Mes kėlėm kėlėm ir prikelti negalėjome: nubudęs žiūri į tave lyg į nepažįstamą ir patsai su savimi nežinia ką kalba. Gal klajoja[2]... – aiškino kiekvienai piemenys.

Tuoj pasklido gandas visame sodžiuje, kad skerdžius miršta. Viena kita moteriškaitė gailingesnės širdies nubėgo aplankyti ligonį. Ir tikrai rado Lapiną visai nusilpnėjusį; skerdžius skundėsi, kad jį labai krečia, kaulus laužo ir šoną diegia. Kalba, kalba ir nukalba nei šį, nei tą.

– Jau nenusivokia senis, – kuštėjosi moterys. – Pamatysite, kad mirs.

– Ar tai jau ne metas? Kur kas jaunesni miršta, o jam ir Dievas liepė.

– Bet kaip nori sau kalbėk, vis dėlto gyvo žmogaus gaila, ir gana.

[1] Perdegti – čia sugesti.

[2] Klajoti – čia kliedėti.

Sujudo moterys, susirūpino ligoniu: viena atnešė virtos vištienos, kita sviesto svarą, trečia – dešimtį kiaušinių. Iškepė jam svieste riebiai pautienės[1] su trūkžolėmis[2], bet Lapinas nieko valgyti nenorėjo; skundėsi, kad jį ir taip išdūmė kaip krosnį.

– Suvalgyk, die, širdele, pamatysi, kad tau palengvės! – įkalbinėjo geraširdė viena kita moteriškaitė.

– Nelįskite man akysna, – gynėsi nuo jų kaip nuo musių skerdžius, – numirsiu ir be jūsų patarimų.

– Ko dabar tu mirsi, dėdule? Die, pereis, pažiūrėsi, kad pereis; peršalai truputį, tai slunktas[3] tau kaulus laužo!

– Kas gi mūsų karveles ganys, jei tu, dėdule, mirti nori?!

Taip ramino senį moterys, o tuo laiku lindo į vyrus:

– Jūs nors kunigo, begėdžiai, nuvažiuotute, o tai pasimirs žmogus be išpažinties.

Vyrai parvežti kunigo nesiskubino, bet vienas kitas taipogi užėjo Lapino pirkaitėn.

– Na, ką, dėde, namo rengiesi?

– O ką? Jau man čia nėra kas daryti. Kad jau žmonės kerta medžius, kuriuos tėvai jų savo naudai sodino, tai man nėra kas čia veikti.

– Ką padarysi, žmogeli! Ne nū – ryt, visi mirsime, visi ten keliausime.

Senis nusigręždavo į sieną, klausydamas šitokių kalbų, ir tik murmėjo po nosimi. Jis kiek kartų buvo girdėjęs jau visus šituos žodžius. Ir neįkyrėjo žmonėms pliauškinti vis viena, vis viena!

– Nenori senis mirti, – juokavo dar vyrai. – Bet, brol, norėk nenorėk, atėjo laikas, nieko nepadarysi!

– Tarytum ir pagyveno žmogus, o vis dėlto nori dar gyventi, ir tiek! – kalbėjo kitas.

– Šeštą kryželį[4] baigiu, o vis tiek, kai vakar gimiau: lyg ir negyvenau; o giltinė gi jau už pečių stovi, – nusiskundė trečias.

Pamatę, kad Lapinas tikrai silpnas ir ne juokais rengiasi namo, surengė vežimą ir, susidėję arkliais, nuvažiavo kunigo.

Moterys supuolė rengti pirkią, kad sutiktų priderančiai dievulį; jos nušlavė visą kiemą, net ir gatvę ties kiemu, numazgojo suolus ir skobnis, apklostė visą margomis paklotėmis, pastatė ant skobnių kryželį, patį gražiausią, kokis buvo visam sodžiuje, dvi žvaki, ropėn[5] įsodintas, apkaišė skobnis martelėmis[6], rūtomis ir kitais žolynėliais; jos žinojo, kad kunigėliui patinka žolynai ir gėlės.

Nepamiršo ir senio: nuprausė jam burną, apvilko tik išvelėtais[7] švariais marškiniais, patalą perklojo nauja paklote ir susikaupusios laukė atvažiuojančio kunigėlio.

Nerimo vien Lapinas. Jam buvo labai koktu ir bijojo, kad kunigas nepaklaustų katakizmo.

Tuoj atvažiavo ir kunigėlis; pasitiko jį, kaip Dievas paliepė. Jisai išklausė išpažinties, nuramino ligonį, kad tasai net apsiverkė iš džiaugsmo, pakalbėjo su žmonėmis apie ūkį, apie javus, apie ligonį.

– Jūs nors gydytoją jam parvežtute.

---

[1] Pautienė – kiaušinienė.

[2] Trūkžolė – trauklapis.

[3] Slunktas – gripas.

[4] Kryželis – čia dešimtis metų.

[5] Ropė – žibalinės lempos dalis, į kurią pilamas žibalas.

[6] Martelė – čia gėlė saulutė.

[7] Išvelėti – išplauti, išskalbti.

– Vai ką, tėveli, jam gydytojas padės, kad jisai labai senas: numirs ir be gydytojo.

– Kai mes buvome dar maži vaikai, jau jisai žilas buvo. Mes – ir tai juk rengiamės mirti, o jam jau ir Dievo skirta. – Tikrai jis labai senas, – pripažino kunigas, – bet kad ir gana dar stiprus. Gal pasveiktų.

Vyrai lyg ir pažadėjo kunigui, bet nei manyte nemanė važiuoti gydytojo.

– Žinai, mokytas: jam vis kad gydytojas!..

– Gaila, kad mes nepaklausėme kunigėlio, ar mirs senis, ar ne? Jisai gi gerai žino.

– Iš kur manai, kad žino? – klausia Kačingis Valainį.

– Žinoma, žino! – atsiliepė moteriškaitė, kuri čia pasisukė. – Nagi Švenčiausias parodo. Jei tik ligonis turi mirti, Švenčiausias ima ir apsiverčia. Kunigas todėl visados gerai žino.

– Et! – nusijuokė Kačingis, – ar boba pliauškina liežuviu, ar višta uodega suka. Kas tau sakė, kad apsiverčia? Gal pati esi mačiusi?

– Tu tik viską žinai, begėdi. Tu ir su kunigėliu ginčytis nesisarmatiji! – užsipuolė jį visos.

Kačingis sumojo ranka ir nuėjo namo. Vyrai dar pastovėjo pas vartus susirinkę, pakalbėjo, pakaušius pakrapštė ir nukriko kas sau.

Kai tik kunigas išvažiavo, Lapinas tuoj užmigo.

– Tai prieš kelionę! – kuštėjosi moterys. Ir tikrai, į vakarą Lapinas visai susilpnėjo. Stenėjo, dejavo, blaškėsi patale ir vis barėsi, klajodamas su liepa.

Paskum tačiau vėl nurimo. Moterys ėmė ginčytis ir derėtis, kuriai žibinti[1] šią naktį ligonis. Kada jau jos sukudekino kaip vištos, Lapinas pramerkė akis.

– Eikite jūs, varnos, visos sau namo ir duokite man nors numirti ramiai! Man jūsų visai nereikia!

Senis pasistengęs nusigręžo į sieną ir nutilo. Mato moterys, kad jau jis akis pastatė stulpu. Vos surojo[2] uždegti žvakę ir įdėti jam rankon.

Neužilgo jau nebuvo Lapino. Numirė jisai kaip pakirsta liepa.

VI

Apgiedojo, palaidojo Lapiną vyrai, pakasė jį gilion žemėn ir dabar grįžo namo iš kapinyno. Rytas buvo gražus, giedrus, saulė linksmai švietė, danguje nebuvo niekur nei debesėlio; tik kai kada papučia vėjelis – ir vėl tylu. Tačiau nelinksma grįžtantiems iš kapinyno.

Ir kas bebus linksmas? Tiek liūdnų atsitikimų, tiek skausmo visiems primena kiekvienas kapinyno kampelis. O kitas, kad ir svetimas būtų, tai tiek nugirsta, tiek pamato, kad susigriaudina, nusimina, kaip ir žmogus, kurio tėvai protėviai ir visa giminė čia guli.

Kiekvienas medis, kiekvienas kampelis primena žmogui, kad ne nū – ryt ir jis patsai atsiguls čia, kieton žemelėn. Ir saulė švies kaip dabar, ir medžiai siūbuos, ir paukščiai čiulbės, bet jau jisai nei matys, nei girdės, drėgnoje žemelėj bedūlėdamas.

Ir kaip nesusigriaudinsi? Štai čia verkia jauna moterėlė, užgulus ant nesužėlusio dar kapo: vos prieš mėnesį čia palaidojo jos pirmagimį sūnelį. Ten kita raudoja po kryžiumi, savo vargelius bepasakodama motušei, kuri jau seniai miega kietoj žemelėj; ten našlelė skundžiasi vyrui, kuris paliko ją su mažais vaikeliais sunkų vargelį vargti...

[1] Žibinti – čia slaugyti, budėti prie ligonio.

[2] Roti – spėti, suskubti.

Prie koplytėlės. Juzefo Perkovskio nuotrauka

Ech, kur tik nusigręši, ten skausmas, raudos, ašaros...

Skubina žmonės greičiau apleisti vietą, kurioje mirtis viešpatauja, kuri primena kiekvienam, kad ne nū – ryt ir jo eilė ateis čion atsigulti.

O gyventi gi visi nori...

Kad ir varguose, bet tik gyventi, bet tik saule šviesiąja džiaugtis!

Grįžta dabar vyrai iš kapinyno nuliūdę, nelinksmi.

– Ko, Jonai, nuliūdai taip? – klausia Rimšį Kačingis. – Ot, sakytum, kokia graži vieta kapinynas, o nelinksma, ir gana. Praeini žmogus, ir lyg akmuo užgula tau širdį, ir guli, kol vėjas perpučia galvą.

– E, kur nenuliūsi žmogus, – kalba Rimšis, – kad aš dabar esu pats seniausias visam sodžiuje. Anksčiau raminausi, kad dar ne mano eilė, yra gi senesnių nei aš. O dabar jau nebėra...

– E, Jonai! Ar tai maža mirė jaunesnių negu tu, negu, amžiną duok jam atilsį, Lapinas! Ot, vyručiai, buvo žmogus ir nebėra jau jo! Kiek čia laiko praslinko, kai pas Valainį krikštynose juokavo! Gyvas buvo, sveikas – ir jau nebėra jo.

– Aš manau, kad jis žinojo kažką. Nemirsiu, – kalbėjo, – kol liepa stovės. Nesurojo[1] Grainis ją nukirsti, kai jisai mirė.

– Dievai žino, gal ir žinojo. Labai buvo senas žmogus, ne mūsų amžiaus. O pirmiau tikrai daug žmonės žinojo, ko mes jau nebežinom.

– Nusidėjo Grainis, jei tai tiesa. Kad ne jo užsispyrimas, senis gal dar ilgai būtų gyvenęs. O dabar vidury vasaros paliko mus be skerdžiaus.

– Kas jį žinojo, kad tikrai jisai mirs, liepą nukirtus? Ar maža jis melavo, kad žmogus būtų galėjęs jo žodžiais patikėti?

– Vis dėlto liepos kirsti nereikėjo, brol!

– Et! – paabejojo Kačingis, – atėjo laikas, ir mirė žmogus. Apgiedojome, palaidojom ir lauksime dabar, kieno kito eilė, kurį vėl apgiedosime, vėl palaidosim. Ot, daugel žmonės pramanė visokių galų, o kad pramanytų kas, kaip nuo mirties išsisaugoti, tai nėra tokio, ir gana! Ir nepramanys niekas, vyručiai! O kad ir pramanytų, mes nesulauksime. Kas metai mūsų kartos vis mažiau lieka: tai vienas, tai kitas atsiskiria ir nueina sau namo.

[1] Suroti – suspėti.

– Kad nemirtų, kur sutilptų žmonės? Laukuose vietų neužtektų!

– Kad gyventų, tai ir ankšta nebūtų... Na, vyručiai, likite sveiki!..

Ir taip skirstėsi vyrai. Ties kiekvienu kiemu vienas, du vyrai atsilikdavo, ir grįžtančių kuopelė tirpo ir tirpo, kol sodžiaus gale liko tik vienas Rimšis. Ir tasai atsikėlė vartus ir nuėjo savo pirkelėn, sunkiai atsiduseęs.

Klausimai ir užduotys

1. Aptarkite kaimynų elgesį Lapinui susirgus? Ką šis elgesys pasako apie kaimo bendruomenę?
2. Kodėl Lapinas nori mirti vienas?
3. Pasakotojas Lapino mirtį palygina su liepos nukirtimu – „Numirė jisai kaip pakirsta liepa“. Ką reiškia toks palyginimas?
4. Kokia Lapino mirties priežastis? Kokias nuomones išsako kaimo vyrai – kuo jos skiriasi? Kaip į mirtį žvelgė Lapinas, o kaip žiūri jo kaimynai? Kokio žinojimo jie jaučiasi netekę?
5. Kaip Lapino mirtis paveikė kaimo vyrus? Kodėl?
6. Kaip manote, ar Grainis kaltas dėl Lapino mirties? Savo nuomones aptarkite grupėse ir surenkite klasėje diskusiją.

Mliochnas. Arvydo Šliogerio nuotrauka

Apibendrinamosios užduotys

1. Kuo V. Krėvės apsakymas Jums pasirodė įdomus, neįprastas, netikėtas? Pasakojimo stiliumi, savitu, stipriu veikėju, gamtos paveikslais ar kuo kitu? Aptarkite, kaip Lietuvõs kaimą, kaimo žmogų vaizduoja V. Krėvė, o kaip – Žemaitė. Kuo jų apsakymai panašūs, kuo – skiriasi?
2. Kuo tautosakiškas V. Krėvės „Skerdžius“ ir jo veikėjas?
3. Atskleiskite ir aptarkite raštu senojo Lapino gyvenimo filosofiją. Atkreipkite dėmesį, kaip jis suvokia gamtą, Dievą, žmogaus gyvenimo prasmę, laimę, mirtį. Kuo jo gyvenimo filosofija remiasi, kuo ji savita? Ar iš jos verta semtis išminties šiandienos žmogui? Kodėl?
4. „V. Krėvės kūryba sustiprino lietuvių nacionalinę savimonę bei savigarbą, suteikė mūsų tautai vertės ir pilietiškumo“, – sako literatūros tyrinėtojas Regimantas Tamošaitis. Ar galėtumėte pagrįsti šį teiginį, remdamiesi skerdžiaus Lapino paveikslu? Argumentus išdėstykite raštu.
5. „Toli gražu ne kiekvienas medis gali būti laikomas šventu: jis turi ypač išsiskirti – būti toks vienintelis visoje apylinkėje“, – teigia religijos tyrinėtojas Gintaras Beresnevičius. Ar Grainio nukirsta liepa – išskirtinis, šventas medis? Remdamiesi apsakymo vaizdais, veikėjų požiūriais pagrįskite teigiamą arba neigiamą atsakymą.
6. Koks yra pasakotojo – vaikystėje gimtąjį kaimą palikusio, išsilavinusio žmogaus – santykis su vaizduojama kaimo bendruomene ir Lapinu? Ar jis pritaria Lapino elgesiui ir jo gyvenimo supratimui?
7. Kokias vertybes gina senasis Lapinas? Kokiomis vertybėmis remiasi naujoji ūkininkų karta? Nusakykite vertybinį apsakymo konfliktą ir suformuluokite rašytojo keliamas problemas. Ar šis konfliktas būdingas mūsų laikams, ar V. Krėvės keltos problemos aktualios šiandien? Į klausimus atsakykite dirbdami grupėmis. Išvadas pristatykite klasėje.
8. Parašykite esė pasirinkta tema:
   Ko žmogui reikia, kad jis galėtų iš tikrųjų linksmai gyventi?
   Ar mums dar reikalingas senųjų turėtas žinojimas?
   Tradicija ir šiandien teikia žmogui jėgų?
   Gamtos šventumas – negrįžtamai prarastas jausmas?
   Ar verta visuomenėje būti kitokiam?
   Kai ištikimybė senovei tampa maištu.

Ievos Simonaitytės stiprybė

Ieva Simonaitytė

Mažvydas, Bretkūnas, Donelaitis... Ką aš žinau! Gal aš jų tolima giminaitė? <...> Mano motina didžiavosi esanti dar senųjų prūsų palikuonė.

Mes, klaipėdiškiai, – statūs ir visada su pakelta galva aukštai.

Ieva Simonaitytė

Nuostabus Ievos Simonaitytės gyvenimas. Kiek ta moteris iškentėjo skurdo, ligų ir visokių nepalaimų! Ir kokių aukštumų pasiekė atsitiesusi mūsų literatūroje! Štai vienas iš nedaugelio žmonių, kuriems sutapimas su lietuviškumu ir lietuvių literatūra tapo pakopomis į laimingesnį gyvenimą.

Vincas Mykolaitis-Putinas, 1963 m.

Ievos Simonaitytės kūryba įtvirtino lietuvių literatūroje stiprų, atkaklų, išdidų žmogų, kupiną savigarbos ir nepalaužiamo gyvastingumo, niekam nenusileidžiantį.

Ievos Simonaitytės talento tragiškoji stiprybė – bene pirmą kartą lietuvių literatūroje atvėrusi laiką kaip pralaimėjimo ir išnykimo procesą, į kurį likimiškai esi įtrauktas tu pats ir įtraukta tavo gentis.

Ievai Simonaitytei atrodė, kad Mažoji Lietuva pasirinko ją paskutiniąja savo metraštininke.

Vytautas Kubilius, 1987 m.

Be tėvo augusi, be namų... šluba, vieniša, šimto ligų kamuojama. Matyt, galinga dvasia ar kipšas koks tūnojo ten viduje, kad nepalūžo ir brovėsi per visas užtvaras. Pasičiupo už ragų tą gyvenimą.

Ona Pajėdaitė, 1997 m.

Moterų paveikslų įvairove Ieva Simonaitytė yra neprilygstama. Ji jaučia moterį esant pačiame gyvenimo centre – per ją ritasi visos gyvenimo bangos.

Viktorija Daujotytė, 2001 m.

Apie Ievą Simonaitytę

Ieva Simonaitytė Angerburge, 1915 m.

Ievà Simonaitýtė (1897–1978) – lietuvių literatūros klasikė, klaipėdiškė, lietuvininkė, Prūsų, arba Mažõsios Lietuvõs, gyvenimo vaizduotoja.

Ėvę – taip lietuvininkai vadino Ievą – nesantuokinį kūdikį, Vanagų kaime nuo turtingo ūkininko pagimdė jos motina Etmė, savo gyvenamosios vietos niekada neturėjusi samdoma darbininkė.

Penkerių metukų būdama Ėvė tapo raiša – nepavyko išgydyti kaulų tuberkuliozės. Su motina keliavo uždarbiaudama. Nuo dešimties metų prižiūrėjo svetimus vaikus. Mokyklos nelankė. Lietuviškai pradėjo skaityti savarankiškai vartydama Bibliją. Vanagų kaimo kunigo rūpesčiu Ėvė išvyko gydytis į neįgalių vaikų prieglaudą Angerburge, kur gerai išmoko vokiečių kalbą. Čia pamėgo skaityti populiarius romanus. Vėliau atidžiai skaitė ir vokiečių klasikus: Johaną Volfgangą Gėtę, Henriką Heinę, apie lietuvininkus rašiusį Hermaną Zudermaną ir kitus.

Sugrįžusi iš Angerburgo glaudėsi Vanaguosė pas tetą Dūdjonienę, nes motina ištekėjo už žemaičio, jau turėjo kitą dukterį ir gyveno Žemaitìjoje. Nesutardama su patėviu Ėvė apsisprendė verstis savarankiškai. Pramokusi siuvėjos amato, ji įstengė pati pragyventi: keliaudama iš kaimo į kaimą, pelnė geros siuvėjos vardą. Su pusserėmis tuo metu kalbėdavo vokiškai.

Líetuvai 1918-aisiais paskelbus Nepriklausomybę, suaktyvėjo ir lietuvininkai: ėmė steigti draugijas, svajojo apie Mažõsios Lietuvõs susijungimą su Líetuva. Ėvę į lietuvybę pastūmėjo filosofas Vydūnas. „Vydūnas visą Klaĩpėdos kraštą išjudino, subūrė. Mane tai ir išgelbėjo. Jo! Pasijutau reikalinga esanti. Rodos, sparnus įgavau“, – vėliau prisimins rašytoja.

Ėvė tapo lietuvybę puoselėjusios „Eglės“ draugijos raštininke Vanaguosė. 1921 m. ji persikėlė į Klaĩpėdą, bendradarbiavo lietuvių spaudoje. Maironio, Vinco Kudirkos, Prano Vaičaičio poezijos įkvėpta, Ėvė pradėjo rašyti eiles Eglaitės slapyvardžiu, siuntinėjo jas į laikraščius, skaitė lietuvininkų sueigose. 1923-aisiais ji dalyvavo Klaĩpėdos sukilime, kuriam laimėjus šis kraštas buvo prijungtas prie Lietuvõs valstybės.

Dirbdama Klaĩpėdos seimelio raštinėje, Ėvė pradėjo rašyti romaną „Aukštujų Šimonių likimas“. Rašė visą dešimtmetį. 1935-aisiais romanas buvo išspausdintas Kaunė ir, kaip geriausias metų kūrinys, įvertintas tuomet įsteigtà Valstybine premija – aukščiausiu Lietuvõs kultūros apdovanojimu. Lietuvininkei Ėvei Simonaitikei romano redaktorius poetas Liudas Gira suteikė Ievos Simonaitytės vardą.

Savamokslė rašytoja išgarsėjo, buvo priimta į Lietuvõs rašytojų sąjungą. Kaunė ir kituose Lietuvõs miestuose rengti jos kūrybos vakarai, susitikimai su skaitytojais. Skriausta, niekinta Vanagų kaimo mergaitė tapo kritikų pripažinta ir visuomenės gerbiama rašytoja. „Aukštujų Ši-

Ieva Simonaitytė, tapusi pripažinta rašytoja, 1935 m.

monių likimas“ įtrauktas į tuometinės Lietuvõs Respublikos gimnazijų programas. Pradėtą Mažõsios Lietuvõs lietuvių likimo temą I. Simonaitytė tęsė brandžiausiame savo romane „Vilius Karalius“ (I dalis – 1939 m.).

Žinia apie 1939-ųjų pavasarį nacių Vokietìjos užgrobtą Klaĩpėdos kraštą rašytoją pasiekė Šveicārijoje, kurioje tuo metu gydėsi. Artimieji laiškais perspėjo, kad į Klaĩpėdą negrįžtų, nes naciai suiminėjo ir siuntė į koncentracijos stovyklas visus patriotiškai nusiteikusius lietuvininkus. Todėl I. Simonaitytė apsistojo Kaunė, į kurį netrukus įžengė okupacinė Sovíetų Sąjungos, o paskui – nacistinės Vokietìjos kariuomenė. Slapstydamasi nuo Líetuvą okupavusių nacių, rašytoja sulaukė Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Ji palankiai sutiko grįžusią sovietų valdžią, tapo aktyvia „Tarybų Lietuvos“ kultūros veikėja, nes nacių nekentė stipriau nei bolševikų.

I. Simonaitytė visą gyvenimą liko ištikima Klaĩpėdos kraštui – naudodamasi savo įtaka stengėsi padėti sovietų persekiojamiems šio krašto žmonėms, rašė laiškus aukštiems sovietų Lietuvõs pareigūnams – „Gelbėkit mano žmones!“. Ji rėmė ištremtųjų šeimas, Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčią.

Ir sovietmečiu I. Simonaitytė tęsė savo pasakojimą apie lietuvininkų gyvenimą. Deja, ji negalėjo rašyti apie lietuvininkus ištikusią didžiausią tragediją – jų visišką sunaikinimą Prūsijoje Antrojo pasaulinio karo pabaigoje: apie sovietų kariuomenės vykdytas žudynes Karaliáučiaus krašte daug dešimtmečių nebuvo galima net užsiminti. Lietuvininkų likimą I. Simonaitytė liudijo rašydama antrąją romano „Vilius Karalius“ dalį, autobiografinę trilogiją „...O buvo taip“, „Ne ta pastogė“, „Nebaigta knyga“, romaną „Paskutinė Kūnelio kelionė“ ir kitus kūrinius.

Rašytoja visada viešai pabrėždavo savo – Klaĩpėdos krašto lietuvininkės – tapatybę. Nors gyveno Vìlniuje, bet namuose esanti jautėsi tik Príekulėje. Čia ji būdavo tarp savųjų – šnekėjo tarmiškai, domėjosi kiekviena vietos gyvenimo smulkmena. Buvo klaipėdiškė iki paskutinės akimirkos – artimųjų prašė: „pašarvokite mane baltai baltai, kaip šarvodavote mano tetas ir pusseseres Vanaguosè“.

Ieva Simonaitytė mirė 1978-aisiais. Palaidota Antãkalnio kapinėse Vìlniuje.

Buvusiame rašytojos vasarnamyje Príekulėje veikia I. Simonaitytės memorialinis muziejus. Už kūrinius, atspindinčius Mažõsios Lietuvõs dvasią arba įprasminančius rašytojos atminimą, kasmet teikiama Ievos Simonaitytės literatūrinė premija.

Ieva Simonaitytė su drauge dainininke Aleksandra Staškevičiūte Bìrštone

Iš Ievos Simonaitytės straipsnių, laiškų, atsiminimų

Žodis į jaunuosius

Šis būsimosios rašytojos kreipimasis paskelbtas 1921 m. „Darželyje“ – Mažõsios Lietuvõs lietuvių jaunimo draugijų sąjungos „Santara“ laikraštėlyje. Pasirašytas Tautvydos slapyvardžiu – Vydūno dramos „Probočių šešėliai“ pagrindinio herojaus vardu.

Kas savyje jaučiasi jaunu, tas vis dar turi ir ateities. Bet kuris jaučiasi turįs ateities, tasai siekia ją sau geresnę pasidaryti už dabartį ir praeitį. Tačiau ateities taisyties negalėsi, jeigu jos vaizdą savyj neregėsi ir į šitą vaizdą netikėsi, jeigu nebūsi – idealistas. Idealizmas tai juk ir reiškia savyj regėti vaizdą to, kas ateityj galėtų būti geresnis už esantį ir praėjusį, ir šitą reginį stengties padaryti tikrenybe.

Užgims darbai,
Prašvis laikai:
Išauš nauja gadynė[1] –

tam tarnauti yra nusistatęs <...> jaunųjų „Darželis“. Taigi tarnauti mūsų tautos idealizmui, jam šaknis skleidžiant ir gilinant jos dabartyj ir praeityj. O „Darželyje“ tam tarnauti – jaunųjų būdu.

<...> Tatai mūsų tautai, kad ir ji būtų laisva ir laiminga tarp laisvų ir laimingų, tai yra *visų mūsų uždavinys*[2]. Patiems į jį įaugti ir jį išvesti.

Tautvyda

[1] Netiksliai cituojama iš Maironio eilėraščio „Užtrauksim naują giesmę“. Maironio eilėraščių posmus I. Simonaitytė cituoja daugelyje savo straipsnelių. Rašytoja atmintinai deklamuodavo Maironį ir sulaukusi senatvės.

[2] Vydūno knygos „Mūsų uždavinys“ pavadinimas. Knygą filosofas skyrė „Lietuvių tautai, tvirtinančiai savo nepriklausomybę“.

Jaunime, šiandien yra ta diena, kurios mes ilgai ilgai laukėme

Straipsnis paskelbtas laikraštyje „Prūsų lietuvių balsas“ 1923 m. vasario 16 d.

<...>

Pasikelk, jaunime, švęsk šią dieną kaip didžiausią ir svarbiausią savo Tautos. Lietuvà švenčia šiandien savo 5-metinę nepriklausomybę, bet nesakykime, kad Lietuvà – ne, mes švenčiame, nėsa be mūsų nėra Lietuvõs – be Lietuvõs nėra mūsų. Mes esame viena tauta, viena žemė, **viena Lietuvà**! Taigi ir mūsų yra Lietuvà! Ji išvaduota – mes išvaduoti iš amžinųjų priešų nagų. <...>

Pakelk, jaunime, šiandien savo balsą, tepaskamba šiandien garsiausia liuosybės daina nuo tavo lūpų. Ir tepaskamba himnas mūsų tautos, griausmingiausiai! Tegul sudreba žemė, tesujunda piliakalniai, teatsiveria prabočių kapai ir tepasiekia tavo balsas jųjų ausis. Ir aidos, toli pasklidusios, tepaliečia kaulus mūsų senųjų milžinų ir tepasako jiems: „miegokit ramiai, ir šiandien dar pastojo Lietuvos jaunimas milžinais, karžygiais, susiprato, atsiminė praeities, tautos garbės, kuri mūsų priešų kojomis trypta. Jie sutraukė pančius ir šoko gelbėti, kas tautai priklauso. Sujudo žemė, prašvito pavasario saulutė. Tauta išvaduota rykauj.“

Ir šiandien, švęsdami tą didžiąją iškilmingąją šventę, šventai pasižadėkim, pažadėkim savo tėvynei, jog jai gyvensim, kai ir mirsim, mes jos neapleisim, ją mylėsim, kas ir pareitų! Ir su ta pažada mesimės į naują kovą iki ir paskutines kliūtis būsim pergalėję.

E. S. Eglaitė

Kaip gimsta knyga.
Ištrauka iš atsiminimų, 1976 m.

„Šimoniai“ neišgalvota knyga. Ten įdėti senovės įvykiai, kurie ilgainiui tapo lyg ir legendomis.

Buvo senelė, nepakartotino amžiaus, nepakartotinos aštrios veido išraiškos, kuri buvo ne tik daug mačiusi ir girdėjusi, bet atrodė, kad jinai jau ir ateitį mato.

O aš buvau vaikutis, dar per jauna klausytis to, ką ji žinojo. Ir vis dėlto vakaro saulei seniai nusileidus ir net žibalinei lemputei užgesus, sėdėdavau mažame kamputy, kad tik manęs niekas nepastebėtų. Ir klausydavausi, klausydavausi. Apie kiekvieną iš anų legendinių asmenų susidarydavau sau atskirus paveikslus, tarsi piešinius, kurie niekada išdilti negali. Ir taip palikdavo atminty jų veiksmai, jų vargai, jų išvaizda.

Su spaustuvininku, vienu *Aušros* leidėjų, Martynu Jankumi ir jo vaikais, 1937 m.

Iš laiško seseriai Marijai Šiliauskienei, Kaũnas, 1941 m.

Tą šeštadienio rytą, prieš jai [motinai] mirštant, pasapnavau, kad buvau Vanaguosė, ten buvome viename kieme ir ten stovėjo baltas paukštis. Susyk jis pakilo ir nuskrido į dausas, ir dingo dangaus erdvėse. Mano akys jį sekė, kol tik matyti buvo. Išskrido motina negrįžtinai. O tai nebuvo nieko baisaus, tik skaudu. <...>

Ji paukštė, galingais baltais sparnais išskrido į dangaus erdves. Kaži kam daugiau pavydėti – ar mums, kurie čia likome, ar jai, kuri nudėjo ir paliko šios ašarų daubos vargus lyg kokį seną rūbą. Tik vieno man gaila, kad nebuvo man leista jos palydėti į paskutinę poilsio vietą, ir nebuvo jos galima nugabenti į Vãnagus, kaip buvau žadėjusi. Bet juki ji pati giedodavo gana dažnai: „... ir teded mane bile kur, Tavo žemė juk visur.“ Niekas to nesapnavo, kad mūsų motina bus palaidota Lietuvõs Sostinėj.

Eva

Klausimai ir užduotys

1. Susipažinę su rašytojos biografija, jos tekstais ir kitų vertinimais, aptarkite, kas sieja I. Simonaitytės, Vydūno, K. Donelaičio asmenybes. Kokiomis savo laikysenomis, apsisprendimais, įsipareigojimais šios asmenybė artimos, kokiomis – skiriasi?
2. Kuo savita I. Simonaitytės asmenybė ir kuo savitas jos gyvenimo kelias?

   Pati rašytoja ir profesorė Viktorija Daujotytė yra lyginusios šį kelią su „bjauriojo ančiuko“ istorija. Kodėl?
3. Kokiais svarbiausiais apsisprendimais, pasirinkimais I. Simonaitytė kūrėsi savo tapatybę?
4. Lietuvininkų spaudoje 1921 m. svarstyta: „jeigu lietuvių kalboj rašysite, kas skaitys tai? O jeigu vokiečių – skaitys milijonai.“ Aptarkite grupėse ir surenkite diskusiją klasėje: „Kodėl negausių tautų rašytojai, mokėdami kitas kalbas, apsisprendžia kurti gimtąja?“ Pasitelkite įvairių argumentų iš skirtingų tautų rašytojų pasisakymų.
5. Ką nauja apie Mãžąją Lietuvą sužinojote iš I. Simonaitytės biografijos? Atsakymų į Jums kilusius klausimus šia tema paieškokite „Mažõsios Lietuvõs enciklopedijoje“, kituose šaltiniuose ir parenkite pranešimą pasirinkta tema:

   Kuo Lietuvai svarbi Mažosios Lietuvos kultūra?
   Kuo mums aktualios Mažosios Lietuvos pamokos?
   Mažosios Lietuvos likimas XX amžiuje
   Kokia šiandien Mažoji Lietuva?

Obelìškių bažnyčia, dabartinis Zelencovas. Virgilijaus Jankausko nuotrauka

Romanas „Aukštujų Šimonių likimas“ – išskirtinis kūrinys lietuvių literatūroje: tiek savo tema, pasakojimo būdu, tiek sukūrimo aplinkybėmis. Tai pirmasis jaunos Klaĩpėdos krašto rašytojos romanas, savo brandumu nustebinęs ir sugluminęs literatūros kritikus. I. Simonaitytės įsijausta į daugelio žmonių gyvenimus, galvojimo būdus ir likimus, įsižiūrėta į savo krašto buitį, papročius, tautosaką, įsiklausyta į genties praeitį, į tėviškės žmonių ir gamtos kalbą. Daugiabalsis šio romano pasakojimas – ir pakylėtas, romantiškas, ir buitiškas, realistinis.

Pati rašytoja sakė: „Mano „Aukštujų Šimonys“ – tai visos mano genties istorija iš motinos pusės.“ Remdamasi nuo vaikystės girdėtais žmonių pasakojimais, asmenine patirtimi, I. Simonaitytė sukūrė įspūdingą, du šimtmečius apimančią giminės kroniką – literatūrinį paminklą nykstančiai lietuvininkų bendruomenei.

IEVA SIMONAITYTĖ. Aukštujų Šimonių likimas

I. Aukštujai šiandien

Ten užaugau, iškentėjau
Aš kančias visas
Ir pamėgau, pamylėjau
Vargdienio dūmas.

Maironis

Jeigu prisikeltų šiandien iš kapų vienas kitas senelis, kuris gimęs augęs Aukštujuose[1], ar jis beatsisektų tenai? Kaži. Nors Aukštujai ir visai ne miestas, o tiktai paprastas kaimas, vis dėlto jis nebe tas pats kaip kitados. Manding, jau niekas ir nebesako dabar „Aukštujai“, kaip kitąkart. Užaugusi antroji, trečioji karta seniai jau užmiršo tėvų, protėvių papratimus, išdalino Aukštujų šilus, ganyklas ir pavadino kaimą kitaip.

Šiandien ant Aukštujų kalno stovi bažnyčia, maža, bet daili ir jauki bažnytėlė. Statyta dar nelabai seniai. Įeini į ją, ir, rodos, kvepia čia dar visa kas šviežumu. Rasi ir dėl to ji tokia jauki, kad neturi dar jokios vadinamosios istorijos; kad patys matėme, kaip jos kampinis akmuo statytas – ten, ant Aukštujų kalno, ant lekiančiosios smilties; kaip jos mūrai kilo aukštyn ir aukštyn, kaip išaugo jos bokštas virš pušų galvų su kryžiumi, kuris „rodo kelią danguna“, kaip sakydavo kunigas.

Rasi ir dėl to ji žmonėms tokia maloni, kad patys rūpinosi jos statyba; patys ranką pridėjo, vargo, akmenų priritino; arba: posėdžiavo, tarėsi, ginčijosi, paskui vėl sutiko. O juk patys sodino ir lapuočių medelių aplink ją. Jų, deja, daug nudžiūvo, palikdami vietą pušaitėms ir eglėms, kurios, rodos, nė nemano trauktis, nes juk jų čia tėviškė. Bet ištvermingesnieji, – keletas klevų, – pakėlė drąsią kovą su smiltim ir saulės kaitra, ir šiandien jie puošia Aukštujų kalną. Jie yra lyg simbolis, kad tik kovojant tegalima išsilaikyti.

Aukštujų bažnyčioje beveik dar nesimato mergaičių su kepuraitėmis, bet tik su dailiomis baltomis ir margomis skepetėlėmis. Daug čia matyti juodų skepetų, – ar tai šilkinių, su kutais, – tokiomis puošiasi turtingosios apylinkės ūkininkės, – ar tai paprastų vilnonių, kurias nešioja mamužės senolės, išimtininkės, ištikimiausios bažnyčios lankytojos. Jos visada sėdi pirmuosiuose dešinės pusės suoluose, po koru. Niekada jos nesižvalgo aplinkui, o lenkia galvą prieš altorių. Jos yra pamaldingiausios bažnyčioje dūšios.

Ir aš nesižvalgau... tik šios senolės sėdi man prieš akis, taigi matau jas. O ir negaliu akių atkreipti: rasi atsisuks šita sulinkusi senutėlė, rasi kaip nors pamatysiu malonųjį jos veidą; jis, berods, bus pilnas raukšlių, kurias įbrėžė ilgų, didžių vargų, skausmų ir rūpesčių metai. Ir kas

[1] Aukštujai – taip vadinamo kaimo iš tikrųjų nėra. Tai I. Simonaitytės pramanas. Ji yra rašiusi: „Negražų užvadinimą turi mano gimtasis kaimas – Vanagaĩ, tai skamba labai proziškai, kasdieniškai; veikia kai kada net juokingai. Bet man gražus šitas vardas, man šventas, man skamba jis kaip muzika, atskambanti iš praeities. O kad niekas nesijuoktų, nesišaipytų iš mūsų, mes pavadinome jį Aukštujais.“

nepažįsta Aukštujuose vargų ir rūpesčių! Laukiu, kad atsisuktų, tikiu, kad bus pažįstamas – toks malonus, kad norėtum jį apkabinti.

Ir atsisuko... visai iš netyčių. Ne, tai ne tas veidas, kurį vyliausi pamatyti. Svetimas jis, bet vis viena jis aukštujiškis ir rasi dėl to toks malonus. Dar ne taip labai seniai šių moterėlių tarpe dažnai matydavau moterų su pirmočiais arba apvaliai aprištomis galvomis. Šiandien to jau nebėra.

Pamūryje, pirmuose suoluose, sėdi bažnyčios seniūnai, vietininkai ir kiti garbingi senoliai. Dar vienas kitas ilgais plaukais, kurie balti kaip žydinti pavasarį obelis, kaip sniegas vidury žiemos. Nežinau, kodėl šaiposi kitataučiai: *Langhaarige Litauer*[1]. Manding, jie nežino, kokio tai prakilnumo liudininkai, – šitie ilgieji, baltieji plaukai. Ir aš taip myliu šiuos ilgaplaukius ir pražilusius lietuvininkus, aš juos visada mylėjau!

<...>

Įeina kunigas. Taip pat vyliausi pamatyti seną, pažįstamą veidą. Bet ir šitas jau svetimas. Kad ne tie mūrai, kad ne tas altorius, prie kurio, rodosi, dar tik vakar klūpota, kad ne anie žodžiai ten, aukštai, prie sienos: „Eikšte šen Manęspi visi“, visa būtų lyg svetima.

Bet ne. Štai liturgija, mišių apreiškimas. Kunigas paskaito atmintinai žinomą biblijos legendą. Ir galingai, didingai sugriauja vargonai, ir pamaldingai lenkia galvas tikintieji, su šventiška pagarba pritardami:

Ir visos žemės, ir visos žemės

Yra jo garbės pilnos!

Ir jei dar krislelis svetimumo tavyje buvo, tai jis seniai jau pradingo, išgirdus motinos kadaise giedotas giesmes.

<...>

Laikai mainosi.

Šiandien to viso nebėra. Vieškeliui plentu likus, alksneliai visi jau iškapoti.

<...>

Ir jovarų, ir pušų, ir beržų, ir senojo ąžuolo nebėra. Didžiojo klevo už skūnios su gandro lizdu taip pat nebėra.

Ir smilčių atkalnėlio, tos kūdikystės palaimos, ir senojo kadagio – nebėra.

Tikroji kaimo tyla šiandien Aukštujuose jau dingo. Motociklai, automobiliai tik lekia lekia kryžių kryžiais. Oras, čia pirma kvepėjęs pušimis, berželiais, šiandien pakvipęs benzinu. O prie ūžimo, birbimo, brungzdimo ir dulkių netikėtai greit priprato Aukštujų gyventojai ir jau nebekreipia dėmesio į tai, kas dedasi ant plento, kuris juos jungia su visu pasauliu.

Tiktai senos, apkerpėjusios pušys ties bažnyčia purto galvą, nebesuprasdamos šiandieninės padėties.

Todėl dar kartą grįžkime į Aukštujų kalną ir ten sustokime. Ten mūsų laukia slėpiningoji praeities knyga. Ji atvira. Ir štai jau skleidžiame lapą po lapo ir skaitome. Mes skaitome apie kitą kartą, apie Aukštujų senovę, apie Aukštujų Šimonių likimą.

[1] Ilgaplaukiai lietuviai (vok.).

Klausimai ir užduotys

1. Rašytoja pasirenka Maironio poezijos posmą kaip epigrafą, jo eilėraštį perfrazuoja pirmajame sakinyje. Pasvarstykite, kodėl pasirenkamas Maironis, o ne kuris kitas rašytojas? Kodėl būtent šios Maironio eilutės?
2. Pasakojimą apie Aukštujų Šimonių likimą rašytoja pradeda nuo kalno aprašymo. Kodėl? Pasidomėkite, ką kalnas simbolizuoja lietuvių tautosakoje, mitologijoje? Aptarkite Aukštujų – rašytojos sukurto vietovardžio – reikšmę.
3. Kas romano pasakotoją sieja su Aukštujais ir jų žmonėmis? Pacituokite, kurie sakiniai parodo, kad pasakotoja jaučiasi neatskiriama bendruomenės dalis. Ką apie pasakotojos tapatybę sužinome iš romano pradžios?
4. Kokių reikšmių pasakojimui suteikia romano pradžioje rašytojos pasitelktas dabarties ir praeities kontrastas? Aptarkite įvaizdžių – medžių, lekiančių smėlio smilčių, knygos – reikšmes.

II. Matas Šimonis

Senasis bokštas Įsros pakrantėje

Ryto rasoj atsipraususi, užtekėdama skaisčiai prašvito pavasario saulutė. Lyg mergaitė, jauna, daili, pasipuošusi, ji nori pamatyti savo veidą Įsros upės vandeny[1]. Bet krantus sergstą krūmeliai, rodosi, tyčia lankstosi vienas prie kito lyg išdykaują vaikučiai, kurie dedasi turį kaži kiek paslapčių į vienas kito ausį pripasakoti, ir niekur negali saulutė pro juos prasiskverbti.

O Įsra teka ramiai sau tolyn, nėmaž nesirūpindama dėl medelių ir saulutės kabinėjimosi.

Nusibodo pagaliau saulei išdykaujančių krūmelių lankstymasis, ir įžambiai ji pakilo aukštyn, virš krūmokšnių galvų. Bet ir taip dar ne visos kliūtys nugalėtos: dar viena didesnė, atkaklesnė negu kitos – tai senasis bajoro Šimonio rūmų bokštas.

Kiek amžių jis jau stovi čia, ant Įsros kranto, niekas nežino ir niekas nežinos. Galingai, nepajudinamai jis čia stovėjo nesuskaitomus metus, budėdamas lietuvių sargyboje.

Šiandien jau niekam nebereikia jo sargybos. Šiandien jo plyšiuotos sienos ne tam, kad lietuviai, čia pasislėpę, šaudytų savo strėlėmis į neatmušamus priešus, kurių pulkai, nesuskaitomi kaip žizdrai[2] prie jūros, puola bajorų pilį. Taip, kitados čia tikros pilies būta. Bet, amžiams slenkant, ir griūvančioji pilis liko be prasmės. Ir vienas sumanus Šimonių protėvių pastatė čionai tvirtus, sau, savo vaikams ir vaikų vaikams namus, kuriuos aplinkiniai būrai rūmais praminė. Visas nereikalingas kampuotas sienas ansai protėvis nugriovė.

[1] Romane vaizduojami bajorai Šimoniai gyveno prie Įsros (Įsruties) upės, maždaug 40 kilometrų į šiaurės vakarus nuo Tolmìnkiemio, kuriame XVIII a. kūrė Kristijonas Donelaitis.

[2] Žizdras – smiltis, smėlio kruopelė.

Tik bokštas pasiliko, nors jo taip jau nebereikėjo. Bet bokštas ir šiandien dar nežino, kad jis nebereikalingas. Jis dar, manding[1], nesupranta dabarties. Jis dar vis tebegyvena atminimais ir kaži ko lyg laukia. Ne laisvės kokios. Jis visai yra užmiršęs, kad paskutinė kadaise buvusi kruvina kova baigėsi lietuvių nenaudai, ir šiandien jie gyvena svetimoj ponystėj. Tiesa, jis daug karo gaisrų matęs, daug karo šauksmų girdėjęs, ir to jis neužmiršęs. Todėl jis visada dar pasirengęs atmušti kažkokį priešą, norintį užpulti Lietuvą.

Juokingas tas senis bokštas. Jis nė pats nebežino, kad tie plyšiai, kur kitados lietuvių šaudyklės kyšojo, šiandien net labai padidėję. Todėl jis kartais atrodo lyg bedantis senelis. Vėjai švilpia ir ūbauja pro anuos plyšius, gaudydami vienas kitą. O tai girdisi lyg kad senis švepliotų.

Bet bokštas, aukštas, platus ir dantuotas, stengiasi atrodyti garbingas. Saulės spinduliai tai žino, užtai ir apipina senio galvą auksiniu vainiku. Ir senis bokštas jaučiasi esąs teisingai tokios garbės vertas. Ir jau truputį per daug išdidęs vaikiškasis senis žvelgia patsai Įsros vagon – nori stebėtis savo didybe. Įsra žino, kad senis jau niekingas, bet nenori užgauti jo šlovės. Ji nori palikti jam nors tą paguodą ir dėl to padailina jo išvaizdą. Ir senis bokštas džiaugiasi, patenkintas savimi!

O kad pro jo prodančius atsispindi saulutė Įsros vandeny, to jis nebepastebi.

Ir ano senojo bajoro, kuris bokšto požemyje ilsisi, statytieji rūmai jau sensta, kai kur jau linksta. Šiandieninis rūmų savininkas taipjau skaičių metų ant savo kupros neša. Šauniai sulinkęs, žingsniuoja jis per kiemą. Ir beveik norisi jį sulyginti su senuoju bokštu, kuris jau krypsta į šoną.

Bet juk Šimonis jau nebematęs jokių atūžiančių karo bangų, užvirstančių Lietuvą, kurias matė plyšiuotasis, dantuotasis bokštas. Juk jam jau nebereikėjo tvertis ginklo, ginti savo tėvų žemės. Seniai seniai jau jo tėvų tėvams ginklas išdaužtas iš rankų. Seniai seniai jau mylimasis kraštas yra svetimtaučių rankose. Bet jis pasilaiko dar bajoro vardą. Bajorų dvasioj vaikai auklėjami ir mokomi, kaip gerbti ir ginti bajorišką savo kilmę ir vardą.

Tiesa, ne kardu prie šalies, kaip protėviai kitados, jis gina tėvų palikimą. Bet to ir nereikia: svetimtaučiai jo neužkabina, nekliudo, lyg jo visai nebūtų. Rasi[2] tatai taip sunkiai slegia senį. Rasi dėl to linksta jo kupra. Rasi...

Bet Šimoniai moka tylėti. Jie neišplepa kitiems savo sielos paslapčių. Siaučiančią audrą krūtinėj jie sau vieni numalšina. Tik Šimonio veide likimas savo skaptu įrenčia vieną bruožą po kito. Juo senyn jis eina, juo bruožų daugėja. Jų jau niekada nepaslėpsi, juos pastebi ne tik priešas, bet ir draugas. Tik priešas nesidomi jais, o draugas su pagarba lenkia galvą prieš Šimonį.

Bet Šimonienė visai jau ne viduramžių lietuvė karžygė. Dar niekada ji nepamanė, nepagalvojo, kaip tai buvo, kaip tai atsitiko, kad čia, lietuvių žemėje, viešpatauja svetimieji. Nėmaž jai tat nerūpi.

O ji taip pat bajorų giminės. Jos lopšys Priegulos pakrantėj stovėjo, senoj Zigmanto pily. Ir jos senoliai kita apšlakstė Lietuvos žemelę, gindamas ją nuo priešų. Seniai tatai buvo, rasi ir todėl jai nebemalonu tai prisiminti.

Ir ji nėmaž nesisieloja, kad jos tėvų senoji pilis svetimųjų «Burg Siegesmund» pavadinta ir kad ateiviai joje viešpatauja.

---

[1] Manding – turbūt, man rodos.

[2] Rasi – galbūt, bene.

Tik vieną rūpestį tepažįsta Šimonienė: savo vaikus užauginti Dievo baimėje ir ištikimais karaliaus valdiniais. Bet Šimonių vaikai iš tėvo geriausiai žino, kas jie, ko jie verti. Ir, galvą aukštai iškėlę, jie žengia savo keliu.

Ir vakar, – kaip jau paprasta, – pavakary tėvas Šimonis, suvadinęs savo keturis sūnus, tyliai žengė iškrypusiais ir drebančiais laiptais aukštyn, vis aukštyn į bokštą, kol pasiekė jo viršūnę. Ten nusiėmė jis kepurę – ruošėsi melstis. Ne, jis dar vis nesimeldžia Dievui, kuris jiems, lietuviams, svetimųjų įpirštas ir kuris ne lietuvių, tik svetimųjų maldas teišklauso. Senis Šimonis lenkia galvą prieš užmirštąjį senovės lietuvių Dievą, kuris visada su lietuviais buvo, kol lietuviai jį maldoj atsiminė.

Ir senis tyli ilgai ilgai, tik lūpos juda be žodžių.

Tada prižengia tėvas Šimonis prie bokšto krašto, pamoja vaikams – tuo tarpu jau ir abi dukrelės čia atsiradusios.

Iškelia tėvas ranką ir rodo į tolį. Niekur nieko nematyti. Ir iš svetimųjų nė vienas nežinotų, kas ten galėtų būti. Bet Šimonio vaikai žino, ką tėvas jiems nori parodyti. Ir jie mato.

– Ten! – sako Šimonis.

Vaikai linkteria galva ir laukia, ką tėvas daugiau pasakys, nes tai be galo įdomu, nors ir kaskart tas pat.

– Tenai! – pakartoja tėvas.

Taip, ten stovi senas, pakrypęs ir apsvilęs ąžuolas. Kadaise ten augo iš vieno kelmo du kamienai. Bet kartą, – o tai dar ne taip labai seniai, – užėjus baisiai audrai, norėjo pasislėpti po juo vokietis, grovas[1] Stolbekis, dabartinio Stolbekio, Šimonio kaimyno tėvas. Ir lygiai jam ten palindus, trenkė perkūnas į ąžuolą, susmulkino vieną ąžuolo kamieną į šipuliukus, o iš vokiečio liko anglis.

Nuo tuokart palikęs vienas ąžuolo kamienas atrodo lyg vienišas senelis, kuris liūdi dingusio draugo. Ir nuo tuokart Šimonis visada nusilenkia prieš senį ąžuolą.

Šalia ąžuolo didelis keturkampis akmuo. Daug yra apie jį padavimų. Bet ne tai rūpi seniui Šimoniui.

– Pirm keleto amžių ten stovėjo Lietuvos kunigaikštis. Siaučiant karo audrai, jis pats bėrė šventų žolių į aukuro ugnį. Ir lietuviai kovą laimėjo.

Šitą padavimą dažnai kartodavo Šimonis savo vaikams. Ir Šimonio tėvas, ir tėvo tėvas – kartų kartas atgal yra šitą kartoję savo vaikams. Tiktai per daugybę metų liko užmirštas ano kunigaikščio vardas.

Tėvui šitą pasakius, kaskart tyliai ir ilgai susimąsto Šimoniai. Kiekvienas jų savo vaizduotės akimis mato savotišką Lietuvos kunigaikštį.

Etmonas, vyresnysis Šimonio sūnus, mato aną kunigaikštį šuoliais jojant per laukus vis tolyn ir tolyn paskui priešus, iki išveja juos iš savo krašto. Jis mato, kiek žūva priešų, kuriuos ištiko Lietuvos gynėjų kardas. Jis girdi lietuvių laimėjimų šauksmus. Ir jo akys žiba, veidai kaista: kad šiandien taip būtų, kad šiandien ten jotų Lietuvos kunigaikštis, ir jis, Etmonas, su juo drauge!

[1] Grovas – grafas.

Nedaug kitokį įsivaizduoja jį sau ir Lukošius, antras Šimoniukas, tik nelabai mielai jis atsimena kraują ir lavonus. Užtai jis jau ir mato grįžtantį iš karo kunigaikštį, apvainikuotą laurų vainiku, kurį jam pynė edelmonaitės.

Endriaus vaizduotėje kunigaikštis panašus į jo tėvelį, baltagalvį, žilabarzdį ir jau sulinkusį į kuprą. Endriaus kunigaikštis nelekia, šuoliais nejoja, o tik kaip jo tėvas čia, bokšto viršūnėj, taip ansai ties anuo ąžuolu žiūri į tolį ir tyliai tyliai meldžiasi savo Dievui Perkūnui. Kaži kodėl jam gaila ano vaizduotės kunigaikščio, ano senelio. Ir lyg jis privalėtų ar užjautimo reikšti, ar drąsos priduoti, prižengia prie tėvo ir braukia ranka per sulenktą jo kuprą.

Bet Mato kunigaikštis kaskart kitoks. Šiandien jis tikrai beria smilkymo žolių į aukuro ugnį. Ir štai jo veidas, apšviestas liepsnos, sužiba ugningai, kaip tikro kunigaikščio. Jo rūbą lengvai vėjas palytėjo; ne, nedaug jis jį užgavo, kad nesudarkytų karališkos statulos[1]. Kaire ranka tvirtai jis laiko puikųjį savo žirgą. Nemėgsta Matas karo, nors ir jokios kovos jis nebijotų, bet kam žudyti žmones, kam pralieti kraują? Tiktai jeigu gintis reikia. Mato vaizduotėj nesirodo šiandien nė vieno užmušto kryžeivio. Jie išvaryti iš krašto. Ir už tai, kad lietuvių nė vienas nenužudytas, kad visi jie sugrįžę dabar dainuoja laimėjimo dainas – už tai Mato kunigaikštis aukoja lietuvių dievams. Ir ąžuolas milžinas ošdamas pritaria lietuvių dainai. O aplinkui žaliuoja pievos ir žydi gėlės, baltai, raudonai, mėlynai...

Ir Lydija nemato lavonų, tik grįžtančiam kunigaikščiui priešais ji neša ąžuolo vainiką, pintą tėvų sode.

Bet jaunutės Jonės vaizduotė užvis drąsiausia: pargrįždamas iš karo, Lietuvos valdovas, – taip, valdovas, – šuoliais jodamas, pagavo ją ir išsigabeno į Lietuvą.

– O mūsų sienose ans kunigaikštis ilsėjosi po sunkiosios kovos, – ilgai tylėjęs, pasakydavo senis kaskart iš naujo.

– Šiame bokšte jis pats sekė kiekvieną priešo judesį.

– Ir jau niekada šis bokštas nebematys Lietuvos kunigaikščių!

– Bet juk tai nesvarbu, – neiškentėdama ir nieko nenusimanydama, pradėjo čiauškėti Jonė.

– Bokštas vis viena jau griūva. Svarbu tik, kad rasis dar vienas Lietuvos valdovas, kuris mūsų šalį atims iš vokiečių.

Niekas nieko pleputei neatsakė, tik Matas suraukė kaktą dėl to, kad pertraukta tyla. Širdies gilumoje jis pritarė Jonutei. O sugrįžus Šimoniui su vaikais pas motiną, šitoji sunkiai atsiduso:

– Tai tu jau vėl...

Bet daugiau sakyti nedrąsu.

Ir dar vienas rūpestis pastaruoju laiku spaudžia Šimonienę: vaikai jau paaugę, laikas beveik visiems jau vesti. Bet ką! Lietuvių bajoraičių niekur, rodos, nebeliko, o edelmonaičių vaikai nenori. Etmonas griežtai anąsyk pareiškė josiąs by dieną į Lietuvą susirast sau žmonos. Negelbėjo motinos perspėjimai, prašymai, nurodymai, kad ir čia yra mergaičių, dailių ir net gelsvakasių baronaičių.

[1] Statula – čia figūra, pavidalas.

Lukošius, tiesa, lyg ir žvalgaujasi su edelmono Goldstromo dukrele, bet tėvas visada, tatai priminus, labai kaktą suraukia, nors ir tyli. Jisai mato, kad Lukošius ir Šimonių vardą neša, taigi ir susipras be perspėjimo.

Štai ir Lydija jau priaugo. Laikas tekėti. Piršosi jau grovo Stolbekio sūnus.

Bet Lydija griežtai ir išdidžiai pasakė:

– Ar aš, Šimonytė, tik nusigyvenusio edelmono beverta? Aš lietuvaitė ir tik už lietuvio bajoro teeisiu.

O kur tų lietuvių bajorų rasti?

<...>

Šimonio sūnūs dirba laukuose drauge su darbininkais. Ir darbininkams linksmiau, ir darbas eina sparčiau, O šiandien reikia žiūrėti, kad darbas būtų atliktas kiek galima savo jėgomis.

Ir Matas per dieną stropiai dirbo drauge. Bet dabar jau saulė arti leisenos, ir anksčiau negu kiti, parėjo Matas iš laukų ir nuėjo miško link. Kaži kas jį vis ten traukė... pasvajoti?

Bet neatsisėdo jis šį kartą kaip pratęs, o žingsniavo vis tolyn, iki perėjo į kitą miško pusę. Ten jau barono Goldstromo laukai.

O kas ten darosi? Ar tai ne jaunasis edelmonas[1]? Taip, jis. Ką jis ten spardo? Užmiršta Matas, kad čia jau nebe jo tėvo laukai, tik skubina į tą pusę.

– *Ich werde dich lehren, du verfluchter Hund!*[2] – rėkia baronas.

Dabar jau mato Matas, kas čia dedasi: ant žemės guli Dabaras, visas kruvinas. Vienu šuoliu Matas ten. Nė žodžio neprataręs, sudavė edelmonui, kad tas kone pargriuvo.

Šimoniai visada rūpinosi engiamais, tai jau jiems prigimta. Ir čia, daugiau nebekreipdamas dėmesio į baroną, Matas atkėlė kruvinąjį Dabarą.

– Kas čia buvo, ką tu padarei?

– Nieko nepadariau, tik...

– *Wie kannst du es wagen, Bursche!*[3] – jau atsipeikėjęs vokietis rengėsi pulti Matą.

Bet Matas nėmaž nesudrebėjo. Stačiai žiūrėdamas baronui į akis, aiškiai ir skambiai atsakė:

– Iki šiol tikėjau vokiečius esant tikrais edelmonais, bet šitoks tavo elgesys parodo jus kitokius! Ar visi edelmonai tokie? Visi jie taip skriaudžia vargšus baudžiauninkus? Ką?

– *Wie kannst du es wagen...*[4]

– Visai paprastai: lietuvis neskriaudžia žmonių ir neleidžia skriausti nė kitiems, vis viena, nors tai būtų ir vokietis edelmonas.

Nedrįso vokietis tverti Mato, kurio akys žibėjo, taip energingai ir grasinančiai įsmeigtos į baroną. Ir netvėrė. Tik, baisaus pykčio krečiamas, prasunkė pro dantis:

– *Das sollst du mir büssen, verdammter Litauer!*[5]

---

[1] Edelmonas (germ.) – bajoras, didikas.

[2] Aš tave pamokysiu, prakeiktas šunie! (vok.)

[3] Kaip tu drįsti, vaike! (vok.)

[4] Kaip tu drįsti... (vok.)

[5] Tau bus atkeršyta, prakeiktas lietuvi! (vok.)

Ir nuėjo savo keliu. O Matas parvedė Dabarą namo, parvedė taip baisiai sumuštą dėl to, kad jis, grįždamas iš lažo, drįso pasiimti kelis pagalius malkos iš barono miško.

Šiuo atžvilgiu Matas vokiečių dar nepažino. Patsai savo akimis to dar nebuvo matęs. O motinos buvo stengtasi įtikinti, kad vokiečių edelmonai esą tokios pat kilnios sielos, kaip ir lietuvių bajorai. Tik dabar jis pažino, dabar jis savo akimis pamatė, pats įsitikino, kad vokiečių edelmonai ne tokie, kokiais jie dedasi esą.

<...>

Klausimai ir užduotys

1. Rašytoja mus supažindina su kilmingos Šimonių giminės gimtąja vieta Įsros upės pakrantėje, kurioje dar išlikęs senosios pilies bokštas. Panagrinėkite senojo bokšto paveikslą ir aptarkite jo reikšmes. Su kuo jis lyginamas? Kodėl? Kokią praeitį senasis bokštas liudija? Ką ši praeitis reiškia XVIII amžiaus Šimonių šeimai: tėvui, motinai ir vaikams? Kuo jų santykis su praeitimi skiriasi? Suformuluokite išvadas ir pagrįskite jas citatomis.
2. Kodėl tėvas Šimonis nuolat veda savo vaikus į senąjį bokštą ir pasakoja jiems padavimą apie Lietuvõs kunigaikštį? Kokia šio pasakojimo prasmė? Kaip kunigaikštį įsivaizduoja Šimonio vaikai – ką šis jiems reiškia?
3. Kokius vaikus stengiasi užauginti senasis bajoras Šimonis? Kokias vertybes jiems perduoda? Kokį vaikų elgesį ir pasirinkimus šios vertybės lemia? Kaip Šimonių vaikai vertina kaimynus vokiečių bajorus, kaip elgiasi su jais ir su lietuviais būrais? Kuo skiriasi jaunųjų Šimonių ir vokiečių požiūris į valstiečius baudžiauninkus? Atsakymus pagrįskite citatomis.
4. Vienoje pirmųjų „Aukštujų Šimonių likimo“ recenzijų rašytojas Antanas Vaičiulaitis teigia: „Iš romano trykšta poezijos dvasia, sveikos ir stiprios poezijos, kuri susilieja su pasaka. Mums atrodo tarsi koks pasakų pasaulis tos senos dienos. Tie laikai prieš du šimtus metų yra atgiję lyg kokia burtų galia.“ Pamėginkite apibendrinti: kokį lietuvių praeities paveikslą ir kokiomis meninėmis priemonėmis kuria I. Simonaitytė šiame romano epizode? Kodėl? Atsakymus suformuluokite raštu.
5. Kokios senųjų lietuvių dorybės išaukštinamos? Kuo šios dorybės galėjo būti svarbios I. Simonaitytės amžininkams – to meto Klaĩpėdos krašto lietuvininkams? Kurios šių dorybių išlieka svarbios Jums? Kodėl? Padiskutuokite grupėse, išvadas pristatykite klasėje.

Įsručio pilis. Dabartinis Černiachòvskas. Virgilijaus Jankausko nuotrauka

Išvarytas

Gana siautęs maras, ištuštinęs beveik visus namus ir namelius Įsros pakrantėj, kaip juodasis šešėlis pasitraukė, pamažu atslūgo. Lengviau jau atsikvėpė likusieji. Įgavo vėl drąsos gyventi žmoneliai. Tik labai sunku buvo pradėti iš naujo gyvenimą.

Čia vyro nebėra, pelnytojo, rūpintojo nebeliko. Ten žmonos, ten motinos reikia. Nors prie skurdo vargo, prie juodos duonos būrų vaikai ir pripratę, tačiau kai kur nebėra rankos, kuri ir juodos duonos kąsnelį paduotų.

Motinėlė visada yra vaikelių paguoda. O dabar nebėra motinos, nebėra rūpintojos, slaugytojos vargšams našlaitėliams. Jeigu tėvelis išliko, jis eina į dvaro lažą. Vaikučiai, palikę namie, kenčia šaltį ir badą. Ir nė vieno, kuris brauktų nors ir rupia ranka per suveltus plaukelius. Nėra nė vieno, kuris verkiantįjį paguostų, užjaustų. Tuščios būrų trobelės, beveik visos tuščios.

Dar vienur kitur užmiršęs maras silpnus senelius, gulinčius ligos patale. Niekas pas juos nebeateina, niekas jiems duonos kąsnelio neatneša, sriubsnelio vandens neprikiša. Ir badas, juos gana kankinęs, užspaudžia pagaliau akis.

Daug našlaičių priglaudė Šimoniai savo dvare. Džiaugiasi vaikučiai, nors ir pro ašaras, atradę naują tėviškę. Ir labai dėkingi jie šeimininkui, naujajam savo tėveliui. Pripratę prie darbo, stropiai dirba vaikai ir Šimonių dvare. Linksmai dirba, nes alkti nebereikia.

Džiaugiasi senis Šimonis, nors šitaip galėjęs padėti savo žmonėms. Ir vėl jis pilnas geros vilties žvelgia į ateitį. Tiesa, krūtinėje jis jaučia kaži kokį išsiilgimą, kaži kokį trūkumą.

Etmonas dirba kaip milžinas, jam rūpi nenuleisti dvaro, nenuleisti ūkio, išlaikyti ateičiai Šimonių turtą.

Tik Matas dar didesnis svajotojas, negu kada nors anksčiau. Ne kartą, pasirėmęs ant kastuvo, žvelgia jis į tolį, lyg kaži ką ypatingo ten matydamas. Ne kartą užsidengia jis rankomis veidą ir akis, lyg norėdamas išvengti kokio baisaus reginio. Tuomet, turbūt, vaizduojasi jam praeitis: motinos, sesučių, brolių mirtis... kaip vienas po kito jie dingo, žuvo... be atsisveikinimo žodžio, be atsisveikinimo žvilgsnio. O Matas juos visus taip labai mylėjo!

O rasi jam vaizduojasi ateitis?

Niekas jo neklausė, ir niekam jis nereiškė savo minčių. Ir su kuo kalbėti? Tėvelis senas ir patsai jau kenčia gana didelį sielvartą, patsai gana vargų prispaustas.

Kiek kartų per dieną jis lanko didįjį kapą po senuoju ąžuolu! Dažnai ten jis klūpo. Ir dažnai braukia ranka per akis. Skaudu tat Matui. Ašaros, riedančios per tėvo veidą, visada pravirkdo net nejausmingo žmogaus sielą. O Matas – Šimonio sūnus!

Niekada jau nebevedė tėvas savo sūnų aukštyn į senąjį bokštą, niekada ranka neberodė į aną medį, po kuriuo didysis Lietuvos kunigaikštis stovėjęs.

Tik retkarčiais, leidžiantis saulei ir tamsai apdengiant pasaulį, paima senis Šimonis abu savo sūnu už rankų ir eina su jais į sodą, ties didžiuoju kapu sustodamas.

Niekada senis Šimonis daug nekalbėjo. Per visą savo amžių nebuvo pasakęs jis vieno žodžio per daug. O atėjęs su vaikais pas kapą, visiškai nutildavo ir, nusisukęs nuo vaikų, žvelgdavo į tolį, miško link.

Ir nei Matas, nei Etmonas nežiūri tėvui į akis. Juodu gerai žino, kad jam tatai nemiela, rasi tėvelis verkia. Nebuvo pratę Šimoniai verkt! niekada. O ir dabar niekas nepasakys, kad verkia senasis Šimonis. Ne, tik ašaros byra jam per veidus tyliai tyliai. O pro ašaras jis gali taip malonia šypsena, beveik linksmai pratarti:

– Pasakykite labą naktį kapui ir ekite namo, vaikeliai. Aš dar čia kiek pasiliksiu.

Ne, Šimonio balsas nėmaž nedreba. Ir Etmonas jau svyruoja: rasi tėvelis tik taip mintyse buvo paskendęs. Bet Matas žino daugiau. Ir jis dar laimingas, kad likimas nors tėvą jam paliko. Tokį tėvą, kaip Šimonį, ir tokį brolį, kaip Etmoną. „Kaip Dievas deda, vis gerai“, – jau vėl linksta jis pritarti motinėlės žodžiams.

Ir išaušo nelaimingoji diena, nulėmusi Mato likimą.

– Kas tas toks, kurs trankosi po laukus? – sako, įeidamas pietų, Etmonas. – Jau visą rytą jis ten bastosi: čia vieną kalbina, čia kitą iš vaikų, iš praeinančiųjų.

– Rasi vyriausybės siųstas koks valdininkas, – atsako tėvas.

Bet netrukus ateina jau vokietis ir į kiemą. Teiraujasi, kur čia šeimininkas.

Išeina Šimonis sutikti svetimąjį. Pasveikina jį kaip mielą svečią. Paprašo užeiti, nes Šimoniai jau iš amžių pagarsėję vaišingumu.

Nors ir blogi laikai, ir užuot pagirtojo lietuviškojo alaus tik prasto gėrimo Šimonis begali pasiūlyti, vis viena nepavalgydinęs neišleidžia jis nė vieno žmogaus.

Pavaišino jis ir šį svetimąjį.

– Kieno tie vaikai, tokia jų daugybė? – paklausė pagaliau vokietis.

– Tai mirusiųjų per marą būrų vaikai, nedaug jų tėra, tik...

– Vokiečių nė vieno?

– Ne, juk vokiečiai pasirūpino patys savo tautiečiais.

– *Ach so*![1] Bet dabar pasistenk juos greit išvaryti: jiems nebebus čia vietos. Aš esu vyriausybės siųstas.

Nustebo Šimonis: jis nesupranta, ką svetimasis mano. Juk jo dvaras, jo namai, ir jam norima įsakinėti išvaryti našlaičius! Ne, to nebus.

– O kodėl jiems nebebūtų čia vietos, galima paklausti?

– Pamatysi.

Išėjo svetimasis, nei dėkui, nei sudiev nepasakęs. O Šimonis, galvą kratydamas, ėjo su Etmonu ir Matu pasitarti.

Neilgai betruko, ir štai jau ateina keliolika žmonių į Šimonių dvarą. Visi svetimi. Dievas žino, iš kur parsiplovę[2]. Jų išvaizda parodo, kad iš jų nieko gero nesulauksi. Jau ir jų kalba, tiesa, vokiška, bet skamba taip keistai, taip negirdėtai.

Nuėjo Šimonis paklausti jų, ko jie pageidauja.

– Mes čia pasiliksime, – stengėsi vienas Šimoniui paaiškinti.

– Bet man darbininkų nereikia. Štai pilnas kiemas mano darbininkų, – rodo jis į našlaičius, besidarbuojančius kieme.

Ir kaži koks keistas naujas rūpestis staigiai sugniaužė Šimonio krūtinę.

Anas, su svetimaisiais atėjęs, ėmė lyg raminti Šimonį.

– Tik kelioms savaitėms: paskui jie išeis į tuščias, išmirusias vietas. Reikia apgyvendinti kraštą, juk taip palikti negalima, tai turėtumei ir pats suprasti. O kadangi tušti, išmirusieji namai valomi...

Ir paliko svetimieji. Šimonis stengėsi ir juos meiliai pavaišinti: pavalgydino, parodė jiems vietas, kur nakvoti. Dvare vietos daug.

Bet atvykusieji svečiai pradėjo savotiškai šeimininkauti. Nustebo dar daugiau Šimoniai. O pagaliau suprato, kad ne juokais atėję svetimieji, dar gali ir juos pačius išvaryti iš dvaro. Susirūpinęs Šimonis kreipėsi į atėjūnų vadą:

– Nesuprantu, ką jūsų žmonės sau mano. Juk dvaras man ir mano vaikams priklauso, juk aš čia dar vis manau esąs šeimininkas.

– Buvai, – paaiškino šaipydamasis vokietis.

– Kaip tai?

– Mes esame vokiečiai ir atvykome čia apsigyventi ne kaip bernai, bet kaip ponai. Supranti dabar? Vokiečiai nėra pratę vergauti, o dargi lietuviams, – pasakė ir piktai nusijuokė.

– Bet juk sakėte...

– Mes sakėme, kad čia pasiliksime. O kadangi šis dvaras mums patinka...

---

[1] Štai kaip! (vok.)

[2] Parsiplauti – atsidanginti, parsibastyti.

Dabar tikrai supyko Šimonis:

– Niekados, kol aš gyvas! Kiekvienas svetimųjų teperžengs mano namų slenkstį kaip svečias, bet niekada kaip šeimininkas. Lauk iš mano dvaro!

– Gana ilgai tu čia viešpatavai, seni, dabar jau laikas užleisti vietą kitiems. Čia vokiečių žemė, čia vokiečiai ir ponai! – pastebėjo kitas atėjūnų.

– Niekados! – dar kartą pakartojo senis Šimonis.

Bet jis nepastebėjo, nepastebėjo nei Matas, nei Etmonas, kaip vienas svetimųjų nusitvėrė lazdos.

Ir du gerai pataikintu lazdos smūgiu ūmai ištiesė senąjį Šimonį į žolyną.

Tik dabar, kada pamatė tėvą žolyne be žado ir kraujais aptekusį, susiprato Etmonas ir lyg mirtinai sužeistas žvėris šaukdamas puolė svetimuosius. Išplėšė galvažudžiui iš rankos lazdą ir, primušęs šitąjį, puolė būrį kitų.

Tikrai, vienas kitas svetimųjų, ištiktas milžino smūgio, jau nebesijudina, keli raitosi ant žemės kruvini. O Etmonas dar vis siaučia. Ant kieno nugaros lazda krinta, tas ir guli. Taip pamažu jis eina pirmyn, valydamas dvarą nuo bastūnų.

Bet taip tik atrodo: štai kiemas jau pilnas svetimų žmonių. Ir jie nutvėrė ir surišo milžiną Etmoną Šimonį.

Nebegalėjo atsisveikinti Etmonas nei su mirštančiuoju tėvu, nei su paskutiniu savo broliu. Kelis žodžius dar jis prišaukė Matui, kurių svetimieji nesuprato, o tada išvilko vokiečiai jaunąjį lietuvį galiūną. Išvilko jį ir dar tą patį vakarą atsisveikino Etmonas su šiuo pasauliu.

O Matas? Jis negalėjo brolio gelbėti. Jis laikė glėbyje mirštantį savo tėvą. Nebeatidarė tėvas akių, nebepasakė jis nė sudiev ir paskutinį atdūsį išleido savo jauniausiojo sūnaus rankose. Mirė paskutinis lietuvis bajoras Įsros pakrantėje.

Nustojus širdžiai plakti, pamažu atšalo kūnas, pamažu sustiro lavonas. O Matas verkė. Tiesa, jis nešaukė, nedejavo. Jo kūnas nedrebėjo. Baisiausiame, tamsiausiame akimirksny jis susiprato esąs Šimonio sūnus ir kad Šimoniai nepratę parodyti, atskleisti savo sielos svetimųjų akyse, nepratę džiuginti vokiečių savo skausmais. Visada jie tylėjo. Ta viena viltis, ta viena atspirtis ir beliko lietuviams, tiek amžių svetimų ponystėj gyvenantiems.

Bet ašarų nesulaikysi, juo labiau, jei palieki vienų vienas tarp plėšriųjų žvėrių, nežmonių. Ir jis stebisi, kad dar gyvas. Ar jo nemato anie žvėrys, ar palaiko jį kaip atskirą, ypatingą kąsnį... Matas laukė, ar tik neateis pagaliau ir jo valanda. Ir kam jam begyventi? Tėviškė svetimųjų, barbarų rankose. Tėvo nebėra. Brolio nebėra. Rasi jau stovi už nugaros vienas bastūnų, iškėlęs lazdą, kaip pirma tėvui.

„Kad tik greičiausiai kristų lazda ant galvos! Būtų geriau!“

Bet kieme nebeliko nė vieno svetimųjų: rūmuose jie puotauja, girtauja. Dvaro rūsy rado jie Šimonių rūpestingai saugojamų, tik didelėms šventėms skiriamų gėrimų.

Paskamba jau ir dainos, nedailios, nedoros dainos. O Matas vis dar klūpo su tėvo lavonu glėbyje. Bet Matas juk ne vienas: aplink jį sustoję vaikai našlaičiai, ir jie garsiai verkia dėl užmušto tėvelio, dėl brangaus geradario.

– Kur mes dingsime, kur mes dingsime? – girdi Matas vaikelius dejuojant.

Pagaliau nuleido Matas tėvą į žolyną, atsinešė vandens, nuprausė kraujus nuo veido ir rankų, įsiautė į baltą drobulę lavoną ir nunešė į sodą. Ir ties senuoju ąžuolu, kuris dar matęs senųjų lietuvių dievus, ir ties jau čia esančiu kapu iškasė jis naują duobę ir įdėjo tėvelio lavoną. Bet neužrausė.

– Vaikai, ar matė kas iš jūsų, kur dingo Etmonas, kur jį dėjo?

Taip, vaikai matė.

– Ten, ten!

Bet niekas nepasakoja, ką vokiečiai su juo padarė, lyg jaustų ir suprastų vaikučiai, kad tai galėtų per daug būti Matui.

Ir štai keletas stipresniųjų pusaugių vaikinų jau parneša Etmoną namo – į tėviškę. Ir dvaro sode, šalia tėvo, paguldė Matas Etmoną – paskutinįjį savo brolį.

Ne, Matas jau nebeverkia: užgrūdinta jau širdis, išdžiūvusios jau akys.

– Tai Dievo ranka! – tarsi girdi Matas motinos balsą.

Tačiau ne su tikėjimu jis kelia akis į dangų, ne melstis, tik, paėmęs kastuvą, sukandęs dantis, skubiai išrausė duobę.

Ir kapas po ąžuolu dar didesnis.

– Tai vokiečių Dievo ranka!

Nutirpo Matas: tai buvo tėvo balsas. Aiškiai tarti tėvo žodžiai.

„Ar aš jau iš proto einu, ar jau išėjau? – klausia Matas savęs. – Juk tėvas čia, žemėje. Argi tikrai jo dvasia kalbėtų į nusiminusį sūnų? Sako, kad taip kartais būna. Kaip tik jis sakė: „Tai vokiečių Dievo...“

Dabar suklupo Matas po ąžuolu melstis. Bet žodžių neranda. Ką motinėlė mokė, visa, rodos, užmiršta. Nieko... Štai kas dar atminty paliko:

– Nevesk mūs į pagundymą! Nevesk mūs į pagundymą! – vis kartoja Matas.

Reikėtų sukalbėti visą „Tėve mūsų“. Rodosi, ir aplinkui stovintieji našlaičiai to laukia. Tik kad toliau bus: kaltės atleidimas...

„Ne, nekalsiu pats savęs prie kryžiaus! Aš ne Dievas, aš žmogus! Jie žinojo, ką darė, atimdami mums tėviškę. Tik viena prašau: nevesk manęs į pagundymą! Švarios turi pasilikti paskutiniojo Šimonio rankos!“

Kada rytuose patekėjo aušra, pažadėdama skaistų rytmetį, pasakė Matas didžiajam kapui sudiev. Atsisveikino ir su verkiančiais našlaičiais:

– Tegul Dievas būna nors jums malonus. Aš pats nieko nebeturiu, niekuo jums padėti negaliu.

Ir tada išėjo Matas – su keliais ryšulėliais rankose. Išėjo iš tėviškės.

O kada atsisuko dar kartą namų link paskutiniu žvilgiu atsisveikinti dar su tėviške, pastebėjo jis mojantį jam sudiev... senelį bokštą. Jis, lyg norėdamas sekti paskutinį Šimonį, ilgai ir toli jį lydėti, gerokai pakrypo į Įsros vagą.

Klausimai ir užduotys

1. Legendinę romano pradžią rašytoja papildo tikrais istoriniais įvykiais – 1709–1711 metų maro ir Prūsų Lietuvõs kolonizavimo vaizdais. Papasakokite, kaip šie Prūsijos lietuvius ištikę tragiški likimo smūgiai paveikia Šimonių giminę? Kas padeda Šimoniams nepalūžti, atlaikyti likimo smūgius?
2. Kaip romane vaizduojamas lietuvių ir vokiečių kolonistų konfliktas? Kas jį lemia? Kokios lietuvių ir kokios kolonistų savybės konflikto metu išryškėja? Palyginkite senojo Šimonio, jo sūnų Etmono ir Mato elgsenas. Kodėl šis konfliktas baigiasi tragiškai?
3. Matas – vienintelis likęs gyvas Šimonis – po artimųjų nužudymo nebepajėgia iki galo sukalbėti maldos: „Ne, nekalsiu pats savęs prie kryžiaus! Aš ne Dievas, aš žmogus! Jie žinojo, ką darė, atimdami mums tėviškę. Tik viena prašau: nevesk manęs į pagundymą! Švarios turi pasilikti paskutiniojo Šimonio rankos!“ Parašykite, kokią Mato Šimonio asmenybę, kokią jo gyvenimo filosofiją atskleidžia šie žodžiai? Kas liudija Matą esant garbingos bajorų giminės žmogumi?
4. Aptarkite grupėse ir surenkite diskusiją klasėje: „Kas yra garbė ir garbingas gyvenimas šiandienos visuomenėje?“
5. Parašykite lyginamąjį rašinį pasirinkta tema:
   Kaip XVIII amžiaus lietuvius ir jų santykius su vokiečiais vaizduoja K. Donelaitis ir kaip – I. Simonaitytė?
   Žmogaus ir medžio ryšys V. Krėvės apsakyme „Skerdžius“ ir I. Simonaitytės romane „Aukštujų Šimonių likimas.

Tolmìnkiemio bažnyčia šiandien. Regimanto Tamošaičio nuotrauka

Dariaus Kuolio nuotraukos

Ragaĩnės pilis, dabartinis Nèmanas

Narkyčių bažnyčia, dabartinė Meždurèčė

Išdagų bažnyčia, dabartinis Lèrmontovas

Jučių klebonija, kurioje gyveno filosofas Imanuelis Kantas, dabartinė Vesiolovka

Ragaĩnės bažnyčia. Čia kunigavo Martynas Mažvydas

III. Šimoniai būrai
Skurdas

<...>

Ir taip pavargo [Jokūbas] Šimonis, buvęs turtingas ir plačiai žinomas ūkininkas.

Sutirpo ūkis ir jo turtas kaip vaško gabalėlis ugnyje.

Vargais negalais išsistūminėjo[1] per žiemą ir per kitą vasarą Šimonis. O rudenį atidavė ūkį sūnui.

Pats įgulė į ligos patalą.

O Šimonienės vos šešėlis beliko. Tik vieno ji dar laukia: kad pareitų nors kartą Mikelis iš Karaliáučiaus. Dar vieną kartą jį pamatyti!

– Tada jau galiu eiti namo, – sakydavo ji.

Mikelis parašė Krizo vestuvėms tikrai pareisiąs.

O Krizui reikėjo šeimininkės. Ir vieną šventadienį, susitikęs Ilžę Ašmikę prie bažnyčios Priekulėje, apsidrąsinęs paklausė:

– Ilžike, ar benorėtum šiandien manęs? Koks mano ūkis, kaip mes dabar gyvename – žinai!

Nepatogu llžei sakyti, kaip narsiai ji ginasi nuo piršlių, norinčių ją išpiršti ar už bet kokio butelninko[2], ar į pavadas[3]. Jai nepatogu sakyti, kad kasdien ji laukia ateinant Krizo.

– Ilžike, ar norėtum? – dar kartą tyliai paklausė Krizas.

Ilžė tik linkterėjo galva.

Tai ir išsiuntė Krizas Šimonis piršlius pas Ašmį.

Ir vieną sausio mėnesio popietį, Krizo vestuvių išvakarėse, turėjo parvykti iš Vokietijos Mikelis. Net Šimonienė sustiprėjo. Ir Jokūbas Šimonis atsikėlė, apsitaisė, apsivilko kailinius, pasisėdo prie galinio lango. Iš čia gerai matyti, ar kas pareina per šilus. Bet yra šiek tiek pasnigus. Galbūt Mikelis parkeliaus per Priekulę. Kelis kartus ir lauk išėjo Jokūbas – rasi per Aukštujų kalną pareina jis.

Niekur nieko nematyti. O jau temsta.

– Kad bent nepaklystų, – baimijasi Šimonienė.

– Na, na, juk ne mažas vaikas, – ramina Šimonis. Bet ir patsai beveik yra tos pačios nuomonės. Šiandien visas pyktis pro šalį. Šiandien tik viena meilė ir sūnaus išsiilgimas beturi krūtinėje vietos.

Dar kartą išeina Šimonis lauk už vartų. Čia bestovinti jau motina.

– Gausime šią naktį pūgos, – sako Šimonis, kad tik ką pasakytų.

– Jeigu jis iki Priekulės kaip nors parvyko, tai jau tegu palieka ten per naktį, – susirūpinusi kalba Šimonienė. – Pūgoj jis tikrai paklys.

– Kad tik nebūtų pakeliui kas atsitikę, – išsprūdo Šimoniui. – Dabar tas... naujas geležinkelis... Arklių jau nebenori pripažinti.

O Šimonienei taip malonu, kad ir tėvas rūpinasi sūnumi.

– Eisiva į vidų, sušalsi, – bet prijuoste vis šluosto nosį ir akis Šimonienė.

---

[1] Išsistūminėti – šiaip taip pragyventi, išvargti, praleisti, išbūti.

[2] Butelninkas – kampininkas – laikinas gyventojas, neturtingas žmogus, įnamys.

[3] Pavada – antroji žmona, vaikams pamotė.

Ir štai, kada visi susėdo stubelėje prie vakarienės, sužvangėjo kieme poniški skambučiai, ir energingas pliauškinimas botagu išvadino Krizą į kiemą.

Iš puikių šlajų[1] išsirito dar puikesnis ponas:

– *Guten Abend! Wohnt hier Šimonis?*[2]

– Brolau, ar tu nebemoki būriškai? – nustebęs sušuko Krizas.

– Šlėktai, *Christoph*!

– Eik, eik, jau bent tėvui neparodyk tos savo silpnybės. Taip, ką aš dar norėjau sakyti, aš dar vis Krizas...

– Labai meilingai tu mane, vyresnįjį savo brolį, suėmei, *kann mich nicht beklagen*[3], – ir kiek nervingai nusijuokė Mikelis.

Krizas nieko nebesakė, tik jam gaila pasidarė tėvų. Mieliausiai jis pašauktų atgal beišvažiuojančias jau pro vartus šlajas, įtupdytų brolį ir pasakytų:

– Važiuok sau sveikas iš kur parklydai!

Ir įžengė puikusis ponas per priebutį, didžiąją stubą[4] į stubelę, kur senieji tėveliai su neapsakomu išsiilgimu laukė pargrįžtančio sūnaus.

Bet pati stubelė nusigando, jos lubos – bene iš baimės – beveik prislėgė svetimąjį, kuriam įėjus, iš tikrųjų pritrūko oro.

Ne sūnus, bet ponas įžengė pro duris, svetimas, aukštas ir puikus. Plaukai taip apkarpyti, kad pakaušyje nieko, o priešakyje kuodas, kreivu sklastymu nuverstas ant vieno šono. Juoda karta[5] apsirengęs, balta apykakle, su juodu paraiščiu[6]. Rankose odinės pirštinės, ant pirštų sušvitėjo žiedai.

– Tikras vokietis! – sudejavo tėvas Šimonis.

– *Nanu?!*[7] – tai pirmasis sūnaus žodis, mat žengdamas per stubelės slenkstį, užkliuvo galva už durų staktos. – Labs vakars!

„Dievui dėkui! Sūnelis dar moka būriškai“, – atsidūsėjo tyliai sau Šimonienė.

– Dėkui... – norėjo pridėti: „Vaikeli“ – bet nedrįso.

O sūnus jau nusilenkė ir apkabino motiną, kuri iš džiaugsmo skaudžiai apsiverkė.

– Tai dar, dar gavau tave pamatyti šiomis savo akimis, kurias jau veik užmerksiu ant amžių,– ir Šimonienės ašaroms nėra galo.

Su tėvu pasisveikino Mikelis tiktai rankos paspaudimu.

Kaži kokia kebli tyla užviešpatavo. Ir tėvas, ir motina, ir Krizas visai kitokio buvo laukę Mikelio.

Tėvas tyliai – pirštų pagalba – skaito metus.

– Maniau, kad tu kareiviškai apsirengęs pareisi, – prabilo pagaliau motina.

– Aš jau daugiau nesu kareivis, aš – valdininkas.

– Kur tu darbuojiesi?

---

[1] Šlajos – rogės.

[2] Labas vakaras! Ar čia gyvena Šimonis? (vok.)

[3] Negaliu skųstis. (vok.)

[4] Stuba (germ.) – kambarys.

[5] Karta – kostiumas.

[6] Paraištis – kaklaraištis.

[7] Čia dabar?! (vok.)

– Regyrungoj[1], esu sekretorius.

O prie Mikelio krūtinės, lyg tai užtvirtindama, sušvitėjo stora auksinė grandinėlė.

– Amalija ir sūnelis duoda labų dienų.

– O kuo vardu tavo sūnelis? – teiravosi motina.

– Heinz Joachim.

– Jochim? Žydišku vardu? – stebisi Šimonienė.

– Ne, mama: Joachim! – vokiškas vardas! *Echt deutsch!*[2]

– Tai dar blogiau! – piktai atsiliepė tėvas iš kito kampo.

– Kodėl blogiau?

– Tu mano vaikas, lietuvininkas, o savo sūnų vokiškai krikštiji. Matai, mamele, ar aš nesakiau, kad taip bus? Ar mokai savo vaiką nors lietuviškai kalbėti? – aštriai paklausė sūnų.

– *Aber wo!*[3] Ką tu tik galvoji?

– O kodėl ne? – Šimonis įsmeigė piktas mėlynąsias savo akis į Mikelio veidą. Šiam per aštrus tėvo žvilgis: jis nudūrė akis žemyn.

– Tik mes negalim išsijuokdintis, *papą*.

– Aš ne *papą*, aš – tėtis!

– *Pardon*! – susimaišęs sūnus nebežino, ką sakyti ir daryti.

Krizui visa tat atrodo labai juokinga, o kad niekas nepastebėtų, kad jis iš pikto juoko lūpų sučiaupti nebegali, brauko pirštais nosį.

„Ir žinojimas tų svetimųjų žodžių! – džiaugiasi motina širdyje. Ir pasididžiavimas tyliai įsišliejo į Šimonienės krūtinę. – Ponas – ne būras – mano sūnus!“

Staiga atsistojo tėvas ir nuėjo prie lovos, kur stebėtinai greit nusirengęs atgulė, rodydamas nebenorįs daugiau kalbėtis. Nuėjo ir kiti į poilsį. Jau vėlybas vakaras, rytoj reikės anksti keltis.

Bet užmigti tėvas negalėjo. Visokie skausmai suramstė senąjį Šimonį. Ir diegulys pradėjo durti, skaudus, užimąs žadą.

O širdį kremta sielvartas dėl sūnaus.

Užmigti negali nė Mikelis. Ant šiaudų – ne ant matraco[4]. Turbūt dar spalių[5] yra pakulinėj drobulėj, kuri užtiesta ant trakinių[6] šiaudų, bado ir braižo visus pašonius. Bet užvis daugiau bado ir braižo Mikelį atbudusi lietuviškoji sąžinė.

„Ir nori tėvas, kad aš savo vaikus lietuviškai mokyčiau! Juk tai tiesiog beprotystė. Karaliaučiuje, kur beveik tik vieni vokiečiai gyvena! O kad norėsiu leisti sūnų studijuoti? Ar aš nežinau, ar ne pats patyriau, kaip bloga yra lietuvininkui tarp vokiečių. O savo vaikui tą patį vargą užkarti? Ne! Ir ko tie būrai neįsivaizduoja, – erzinasi toliau Mikelis, – lyg jau ta lietuviška kalba Dievas žino kas yra! Ne, bet aš dar ir Krizui priminsiu, kad ir jis savo vaikus kuriądien vokiškai mokytų, nors čia, kaime, tai bus sunku. Juk čia vieni lietuvininkai tegyvena. Ir mokyklose juk dar tebemo-

[1] Regyrunga (vok. *Regierung*) – vyriausybė.

[2] Grynai vokiškas! (vok.)

[3] Kur ten! (vok.)

[4] Matracas (vok. *Matraze*) – čiužinys.

[5] Spaliai – linų ar kanapių stiebo šapeliai.

[6] Trakinys – smulkūs šiaudai.

koma lietuviškai. Na, kol Krizo vaikai taip toli paaugs, bus ir laikai kitokie. Reikia nurodyti Krizui į tai, kaip dėkingi turime būti vokiečiams už jų atneštą mums kultūrą. Tiesa, žodžio „kultūra“ jis dar nebus girdėjęs, reikės paaiškinti. Tėvas berods jau nesiduos įtikinamas. Bet ir nereikalinga. Kaip sakė anąkart regyrungsratas Bauman:

– *Die alten sinken ins Grab, die Jugend aber soll uns gehören!*[1]

Bet lygiai čia, jau snausdamas, girdi Mikelis, kad jį kaži kas taip graudingai šaukia: Mikeli, Mikeli, sugrįžk! Ir jis mato tėvo mėlynąsias akis, kuriose atsispindi kaži kas tokio, ko jis kitų akyse niekada dar nepastebėjęs. Ir jo krūtinėje staiga baisi tuštuma, kurios užpildyti jau niekuo negalima. Ir – ir miegas užspaudžia akis. O sąžinė atsitraukė į tolimiausią širdies kampelį.

Betgi ir brolis nesidavė pamokomas. Nėmaž! Visaip stengėsi Mikelis įtikinti Krizą, kad neteisingas esąs tėvelis. Juk su laiku visa kas *turėsią* suvokietėti: *ein Land – ein Volk*![2]

– Eik, paiks vokieti, eik! – pasakė Krizas Mikeliui ir nuėjęs apsikabino savo jaunąją žmonelę; per visą stubą nuskambėjo pabučiavimas.

– Prapuolusysis sūnau! – pasakė tėvas sūnui atsisveikinant. Daugiau nieko.

Tik motina išlydėjo sūnelį keleliu iki Aukštujų kalno. Ir motina viena tik rado širdingų žodžių savo vaikui. Motina viena nepyko ant sūnaus dėl vokiečiavimo: juk jis ponas. Tuo daug kas pateisinama.

Vis dėlto Mikelis išvyko į Karaliaučių nepaprastai blogai nusiteikęs.

Jokūbas Šimonis jau nebeišgirdo gegužės balso. Tyliai jis iškeliavo, palikdamas pasaulį ir visus jame vargus. Niekas nematė jo mirštant. Niekas nesuspėjo ateiti, pagiedoti, vėlę palydėti.

Ir nereikėjo. Tik vieną kovo mėnesio rytą pastebėjo Šimonienė, kad tėtis taip ilgai ir tyliai miega. Bet artyn priėjusi pamatė, kad Jokūbas Šimonis jau po Dievo akimis. Šviesi šypsena ant veido. Beveik linksmas jis atrodė.

Nors iš karto ir skaudžiai apsiverkė Šimonienė, bet greit nusiramino: kas tokia šypsena ant lūpų gali numirti, tas jau mirdamas dangų atvirą mato.

Kas taip miršt – miršt gerai!

Tuomet rašė vieną tūkstantį aštuonis šimtus šešiasdešimt keturis.

Klausimai ir užduotys

1. Iš gimtinės išvarytas Matas Šimonis pradėjo naują, dabar jau – Šimonių būrų – istoriją Aukštujuose. Mikelis – pirmasis Šimonis, išvykęs į Karaliáučių ir įsitvirtinęs vokiečių pasaulyje. Koks jis sugrįžta į Aukštujus? Kaip jį sutinka, kaip jį vertina brolis Krizas, tėvas Jokūbas, motina?
2. Kokia esminė problema keliama ir svarstoma šiame romano epizode? Kaip į ją atsako skirtingi Šimonių šeimos nariai? Kuriam požiūriui pritariate Jūs? Kodėl?

[1] Senieji griūva į kapus, bet jaunimas turi mums priklausyti! (vok.)

[2] Viena šalis – viena tauta! (vok.)

3. Išsamiau panagrinėkite Mikelio Šimonio paveikslą. Kuo šio romano veikėjo tapatybė skiriasi nuo kitų Šimonių? Kaip jis žiūri į lietuvininkų likimą? Kokią vidinę dramą Mikelis išgyvena? Kodėl jis „išvyko į Karaliaučių nepaprastai blogai nusiteikęs“?
4. Tolesniame romano epizode pasakojama, kaip Mikelis Šimonis, jau „žilabarzdis senelis“, po trisdešimties metų paskutinį kartą apsilanko Aukštujuose. Kai dabar grįžęs prisimena savo viešnagę brolio Krizo vestuvėse, jį „nupila prakaitas iš gėdos“. Kodėl Mikelis senatvėje gėdisi savo išdidaus elgesio su tėvais ir broliu?
5. Kodėl senasis Jokūbas Šimonis miršta šypsodamasis?
6. Pasidalykite vaidmenimis ir surenkite debatus pasirinkta tema:
   Ir ne Lietuvoje gyvendamas žmogus turi išsaugoti lietuvišką tapatybę
   Šiandienos pasaulyje tautinė tapatybė nėra svarbi
   Žmogus gali turėti ne vieną tautinę tapatybę
   Argumentų paieškokite jau skaitytuose Vydūno, I. Šeiniaus, S. Gedos, R. Gavelio, V. Zaborskaitės, A. J. Greimo ir kitų autorių tekstuose.

Varėnės saulė. Arvydo Šliogerio nuotrauka

Apibendrinamosios užduotys

1. Prisiminkite, kas yra romanas. Tai epikos žanras – didelės apimties pasakojamasis kūrinys. Jam būdinga gana sudėtinga struktūra, išplėtotas kelių linijų siužetas, individualizuoti, savo charakterius turintys veikėjai. Romanas siekia atskleisti universalią gyvenimo prasmę, parodyti žmogaus ir pasaulio santykių visumą. Jis kelia visuomenei aktualias problemas, svarsto svarbias idėjas, išryškina žmogaus ir visuomenės konfliktus. Romanas – tai privataus gyvenimo epas. Jis suklestėjo XIX amžiuje, kai asmuo geriau suvokė savo vertę ir individualumą. Romanas – ypač nepastovus, nuolat kintantis žanras. Yra sukurta pačių įvairiausių romano tipų.

   Remdamiesi „Aukštujų Šimonių likimo“ tekstu pagrįskite, kad šis kūrinys yra romanas. Įrodinėdami pasiremkite sąvokomis: pasakotojas, tema, problema, siužetas, konfliktas, veikėjai, veikėjų charakteriai ir kitomis.

   Palyginkite skaitytus I. Simonaitytės ir I. Šeiniaus romanus: kuo jie panašūs ir kuo skiriasi?

   Susiekite šiuos lietuviškus romanus su Jūsų skaitytais skirtingų laikotarpių užsienio autorių romanais ir parašykite lyginamojo pobūdžio rašinį „Romanas – privataus gyvenimo epas“.

2. Remdamiesi viso romano „Aukštujų Šimonių likimas“ tekstu, parenkite pranešimus pasirinkta tema:

   Kaip romane vaizduojamas laikas ir erdvė?

   Koks yra pagrindinis romano konfliktas? Kaip jis plėtojamas?

   Jums įdomiausi romano veikėjai – kuo saviti jų paveikslai?

   Kokios svarbiausios problemos romane keliamos, kaip jos svarstomos, sprendžiamos?

   Kokios svarbiausios romano idėjos? Kaip jos išreiškiamos?

   Kuo išskirtiniai Urtės ir Roželės Šimonikių paveikslai? Kokios jų reikšmės?

   Surenkite klasėje konferenciją. Joje perskaitytus pranešimus aptarkite diskusijoje.

3. „Aukštujų Šimonių likimo“ redaktorius L. Gira iš romano rankraščio išbraukė skyrių „Naujų laikų aušra“, kuriame I. Simonaitytė autobiografiškai vaizduoja Roželės Šimonikės gyvenimą po motinos Urtės mirties.

   Perskaitę šį skyrių arba jo ištrauką grupėse pasvarstykite, kodėl jis autorei buvo svarbus. Kokiomis idėjomis jis romaną papildo? Kokį pobūdį visam kūriniui būtų suteikęs?

IEVA SIMONAITYTĖ. Naujų laikų aušra (ištrauka)

Čia klausimas, kurį ji taip ilgai nešiojosi ir nedrįso jo iškelti. O dabar proga puikiausia. Drugys tiek daug žino!

– Sakyk, tėteli, ar lietuvininkai kas kita negu žemaitėliai, kurie ateina iš Žemaitijos pas mus, ieškodami uždarbio?

– Žemaitėliai tie patys lietuviai kaip tu ir aš, mergyte! Tik jie suvargę po rusų valdžia ir jau pripratę prie to skurdo, jau beveik nejaučia jo, ir nejaučia tos savo nelaimės. Bet tuose

pačiuose Žemaičiuose yra daug susipratusių, daugiau negu pas mus, ir jie veda griežtą ir atkaklią kovą dėl lietuvybės išlaikymo. Daug jų turi vykti į Sibirą kaip kaliniai, kur ne vienas iš jų ir savo amželį baigia. Bet, žinai, vietoj vieno mirštančio – stoja dešimt naujų.

– O pas mus?

– Pas mus, kiek aš žinau, nedaug kas daroma. Rods, yra vienur kitur šiokių tokių draugijų, kurios norėtų išlaikyti lietuviškumą. Vokiečiai visai jau ir nesipriešina šitoms draugijoms. Jie žino gerai, kad tai yra tik mirštančio atodūsiai. Tai kam jiems be reikalo pykintis!

– Bet taip negali būti, tėteli!

– O taip yra. Betgi čia ne tiek vokiečiai kalti, kiek patys lietuviai. Juk vokiečiai tuo tarpu daugiau nieko nedaro, kaip lietuvininkus pašiepia. O lietuvininkai, užuot susipratę ir pašaipą atrėmę, leidžiasi visai lengvai įsitikinti, kad lietuviai tikrai niekam verta tauta, antros klasės žmonės, kaip tvirtina vokiečiai. Užtat patys lietuviai labai skubinasi suvokietėti, kad per tai būtų aukštesnės kultūros žmonės. O vokiečiai juokiasi ir džiaugiasi, ir jų profesoriai skubinasi dar rinkti gražiosios lietuviškosios kultūros liekanų. Jie užsirašinėja mūsų papročius, prietarus, priežodžius – ne kad lietuviams juos išlaikytų, bet kad po metų eilės galėtų pasigirti: čia ir čia gyveno tokia tautelė, lietuviška pavadinta, štai, dar jos liekanos! Pačios tautos jau s e n i a i nebėra!

Kartūs ir beviltingi tai buvo žodžiai. Ir Rožė gailisi, kodėl ji anksčiau su Drugiu apie tau nekalbėjo. Jis tiek daug žino, jis toks išmintingas! Bet lūpos jos vėl kartoja:

– Bet taip negali būti! O anos draugijos, tu sakai, stengiasi išlaikyti lietuviškumą?

I. Simonaitytė *Aukštujų Šimonių likimas*, Vilnius: Alma littera, 2015, p. 405–470.
Arba I. Simonaitytė *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1987, p. 363–364.

4. I. Simonaitytė romane svarsto žmogaus, giminės, tautos likimo klausimus. Pasak V. Kubiliaus, „likimas romane – tai istorinis laikas, nešąs į nebūtį vieną Šimonių kartą po kitos, grėsmingai skaičiuojąs buvimo valandas visai lietuvininkų genčiai“. Pasak A. Vaičiulaičio, „likimas Simonaitytei – veikiančioji jėga. <...> Jis reiškiasi keliomis šakomis: likimas Šimonių šeimai kaip nuolatinis vokiečių pavojus; likimas, kuris šeimą smukdo ir išblaško, pagaliau likimas – kaip Dievo valia ir jo visagalybė.“ Likimo mįslę aptarė ir Vydūnas knygoje „Likimo kilmė“.

Perskaitykite Vydūno įžvalgas ir palyginkite – I. Simonaitytė romane pritaria Vydūnui ar polemizuoja su juo?

Žmonių paklausus, ko jie taip neramiai ieško, galima išgirsti vis tą patį atsiliepimą. Palaimos jie nori atrasti. <...> Tik Likimas viską sudarkė. Užgriuvo ir viską išnaikino. Likimas yra, be abejonės, didžiausias žmogaus, žmonijos nevidonas. Likimas kaltas dėl visos nepalaimos, visų gyvenimo skausmų. <...> Nėra Likimo, kuris už ar šalia stovėtų. Pačiame žmoguje randasi kaip jo gyvybės, taip ir jo gyvenimo ir jo likimo priežastis. <...> Galima tiesiog sakyti, žmogaus likimas gema iš jo veikimo; žmogus pats yra savo likimo sutvertojas ir valdytojas. <...> Todėl galiausiai galima sakyti: Koks žmogus, toks jo veikimas, toks jo ir likimas.

Vydūnas „Likimo kilmė“, Tilžė, 1908 m.

5. Remdamiesi I. Simonaitytės romanu ir biografija, jau skaitytais ir nagrinėtais Vydūno, K. Donelaičio tekstais, istoriniais duomenimis apie Prūsų arba Mažąją Lietuvą, parašykite esė pasirinkta tema:

   Gentis ir jos likimas

   Bendruomenės likimą kuriančios asmenybės.

6. Filosofas Vydūnas teigia: „Paskutinė ir esminė tautos egzistencijos galia yra jos savigarba. Kur ji sugriaunama, ten nesulaikomai riedama į pabaigą.“ („Septyni šimtmečiai lietuvių ir vokiečių santykių“). Pagrįskite šį teiginį I. Simonaitytės romano epizodais, vaizdais, veikėjų likimais ir charakteriais.

7. Vasario 16-osios Respublika kūrė savo tapatybę įjungdama į ją ir Mažąją Lietuvą: į mokyklų programas įvesdama Mažvydą, K. Donelaitį, Vydūną, I. Simonaitytę. Aptarkite grupėse ir surenkite diskusiją klasėje – „Kuo mūsų tapatybę papildo Mažosios Lietuvos patirtys?“.

8. Į savo užrašus (Meno dienoraštį) įsirašykite Jums svarbias „Aukštujų Šimonių likimo“ citatas ar kitas I. Simonaitytės mintis. Pasidalykite jomis darbo grupėse ar klasėje.

Kūrybinės ir tiriamosios užduotys

1. „Šimonių giminės galeriją Simonaitytė užsibrėžė sukurti kaip lietuvininkų moralinio pranašumo įrodymą“, – teigia Vytautas Kubilus. Dirbdami grupėse pasirinkite, Jūsų manymu, moraliai stipriausius romano veikėjus, kurių charakteriai ir paveikslai pagrįstų šį literatūros istoriko teiginį. Sudarykite garbingiausių Šimonių galeriją. Sukurkite jų monologus, kuriais atskleistumėte herojų charakterius ir pristatytumėte jų likimus. Monologus perskaitykite arba suvaidinkite klasėje.

2. I. Simonaitytė romane atskleidžia savo giminės, genties istoriją. Parašykite legendinio (išmone pagrįsto) arba realistinio pobūdžio esė „Mano genties likimas“.

3. Parenkite kūrybinį pristatymą (prezentaciją) „Ko aš būčiau nežinojęs (-usi), jei būčiau neperskaitęs (-iusi) Aukštujų Šimonių likimo“.

4. Remdamiesi I. Simonaitytės romanu, jos biografija, kitais Jums žinomais Mažõsios Lietuvõs tekstais, sukurkite meninę instaliaciją arba teatralizuotą reginį „Didi Mažoji Lietuva“.

5. Remdamiesi romano tekstu, parenkite nedidelį Mažõsios Lietuvõs etnografijos žinyną. Atkreipkite dėmesį į verslus, amatus, sodybas, drabužius, namų apyvokos daiktus, susisiekimo priemones, liaudies mediciną, šeimos ir kalendorinių švenčių papročius, liaudies menus, tikėjimus ir kita.

6. Remdamiesi romano tekstu, parenkite Mažõsios Lietuvõs frazeologizmų (vaizdingų posakių, patarlių, priežodžių) žodynėlį.

Lionginas Baliukevičius-Dzūkas partizaninio karo metais

Mes turėsime teisę visiems žiūrėti tiesiai į akis, nes mes savo tėvynės neapleidom. Na, ir kas gi mus nugalės, jei mes mirti nebijom, jeigu mes nugalėjome ir mirtį.

Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, 1948 m.

Partizanai ir ateityje norės būti kovotojais dėl laisvos demokratinės Lietuvos… kurioje visiems be išimties jauku, šviesu ir gera būtų gyventi, viešpatautų socialinis teisingumas, paremtas naujais principais, ir niekad daugiau nebūtų sūnų ir posūnių.

Juozas Kasperavičius-Visvydas, Kęstučio apygardos partizanų vadas, 1947 m.

Lietuvių laisvės kova nėra vien kova dėl savo gėrio, bet visos žmonijos kovos dėl laisvės ir teisingumo visiems svarbi dalis. Ją apleisdami, išduodame tūkstančio tautų – baltų, geltonų ir juodų – slaptus sapnus ir neištariamą viltį. <...>

Visi turi atsakomybę dėl visų laisvės kovoti, nes tie, kurie gyvi, yra kalti už nukankinamus, ir tie, kurie skriaudžiami, yra iššūkis kiekvienam neskriaudžiamajam.

Tačiau dar giliau už šią istorinę atsakomybę mumyse yra žmogiškas ryšys su save už kitus paaukojusiais. Dėl laisvės kovojęs, kurio jau nebėra, neturi nieko kito, ką jo auka ligi kaulų smegenų sukrėstų, kaip tik mus. Bet ir mes, kurie kiekvieną akimirką galime, kaip Jobas, viską prarasti, nieko daugiau nebeturime, kas mums neatimamai priklausytų, kaip tik pakartųjų ir granatomis susisprogdinusiųjų sutrupintą ilgesį. Ir todėl tiems, kurių „pelenai vėjo kvape dega amžiams“, priklauso mūsų galutinė žmogiškoji ištikimybė.

Vytautas Kavolis, 1963 m.

Rezistencija – tai individo fundamentali laikysena prieš gyvenimą ir prieš mirtį, tai originalus, įtemptas moralinis klimatas, kuriame tauta, istorijos supurtyta, įgauna naujų galimybių, savo naujo likimo sąmonę.

Iš esmės rezistencija yra visų pirma laisvo žmogaus apsisprendimo aktas, autentiškas žmogaus, drįstančio tiesiai pasižiūrėti į pasaulį ir į save, užsiangažavimas.

Algirdas Julius Greimas, 1953 m.

Sokrato ryžtingumas buvo esminis Lietuvos partizanų bruožas: verčiau mirsime stovėdami, negu gyvensime paklupdyti. Partizanai ryžosi paaukoti viską, net gyvybę, kad išlaikytų Lietuvos, taigi ir savo, laisvę, lygybę. Užsikrovė ant pečių sunkiausią naštą – atsakomybę tiek už save, tiek už valstybę, reikalaudami tokios pat atsakomybės ir iš kitų, net iš dabartinės lietuvių bendruomenės. Bet ar XXI a. mūsų bendruomenė yra pakankamai subrendusi? Mes, tų ryžtingų žmonių tautiečiai, kaimynai, net šeimos nariai, neturime teisės sutrypti jų vilties matyti Lietuvą, nepaklupdytą ant kelių…

Algis Mickūnas, 2012 m.

Apie Lionginą Baliukevičių-Dzūką

Lietuvių tapatybė buvo išbandoma ir apmąstoma sovietinės okupacijos ir partizaninio karo metais. Sovietų valdžia stengėsi lietuvius paversti „tarybine liaudimi“ – totalitariniam režimui paklusniais žmonėmis. Ginkluotą kovą pasirinkę Lietuvõs partizanai liudijo ir siekė išsaugoti laisvę branginančio ir ginančio lietuvio tapatybę. Liòngino Baliukẽvičiaus-Dzũko (1925–1950), jauno partizanų vado, dienoraštis mums šiandien atskleidžia tragiškas pokario Lietuvõs visuomenės patirtis. Jis parodo, kaip ši visuomenė buvo griaunama, ir išryškina svarbias lietuvių tapatybės atramas, kuriomis partizanai rėmėsi, kurias patys stiprino.

Gimęs Alytujė, Lionginas Baliukevičius karo metais čia baigė gimnaziją. 1943-iasiais Kaũno universitete jis pradėjo studijuoti mediciną. Sovietų kariuomenei artėjant prie nacių okupuotos Lietuvõs, L. Baliukevičius 1944-aisiais įstojo į generolo Povilo Plechavičiaus buriamą Vietinę rinktinę, kuri turėjo pasipriešinti naujai sovietinei okupacijai. Nepaklususi nacių nurodymams, Vietinė rinktinė buvo greit išformuota, o L. Baliukevičių su bendražygiais vokiečiai išvežė į Čẽkiją saugoti karinių oro uostų. Karui pasibaigus, jis pateko į sovietų nelaisvę – kalėjo lageriuose Čẽkijoje, Veñgrijoje, Ukraìnoje. Iš nelaisvės pabėgo ir 1946-ųjų vasarą sugrįžo į Lietuvą. Tų pačių metų rudenį tapo partizanu Dzūku.

Drąsus ir gabus jaunuolis netrukus buvo paskirtas Geležinio Vilko grupės štabo viršininku, atsakingu už spaudą ir informaciją. Vėliau dirbo Dainavõs apygardos štabe, su draugais leido partizanų laikraštį „Laisvės varpas“. 1949-ųjų gegužę Dzūkas išrinktas visos Dainavõs apygardos vadu.

Žūstant ginklo draugams, mąžtant partizanų jėgoms, Dainavõs apygardos vadas galvojo apie naujus kovos būdus. Lietuvos partizanų vadovybei Dzūkas rašė: „galbūt bus mažiau ginkluotų smūgių priešui suduota, bet partizanas gyvu lietuvišku žodžiu stengsis palaikyti negęstančią meilę Tėvynei ir tikrosios nepriklausomybės troškimą savo tautiečių širdyse.“

Žuvo Dzūkas 1950-ųjų birželio 24-osios naktį Žãliamiškyje, netoli Merkìnės, išduotas į partizanų gretas prasiskverbusio sovietų Valstybės saugumo ministerijos (MGB) agento. Tragiškas likimas ištiko ir Dzūko šeimą. Jo tėvas nuo atsitiktinės skeveldros žuvo karo pabaigoje. Motina buvo ištremta į Sìbirą. Jaunesnysis brolis Kostas taip pat išėjo į partizanus ir žuvo 1951-ųjų vasario 16-ąją.

Joana Baliukevičienė su sūnumis Lionginu ir Kostu, Alytùs, 1928 m.

Autentišku Dzūko ir jo bendražygių gyvenimo ir kovos liudininku liko rašytas dienoraštis. Deja, sovietų saugumo archyve išliko tik pirmoji, paties Dzūko mašinėle atspausdinta, dienoraščio dalis. Žinoma, kad būta ir ranka rašytos antrosios dienoraščio dalies, kurią saugumo darbuotojai greičiausiai sunaikino. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, istorikai buvusiame KGB archyve atrado ir visuomenei paskelbė šį Liongino Baliukevičiaus-Dzūko tekstą.

LIONGINAS BALIUKEVIČIUS-DZŪKAS. Dienoraštis (ištraukos)

Šis dienoraštis jokiu būdu nėra skirtas viešumai. Aš rašiau jį tik sau. Tuo atveju, jeigu aš žūčiau, dienoraštį prašau perduoti mano mielam broliui Kostui. Visų kitų, kuriems bus lemta gyventi ir rasti šį dienoraštį, aš prašau neskaityti jo, bet sunaikinti. Tai bus mano paskutinis pageidavimas.

Jeigu radėjas bus sulaukęs taip labai trokštos mūsų brangios Tėvynės laisvės, tada aš jam iš Anapus siunčiu karščiausius sveikinimus. O jeigu mūsų Lietuvai būtų skirta vergijai tęstis, tada lai jis nepabūgsta sunkios savo dalios, bet, priešingai, aš jam linkiu galingos dvasinės stiprybės.

Partizaniškas su Dievu

Dzūkas

Rašyta bunkeryje 1949.IV. 24, 6 val. 20 min.

1948 Birželio mėn. 23 d.

<...> Kaip pasikeitė gyvenimas. Prisimenu, kaip mes visi dar namie gyvenom... turėjom, ko tik norėjom. Karas ir rusai sunaikino viską. Dabar mes tik benamiai kampininkai. Aš turiu nuosavybėje automatą ir pistoletą, su kuriuo niekad nesiskiriu, brolis – keletą knygų svetimame kambaryje, vargšė mama ir dėdė – Uralė. Visiškai pagal partizanų dainą:

Tu Uralė, motinėle,

Tėvas jau šaltuos kapuos...

<...>

Šiandien ūkanota diena ir tarpais lyja. Savo dienoraštį rašau „žvyrduobėje“. Kažkur girdėti piemenų dainavimas. Dainuoja partizanišką dainą. Tą dainą pirmą kartą išgirdau pavasarį prie Nemuno, vykdamas pas Ąžuolį. Iš tada ėjusių šiandien jau nėra Jūrininko, Gandro, Vaitkaus, Ąžuolaičio, Pakšto.

<...>

Birželio mėn. 24 d.

Bjaurus lietus, kuris jau tęsiasi antra diena, pagadino man visai nuotaiką. Mūsų bunkeris padarytas senose žvyriaus duobėse ir ant lubų uždėtas nedidelis sluoksnis žemių. Dabar, kada pradėjo lyti, pro šitas lubas kaip pro rėtį vanduo varva ant mūsų galvų, „lovų“, popierių. Ant antrame „aukšte“ esančios lovos išdėstom visas šeimininkų atneštas lėkštes, puodelius, bliūdelius. Pamažu sušlampa visos lubos, nuplyšta popierius. Apie 1 val. naktį nukraustau pagalves ir antklodes į pirmą „aukštą“.

Tačiau bunkeryje „gražiau“ pasidarė, kai apie 2 val. nakties į bunkerį įvirto šlapi Rugys, Šarūnas ir Bevardis. Žaibas neatėjo. Jo kol kas niekur negalima surasti. Šiaip taip sulaukėm ryto. Aš nemiegojau: užleidau vietą atvykusiems. Šiandien bunkeryje kaip tvarte. Pilna visur šlapių popierių, vanduo vis tebevarva. Prie viso to prisidėjo tas, kad pradėjom spausdinti laikraštėlį. Taigi 6 vyrai 2 x 5 bunkerėlyje, vos galima būti.

Taip tvanku ir drėgna! Aš jau nuo pat ryto būnu lauke. Negaliu „atlaikyti“ bunkerio oro. Protarpiais pasižiūriu į dangų ir mintyse prašau Dievą, kad tik bent daugiau nelytų. Bet kur tau – visas dangus apdengtas storu pilkų debesų sluoksniu ir protarpiais purkšnoją smulkus lietus.

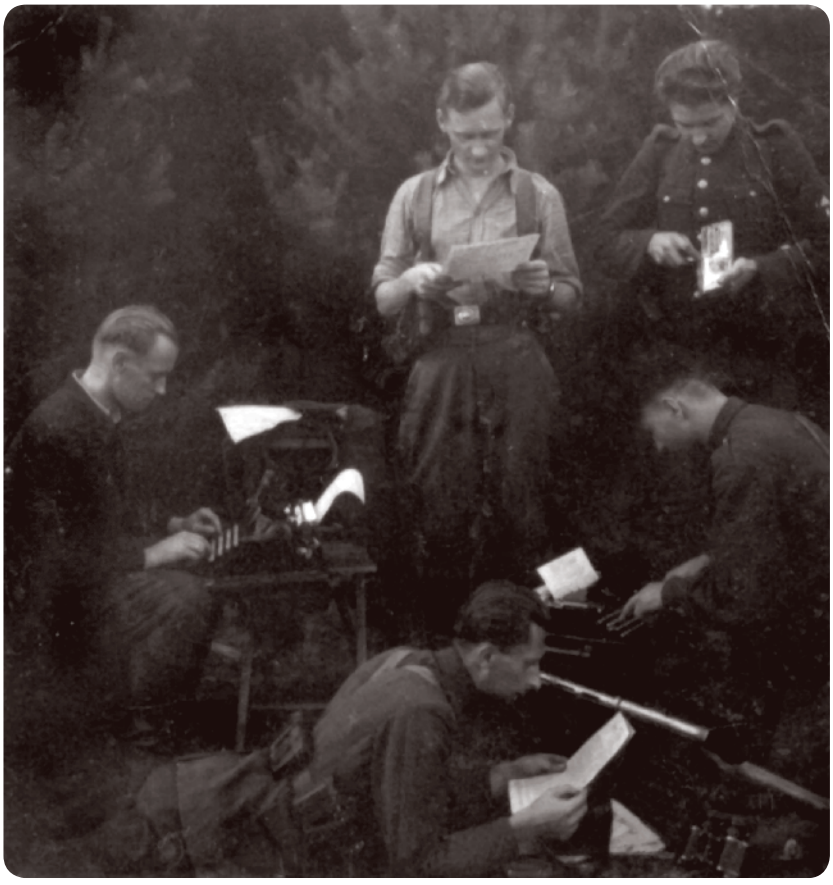

Dainavõs apygardos štabas. Iš kairės: sėdi Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Jonas Jakubavičius-Rugys, stovi Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, Julius Makaravičius-Žilvitis, guli Viktoras Kazlauskas-Vanagas, 1948 m. liepos 6 d.

1948 m. rugpjūčio mėn. ? d.

Nejauti, kaip širdį nejučiomis suspaudžia: bėga laikas, bėga jaunystė, bėga meilė – viskas bėga... Prieš mus nežinia, baisi nežinia. Tie anglosaksiškieji diplomatai Maskvoje sprendžia milijonų likimą. Vargiai ar jie mus (čia turiu galvoje ne tik partizanus ir Lietuvą, bet ir visą Rytų Europą) prisimena. Jie tikriausiai nepasidalina sferomis, o kuo galim rūpėti mes? Svarbu, kad imperiškasis britų liūtas nesuliesėtų, kad doleris būtų tvirtas... Nenoriu aš tokios bjaurios prozos – ji nesiderina su šitomis gražiomis dienomis.

Žaibą [partizanų vadą Vaclovą Voverį (1922–1949)], matyt, taip pat panašios nuotaikos užklumpa. Mes su juo prisimenam, kad jau esam vyrai: man 23 metai, jam – 26. Nejučiomis subrendom. Subrendom per anksti – su šautuvu, su pavojais. Nejaugi mes jau vyrai? Rodos, dar taip neseniai buvom vaikai, gimnazistai. Kaip tas laikas bėga! <...>

Rugpjūčio mėn. 20 d.

...Mūsų visų tikslas yra išlaikyti partizaninį judėjimą tokį, kad apie jį galėtų atsiliepti tik su pagarba. Gaila, kad dar vis atsiranda dėmių, tamsių dėmių, kurios mus juodina. Tas, kuris gerai pažįsta Lietuvą, jos būdą, jos istoriją, jos kančias – tas supras ir mus. Mes taip daug kartais kenčiame. Žmogus nesi geležinis (ir geležis per trumpą laiką surūdija, sutrupa) ir todėl kartais pradedi dvejoti, argi neišseks mūsų jėgos? Kas iš tos Lietuvos, jeigu ji nustos geriausios savo dalies (turiu galvoje ne tik partizanus)? Kas bus iš jos, jeigu, atėjus lemiamam momentui, nebus kam jos prikelti, išgydyti?.. Gal vėl atsiras smulkūs žmogeliai su savo politiniais „kromeliais“, su savo politinėmis rietenomis, pradės mus auklėti su devizu: „Tas nevertas laisvės, kas negina jos“... Liūdna tai pasaka, o jos galo dar nematyti. Tiek to. Šiandien atgabens popierių ir vėl leisime „Laisvės varpą“. Tegul siunta aziatas, o mes dar pakovosim!

„Buržuazinių nacionalistų likučiai“ dar taip greit nepasibaigs!

Spalio mėn. 19 d.

Bunkeryje aš vienas. Vakar visą naktį lijo lietus, ir aš skaičiau vokišką romaną apie vyrą ir moterį, kurie buvo artistai, tačiau savo laimę pagaliau rado pradėję dirbti žemę. Žemė ir vaikai – aukščiausias tikslas, dėl ko suprato, jog verta gyventi. Žinoma, tai neturi nieko bendro su mūsų gyvenimu. Mes visiškai kiti žmonės. Mes turim tik vieną tikslą, tik vieną idėją – Laisvą Lietuvą, o visa kita išnyko. Taip, taip, šeima, vaikai... Kažin ar bus mums lemta sukurti šeimas? Aš galvoju apie save. Man vis dažniau kyla apie tai mintys, bet... Jeigu ne šis „bet“, galbūt tada ir būtų galima. Tame „bet“ paslėpti didžiausi mano vidaus sunkumai.

Mane (dažniausiai, kai būnu vienas) apima apatija. Aš žinau, jog reikia ką nors daryti, bet kartu negaliu pakelti rankų. Tada dažniausiai sėdžiu ir galvoju, galvoju. Kartais net negalvoju, sėdžiu, o mintys išsidraikiusios laksto visur.

Spalio mėn. 29 d.

<...> Nėra žmonių, nėra inteligentų, o ir tie patys, kurie yra likę, palengva retėja. Naujų surasti į žuvusių vietą sunku, o tie, kurie ateina, neatstoja žuvusiųjų. Mūsų apygardoje žuvusiųjų jau apie 1 000. Baisus skaičius! Sunku ir galvoti.

Darbą taip pat sunkina mūsų žmonių nevieningumas. Yra daug puikių ir pasišventusių žmogelių. Partizaninė kova davė šimtus didvyrių, to vardo šimtą kartų užsitarnavusių. Tačiau yra ir menkystų. Aš esu linkęs manyti, jog tai yra mūsų tautos mažo kultūringumo pasekmė. Štai mažas pavyzdys. Neseniai buvom užėję pas vieną žmogų maisto. Ūkininkas jis neblogas, bolševikiškai tariant, „buožė“. Paprašėm pas jį mėsos. Žmogus mums pasiūlė kriaukšlį duonos ir pradėjo dejuoti, jog visiškai nieko neturi. Pasirodo, turėjo 6 kiaules ir keliasdešimt paukščių. Žinoma, mes patys paėmėm keletą kalakutų, tačiau reikia įsivaizduoti, kad jis savo širdyje mus prakeikė, pasmerkė, galbūt ir greito galo linkėjo. Šis apakęs žmogelis dreba dėl vieno kito kilogramo mėsos, kai mes, partizanai, nesijaudinam dėl savo gyvybės, dažnai pastodami kelią istrebiteliams ir NKVD-istams[1], atvažiuojantiems iš to žmogaus reikalauti pyliavų[2]. Jis dreba dėl savo skatiko, kai mes paaukojam viską ir savo turtą numetėm kaip nudėvėtą pirštinę.

<...>

Aš prisimenu tą žmogų, kaip jis paniuręs ir nekalbus sėdėjo ant lovos. Ką jis tuo metu galvojo? Ne, jis nesupranta, kas tai yra tėvynė, kas tai yra Lietuva. Jam tėvynė – pinigų terba. Tikriausiai, jei jis nebijotų partizanų ir jei bolševikai būtų bent kiek žmoniškesni, jis būtų pirmas tarybinės santvarkos šlovintojas. Tokių žmonių pas mus yra nemažai. Botago jiems reikia, nes tik jo jie bijo ir klauso ir tik jo pliaukšėjimas yra vienintelė jiems suprantama kalba.

Šio bunkerio šeimininkai yra vargšai žmonės, tiesiog elgetos, tačiau jų širdys – auksinės. Jie nieko neturi, skarmalais apsivilkę, sukrypusioj, supuvusioj trobelėj (jei ją dar taip būtų galima pavadinti) gyvena, tačiau jie sutinka atiduoti mums paskutinį savo duonos kąsnį. Ir tai nėra kažkoks apsimetimas: ne baimės verčiami jie tai daro, nes per tiek metų išmokom žmogų pažinti ir vertinti iš pirmo pažvelgimo, iš balso intonacijos. Šiuos žmones jauti visa siela, kad jie tau tik gero linki, kad jie trokšta naujo gyvenimo taip, kaip kad mes, partizanai, trokštam. Kas gi pagaliau verčia šį žmogų tokiu būti? Juk jis galėtų būti pirmutinis „stribokas“ ar naujosios santvarkos „valdininkas“. Juk jis nieko neprarastų, nes ir taip nieko neturi?

Matyt, juo arčiau bažnyčios, juo toliau nuo Dievo, ir juo daugiau turto, juo labiau jį pamėgsta, prisiriša prie jo ir myli labiau už viską, net ir už tėvynę. Pasigailėjimo verti menkystos, dvasios skurdžiai!

<...>

Tik vargas, nuolatinė kova, amžinos kliūtys išryškina tikrąjį žmogaus veidą. Kiek nepriklausomo gyvenimo metais mes turėjome „didvyrių, asmenybių“! Kur jie dabar? Išnyko kaip muilo burbulai, vėjui papūtus. Iškilo nauji žmonės, kurių pirmiau niekas negirdėjo, nematė...

[1] NKVD (rus. Vidaus reikalų liaudies komisariatas) – Sovietų Sąjungos slaptoji policija, persekiojusi, jėga slopinusi, represavusi, okupacinei valdžiai nepaklususius asmenis.

[2] Pyliava – mokestis, duoklė.

Lapkričio mėn. 5 d.

Žaibą radau grįžusį. Jis apie Onuškį susprogdino sunkvežimiu važiavusį visą Onuškio miestelio garnizoną – iš viso 19 žmonių. Paėmė 2 kulkosvaidžius, 10 automatų, 5 desantinius automatus ir 5 pistoletus. Visi apsiginklavo nuo galvos iki kojų, Bet ir be nelaimių neapsieinama: neseniai žuvo Vyckos (Viesulo) brolis Balandis ir kažkoks man nepažįstamas. Burokas buvo kažkur išvykęs ir išvengė mirties. Keisčiausia, kad bunkerį užklupo nakties metu. Matyt, kažkas užvedė. Visi trys nusišovė iš pistoletų. Kasdieninė istorija. Vycka išviršiniai ramus. Kas žino, kas jo viduje dedasi.

Mane po truputį apima drebulys. Perkūniškai šalta. Kojos visiškai peršlapusios. Tuo tarpu sename bunkeryje, kuriame laikinai gyvenom, buvo nepaprastai tvanku, kaip tikram pragare. Bunkerėlis nedidelis, o gyvenom jame septyniese. Vietos nėra nei apsisukti. Pilna purvo ir blusų.

Lapkričio mėn. 10 d.

<...>

Kiekvienam brangus savas kailis. Retas iš mūsų intelektualų gali pasiryžti už tėvynės laisvės idėją mirti. Sumiesčionėjo jie kažkaip, susmulkėjo. Jie sutiktų geriau apspjauti dabar tėvynę, o paskui už tai atgailauti, kad tik dabar nežūtų.

<...>

Kur dabar, tėvyne, dainiai,

Kur dainas tau pynė...

Taigi, kurgi dingo jie, kurie anksčiau skiepijo mums tėvynės meilę, kurie ugdė mumyse drąsą, kurie skelbė, jog malonu yra už tėvynę mirti? Nejaugi tai buvo tik tuščios statinės skambėjimas, ir daugiau nieko?.. Mūsų poetas teisinasi, jog jis norįs išlaikyti savo kūrybą, savo šeimą. Bet juk yra aukštesnių idealų! Žinoma, galbūt mes nepajėgiame suprasti jo poetinių „polėkių“. Tačiau yra žinoma, jog kaimas visada už tėvynę kovojo. Jis neklausė, kaip jam bus už tai atlyginta. Kai tėvynei kas nors grasindavo, kaimas išeidavo su savo tyra, paprasta ir kieta lietuviška širdimi kovoti. Jis žinojo, jog priešą reikia mušti, na, ir jį mušė – vyžoti savanoriai ir dabartiniai partizanai.

Aš dažnai pagalvoju, kas gi Tu esi, mano Tėvyne? Kodėl tavo vaikai tokie keisti, tokie savotiškai užsispyrę? Iš kur toji didelė pasipriešinimo jėga teka?

Aš jaučiu, jog aš savo kraštą pamilstu vis labiau ir labiau. Jeigu man šiandien kas pasiūlytų laisvę Amerikoj, aš neišvažiuočiau. Geriau žūti čia garbingai kovojant, negu rankas sudėjus laukti kažko iš kažkur nukrintant. Pagaliau mūsų kraujas nenueis veltui. Mes turėsime teisę visiems žiūrėti tiesiai į akis, nes mes savo tėvynės neapleidom. Na, ir kas gi mus nugalės, jei mes mirti nebijom, jeigu mes nugalėjome ir mirtį.

Bunkeryje visi miega. Tik aš vienas budžiu su savo nesibaigiančiomis svajonėmis. Mintys kaip paukščiai skraido, ir į krūtinę įsilieja karštos bangos...

Lapkričio mėn. 12 d.

Vakar beveik visą dieną „pradiskutavome“ su Kapsu [rašytoju Kostu Kubilinsku, sovietų saugumo agentu Varnu, vėliau išdavusiu partizanus]. Jis sakė nenorįs įstoti į mūsų eiles, bijodamas pražudyti savo šeimą. Deja, jo visi argumentai subyrėdavo, atsimušę į mūsų priekaištus. Jis, pavyzdžiui, sakėsi gyvenąs tik dėl kūrybos. Kūryba esanti aukščiausias jo tikslas. Įdomu, kaip būtų galima suderinti tą jo tikslą su tuo, jeigu jis, „prisitaikęs“ prie dabartinės santvarkos, imtų šlovinti tėvą Staliną ir jo kolchozus? Kaipgi sąmoningoji tautos dalis galės žiūrėti paskiau į tokį „poetą“, kuris didžiausią mūsų tautos žmogžudį garbino tada, kai tauta kraujais plūdo. Žinoma, kai jam negrės joks pavojus ir nebus, sakysim, bolševikų, jie vėl „giedos“ apie meilę, pasišventimą ir t. t., ir taip be galo. Visi jie tokie. Kai ateis laisvė, jie visi vėl taps patriotais ir išminčiais su savo ideologijom ir patarimais, tačiau, tėvynei pavojui esant, jie tegali tik niekingai ant kelių suklupti, baimingai dairytis, plaukti pasroviui, bet pasipriešinti neišdrįsta.

Kodėl jam gali būti šeima brangesnė už mūsų visų šeimas? Aš suprantu, ką reiškia motinos, brolių netekti. Bet juk reikia kam nors pasiaukoti! Vardan šventos kovos ir ateities turi tam tikra mūsų dalis ryžtis viskam, net mirčiai. Galbūt šitomis aukomis bus pagrįstas geresnis ir šviesesnis Lietuvos gyvenimas. Galbūt tos aukos pamokys ateinančias kartas, kaip reikia ginti tėviškę, būti vieningiems ir t. t.

<...>

Galingas yra tas, kuris varge sugeba dainą niūniuoti. <...>

Gruodžio mėn. 23 d.

Ryt Kūčios... Penktos Kūčios, kurias aš praleidžiu Dievas žino kaip.

1944 m. Kūčių visai nešvenčiau. Graco aerodrome ėjau sargybą. Buvo žvaigždėtas dangus, ir, į jį žiūrėdamas, mąsčiau apie toli likusią Lietuvą ir namiškius.

1945 m. per Kūčias kroviau anglis Donbase. 1946 m. dieną prieš Kūčias išdavė mūsų bunkerį. Mes su Žaibu keletą valandų prieš išsikraustėm į gretimą bunkerį. Dieną jau liepsnojo trobesiai. Išlipęs iš bunkerio ir matydamas dūmus, aš iš pradžių pagalvojau, kad dūmai rūksta iš šeimininkų dūminės pirkios. Pasirodo, kad ten rūko sudegęs kluonas. Tada žuvo Nykštaitis, Raktas, Lordas ir Vytenis. Lygiai dveji metai praėjo nuo to laiko. Mes su Žaibu tada ėjom visą naktį.

<...>

1947 m. Kūčias praleidau Šiluosė.

Ir štai 1948 m. Šį kartą nutarėme Kūčias valgyti mūsų bunkeryje. <...>

1949

Sausio mėn. 15 d.

<...>

Kas būtų, jeigu niekas nenorėtų pasiaukoti? Kas būtų iš tokios laisvės, jeigu ji būtų gaunama be kruvinų aukų? Tada niekas nemokėtų jos vertinti ir ginti. Kas pagaliau užgrūdintų tautą, jos valią ir kas sudarytų tautos charakterį? Ši kova bus skaudi pamoka ateičiai. Iš jos reikės daug pasimokyti. Ši kova mums rodo, ką lietuvis turi ir ko jam dar trūksta, kas yra ugdytina ir kas šalintina. <...>

Vasario mėn. 10 d.

<...>

Vienumoje aš dažnai galvoju apie žuvusiuosius. Viešpatie mano, kiek jų daug! Mūsų tėvynė tokia maža, o žūva be mažų išimčių geriausieji vyrai: jauni, kupini pasiryžimo, drąsūs... Kaip bus reikalinga Lietuva jų ateityje. Ir širdį kartais taip pradeda skaudėti, jog į ateitį imu žiūrėti taip pesimistiškai, jog pradedu niekuo netikėti. Žinoma, manyje to niekas nepastebi. Viskas lieka viduje giliai paslėpta.

Štai tik per vieną mėnesį apygardoje žuvo apie 50 vyrų!.. Jokie komentarai čia nereikalingi. Kas bent truputį apie tai pagalvoja, tam plaukai ant galvos šiaušiasi. Ir dėl to aš visai nenoriu kalbėti apie tokius dalykus. Geriausia visiškai nieko negalvoti. Turi savo darbą, žinai savo tikslą ir dirbk, kovok tol, kol išmuš ir tau valanda. Jeigu bus lemta, liksi gyvas ir sulauksi laisvės dienų, jeigu ne – pasimatysime visi Anapus...

Tokios ir panašios mintys mane apima dažnai. <...>

Kovo mėn. 13 d.

<...>

Baurukui juokais pasakiau:

– Su dievu, galbūt jau nepasimatysim niekados.

Aš prisimenu tuos savo žodžius ir dabar. Tai, žinoma, nieko ypatingo. Dažnai juokaudami vienas kitam taip pasakom. Tačiau ar ne keistas mūsų likimas? Toks lengvas: pasakei, ir įvyko. Iš viso argi mes gyvename? Viskas vyksta kaip sapne, baisiame sapne...

<...>

Kovo mėn. 24 d.

<...>

Dabar visuotinis skurdas! Jokių gražesnio gyvenimo prošvaisčių. Vienintelis pasilinksminimas – samagonas, o po to neretai ir muštynės. Samagonas kaimą tiesiog užvaldęs. Jį varo ir geria visi, net vaikai. Tauta paskendusi kraujuose, ašarose, juodoje neviltyje, tik samagone tarytum atrado savo paguodą ir laikiną nusiraminimą. Kiek idiotų, kriminalistų, išsigimėlių, išeikvotojų, prostitučių ir bukapročių atneš šitie prakeikti metai Lietuvai! Kai kas sako, jog bolševikinės okupacijos metai ir kovos užgrūdins tautą. Plienas, girdi, liks. Galbūt liks tokių kaip plienas, kurie lydėsi ir grūdinosi šioje kovoje. Bet tokių bus nedaug. Daug plieno kovoje bus sunaudota. Liks daug daug surūdijusios ir iškraipytos geležies gabalų, o dar daugiau liks molio. Štai įrodymas. Geriausia tautos dalis kovoja ir miršta arba baigia savo dienas ištrėmime ir kalėjimuose. Kovoja visi idealistai, gražiausias tautos žiedas, nebijąs už savo tėviškę galvą paguldyti. Kovoja ir žūsta, nes nėra kovos be aukų, lygiai kaip nėra laisvės be kovos ir pasišventimo. Lieka bailiai, pataikūnai, girtuokliai, bevaliai bolševikinio aparato klapčiukai, kombinatoriai, veidmainiai... Šie lieka visi. Tik ne visi liks tie, kurie kovojo už tėvynę ir visų likusiųjų gyvybę...

Užtenka pažvelgti į partizanines kovas. Kiek buvo vyrų kaip ąžuolų ir drąsių kaip liūtų pirmomis dienomis! Iš tų šiandien savo tarpe tik vieną kitą tematome. Prieš akis slenka ir slenka žuvusiųjų veidai. Kiek jų daug! Ištisas mirusiųjų pasaulis. Kas supras ir aprašys šitą pasaulyje dar negirdėtą karžygiškumą? Ar ateitis mokės įvertinti šių žmonių karžygiškumą? Dalis tautos supras, bet bus tokių, kurie visa tai su purvais sumaišys. Šliužams tai nesuprasti! Per daug jie prie purvo ir mėšlo pripratę, kad galėtų ką nors kilnesnio vertinti. Parazitas gali tik imti, bet ne duoti.

Kaimas, mūsų mielas kaimas su savo šv. Jonu Nepomuku, Izidorium Artoju ir Panele Sopulingąja, kurios širdis perverta septyniais kalavijais, ir tas pradeda keisti savo veidą. Pavargo nuo tos velniškos klastos ir teroro. Blogėja žmonės, sako Saulius.

Žmonės ne blogėja, tik pavargo nuo per didelio nervų įtempimo ir ilgo laisvės laukimo.

Kovo mėn. 27 d.

<...>

Ateina pavasaris, bet ne į Lietuvą. Vėl prieinu prie žmonių, su kuriais kalbasi Vanagas (margėnų), Tigras-Myslinčius ir kiti. Klausausi jų kalbų. To, ką žmonės pasakoja, negali ramia širdžia klausyti. Štai vienas matė, kaip dvi merginos, ištrūkusios iš MVD-istų[1] nagų, vos praaušus basos bėgo per gruodą. MVD-istai jas vijosi apšaudydami keletą kilometrų. Merginų kojos buvo kruvinos ir žaizdotos. Mane lyg elektrizuoja kas: juk rytą taip šalta, o, be to, visur dar sniegas ir ledas. Kitas vėl pasakoja matęs, kaip sena moteris bėgusi su kūdikiu ant rankų ir verkusi. Nedidelis berniukas, matyt, taip pat pabėgęs nuo MVD-istų, vilko didelį maišą. Nuo bėgimo vaikas taip pavargo, kad sukniubo ant maišo ir gailiai pravirko. Jaučiu, kad gerklėje kartu pasidaro. Krūtinę spaudžia toks skausmas, jog vos galiu tverti. Mane apima pyktis, kad mes, partizanai, tokie bejėgiai. Kad taip daugiau būtų, tai mes iššaudytume tuos niekšus MVD-istus, o dabar trise... Kiekgi

[1] MVD (rus. Vidaus reikalų ministerija) – Sovietų Sąjungos ministerija, persekiojusi okupacinei valdžiai nepaklususius asmenis.

prikariausi su pora automatų, kurių apkabose sudėti supeliję šoviniai. Iš viso argi šioje apylinkėje trėmimą gali sutrukdyti tokia Punios Kunigaikščio Margio grupė, kurioje yra likę 13 partizanų. Kokie mes bejėgiai likome? Turime miške lindėti ir laukti, kol mongolai atliks savo egzekuciją...

Anapus Nemuno jau sniego beveik nematyti. Saulė jį jau sutirpdė. Danguje jokio debesėlio. Laukai kažkokie pilki. Kažin ar bus šiais metais kam juos įdirbti? Tai šen, tai ten nuolat girdim kulkosvaidžių serijas. Matyt, žmonės bėga. Šaudo visais šoviniais ir be pertraukos. „Lietuvoje vyksta ramaus ir kūrybingo gyvenimo statyba, tautinė savo forma, socialistinė savo turiniu...“ „Tautinė forma“ – tai istrebiteliai[1], žmonių naikinime dalyvauja. Socialistinis turinys – teroras.

<...>

Man paprašius, vienas ūkininkas atneša tarybinių laikraščių. Gerovė, džiaugsmas ir laimė trykšta iš kiekvieno puslapio. Kolektyviniai ūkiai, jų statyba, organizavimas... Lietuvaitės traktorininkės seka Pašos Angelinos pavyzdžiu... Puslapyje viduryje kėpso storos ordinuotos „katiušos“ atvaizdas... Dar toliau – krizė Amerikoj, badas Anglijoj, streikai Italijoj ir Prancūzijoj... Demokratai persekiojami...

Kokia šlykštynė! Ką gi čia dar galima skaityti! Vis tas pats ir tas pats, ir būtinai Stalino vardas.

<...>

Gegužės mėn. 3 d.

<...>

Visur ir visais laikais buvo kalbama apie pasiaukojimą, tačiau darbais įrodyti pasiaukojimą yra didelis dalykas. „Tepajaučia kiekvienas pasiaukojimo didingumą...“ – sakoma mūsų LLKS kreipimesi į kovotojus. Kas moka visiškai ir šventai pasiaukoti, tas, aš laikau, yra laimingas žmogus, nes jis nugalėjo save, t. y. didžiausią kliūtį pasaulyje; todėl jis jaučia tikrą laimę, tikrą pasiaukojimo, kančios saldumą, didingumą, ir visa tai jį iškelia aukščiau kitų.

Šioje kovoje aš matau tik vieną vienintelį tikslą – laisvę arba mirtį. Bet mirtis nėra visada pilnas pasiaukojimas. Aš noriu ir stengiuosi eiti visiško pasiaukojimo keliu, bet, deja, tebesu tik pusiaukelėje. Jau daug ko išsižadėjau, tačiau dar toli gražu ne visko. Aš vis dar tebesu prisirišęs prie savo asmeninių patogumų, prie savęs... Na, aš nemoku to rašalu išreikšti...

<...>

Audrūnui aš jau nurašiau daug laiškų, kuriuose kviečiau pereiti pas mus, bet, deja, jis man aiškaus atsakymo nedavė. Jis turi tvirtą kozirį rankose – tai jo tėvai, ir aš nieko negaliu atsakyti. Aišku, gaila senų tėvų. Jeigu jis išeis, tėvus ištrems, ir jie kažin ar galės pakelti tuos vargus Uraluose. Kitaip sakant, pasidarai tas, kuris tėvų mirtį priartina. Aš toks jau tapau, ir dėl to man sunku, pasiutusiai sunku kartais būna. Iš kitos pusės, aš jaučiu, kad mano meilė brangiai, nuvargintai smūtkelių Lietuvai diena iš dienos taip didėja, jog aš galbūt net per daug mažai apie tėvus pagalvoju. Gal aš sunkiai nusidedu, bet Dievas, kuris vienas mato mano vidų, gal nesmerks manęs, nes tai, ko aš siekiu, apima ne vien tik mano šeimą, bet daug lietuviškų šeimų, motinų, tėvų, brolių...

<...>

[1] Istrebiteliai, stribai (rus. *istrebitel* – naikintojas) – sovietų valdžios apginkluoti būriai, padėję pokaryje okupantams kovoti su partizanais ir vykdyti represijas.

Lionginas su tėvais savo namų kieme Alytujė, 1943 m.

Gegužės mėn. 8 d.

<...>

Ką gi turėjo lietuvis pasirinkti, jeigu ne kovą? Juk mes žinom, kas įvyko Rainių miškelyje, Pravieniškėse. Gal mes turėjome padėti komunistams kovoti prieš vokiečius, kad vėl panašūs dalykai kartotųsi? Jokiu būdu ne! Vokietis mums toli gražu ne brolis, bet bolševikas buvo ir bus pats didžiausias priešas.

Argi ne ironiškas likimas tų lietuvių, kurie vokiškosios okupacijos metu nuoširdžiai stojo kovon prieš bolševizmą? Galbūt tie lietuviai buvo naivūs politikai, tikėdami, kad, kovojant prieš bolševizmą, galima dėtis į sąjungą su vokiečiu, – pagaliau ir su pačiu velniu, nes ir šis nėra toks baisus kaip bolševikas. Jie troško atsimokėti, atkeršyti už 1941 metų aukas, o visa kita prieš tai nublanko. Šių lietuvių tarpe buvau ir aš...

Plechavičiaus batalionai ir vadinamoji karo mokykla Marijampolėje – tai puikiausias ano meto lietuviškojo jaunimo nuotaikų veidrodis. Kas privertė jaunuolius taip gausiai stoti į Vietinės rinktinės eiles? Gal meilė Hitleriui, o gal prisirišimas prie „faterliando[1]?..“ Deja, ne! Hitlerininkų šunaujai čia virė taip pat neapykanta, bet ją nustelbė dar didesnė neapykanta bolševizmui. Kas gali pasmerkti tokius jaunuolius, kurių buvo tūkstančiai? Kas gali pasakyti, kad jie buvo hitlerininkai, nors galbūt ir prisidėjo prie vokiečių vedamos kovos? Kodėl lietuviai nestojo į SS[2] legionus ir kodėl vokiečiams nepavyko suformuoti gausių SS pulkų Lietuvoje, kaip kad jie tai padarė Latvijoje ir Estijoje? Bet ir estai, ir latviai buvo tūkstantį kartų teisūs, nes kur jie galėjo dingti, kai komunistinis žvėris jau buvo ant jų tėvynės slenksčio. Visi į Vakarus išbėgti negalėjo, o likti ir pasiduoti aklai komunistinei tironijai buvo daugiau negu beprasmiška. Prieš niekšus bolševikus gali nekovoti tik tas, kuris pats niekšas yra.

[1] Faterlandas (vok. *Vaterland*) – tėvynė, čia taip vadinama Vokietija.

[2] SS (vok. *Schutzstaffel* – apsaugos rinktinė) – karinė nacistinės Vokietijos organizacija, vykdžiusi ypatingas užduotis, atsakinga už daugybę nusikaltimų prieš žmoniškumą.

Pabaltijiečiai galbūt buvo menki politikai. Jie nemokėjo pirkti ir parduoti savo tėvynės. Jie nemokėjo prekiauti savo jausmais. Užtat jie buvo geri kariai, kurie pavojui ištikus nebijojo paguldyti savo galvų už tėvynę.

<...>

Gegužės mėn. 12 d.

<...>

Būtų įdomus dalykas, jeigu kada nors išleistų knygą vien apie tai, kaip partizanai kasdavo bunkerius. Kiek panaudota įvairiausių gudrybių, kiek parodyta savotiško išradingumo!.. XX amžiuje žmogus gyvena žemėn įsiknisęs! Kombinuočiausios angos, įvairiausi maskavimo būdai. Ir kur tik partizanai neturėjo įsirengę bunkerių! Turbūt nėra jau tokių vietų. Bunkeriai po tvartu, po klojimo grendymu, po sąšlavynu ar skiedrynu, po malkinėm, avidėse, paukštidėse, raistuose įkastose statinėse, dvigubos sienos, dvigubos palėpės, po krosnimis, po slenksčiais... Į vienus bunkerius reikia lįsti pro duonkepį, į kitus – užpečkiu... Fantastiškai atsiveriančios sienos, balkiai, šulai...

Bunkeriai prie upelių, mergaičių darželiuose, krūmuose, javų laukuose, prie keliukų, vieškelių, bulvių duobėse, kapinėse, šventoriuose, šuliniuose ir prie šulinių, bažnytkaimiuose... Visur ir visur bunkeriai, pradedant „šilais“, kur dar ir dabar partizanai gyvena atviruose bunkeriuose, ir baigiant lygumomis, kur bunkeriai visiškai slapti, kur ant bunkerio užpila daugiau kaip vieno metro sluoksnį žemės, kur angos durelės tokios storos ir sunkios, kad jas gali tik keli vyrai iškelti...

Įdomi bunkerių istorija. Kas ją žino, tas žino, kaip sunku buvo kovoti. Ir vis dėlto kovojo!

<...>

Gegužės mėn. 16 d.

...Šiandien mes dienavojome pas vieną labai vargingą ūkininkę. Vargas čia įleidęs visas savo šaknis. Šeimininkės vyras miręs. Ji likusi viena su šešiais vaikais, kurių vyriausias vos 12 metų. Šioje gausioje šeimoje tas 12 metų berniukas pagrindinis darbininkas: jis aria, akėja, šeria gyvulius. Kitas berniukas pas svetimus gano. Už visą vasaros sezoną gaus puspenkto pūdo rugių. Kiti vaikai dar maži. Jauniausia mergaitė turi trejus metus. Visa šeima vilki skudurais. Sunkus vaizdas!

<...>

Šeimininkė dar bando atsiprašyti, kad negalėsianti mūsų pavalgydinti, bet mes ją suraminam, kad tuo nesirūpintų.

<...>

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, tokios šeimos turėtų būti šelpiamos, globojamos; priešingu atveju – tai dirva nepasitenkinimui, burnojimams prieš valdžią, nusikaltimams ir pan. Argi šitokiam skurde užaugęs lietuvis gali būti geras patriotas? Vargiai. Jis bus arba komunistas, arba bet kam ryšis, kad gautų vieną kitą grašį. Kaip jis galės įgauti sveiką lietuvišką susipratimą, jei rupios duonos bus mažai ragavęs? Socialinė parama ir globa, pačiai valstybei vadovaujant, sumažintų tą didelį „nesusipratusių“ lietuvių skaičių.

Iš kairės priklaupę: Lionginas Baliukevičius-Dzūkas ir Petras Savickas-Kregždė, guli Vaclovas Voveris-Žaibas ir Viktoras Kazlauskas-Vanagas, 1948 m.

Aš palengva susidariau įspūdį, jog į mūsų kaimą valstybė kreipė labai mažai dėmesio. Kiek talentų čia dingo, kiek gabių žmonių be jokios naudos tautai ir pražuvo!..

<...>

Gegužės mėn. 22 d.

Kitą dieną buvo ramu. Prasidėjo apygardos vado rinkimai. <...> Slaptu balsavimu apygardos buvau išrinktas aš.

<...>

Taigi dabar aš pustrečio šimto gyvų ir apie tūkstančio žuvusių partizanų vadas, gyvųjų ir žuvusiųjų „valdovas“... Nuo manęs pareis visas apygardos veikimas, ant manęs guls visa atsakomybė, ir jeigu atsiras kaltinimai, tai man galbūt jų bus šimtai.

Po visų tų ceremonijų aš pasijutau be galo pavargęs ir toks vienišas kaip niekada. Taip, rodosi, norėtųsi atsidurti kokioj nors ramioj ramioj vietoj, kur visiškai nėra žmonių, o tik žydintieji sodai su dūzgiančiom bitėm, vijokliuose paskendę namai, pilni gražių raminančių knygų... Ach, jūs auksinės pasakos, kodėl tik jumyse gyvas toks gyvenimas, bet ne žemėje?.. Koks velniškai bjaurus tas žmogus! Kam jis turi ėsti, skandinti, žudyti kitus vien vargą kenčiančius žmones? Kam jis pasėjo neapykantą ir klastą, veidmainingumą?.. Vergilijau, Vergilijau [romėnų poete], kada grįš tavo apdainuotas auksinis amžius?..

Kvailas aš svajotojas. Nėra pasaulyje žydinčių sodų su dūzgiančiom bitėm, jei tų sodų tyro grožio ir raminančio bičių dūzgimo pirmiausia nejauti savo sieloje. Kas žmogaus viduje glūdi, tas ir išoriniame pasaulyje atsispindi.

Gegužės mėn. 27 d.

<...>

Keistai atrodo ši padėtis. Mūsų sąjūdis gali laikytis tol, kol jame yra pakankamai inteligentinės pajėgos; jai išsekus, sąjūdis žlugs. Tuo tarpu mūsų inteligentai tik tada ryžtasi įstoti į partizanų eiles, kada tiltai ir lieptai į legalų gyvenimą jau visiškai sudeginti. Bet visa nelaimė, kad jie tiksliai negali atspėti, iki kol būtent galima laikytis. MVD-istai nepraneša, kada suims, o savo aukai galą paruošia tada, kada ji mažiausiai to tikisi. Pagaliau visi laikosi, „kol galima“, t. y. iki suėmimo, o suėmus „laikytis“, aišku, negalima ir ką nors gero sąjūdžiui padaryti nebeįmanoma.

Ir čia nuolat ir nuolat susiduria dvi didelės pasiaukojimo rūšys: arba, įstodamas į mūsų eiles, paaukoji savo tėvus ir įsijungi į kovą, lengvini ją, padedi visai tautai, žadini ją; arba savo tėvų labui lieki iki tol gyventi, kol tave suima ir išveža, galimas daiktas, kartu su tėvais. Antruoju atveju sąjūdis nieko gero iš to negauna. Priešingai, Tarybų Rùsija tavo jėgomis stiprina savo galią. Tėvų netekti ar juos įstumti į vargą – didelis dalykas, nusikaltimas, bet dar didesnis nusikaltimas, jeigu tautai nieko neduodi, jeigu tėvynę apleidi tada, kada ji labiausiai tavęs reikalinga. Tėvynės gerovei jokia auka nėra per didelė. Kiekviena auka yra teisinga ir reikalinga, jeigu ji prisideda prie tėvynės kančių palengvinimo.

Birželio mėn. 6 d.

Į mano vidų įsismelkė lengvas nerimas. Iš kur jis – nežinau. Juk jokio pavojaus nėra. Priešingai – čia taip ramu. O tas nerimas mane visada apima, kai būna ramu, kai neturi darbo. Kaip koks neprašytas, įkyrus svečias jis visada trukdo mano ramybę. Nuotaika tada kažkokia suniukusi. Sėdžiu, rodos, galvoju, bet mintys nieko nesiekia. Beprasmiškai stebiu vėjo judinamas šakas, girdžiu, kaip kažkur ūkininkai šnekasi... Toks jau gyvenimas. Sielą užgulė kažkokia sunki našta, tarytum su krauju suaugo melancholija. Sunkiu atodūsiu noriu visu tuo atsikratyti, bet neįmanoma. Per šešerius metus suaugo toji melancholija su visomis mano širdies skaidulomis...

Alytaūs gimnazijos auklėtiniai – Dainavõs partizanų apygardos vadai. Iš kairės: apygardos štabo Visuomeninės dalies viršininkas Mykolas Babrauskas-Vaišvilkas, apygardos vadas Lionginas Baliukevičius-Dzūkas ir Šarūno rinktinės vadas Juozas Gegužis-Diemedis, 1949 m.

Klausimai ir užduotys

1. Ką iš perskaitytų dienoraščio ištraukų sužinome apie jo autorių – Lionginą Baliukevičių-Dzūką? Kokiomis mintimis ir jausmais jis gyvena? Kokius tikslus ir uždavinius sau kelia? Kokią savo gyvenimo prasmę mato? Kokia jo tapatybė ir kokie asmenybės bruožai išryškėja?
2. Ar svarbi ši asmenybė, jos išgyvenimai, patirtys ir idėjos Jums? Kodėl? Atsakykite raštu.
3. Kokį partizanų kasdienį gyvenimą, jų buitį pamatėte Dzūko dienoraštyje? Ką nauja apie partizanus sužinojote?
4. „Tik vargas, nuolatinė kova, amžinos kliūtys išryškina tikrąjį žmogaus veidą“, – teigia dienoraščio autorius. Panagrinėkite, kokį okupuotos Lietuvõs visuomenės veidą, kokius žmonių pasirinkimus, kokias laikysenas Dzūkas dienoraštyje atskleidžia. Apibūdinkite jas. Kuo pasireiškia Lietuvõs žmonių heroizmas, prisitaikymas, degradacija?
5. „Ši kova bus skaudi pamoka ateičiai. Iš jos reikės daug pasimokyti. Ši kova mums rodo, ką lietuvis turi ir ko jam dar trūksta, kas yra ugdytina ir kas šalintina“, – rašoma dienoraštyje.

   Aptarkite, kokia lietuvių tautos tapatybė, jos charakteris atsiskleidžia ribinėje okupacijos ir pasipriešinimo kovos situacijoje? Ką „lietuvis turi“, o kas dar ugdytina?
6. Surenkite diskusiją klasėje: „Ar partizano Dzūko užduotos pamokos šiandien išlieka svarbios lietuvių tautai?“
7. Įvardykite, kokius idealus kovoje gina Dzūkas ir jo draugai. Aptarkite, ar partizanų ginti idealai yra įgyvendinti dabarties Lietuvojė?
8. Kaip Dzūkas supranta žmogaus pasiaukojimą Tėvynei, bendruomenei? Ar sutinkate su jo nuomone, kad „kiekviena auka yra teisinga ir reikalinga, jeigu ji prisideda prie tėvynės kančių palengvinimo“? Kodėl?
9. Dienoraštyje Dzūkas svarsto: „Ar ateitis mokės įvertinti partizanų karžygiškumą? Dalis tautos supras, bet bus tokių, kurie visa tai su purvais sumaišys.“ Pasidomėkite ir aptarkite klasėje, kaip šiandien žmonės vertina partizanų kovą. Dirbdami grupėse surinkite egzistuojančius skirtingus požiūrius ir juos argumentuotai įvertinkite.
10. Pasvarstykite, kodėl Dzūkas rašė dienoraštį. Ar tikrai tik sau? Ką jis stengėsi fiksuoti, paliudyti, išsaugoti? Pasidomėkite dienoraščio žanru, jo paskirtimi. Kodėl būtent šį žanrą pasirinko autorius?
11. Paaiškinkite, kaip supratote kultūros istoriko V. Kavolio mintį: „mumyse yra žmogiškas ryšys su save už kitus paaukojusiais. Dėl laisvės kovojęs, kurio jau nebėra, neturi nieko kito, ką jo auka ligi kaulų smegenų sukrėstų, kaip tik mus. Bet ir mes, kurie kiekvieną akimirką galime, kaip Jobas, viską prarasti, nieko daugiau nebeturime, kas mums neatimamai priklausytų, kaip tik pakartųjų ir granatomis susisprogdinusiųjų sutrupintą ilgesį. Ir todėl tiems, kurių

„pelenai vėjo kvape dega amžiams“, priklauso mūsų galutinė žmogiškoji ištikimybė.“

Raštu pasvarstykite, apie kokią mūsų ištikimybę kalba V. Kavolis? Kodėl ji svarbi? Ar pritariate jam?

12. Ar pagrįsta mokslininko A. J. Greimo mintis, kad pasipriešinimo kova „supurto tautą“ ir paskatina ją iš naujo apmąstyti savo likimą. Atsakykite, remdamiesi Dzūko dienoraščiu ir Jūsų patirtais įspūdžiais jį skaitant, nagrinėjant.
13. Paaiškinkite filosofo A. Mickūno teiginį: „Partizanai užsikrovė ant pečių sunkiausią naštą – atsakomybę tiek už save, tiek už valstybę, reikalaudami tokios pat atsakomybės ir iš kitų, net iš dabartinės lietuvių bendruomenės. Mes, tų ryžtingų žmonių tautiečiai, neturime teisės sutrypti jų vilties matyti Lietuvą, nepaklupdytą ant kelių.“ Kaip manote, ar mūsų visuomenė pateisina partizanų viltį?
14. Remdamiesi Dzūko dienoraščiu, partizanų poezija ir dainomis, kitais šaltiniais, sukurkite literatūrinę-muzikinę kompoziciją ir ją atlikite klasėje, mokykloje.

Plačiau su partizanų tekstais galite susipažinti svetainėje *www.partizanai.org*

Karštieji rūkai. Arvydo Šliogerio nuotrauka

Perskaitykite dviejų poetų partizanų – Diānos Glemžáitės (1926–1949) ir Bròniaus Krivìcko (1919–1952) – eilėraščius ir aptarkite: kuo jie papildo, kaip apibendrina J. Baliukevičiaus-Dzūko atskleistą tautos, kovojančios už savo laisvę, paveikslą? Kokią partizaninio karo prasmę ir jo reikšmę tautos ateičiai iškelia poetai – kokia partizanų krauju rašomo „karžygiško mito“ paskirtis?

DIANA GLEMŽAITĖ. Mes mokėsim numirt

Diana Glemžaitė

Mes mokėsim numirt, jei Tėvynė aukos reikalauja.
Nesuriš mūs gretų nieks vergovės pikta grandine.
Neišmokom sulinkt prieš ateivių įstatymą naują:
Savo brolį parduot – dar visi neišmokome, ne!

Kraštą ginsime šį, kaip senovėje protėviai gynė.
Balsą žemės gimtos išnešioję giliausiai širdy.
Nors laukai ir keliai pavergtųjų dejone nutvinę.
Kur klausysies – aplink svetimųjų žingsnius tegirdi.

O juk bus dar diena, kai pro vėliavų plazdantį mišką
Baltas Vytis pakils ir padangėj aukštoj suspindės!
Mūsų kraujas giedos pro gimtinės velėną ištryškęs,
Ir ant kapo nykaus šviesios taurės lelijų žydės.

Pardundės traukiniai, išsivežę jaunatvišką dalią,
Visi monai išdils tarsi pjautuvas dyla delčios.
Grįžę mūsų tėvai, mūsų sesės iš Komi, Uralo,
Atsiklaupę čionai, verkdami gimtą žemę bučiuos.

Mes mokėsim numirt ne už svetimą mintį ar žodį,
Ne už tuos, kurie skriaus, dengdami viską melo tamsa.
Tik už rytą, kuris laisvės saulę didingą parodys –
Mes mokėsim numirt giedriu veidu ir tvirta dvasia.

1949 m. rugpjūtis

BRONIUS KRIVICKAS. Partizanams

Bronius Krivickas

Jūs žinojot, kad mirtis jums gresia,
Prieš vergiją nuožmią kildami,
Bet, būrys po būrio žūdami,
Tęsiat kovą mirtiną ir drąsią.

Tik padangės tėviškės paniurę,
Tik nešvinta rytas po nakties.
Tik vis einat jūs sutik mirties,
Jai akysna atkakliai sužiurę,

Pasiryžę ginklo nepadėti
Ir gyvybės kaina apmokėti
Išdidumą rasės atkaklios,

Kad dar vienas karžygiškas mitas,
Jūs krauju lig galo išrašytas,
Ją gaivintų ateities keliuos.

1949 m.

Iš kairės partizanai Alfonsas Valentėlis, Bronius Krivickas, Stepas Giedrikas

Romualdas Granauskas filmuojant kino filmą *Vėjas rugiuose*, 1983 m. R. Navicko nuotrauka

...gal tau pavyko pasėti jų širdyse tą mažytę kietą sėklą, kuri nesutrūnys net tada, kai pats seniai būsi miręs, paskui gal persiduos į jų vaikus ir vaikų vaikus, galų gale vis tiek sulapos ir pražys tamsiai mėlynais išdidumo žiedais.

Romualdas Granauskas, „Jaučio aukojimas“, 1973 m.

Vienkartinis žmogaus likimas Granausko kūriniuose virsta daugiaprasme metafora. <...>

Metafora jam yra pasaulio suvokimo ir vaizdavimo būdas.

Vytautas Kubilius, 1995 m.

Granauskas yra labai aukšta lietuvių prozos viršūnė, o jo žemaitiškume susitelkia rašytojo kūrybos esmė, atsiveria giluminiai klodai, kuriuose išsiraizgiusios protėvių šaknys, dar taip neseniai buvusios gyvos, maitinusios tas kartas, kurios šiandien jau visiškai baigia išmirti.

Kad suvoktum šio rašytojo kūrinius, būtina žvelgti giliau į praeitį – į mitinį mūsų protėvių pasaulį. O ten jau galime užtikti ne tik žemaičiams, bet ir visiems baltams būdingų bruožų.

Elena Bukelienė, 2004 m.

Ne apie kaimą rašo Granauskas, o apie protėvių paveldą, išdidumą ir mirtį. <...> Kaimas kūrybos centre atsiduria tik dėl to, kad pastoviosios vertybės geriausiai užsikonservavusios seno kaimo žmogaus sąmonėje.

Jūratė Sprindytė, 2006 m.

Granauskas – lietuviškojo žodžio glostytojas. Jo kūriniai yra tikras, neužterštas šaltinis, iš kurio galima semtis gyvių gyviausios kalbos.

Jonas Palionis, 2014 m.

Romualdo Granausko kūryba – mūsų kultūros kūlgrinda.

Regimantas Tamošaitis, 2015 m.

Romualdas Granauskas suvokė, kad svarbiausia žmogaus pasaulio žymė yra šventumas. Kur nebėra šventumo, gyvenimas senka ir nyksta. <...>

Jo teksto tankis taip slegia tikrovę, kad ji įtrūksta. Ir tame įtrūkyje, plyšyje ar tik tarpelyje pasirodo kažkas kita nei įprasta: kitos dimensijos, kitokie santykiai, tiesiog kažkas kita, ko įprastas tikroviškumas negali paaiškinti. Čia ir slypi Granausko kūrybos jėga.

Granauskas turėjo mitinį žinojimą savyje. Juto amžinąjį laiką. <...> Jis stengėsi duoti tautai tai, ko jai nelaisvės metais labiausiai stigo. Savasties jutimą, buvimą savimi, savo vietoje, savo erdvėje, savo laike, savo istorijoje. Patikimą patikinimą, kad ir pralaimėję nėra nugalėti. Nėra galutinai pralaimėję, jei neišdavę.

Viktorija Daujotytė, 2017 m.

Apie Romualdą Granauską

Sovietų okupuotoje Lietuvojė likę, augę, kūrę ir savo kūrybą skelbę rašytojai rinkosi skirtingas laikysenas, skirtingus likimus. Vieni susigyveno su sovietų santvarka ir jai nuoširdžiai tarnavo, kiti – nors ir prisitaikydami – stengėsi ginti kūrybos laisvę, gaivinti tautos istorinę atmintį, palaikyti gyvą ryšį su tradicija. Jie, pasitelkę Ezopo kalbą – užuominas, alegorijas, metaforas, – liudijo okupuotos šalies tikrovę, mėgino priminti būtinybę ir nelaisvės sąlygomis išsaugoti žmogaus orumą, tautos savigarbą, lietuviškąją tapatybę.

Rašytojas Romuáldas Granáuskas (1939–2014) liko ištikimas humanistinei lietuvių prozos tradicijai, sąžiningai liudijo sovietinės okupacijos metais tautą ištikusias permainas, ieškojo totalitarinio režimo žlugdomam žmogui patikimų atramų – istorijoje, mitologijoje, protėvių stiprybėje.

Gimė R. Granauskas Mažeĩkiuose. Tėvams netrukus išsiskyrus, berniukas kurį laiką augo su patėviu, kuris pokario metais buvo sovietų saugumo suimtas ir pradingo be žinios. 1948-aisiais baigė Šaukliũ kaimo pradinę mokyklą. Lankė Mósėdžio ir Mažeĩkių vidurines. Tačiau vidurinį išsilavinimą įgijo jau suaugęs – Sedõs darbo jaunimo mokykloje. Buvo maištingo būdo. Mokyklos baigimo atestate jo elgesys įvertintas vos patenkinamai – tuo metu turinčiam tokį pažymį aukštųjų mokyklų durys buvo uždarytos. Net ketveri metai praleisti sovietinėje armijoje – joje ne kartą baustas už nepaklusnumą. Grįžęs į gimtąją Žemaitìją, dirbo mokytoju Mósėdyje, vadovavo miestelio chorui, mokinių orkestrui. Susipykęs dėl mokymo būdo su direktoriumi, mokyklą metė. Dirbo šaltkalviu, statybininku, kaimo muzikantu, radijo korespondentu. Dienomis kasdamas griovius, naktimis skaitė ir rašė.

Pirmąją apsakymų knygelę „Medžių viršūnės“ R. Granauskas išleido 1969-aisiais. Tikrojo pripažinimo sulaukė 1973-iaisiais – paskelbęs „Pergalės“ (dabartiniame „Metų“) žurnale apysaką „Jaučio aukojimas“. Joje modernia poetiška kalba pasakojo apie tragišką pavergtos tautos likimą. Vaizdavo paskutines kryžiuočių nukariautos kuršių genties žynio dienas. Visa apysaka – vos trimis ilgais sakiniais išsakytas žynio vidinis monologas. Kuršių žynys eina atlikti paskutinės pareigos – aukoti jaučio aukos, kad į tuščius genties žvejų tinkus sugrįžtų žuvys, ir pasiaukoti pats, kad pavergtų žmonių atmintyje išsaugotų laisvės ir garbės supratimą. „Jaučio aukojimas“ – vienas meniškiausių ir moderniausių sovietmetyje sukurtų lietuvių literatūros kūrinių. Jis brėžė paralelę tarp pasmerktų išnykti kuršių ir okupuotos Lietuvõs. Prievartos ir nuolankumo metais kalbėjo apie laisvę ir išdidumą. Liudijo istorijos gniuždomo žmogaus pastangas išlikti tvirtam, neprarasti savigarbos, neišduoti savo principų ir tapatybės.

Kūrybos, dvasios laisvę R. Granauskas teigė ir savo laikysena. „Geriau nuorūkas rinksiu, negu rašysiu, kaip nenorėčiau“, – ne kartą sakė artimiesiems. Sovietų laikraščiams nuolat skelbiant „tarybinio gyvenimo pažangą“, rašytojas sakralizavo tradicinį lietuvių bendruomenės gyvenimą, skverbėsi į mito ir istorijos gelmes, teigė gamtos šventumą. Kartu jis nuolat kėlė šiuolaikinio žmogaus egzistencijos prasmės klausimus: dėl ko verta gyventi, kuo svarbi kiekvieno asmens būtis, kuo gyvenime remtis, kuo pasitikėti, „kas palieka, kai paties žmogaus jau nebelieka“?

Ypatinga R. Granausko kalba, savitas jo kalbėjimo būdas. „Aš gyvenu kalboje“, – sakė rašytojas. Kalba jam buvo ir patikima jungtis su tauta, ir būdas asmeninei tapatybei kurtis. Jungdamas poetinį pakilumą, sakmės, padavimo intonacijas ir rupią kasdienę šneką, rašytojas sukūrė savitą sodrų prozos stilių.

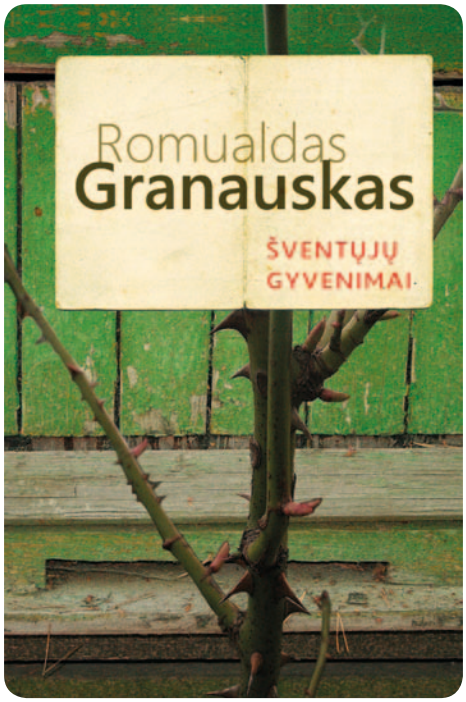

R. Granauskas rašė penkis dešimtmečius. Jo kūryba – tarsi naujausių laikų tautos dvasios istorija, liudijanti, kaip kito Lietuvõs žmonių pasaulėjauta, savimonė, vertybės, kaip keitėsi bendruomenės tapatybė sovietinės prievartos laikais. Du rašytojo kūriniai – apysaka „Gyvenimas po klevu“ ir novelių apysaka „Šventųjų gyvenimai“ – skirti būtent okupacijos metais tautos nueitam istoriniam keliui, sovietmečiu išgyventoms patirtims apmąstyti, įvertinti. Su šiais svarbiais kūriniais susipažinsime kiek išsamiau. Jų ištraukas skaitysime ir nagrinėsime.

„Gyvenimą po klevu“ R. Granauskas paskelbė 1986-aisiais „Pergalės“ žurnale. Apysakos struktūra primena „Jaučio aukojimą“: visas kūrinys – tarsi senos ir vienišos kaimo moters Monikos Kairienės, keliaujančios iš savo *gyvenimo* (taip žemaičiai vadina namus, sodybą) į miestelio parduotuvę, vidinis monologas. Ši kelionė simbolinė. Jos metu veikėja apmąsto, kaip per okupacijos dešimtmečius buvo sugriauti Lietuvõs visuomenės pamatai, sunaikintos vertybinės žmogaus gyvenimo atramos, suardyta pasaulio darna. „Kairienės kelias – tai visos mūsų tautos istorinės lemties simbolis“, – teigia literatūros tyrinėtoja Elena Bukelienė. Šis kūrinys, kaip ir visa R. Granausko kūryba, svarsto egzistencinį klausimą: kaip išnyksta ir kaip išlieka žmogus, tauta, kultūra? Kas lieka, kai, regis, viskas išnykę ir sunaikinta?

Novelių apysaka „Šventųjų gyvenimai“ parašyta jau nepriklausomybės metais, išleista 2013-aisiais. Ji pratęsia, papildo „Gyvenimą po klevu“: vaizduoja vieno Žemaitijos miestelio ir gretimų kaimų žmonių likimus sovietmečiu. Brutalioje, nužmoginančioje tikrovėje pastebimi ir iškeliami „šventieji“ – paprasti žmonės, pasirinkę garbingas laikysenas, neišduodantys savo gyvenimo principų. R. Granauskas kalba šių dienų visuomenei apie nepalūžusių žmonių stiprybę, apie būtinybę išsaugoti žmogiškąjį orumą ir atjautą, apie atminties svarbą kiekvieno mūsų tapatybei: „Ateina diena, kai ramiai supranti: tavo atmintis – tai tu. Kiek atsimeni, tiek esi.“

ROMUALDAS GRANAUSKAS. Gyvenimas po klevu

Ištrauka

Senoji bestovinti užsimerkusi. Atsimerkė – ir vėl tuojau šoko į akis banguojantis, linguojantis, vilnijantis rugių lauko žalumas. Tai po juo kaip po giliu vandeniu nugrimzdo senasis kaimas. Ji žino, kad ten rugiai tesiekia žmogui tiktai ligi krūtinės, o iš čia, nuo kapinaičių kalnelio, baisioniškas atrodo to žalumo gylis – juk po juo dingo ne tiktai plokšti takai ir keliukai, ne tiktai stogų kupros, bet ir sviročių galai, net didžiųjų kaimo klevų ir liepų viršūnės! O buvo kaime daug medžių, daugybė medžių, daug aukštesnių ir už jos klevą, aukštumo kaip du jos klevai, bet pjūklai įveikė storiausius kamienus. Pusę dienos melioratoriai pjaudavo vieną, tūpčiodavo su tais savo motoriniais pjūklais aplinkui, apipjaudavo iš visų pusių – vis tiek įveikdavo. Kur jie galėjo gauti paprastą pjūklą, kad iš karto skersai pjautų... Nėr tokių pjūklų, nėr tokio ilgumo, žmogus dar neišrado. Jam ir nereikėjo. Nė per amžius tokių didelių medžių niekas nepjaudavo – kas tau pjaus sodybos medį kelių šimtų metų senumo? O dingo jie visi po rugiais, lyg ne nupjauti, o apsemti būtų. Senoji atsimerkusi vis naršė ir naršė žvilgsniu virš to lauko: nuo eglynų tolumoj iki savo basų kojų. Nejaugi viskas dingo be pėdsako, nejaugi nieko ničnieko neliko? Argi žemė tokia negailestinga, jog nė menkos žymelės nepalieka akiai? Žemė ar žmogus? Gal žmogus. Jis vienas toks ir tėra pasaulyje. Žemė geresnė, gailestingesnė. Ir senoji, gerai įsižiūrėjusi, ėmė kai ką skirti. Tas didžiausias rugių laukas nebuvo vientisai žalias. Vilnijančiame žalume ji įžiūrėjo lyg kokius tamsesnius lopus. Ne vieną ir ne du. Dangaus karaliau! Juk tai senųjų kaimo sodybų vietos. Tai žemė, buvusi po namais, po daržais, po tvartais, tai kiemų, tai darželių žemė! Žiūrėdama į tuos tamsesnius lopus, ji pradėjo šnibždėti: „Sutkaus troba... Rimkaus gyvenimas... Pociaus gyvenimas... Ilginio Bitinėlio... Paulausko Vienkojo... Geležauskienės Našlelės...“ Lyg kokią maldą, lyg visų šventųjų litaniją... Tas besikartojantis žodis „gyvenimas“, „gyvenimas“, kuriuo žemaičiai vadina žmogaus sodybą. Ji pati nebežinojo, ar jai dabar graudu, ar liūdna. Gal kad ne. Ji ne apie tai galvojo. Ji tarytum džiūgavo. „Sako, nebėr senojo kaimo... Kaip nėr, iš kur tau nėr?“ Tuose tamsesniuose lopuose auga vešlesni, derlesni rugiai, jų varpose daugiau grūdų, jie daugiau duos duonos, todėl išeitų, kad buvusių gyvenimų žemė dar tebelaiko savyje, giliai savyje ja vaikščiojusių žmonių atminimą, aišku, tebelaiko, žemė juk turi atmintį, ji turi gerą atmintį, tai ne koks ten vanduo, kuris bėgo nubėgo ir nė žymės nepaliko. Ir dar išeitų, kad jeigu bėgiojai žeme, ji atsimena tavo kojas; jeigu ravėjai, kasei, purenai – rankas atsimena, pirštus, delnus; jeigu nukrito ant jos tavo prakaito lašas – ji ir to neužmiršo, sugėrė į save, įsiurbė, bet neužmiršo. O jeigu ne vienas, ne du lašai? Jeigu žmonių prakaitas kaip lietus ant jos lijo? Ar gali ji užmiršti? Negali. Ir neužmiršo – derlesni, vešlesni, daug tamsesni rugiai auga tose vietose, kur žmonių dirbta, būta, eita, gyventa. Tai kaip tatai nebėra Budrių kaimo, jeigu budriškių prakaitas tebeaugina rugius? Trobų nebėra, gyvenimų nebėra, medžių, takų, šulinių nebėra, o prakaitas tebėra, žemėn jis dabar susigėręs, ir rugių šaknys jį pamažėle siurbia į save kaip kokią ilgai veikiančią trąšą. Kitais metais čia augs jau nebe rugiai, augs kas nors kitas, žaliuos naujas pasėlis, – kaimo prakaitas ir jį maitins, kels jo tamsiai žalius stiebus ar lapus į viršų. Tai kaip tatai nebėr kaimo, iš kur nebėr,

jeigu net nugriauti, nuardyti žmonių gyvenimai tebeaugina duoną? Šita mintis pirmąsyk atėjo senajai į galvą. Gal todėl pirmąsyk, kad niekada iš aukštai nebuvo mačiusi didžiojo rugių lauko. Sakytum ji pati dabar kaip koks paukštis sklandė viršum jo, – kaip paukštis, kuris sugrįžo į gimtąsias vietas, prie gimtojo medžio, gimtojo lizdo, o jų nebėr, ir jis dabar suka plačius ratus ore, suka ir suka, sklando tylėdamas, nustebintas to, ką taip plačiai ir aiškiai mato. Čia, ant kapinaičių kalnelio viršūnės, senoji iš tikrųjų galėjo pasirodyti panaši į juodą paukštį, varną ar kranklį: tamsiais drabužiais, ilgu, vėjo judinamu sijonu, atsikišusia nosim, įkritusia burna, visą laiką linksinti maža galva: „Pociaus gyvenimas... Narkaus gyvenimas... Rimkaus gyvenimas...“ Tik savojo gyvenimo ji nepriskaičiavo, jis dar tebebuvo čia pat, už jos nugaros, kapinaičių kalnelio atšlaitėje: troba tebebuvo, klevas tebežaliavo, trys vištos vaikščiojo po kiemą. Visų kitų kaimo žmonių gyvenimai dingo nuo žemės paviršiaus. Ne gaisras juos sudegino, ne tvanas nuplovė, ne bombos ar sviediniai ištaškė viską į šonus. Nekyšojo buvusiose gyvenimų vietose pajuodę grebėstai ir kaminai, nevešėjo kiečiai, dagiai, dilgėlynai. Gražiai, tarytum giedodamas, niro paniro kaimas į rugių lauką. Ar ne pati gražiausia, pati švenčiausia mirtis jį ištiko? Ar begali ištikti gražesnė?.. Ir tiktai dabar pajuto senoji, kad karšta ir sausa pasidarė galugerkly, akis užplūdo lengva migla: lengva, perregima, virpanti. Pasidarė silpna krūtinėje ir kojose. Čiužėdama drabužio šonu į medžio kamieną, ji suklupo ant kelių, nejučia prispaudė delnus sau prie gerklės. Ta migla akyse nesisklaidė, tačiau senoji jos nebijojo, – tai nebuvo negalios ar skausmo migla, visiškai ne. Gal net savotiškai

Ivanauskaitė iš Jáurų kaimo. Šią nuotrauką iš Algimanto ir Mindaugo Černiauskų albumo (1979–1987 m.), kurio dėl sovietmečio cenzūros nepavyko išleisti, autoriai nusiuntė Romualdui Granauskui su padėka už apysaką *Gyvenimas po klevu*

malonu, nors ir labai graudu, buvo joje būti, – aiškiausiai švietė birželio saulė, šiltas vėjelis judino senosios drabužį. Migla tebuvo vien jos akyse, ilgai žiūrėjusiose į didžiojo rugių lauko žalumą ir bangavimą. Tai buvo gera ir graudi migla. Iš jos, iš tos miglos, ataidėjo plonas ir drebantis garsas, po jo – kitas ir dar kitas, ir dar. Senoji, parklupusi po medžiu, giedojo. Seniai bebuvo giedojusi tą giesmę – nuo tada nebuvo, kai jos, jaunos ir lieknos, su laukų žolynais rankose, rinkdavosi čia iš kaimo. Drebantis buvo palikęs jos balsas, niekas kitas, išskyrus ją pačią, negalėjo girdėti, niekas ir negirdėjo. Ne balso gražumas, ne giesmės žodžiai čia buvo svarbu – yra žemėje tokių vietų, kur keliai patys sulinksta, yra gyvenime tokių valandų, kai pačios rankos nejučia pakyla prie gerklės, kuri irgi tarytum pati atsidaro ir pati gieda... Senoji neilgai giedojo, gal kokius du ar tris posmus, nors giesmė buvo ilga ir nė vieno jos žodžio ji nebuvo užmiršusi. Įsikibdama į medžio kamieną, ji vėl atsistojo. Susigėdo, kam giedojo plika galva, neužsirišusi savo juodosios skarelės, tartum kas būtų galėjęs ją čia pamatyti. O kai leidosi nuo kalnelio žemyn, jau daug lengviau buvo palikę ant širdies. Skaudžiau, bet lengviau: ir dėl savo senatvės, ir dėl savo našlės gyvenimo, ir dėl ilgos, juodos ir gūdžios vienatvės.

Klausimai ir užduotys

1. Aptarkite, kokį buvusį Lietuvõs kaimą išvysta Kairienė, žvelgdama į rugių lauką? Kokiomis reikšmėmis atsiveria senolės matomas vaizdas? Iš kokių detalių, spalvų, simbolių, paradoksų jis sukuriamas? Atkreipkite dėmesį į rugio, žemės, medžio, paukščio, giesmės simboliką lietuvių tautosakoje, literatūroje.
2. Kokios mintys apie žmonių gyvenimų išnykimą, išlikimą, jų prasmę kyla Kairienei?
3. Kodėl Kairienė parklumpa ir pradeda giedoti? Ką reiškia jos giesmė?
4. Paaiškinkite, kodėl ir kaip senolė patiria gyvenimo ir pasaulio šventumo jausmą?
5. Kuo gražus Kairienės santykis su gyvenimu, pasauliu, žmonėmis? Kuo jis tradicinis? Palyginkite V. Krėvės Lapino ir R. Granausko senosios Kairienės laikysenas, jų požiūrį į gyvenimo ir gyvybės vertę.
6. Ką apie Lietuvõs kaimo ir lietuvių tautos likimą liudija R. Granausko apysaka? Pasitelkę istorinį kontekstą, aptarkite grupėse.
7. Pasvarstykite: kokias tradicines nykstančio Lietuvõs kaimo vertybes R. Granauskas kviečia išsaugoti kaip nekintančias tautos gyvenimo atramas? Ar jos nepaseno šiandien? Surenkite diskusiją klasėje.
8. Perskaitykite visą apysaką „Gyvenimas po klevu“ ir parenkite pranešimą pasirinkta tema:
   Kuo reikšmingas simbolinis Monikos Kairienės likimas?
   Kaip keičiasi žmonės ir jų santykiai nelaisvoje visuomenėje?
   Kokius mums svarbius atminties ženklus palieka išnykę gyvenimai?

Sidabrai. Arvydo Šliogerio nuotrauka

ROMUALDAS GRANAUSKAS. Liūdnosios upės

Iš novelių apysakos „Šventųjų gyvenimai“

Pavasarį berniukui suėjo dešimt metų, o jis jau mokėsi šeštoje klasėje. Ten jis buvo pats mažiausias, smulkiausias, dvi didelės akys pablyškusiame veidelyje neatsitraukdamos žiūrėdavo į kalbančio mokytojo burną.

Taip atsitiko todėl, kad jis per anksti išmoko skaityti. Kai buvo ketverių, motina parodė raides, parodė – ir užmiršo, o jis atpažino jas ant sienos išklijuotuose laikraščiuose. Vos prisilietus pirštu jie traškėdavo, ir jis krūptelėjo, kai pageltęs, net įplėštas laikraštis vieną dieną staiga ėmė ir pasakė:

– Ka-ras... Žu-vo...

Su kaimo vaikais jis mažai lakstė ir žaidė, jam apskritai nepatiko lakstyti, o šie per daug jo ir nekvietė. Beveik visi jie čia buvo broliai, pusbroliai ar šiaip giminaičiai, o jis augo vienas ir jokių giminių negalėjo turėti, nes buvo pabėgėlis. Ne, ne jis buvo pabėgėlis, tai patėvis su motina buvo pabėgėliai, bėgo, bet nepabėgo, dabar glaudėsi dideliame tuščiame ūkyje ir atgal nebegalėjo grįžti.

Pradžios mokykla buvo kaimo pakraštyje, bet į ją nebuvo toli eiti. Mokytoja kas pusę metų jį perkeldavo į aukštesnę klasę, kad pro langą negaudytų varnų, kol kiti vaikai mokysis skaityti ar daugybos lentelės. Todėl ir baigė ją per dvejus metus, o daugiau kaime nebebuvo ko baigti. Bet mokykloje buvo keliasdešimt knygų, ir visas per tuos dvejus metus jis perskaitė. Ir visus laikraščius ant sienų, ir viską, kas tik buvo parašyta spausdintomis raidėmis ir pakliūdavo į akis. O kai nieko ilgiau nepakliūdavo, jam norėdavosi užsiglausti tamsiame kampelyje ir verkti.

Penkta klasė buvo tik miestelyje, o tas miestelis – už keturių kilometrų. Jis, toks mažas ir smulkus, eidavo ir eidavo žvyrkeliu. Kairėj pusėj baigdavosi kaimas, ir prasidėdavo laukai. Dešinėje beveik visą kelią berniuką lydėdavo alksnynai ir už jų tekanti nematoma upė. Kol esam maži, visos upės mums didelės, visi vandenys – skaidrūs.

Tik tos upės iš arti jis dar nebuvo matęs. Vasarą kaimo vaikai visu būriu eidavo į ją maudytis, o jo neleisdavo, kad nenuskęstų. Tame pačiame ūkyje, kur jie tada gyveno, buvo dvi kūdros. Pakalnėje – juodo vandens linmarka, o už neprižiūrimo sodo – kita: su ajerais ir karosais. Ten, įbraidinusi iki kelių, motina trinkdavo jam galvą, akis grauždavo bjaurus pačių virtas pokarinis muilas.

Pernai rudenį iš to ūkio jiems liepė išsikraustyti. Į didžiuosius tvartus suvarė ką tik įsteigto kolchozo kiaules. Į jų vietą atsikėlė suskretusių, nuplyšusių kiaulašerių šeima: tėvas, motina, du pusberniai sūnai, ir, sakė, paskutinė paleistuvė duktė. Su mažu vaiku, suvyniotu į skarmalus.

– Ten daugiau nebkelk kojos, – uždraudė motina. – Parsineši utų, apleisi kitus vaikus, ir išmes tave iš mokyklos.

Jis ir pats stengėsi neprisiminti tos vietos, nors joje išmoko skaityti, o kūdroje sugavo pirmąjį karosą. Ir dar tenai daržinėje stovėjo senas arpas[1], kurio rankeną buvo galima sukti, tada viduje pūsdavo vėjas ir kažkas kleketuodavo.

Šitas ūkis vadinosi išvežtųjų, o anas ne, nes šeimininkai patys pasitraukė į Vakarus. Ir čia buvo daržinė, tik be arpo, ir čia stovėjo tušti tvartai ir klėtis. Visur buvo tuščia. Jie įsikraustė tik į tą vieną kambarėlį su pečiuku, daugiau jiems nereikėjo.

– Tik neužimkim daug vietos gyvendami, tik neužimkim daug vietos, – vis kartodavo patėvis. – Jei sugrįš kuomet tie žmonės, negalės pasakyti, kad buvom čia per daug užsiklėtę.

– Vargiai... vargiai... – netikėdavo motina. – Nukankins tame Sibire...

– Vis tiek nesijausk čia per didelė gaspadinė.

– Aš ir nesijaučiu. Ir gyvenu kaip pelė.

– Tad taip ir gyvenkim.

Berniukas nežinojo, kaip iš tikrųjų gyvena pelės. Turbūt kaip nors labai tyliai ir baugščiai. Todėl net kieme, net į šulinį stengėsi garsiai nešūkauti.

Už trobos galo, vos už dešimties vaikiškų žingsnių, tekėjo upė. Pro pat, pro pat. Išvydęs berniukas puolė prie jos kaip prie geriausio draugo. Ji ir bus jo draugas, kol tiktai jam reikės iš čia išvažiuoti. O paskui ir tekės, ir gurgės per visus jo prisiminimus, per visą jo gyvenimą.

Nuo trobos prie upės vedė trumpas takas tokio pat kietumo kaip ir į šulinį. Tako gale gulėjo plokščias akmuo: pusė žemėj, pusė vandeny. Ant jo atsistojęs jis prausis kiekvieną rytą, kol iškris sniegas.

[1] Arpas – mašina grūdams valyti.

Jis ir dabar ant jo stovėjo.

Niekam neatsiveria pasaulis iš karto. Lipdomės jį, kaip bitės siuva korį: po trupinį, bet kasdien, po nedaug, bet nuolatos. Kad būtų kur dėti savo jausmų, minčių, vėliau – prisiminimų medų. Kitaip nebūna, kitaip niekam nebuvo.

Anoj pusėj augo reti alksniukai, kairiau – vešlūs karklynai, o pro tarpus matėsi pievos gabalas, juodų dirvų lopai, sodo obelys, ir tik jau už jų pilkavo skiedriniai kelių pastatų stogai. Ten irgi buvo kažkieno didelis ūkis, tik jis dar nežinojo kieno. Ant vieno stogo sėdėjo du kaminai. Virš tų kaminų, į miško pusę, dabar lėkė juodas podidis paukštis ir lėkdamas sakė: „Krum!.. Krum!“ Bet ne varna, tik panašus, varnos nemoka taip sakyti.

Kitą rytą, atsistojęs ant plokščiojo akmens, jis pirmą kartą prausėsi upės vandeniu. Kai nusišluostęs pakėlė akis, – toje pusėje, kur vakar nulėkė paukštis, dabar tekėjo saulė, o iš vieno kamino rūko rausvi dūmai! Ne pilki, ne juosvi ir ne mėlyni.

Iki žiemos jis ne ką tesuspėjo ištyrinėti savosios upės. Gal keletą šimtų metrų prieš srovę ir tiek pat pasroviui.

Pasroviui einant buvo brasta ir medinis lieptas. Ilgas skelto medžio kamienas gulėjo permestas skersai, tiktai kartis, už kurios reikėjo laikytis, buvo lūžusi per vidurį, ir jis nedrįso pereiti.

Žiema ilgam išskyrė jį ir upę. Bet jam neprailgo laukti pavasario, nes jis skaitė ir skaitė knygas. Knygose buvo daug upių, net tokių didelių, kad jomis plaukiojo garlaiviai, o jo upe negalėtų praplaukti net ir mažas laivelis.

Pasirodo, jo upė pavasarį visai menkai tepatvindavo. Rytais jis vėl galėjo praustis ant plokščiojo akmens. Greitai pradžiūvo žemė, ir jau kalėsi pirmoji žolė. Sekmadienį jis vėl nuėjo prie liepto. Perlūžusios karties žiemą niekas nebuvo sutaisęs.

Kitame liepto gale stovėjo kitas berniukas.

– Ateik čia! – pamojo ranka.

– Tu pats ateik!

– Bijai?

– Dar ko!

– Tai ir ateik!

Ir jis ryžosi eiti tuo lieptu, kur nebuvo karties. Labai garsiai pradėjo ūžti vanduo per brastos akmenis.

– Bijojai?

– Nėmaž!..

– Niekada nereikia meluoti.

– Aš tą žinau...

– Aš irgi būčiau bijojęs.

– Biškį[1] ir bijojau...

Kai prisipažįsti melavęs, iškart pasidaro paprasta ir lengva. Taip ir pasidarė.

Jis dar niekada nebuvo turėjęs draugo, net šuniuko ar katino, todėl nežinojo, kaip reikia draugauti. Tik numanė. Pirmiausia – niekada nereikia meluoti, antriausia – turi viską pasisakyti, trečiausia – negali turėti kitų draugų, nes tai bus išdavystė.

[1] ×Biškis – truputis.

Jo naujasis draugas buvo vardu Bronis ir gyveno tame ūkyje, kur kaminas su rausvais dūmais. Jo kaimas vadinosi Šerkšniai, o kodėl taip – neaišku. Žiemą, kai buvo šerkšnas, anos pusės medžiai ir krūmai neatrodė labiau šerkšnoti negu šios. Vienodai.

Jiedu susėdo ant liepto galo ir viską išsipasakojo.

Bronis buvo dvejais metais vyresnis, bet taip pat mokėsi šeštoje klasėje, tiktai Kretingoje. Ten gyveno jo motinos teta, todėl jam nereikėjo taip toli eiti į mokyklą. Bet vis tiek peršalo ir susirgo plaučių uždegimu. Šiemet daugiau nebeis, motina jį sargins pati, nes sena teta taip nemokės.

– Tai tu liksi antriems metams?

– Ne. Nuvažiuosiu ir išlaikysiu egzaminus.

– O kas tave mokys?

– Mamytė mokys.

– O iš kur ji... moka mokyti?

– Ji pati mokytoja. Tik dabar nebemoko.

– Dėl ko?

– Jai uždraudė mokyti.

– Dėl ko?

– Dėl to, kad mes buožės. Mumis išveš. O kas jūs?

– Mes... mes pabėgėliai.

– O kas bus, kai ateis?

– Patėvis sako, kad jį nukankins ar sušaudys, o mudu su mama važiuosim į Sibirą. Bet gal nenukankins, gal nusišaus pats. Dar gerai nežino.

Dar pasėdėjo ant liepto, dar pasipasakojo, bėgančiam vandeny neatsispindėdami.

– Einam pas mane, – pakvietė Bronis. – Pamatysi, kokį aš turiu didelį Lietuvos žemėlapį! Ir mūsų upė ten yra. Tokia plona, kaip voratinklio siūlelis. Stovim dabar čia, o upė jau yra nupaišyta!..

Berniukas dar niekur nebuvo matęs nupaišytos savo upės. Nuo brastos į Šerkšnius vedė duobėtas džiūstantis keliukas, jo pakraščiu ir nuėjo.

Prie kiemo vartų pasidarė labai nedrąsu. Per patį tos trobos vidurį įvairiaspalviais stikliukais švietė didelis priebutis, o po dviem liepom baltavo Marijos koplytėlė. Nedrąsiausia buvo, kad Bronio mama – nematyta mokytoja.

Kai draugas paima už rankos, visuomet pasidaro drąsiau. Bet trumpam.

– Einam! – vėl paragino Bronis. – Namie tik mamytė ir Manelė.

– Kas ta Manelė?

– Mano auklė. Jau nebereikia, bet vis tiek pas mus gyvena.

Viduje juos pasitiko jau žilstanti negraži moteris.

– Ar nesušalai, Broneli? Jerau[1] mano, veizėk nesušalk! Atkrisi apent[2]!.. O ką čia parsivedei?

– Draugą. Už upei gyvena.

– Ar tatai čia tų pabėgėlių vaikelis? Va, ir turėsi su kuo draugauti!.. Dabar tau reikia gerti savo arbatą su avietėmis, aš ir tavo draugui įpilsiu.

[1] ×Jerau – Dievulėliau.

[2] Apent – vėl, iš naujo.

Skani buvo ta arbata su avietėmis. Įėjo ir Bronio mama, visai neatrodė kaip mokytoja, abi rankos miltuotos, o mokytojoms taip nebūna.

Nuėjo į Bronio kambarį žiūrėti to žemėlapio. Mėlynas siūlelis buvo pavingiuotas, bet upės vardas neparašytas.

– Mamyte, pasakyk jam, kad čia tikrai mūsų upė!

– Taip, taip!.. – pasigirdo iš kito kambario. – Sekit akimis žemyn, ten bus parašyta: Bartuva. Tas upelis ir yra Bartuvos intakas.

– Ne upelis – upė! – pasipiktino Bronis.

– Taip, taip, judviem – dar upė.

Žemėlapis tikrai buvo nemažas, pritvirtintas prie dviejų lazdų ir pakabintas ant sienos. O kai reikėjo eiti namo, Bronio mama paprašė, kad jis kuo dažniau ateitų, padės Broniui mokytis, o ir jai pačiai bus lengviau suprasti, ko dabar reikalauja naujosios programos. Kokios dar tos programos? Juk įeina į klasę mokytoja – ir moko! Bet pažadėjo, jog ateis.

Kitą rytą, kai berniukas prausėsi ant plokščiojo akmens, vėl pamatė ir Bronio trobos stogą, ir abu kaminus. Šis rytas buvo apsiniaukęs, už upės kylantis dūmas atrodė visai paprastas, bet vis tiek kitoks, – tai Manelė verda Broniui aviečių arbatą. Kai turi draugą, net įprasti daiktai ir dalykai pasimato kitaip. Eidamas žvyrkeliu į mokyklą jis turės laiko apie tai galvoti. Ir Bronis tartum eis kartu, ir su juo bus galima mintyse kalbėtis.

Grįžęs iš mokyklos, jis paskubomis srėbė savo bulvienę. Bėgs pas Bronį. Tiktai kaip reikės pereiti tuo lieptu? Dabar nebus net kas žiūri nuo ano kranto.

– Va, žiūrėk! – parodė motina į palangę. – Buvo atėjusi to tavo Bronio motina, dvidešimt kiaušinių atnešė. Nežinau, ar turėsiu kuo nudažyti. Bet vis tiek šį metą nebebūsim per Velykas kiaušinio nematę... Padėk mokytis tam vaikui, sakė, toks nusisirgęs, toks nusisirgęs...

Ir dar kažką sakė motina, bet jis ne viską girdėjo, – ausyse suūžė tokia gėda, iš vidaus plūstelėjo toks karštis!.. Buvo Bronio motina!.. Ji juk mokytoja!.. Ji juk matė, kaip vargingai jie čia susispaudę!.. Iš abiejų lovų kyšo šiaudai, ant apirusio pečiuko juoduoja vienintelis katilėlis, iš jo kyšo patėvio drožto samčio rankena – ir daugiau beveik nieko. Dar keli drabužiai ant sienos. Kaip reikės ten nueiti, kad Bronio motina viską matė?..

Artėdamas prie liepto, drąsino pats save: jeigu vakar perėjau, tai ir dabar pereisiu, tai ir dabar pereisiu... Pamatė, kad ten kažkas baltuoja. Baltavo nauja prikalta kartis. Bronio tėvas bus prikalęs. Jo ten visi laukė!..

Bronis turėjo ir savo kambarį, ir savo stalą mokytis. Prie jo dabar ir sėdėjo. Manelė vėl atnešė aviečių arbatos, o prie jos – po riekelę balto sūrio, aptepto medum.

– O iš geografijos mums uždavė nupiešti Lietuvos žemėlapį ir visas didžiąsias upes: Nemuną, Nerį, Nevėžį, Ventą, Dubysą... Kitai savaitei.

– Piešim abudu!

– Kad aš neturiu spalvotų pieštukų.

– Piešim su manaisiais.

Bet šiandien dar nepiešė. Dar penkios dienos.

– Ar eisi į Velykas? – paklausė Bronis.

– Ne.

– Dėl ko?

– Mes neturim geresnių drabužių... Tik tuos.

Įėjo Bronio motina. Kitam kambaryje ji viską girdėjo, juk durys buvo atdaros.

– Oi, kaip negerai!.. Velykos – pati svarbiausia šventė! O koks gražumas ten būna, koks prakilnumas!.. Pakalbėsiu su tavo motina.

Ji vėl ateis! Ir vėl viską matys!..

– Aš nenoriu...

Jam norėjosi tik greičiau bėgti iš čia, kristi į lovą, iš kurios kyšo šiaudai, ir verkti.

Bet jis nėjo namo. Perėjęs lieptą, ilgokai slampinėjo pakrante. Kai ateis Bronio motina, geriau namuose jo tenebūna. Ji ir pasirodė su ryšuliu rankose. Berniukas užlindo už karklų krūmo, jau apkibusio kačiukais, ir žiūrėjo pro juos pats kaip tas kačiukas. Sulaukė, kol Bronio motina grįš atgal. Tik tada parėjo.

Leis motina, leis!.. Jis ne tik eis į Velykas, – jis važiuos vežime. Bet iš vakaro kartu su Broniu dar reikės nusimaudyti pirty.

Ilgai negalėjo užmigti. Kaip sakė Bronio motina? Koks gražumas ten būna, koks prakilnumas? Kas yra tas prakilnumas? Ką, pro ką prakelia?.. Užmigo.

Pirties dieną motina įdavė suvyniojusi antrus jo marškinius ir apatines kelneles, tiek jis teturėjo:

– Neužmiršk parsinešti senųjų, aš tau išskalbsiu.

Kai jie dar gyveno ten, kur dabar kolchozo kiaulės, patėvis buvo kelis kartus nusivedęs ir jį į pirtį. Per garus nieko negalėjo matyti, vyrai pašūkčiodami daužėsi tomis vantomis, baisiausias karštis degino odą ir gerklę, ir turėjai kristi ant grindų. O čia ne. Bronio tėvas nebuvo taip prikūrenęs, tik liepė gerai nutrinti vienas kitam nugaras. Ir dar prisakė Broniui atskirai:

– Grįžtant per lauką nealsuok pro burną, tik per nosį! Ir nekalbėk!

Po draugystei ir berniukas taip darė, todėl grįžo per sodą tylėdami, nešini senųjų baltinių ryšeliais. Manelė vėl tuojau davė arbatos, šįkart ne aviečių.

Sugulę į lovą, abudu tikėjosi kalbėtis per visą naktį. Apie viską, bet pirmiausia – apie savo draugystę, ar tame žemėlapyje, kurį pieš po Velykų, reikia mėlynai pavingiuoti ir jų upės siūlelį. Nusprendė, kad reikia. Plonytis, trumpytis tebus tas siūlelis, bet be jo visas žemėlapis išeitų kaip ne Lietuvos.

Atsibudo tamsoje nuo išgąstingo Bronio motinos balso:

– Berniukai, kelkitės!.. Kelkitės ir renkitės!..

Už sienos girdėjosi vyrų balsai ir žingsniai. Tai jie nevažiuos į Velykas?..

Didžiajame kambaryje, kur apvalus stalas po balta staltiese, buvo pilna žmonių, keturi su šautuvais, vienas be, visi jie ir Manelė. Tas, kuris be, laikė rankoje popierių:

– Beniušis Kazimieras, sūnus Kazimiero, tūkstantis devyni šimtai dešimtų gimimo?

– Aš, – pasakė Bronio tėvas.

– Beniušienė Elvyra, duktė Antano, tūkstantis devyni šimtai dvyliktų metų gimimo?

– Aš.

Berniukas persigando, kad tuojau pasakys ir jį, bet pasakė Bronį, kuris stovėjo tarp motinos ir Manelės:

– Beniušis Bronislovas, sūnus Kazimiero, tūkstantis devyni šimtai trisdešimt septintų metų gimimo?

Antanas Mončys.
Motina ir vaikas,
1952 m.

Kol jis taip skaitė, Manelė prisitraukė Bronį arčiau, kažką pašnibždėjo į ausį, vieną ranką laikė uždėjusi jam ant peties, kitą iš užpakalio ant smakro, visai prie pat burnos. Kodėl Bronis nesako „aš“? Bronio motina stovėjo šalia, nuleidusi rankas palei šonus, visa balta balčiausia.

– Kur Beniušis Bronislovas? – pakėlė tas vyras akis nuo popieriaus.

– Kretingoj, – pasakė Manelė. – Eina į mokyklą.

– O šitas? – parodė į Bronį.

– Čia mano panautas[1]! Kontenis Stanislovas, sūnus Monikos.

– O šitas? – parodė į berniuką, ir berniukas visas nutirpo.

– Kaimynų vaikas.

Kas čia darosi? Kodėl visi taip meluoja? Kodėl Bronis tylėdamas atsižada motinos? Gal reikia jiems pasakyti?..

Matyt, berniukas gal sukrutėjo, gal sumindžiukavo, gal jau buvo bepraveriąs burną, tik pajuto, kad Bronio motina stipriai suspaudė jo alkūnę, taip stipriai, kad net suskaudėjo. O juk ką tiktai ta ranka visai bejėgiškai kybojo palei šoną. Suprato, kad reikia tylėti. Tylėti, kad ir kas čia toliau dėtųsi.

[1] Panautas – nesantuokinis vaikas.

Beniušiai jau seniai buvo pasiruošę. Iš kito kambario, iš to mažesniojo, Bronio tėvas išnešė tris maišus prisidžiovintos duonos, paskui nešiojo kitus. Kieme bestovįs sunkvežimis, tiktai dar neburzgiąs. Nešiojo ir Bronio motina.

Kambary jie beliko trise.

– Broneli, einam prie lango, bent akimis atsisveikinsi.

Berniukas irgi priėjo prie Bronio.

– Broni, o kodėl tu?..

– Neįšk!.. – Bronis pastūmė jį į krūtinę, atsuko nugarą ir įsikniaubė į Manelę.

– Eik prie lango, eik, – ragino Manelė, suko jį už pečių, bet Bronis tik dar stipriau į ją kniaubėsi.

Kieme suburzgė sunkvežimis. Bronis staiga pastūmė Manelę, ta net kelis žingsnius pažengė atbula, pats puolė į kiemą. Bėgo paskui sunkvežimį plika galva, tik su švarkeliu, atmetęs atgal rankas ir visu balsu šaukdamas:

– Mamyte!.. Mamyte!..

Sunkvežimis ir sustojo.

Klausimai ir užduotys

1. Kad suprastume šią novelę, turime pasitelkti istorinį kontekstą. Aptarkite, koks laikotarpis vaizduojamas, iš kokių konkrečių detalių jis atpažįstamas, kaip jis yra pakeitęs vaizduojamų žmonių likimus?
2. Apibūdinkite pagrindinį novelės veikėją. Ką apie jį ir jo šeimos likimą sužinome? Ką jis patiria, ką išgyvena? Kuo neįprasta jo vaikystė? Kuo ypatingas jam atsiveriantis pasaulis? Atsakydami atkreipkite dėmesį į iškalbingas detales, pasitelkite citatas. Pasvarstykite, kodėl autorius šiame kūrinyje stebi ir vaizduoja tikrovę vaiko akimis?
3. Kokie žmonių santykiai novelėje atsiskleidžia? Kuo svarbi berniukams jų atrasta draugystė? Kodėl šia draugyste džiaugiasi, ją palaiko vaikų artimieji.
4. Ką apie skirtingus šeimų pasaulius, nuspėjamus jų likimus mums liudija susidraugavę vaikai? Kodėl jie ir jų šeimos nepritampa prie likusio kaimo gyvenimo? Kokias vertybes yra išsaugojusios ir gina šios dvi šeimos? Kokiais poelgiais, kokiais veiksmais?
5. Kuo ypatingos abiejų berniukų Velykos – „pati svarbiausia šventė“? Kaip joms rengiamasi, kas jų naktį ištinka? Kodėl berniuko draugas Bronis iki galo neįstengia suvaidinti jam skirto vaidmens?
6. Rašytojo kuriamas buitinis vaizdas įgyja simbolinių reikšmių. Panagrinėkite, ką novelėje reiškia upės ir upių simboliai. Ką reiškia pats novelės pavadinimas – „Liūdnosios upės“? Kokia Lietuvos žemėlapio reikšmė? O ką galėtų simbolizuoti novelėje aprašytų šeimų likimai?
7. Kokia šios novelės pagrindinė mintis?

Dupletas. Arvydo Šliogerio nuotrauka

ROMUALDAS GRANAUSKAS. Elena

Iš novelių apysakos „Šventųjų gyvenimai“

Prieš pat temstant Skridailienė išėjo į kiemą suvarinėti vištų. Ir Rokienė savo kieme tą patį bedaranti. Abi šį pavasarį buvo išsiperinusios viščiukų: Skridailienė – penkiolika ir Rokienė – penkiolika.

– Rokien!.. – šūktelėjo per daržą. – Ar tavo dar nė vienas nenugaišo?

– Kad ne!

– O aš šįrytais jau radau vieną!

– Nenorėk, kad tau ir rudenį tebebūtų penkiolika! Lai dešimt – ir tas gerai!

Skridailienė uždarė tvartelio duris, pasisuko eiti, o kieme bestovinti aukšta jauna pana. Su rudu lagaminu vienoj rankoj, su mėlynu krepšiu – kitoj.

– Ar čia gyvena Skridaila? Vaclovas?

– Antai ateina.

Priėjo Skridaila, irgi nepažino. Kai išsiaiškino, kas čia tokia, pakvietė paną į trobą.

Besanti Skridailos pusbrolio duktė, todėl Skridaila jai kaip ir dėdė, tiktai antros kartos. Abu Skridailos jau seniai ir užmiršę buvo tą savo pusbrolį. Dar keturiasdešimt devintais išvežė į Sibirą, dvidešimt metų praėjo, o ir šiaip tokių pusbrolių geriau buvo neatsiminti. Išvežė į Sibirą – ir išvežė, dabar miestelyje gyvena vieni neišvežtieji. Buvo girdėjęs, kad vienas kitas jau ir pargrįžta, bet savo akimis dar nė vieno nebuvo regėjęs.

– Sėskitės prie stalo, – Skridailienė graibėsi sau už nugaros, rišdama kitos prijuostės raištelius, – ne tos, su kuria buvo kieme. – Aš kiaušynės prakepsiu, ką aš kitką? Ar valgysi su lašiniais?

– Valgysiu.

– Dabar jaunosios nenori su lašiniais, ojoi, pigūras saugoja.

– Aš nesaugoju. Viską valgau.

– Tėvai, nesėdėk čia, akis išvertęs! Pats žinais!

– O tu paveizėk! Gryna Mikalina! Duktė o duktė! – atsistojo ir išėjo į kitą kambarį atnešti to „pats žinais".

Skridailienė paaiškino:

– Jaunas būdamas varvino seilę į tokią mokytoją. Dabar katra tik jaunesnė, katra tik dailesnė – visos anam mikalinos.

Kai jau buvo susėdę prie stalo, bet dar nevalgė, Skridailienė ir kėdėje paerzėjo, ir šioks toks kaltumas balse pasigirdo:

– Niekaip negaliu atsiminti, kuo esi vardu...

– Elena.

– Vo-vo! – atsitiesė nuo stalo Skridaila. – Kaip ir motina!

– Motina buvo Natalija.

– Teisingai! – Skridaila nė kiek nesumišo. – Ar bėr gyva?

– Jau devyni metai kaip mirusi.

– Kad tėvelio nebturi – žinojom. Gavom laišką... – Skridailienė nutaisė liūdną balsą, žiūrėjo į stalą.

– Ar beturit tą mamytės laišką?

– Kas tau! Kas tau! – Skridailienė staiga sumojavo rankomis. – Sudeginom lig perskaitę!.. Bugščiausi buvo laikai!..

Tėvą nuo jų atskyrė iš pat karto. Jas ištrėmė į Irkutsko kraštą. Buvo didelis kaimas prie didelės upės, ten ji augo. Gerai, kad gyveno dar penkios lietuvių šeimos, glaudėsi, spaudėsi į krūvelę. Vienos jodvi gal nebūtų nė išgyvenusios. Tame kaime Elena baigė septynias klases, o paskui Irkutsko internate – likusias. Universitete studijavo anglų kalbą, atidirbo pagal paskyrimą dvejus metus, dabar jai vasaros atostogos, atvažiavo pasižiūrėti į Lietuvą.

– O iš kur tu taip gerai moki žemaitiškai?

– Iš mamytės. Bet čia mano didelė bėda. Lietuviškai nemoku nei skaityti, nei rašyti.

– Ir nemokėk! Kam tau ten Rùsijoj reikia?

– Kad aš noriu pasilikti Lietuvoj.

– Ar pas mumis?.. – išsigando Skridailienė. – Mes tai jau tikrai negalim!

– Ne, ne! Rasiu darbą – rasiu ir kame gyventi.

– Miestelyje jau yra anglų kalbos mokytoja.

– Man nesvarbu – miestelyje, man svarbu – Lietuvoj.

– Nuuu... Lietuvoj... Kame nors gal ir rasi.

– Nežinau nė nuo ko pradėti. Gal nuo švietimo skyriaus?

– Ne nuo švietimo! – Skridailienė pasidėjo alkūnes ant stalo, pasilenkė į priekį. – Klausykis, aš tau gerai patarsiu. Tu rytoj pat važiuok į rajoną, tiesiai pas partijos sekretorių. Ir viską prisipažink! Taip ir taip, esu iš išvežtųjų, bet abudu tėvai jau yra mirę, nebturiu su anais nieko bendro, pati jau esu tarybinė, vaikus mokysiu tarybiškai, dideliai stengsiuos, žodžiu, sakyk viską, ką reikia. Sugraudink širdį. Esi jauna, daili, turėtum sugraudinti. Nepadoru sakyti, bet mūsų sekretorius yra palinkęs prie dailių.

Elena nustebusi žiūrėjo į abudu.

– Ar esi komjaunuolė? – paklausė Skridaila.

– Iš kur būsiu?

– Mes savo Ziną jau nuo keturiolikos metų užrašėm. Jaunam žmogui tas yra dideliu daiktu. Bet ana ir pati norėjo.

– O kame dabar yra jūsų Zina?

– Pačius aukščiausius mokslus eina.

– Maskvoj?

– Ne, Vilniuj. Aukštojoj partinėj mokykloj! Vo!

Skridailai pasirodė, kad Elena ne visai suprato tokio aukštojo mokslo aukštumą, ir jis paaiškino:

– Ten ne į kokius tatai inžinierius ar daktarus moko, o už karto – į didelius viršininkus!

– O jei dar vyrą viršininką gaus, – pridūrė Skridailienė, – gyvens pupą už ausies užmetusi!

Elena buvo pavargusi, taip pavargusi, kad Skridailų balsai besigirdėjo kaip iš kito kambario, o jie patys atrodė lyg sumažėję, lyg sėdintys daug toliau nei kitoj pusėj stalo.

– O kaip radai mumis? – pasiekė Eleną Skridailienės klausimas.

– Beeinanti motriška su juodu šuneliu – ir parodė.

– Šimkienė Jedzė!

Elena matė, kaip staiga susirūpino abudu Skridailos.

– Ar klausė, iš kur esi, kad nežinai?

– Pasakiau.

– Dabar viskas! Rytoj visas miestelis žinos, kad pas mumis lankosi Sìbiro tremtiniai! Jau dabar neužkiši.

Elena pasijuto dėl kažko labai kalta. Gal jai atsistoti ir tuojau pat išeiti?

– Sėdėk, nekrūpčiok, – Skridaila pastūmė arčiau taurelę. – Juk nevarysim naktį į lauką. O jeigu po teisybei, ar čia jau taip svarbu, kame dirbti? Rublis visur vienokio ilgumo. Esu girdėjęs, kad Sibire už tą patį darbą daug daugiau moka.

– Man ne rublis svarbu. Kiek mamytė yr pasakojusi apie Líetuvą! Dainos negalėjo išdainuoti lig galo. Apsipils ašaromis, užsigniauš balsas... Saulėlaidoj sėsis prie lango, veizės į vakarus: nieko taip nenorėčiau, kaip Lietuvõj bent numirti. Esu griežtai prisakyta parvežti kaulus ir palaidoti prie tėvų.

– Jėzusmarija! – Skridailienė šokosi nuo kėdės ir abi plaštakas sukryžiavo sau prie gerklės: – Gal jau dabar esi tuos kaulus čemodane parvežusi?!. Tėvai! Tuojau pat nešk į kiemą!

– Nėr ten nė kokių kaulų, tik mano drabužiai šiokie tokie. Galiu dabar pat išeiti.

– Perbūk šią naktį, – leido Skridaila. – O kitaip dar didesnėmis kalbomis apsikelsim.

Anksti rytą Elena išėjo iš Skridailų. Vėl ta pati motriška varėsi į ganyklą karvę, tas pats šuniukas kudliavo iš paskos.

– Ar tiek ir tepabuvai pas gimines?

– Einu ant kapų.

– O kam tuos nėšius tempies? Tokius dideliausius?

– Nebnorėjo, kad palikčiau.

– Nu, žmonys! Nė daiktų neleido pasidėti! Palauk, aš karvę pririšiu prie medžio. Einam, pasidėsi.

Šimkienė dar ir arbatos išvirė. Šimkaus nepamatė, tas jau buvo išėjęs į darbą. Geroji motriška nupasakojo Elenai, kurioj maždaug kapų vietoj palaidoti jos motinos tėvai, kurioj pusėj nuo miestelio yra Galkontų kaimas.

– Buvo, – pasitaisė, – dabar nebėr. Viens pats ąžuolas paliktas vidury laukų.

– Tas ąžuolas mūsų kieme augo!

– Pagal tą gal ką ir atseksi. Kiek tau buvo, kai išvežė?

– Septintus ėjau.

– Jau šį tą gali ir atsekti.

Senelių Elena neatsiminė, o tėvą – kada panorėjusi. Aukštas, stambus, plaukai tokie vešlūs, vis braukia su ranka aukštyn. Jo arklius, jo ilguosius ratus. Kiemą atsimena: šulinio rentinį, kibiro šono blizgėjimą, kol sūpuojasi dar neišpiltas, dvi geldas prie šulinio: ilgą ilgą ir trumpesnę, gyvulius – prie ilgosios ir visokius paukščius – prie trumpesnės. Kiemo takus – kur koks veda, ir vyšnių žydėjimą. O ąžuolo negali atsiminti viso, ryškiausiai – tik jo kamieno šiurkštumą ir giles ant žemės. Jų mažutes kepurėles! Tokias pilkas, su koteliu, lyg rumbuotai nertas iš pilkų siūlų. Vieną gilę motina rado ten, Sibire, jos drabužėlio kišenėje.

Neapima atmintis ir bendro trobesių išdėstymo, nesusidaro visų stogų vaizdas, nėra joje ir kamino su dūmais. Kaip tai galėtų būti? Nejaugi nėra žiūrėjusi į savo gimtąją vietą nuo žvyrkelio, nuo pamiškės, iš dirvų? Tikriausiai yra, tik mažai atminčiai tie vaizdai dar buvo per dideli. Išliko, kurie maži ir kurie pažeme. Gerai atsimena, kaip atrodo darželio rūtos, į kurias per naktį lijo lietus, kaip katė sėlina pro jas, pakeldama ir pakratydama tai vieną, tai kitą leteną. Arba vištos snapas su prilipusiu vakarykštės košės gabalėliu, ir kaip ta višta, pakreipusi galvą, šluosto jį į raskilą.

Buvo pats vasaros gražumas, derlumas, visokumas, niekur tokio nebuvo gyvenime mačiusi. Kiekvienas kelio vingis, kiekvienos pievelės kampas buvo vis kitaip gražus. Krūmas, medis, žolės stiebas su žiedu, net kietis prie kelio, rodos, ėjo iš proto, nebetilpdami žieduose ir lapuose: štai, aš čia augu, štai, aš čia žydžiu, štai, čia visiems rodaus. Žinau, kad nuvysiu, žinau, kad nunyksiu, bet išbersiu sėklas ir kitos vasaros gražumui, ir visada vasaros čia bus vešlios, lapuotos, stiebuotos, visos šakos – žieduotos, visos atžalos stiebsis aukštyn kaip pašėlusios. Ir dabar, ir visados, ir per amžius amen. Tiktai gyvenkit, tiktai būkit, o mes nesiliausim lapoję jums ir žydėję.

Ir ten būdavo gražu vasarą, tiktai ten tas gražumas buvo vienodesnis, lengviau suprantamas akims, paprasčiau aprėpiamas.

Ją aplenkė keleivinis autobusiukas. Kodėl nesusiprato paklausti Šimkienės? Bet ne, nebūtų važiavusi. Šimkienė sakė – kokie keturi kilometrai. Norėjo eiti, norėjo žiūrėti į Žemaitiją, norėjo savo kojomis, savo akimis artėti prie to, į kur iš ten taip veržėsi motina, kur dabar eina pati, nors ir nežino, ar pajus, ar pajaus, ar supras, kad jau atėjo.

Suprato. Žvyrkelis bėgo tolyn ir tiesus, ir lygus, o iš abiejų pusių augo javai. Ji nežinojo, kokie čia javai – rugiai, kviečiai, miežiai, tik ne avižos; avižos augo ir ten, buvo mačiusi. Didžiulis laukas kairėj, didžiulis – dešinėj, ji dairėsi ąžuolo viršūnės. Kodėl buvo įsitikinusi, kad jis turi augti prie kelio? Neaugo jis prie kelio, o kilo iš žemės pačiame viduryje kairiojo lauko, ir nebuvo palikta nei kelelio, nei takelio, – kaip nubris iki jo kamieno? Negalima braidyti po javus, tą ji žinojo, bet juk nesi paukštis, nenuskrisi oru. Norėjo nusiauti batelius, pasidairė, kur galėtų atsiremti, netoli besąs įkastas cementinis stulpas, nedidelis, bet aukštesnis už žmogų, ir skardos lakštas viršuje: „Galkontai." Nejaugi čia kas nors išlipa, o kai išlipa – kur eina? Gal šiaip užrašė, lyg iš įpratimo. Ne dėl to, kad čia kam nors reikia išlipti, – dėl to, kad niekam nebereikia.

Nešina tais bateliais nubrido ąžuolo link. O kaip bijojo kojos grumstų kietumo, kaip dūrė į padus! Bet juo arčiau buvo ąžuolas – juo mažiau ką bejautė. Kai atsirėmė delnu į žievę – nebejautė nieko. Atsisėdo ant žemės, atsikolė nugara į kamieną. Sako, šitaip ąžuolas suteikia žmogui stiprybės. Ji dar pasižiūrėjo iš apačios į šakas, jokios stiprybės nepajuto, buvo labai pavargusi ir mažai miegojusi.

Laikrodėlis parodė, kad ir pasnaudė ji tiktai pusvalandį. Nešina tais bateliais vėl nubrido atgal. Atsirėmė nugara į stulpelį, apsiavė, pakėlė akis į savo brydę. Iš ten, iš pat lauko vidurio, kilo aukštyn didelė tėvo galva ir žiūrėjo į ją.

Antanas Mončys. *Kryžiaus kelio stotys*, reljefas Šv. Marcelio bažnyčioje, Lanas, Prancūzijà, 1952 m.

Klausimai ir užduotys

1. Kas sieja šios novelės veikėją Eleną su „Liūdnųjų upių“ veikėju Broniu?
2. Kokį Lietuvõs kaimą, kokius jo žmones sugrįžusi atranda Elena? Kokį gyvenimą yra pasirinkusi jos giminaičių Skridailų šeima? Kuo skiriasi jos ir Elenos šeimos vertybės? Atsakydami pasitelkite iškalbingas detales.
3. Aptarkite Elenos kelią į buvusią gimtinę – jos santykį su žydinčia gamta, žeme, javų lauku, išlikusiu ąžuolu. Palyginkite šiuos simbolinius novelės vaizdus su V. Krėvės „Skerdžiaus“, I. Simonaitytės „Aukštujų Šimonių likimo“, R. Granausko „Gyvenimo po klevu“ vaizdais. Pamėginkite nusakyti novelės „Elena“ idėją.

Dvi saulės. Arvydas Šliogerio nuotrauka

Apibendrinamosios užduotys

1. Kuo R. Granausko novelių „Liūdnosios upės“ ir „Elena“ veikėjai artimi L. Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštyje aprašytiems stipriems Lietuvõs žmonėms?

2. Parašykite rašinį pasirinkta tema:
   „Ne apie kaimą rašo R. Granauskas, o apie protėvių paveldą, išdidumą ir mirtį“ (J. Sprindytė)
   „R. Granauskas stengėsi duoti tautai tai, ko jai nelaisvės metais labiausiai stigo: savasties jutimą, patikinimą, kad ir pralaimėję nėra nugalėti“ (V. Daujotytė)
   „R. Granausko kūryba – mūsų kultūros kūlgrinda“ (R. Tamošaitis)
   „R. Granauskas suvokė: kur nebėra šventumo, gyvenimas senka ir nyksta“ (V. Daujotytė)
   „R. Granauskas – lietuviškojo žodžio glostytojas“ (J. Palionis)

3. Remdamiesi viena arba kita pateikta citata, savarankiškai suformuluokite savo esė temą, jos pavadinimą ir ją parašykite. Kūrybiškai pasitelkite nagrinėtus ir savarankiškai perskaitytus R. Granausko kūrinius.

> *...gal tau pavyko pasėti jų širdyse tą mažytę kietą sėklą, kuri nesutrūnys net tada, kai pats seniai būsi miręs, paskui gal persiduos į jų vaikus ir vaikų vaikus, galų gale vis tiek sulapos ir pražys tamsiai mėlynais išdidumo žiedais.*
>
> Romualdas Granauskas, „Jaučio aukojimas“, 1975 m.

> *Niekam neatsiveria pasaulis iš karto. Lipdomės jį, kaip bitės siuva korį: po trupinį, bet kasdien, po nedaug, bet nuolatos. Kad būtų kur dėti savo jausmų, minčių, vėliau – prisiminimų medų. Kitaip nebūna, kitaip niekam nebuvo.*
>
> Romualdas Granauskas, „Šventųjų gyvenimai“, 2013 m.

Algirdo Landsbergio ištikimybė

Algirdas Landsbergis laive, Amèrikos krantų link... 1949 m.

Man rūpėjo išsaugoti gimtosios kalbos širdies plakimą.

Rašymas – lietuviškų vertybių išsaugojimas.

Mano tėvai nuo mažumės mane mokė, kad pažeisti medį, nulaužti jo šakelę – didžiausias nusikaltimas. Aš tą patį kartoju savo sūnums. Atavizmas? Nacionalizmas?

Kultūra, poezija jungė tautą, darė ją tauta. Kas tai darys dabar?

Algirdas Landsbergis

Lietuvių prozoje ir dramaturgijoje Algirdas Landsbergis įtvirtino paradoksą kaip šiuolaikiško mąstymo principą.

Vytautas Kubilius, 1995 m.

Tai intelektualus rašytojas, kurio stiliui būdinga ironija ir humoras. „Kiekviena išeivija neišvengiamai tampa tragikomiška“, – yra prasitaręs A. Landsbergis. Tėvynės praradimas visada tragedija, o žmogaus laikysena neįprastomis aplinkybėmis dažnai būna komiška.

Elena Bukelienė, 1995 m.

Apie Algirdą Landsbergį

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje daug kūrybingų žmonių pasitraukė iš sovietų okupuojamos Lietuvõs į Vãkarus. Jie tapo pabėgėliais, išeiviais, arba egzilais, bet liko ištikimi lietuvybei. Lietuvių kultūrą išeivijos menininkai papildė tėvynės netekusių žmonių išgyvenimais, įžvalgomis ir modernaus Vakarų pasaulio patirtimis. Jų kūryba naujų bruožų suteikė ir lietuvių tapatybei.

Algirdas Lándsbergis (1924–2004), kaip ir Vytauto Mačernio kartos asmenybės, buvo Vasario 16-osios Respublikoje gimęs, užaugęs ir išsilavinęs žmogus. Rašytoju tapo išeivijoje. Kūrė romanus, noveles, dramas, esė. Ne tik lietuviškai, bet ir angliškai. Jis suteikė lietuviškai prozai ir dramai modernią meninę formą, savo kūriniais išsakė naujas egzistencines lietuvių patirtis.

Gimė A. Landsbergis Kybártuose. Jo tėvas – pašto tarnautojas – buvo skiriamas dirbti vis į kitas Lietuvõs vietas. Todėl būsimas rašytojas vaikystės metais gyveno Serėdžiuje, Bìrštone, Ariógaloje. Tėvams įsikūrus Kaunė, čia lankė ir baigė Jėzuitų gimnaziją. Šioje gimnazijoje, šešiolikos metų būdamas, atrado literatūrą ir sceną – vaidino mokyklos teatre, klasės laikraštyje paskelbė pirmuosius eilėraščius ir apsakymus. Jau tuomet žinojo, kad „rašys gražias istorijas ir pjeses“. Tolesnį gyvenimo kelią A. Landsbergis susiejo su lietuvių literatūra: 1941–1943 m. studijavo lituanistiką Vytauto Didžiojo universitete. Lietuvà, jos mokyklos buvo ta vieta, kurioje, pasak rašytojo, jis „išmoko žaisti gyvenimą ir įžengė į pasaulio plačią sceną“.

1944-aisiais A. Landsbergis pasitraukė į Vokietìją. Čia dirbo aviacijos frabrike, Máince studijavo anglų ir romanų kalbas bei literatūrą, rašė modernias lietuviškas noveles, kartu su režisieriumi Jonu Meku ir kitais bičiuliais leido modernistinį žurnalą „Žvilgsniai“. Pasak poeto Alfonso Nykos-Niliūno, šiame žurnale jaunieji rašytojai, „nė kiek neprarasdami ryšio su gimtąja žeme“, nusigręžė nuo Žemaitės, nuo tradicinės lietuvių prozos ir atsigręžė „veidu į pasaulį“.

1949-aisiais rašytojas išplaukė į Amèriką. Vėliau dalijosi kelionės prisiminimais: „pabėgėlių-imigrantų sklidiname laive mes, keli lietuviai, sugalvojome išleisti vienkartinį biuletenį lietuviškai. Kai tą paminėjome mus lydėjusiam Jungtinių Tautų pareigūnui, tas buvęs Britų kolonijos pareigūnas iš nustebimo beveik prarijo savo liežuvį. Mums suteikiama galimybė tapti angliškai kalbančiais amerikiečiais, nusikratyti savo nereikalingos skurdžios tautinės tapatybės – tos nežinomos tautelės – ir tapti antriniais anglosaksais.“

Atvykęs į Niujòrką, A. Landsbergis dirbo indų plovėju, knygų pardavėju. Kartu studijavo Brùklino kolegijoje, Kolùmbijos universitete. Baigęs magistro studijas, įsiliejo į akademinį Amèrikos gyvenimą: tapo Ferli Dikinsono universiteto profesoriumi, rašytojų tarptautinio PEN

klubo nariu ir tremties rašytojų centro prezidentu šiame klube, priklausė JAV Dramaturgų gildijai. Dirbo į Lietuvą transliuojamų radijo stočių „Amerikos balsas“ ir „Laisvoji Europa“ redakcijose.

1954-aisiais A. Landsbergis išleido pirmąją knygą – romaną „Kelionė“. Tai buvo ir pirmasis moderniosios pokario prozos romanas lietuvių literatūroje. Knygos herojus – jaunas lietuvis karo pabėgėlis – sugriautame Vakarų pasaulyje, tarp besiblaškančių skirtingų kultūrų žmonių ieško gyvenimo atramų ir savo tapatybės: „Kas aš esu? Iš kur aš einu? Į kur einu?“

Paradoksalus mąstymas, šiuolaikinis stilius buvo būdingas ir vėliau išleistoms A. Landsbergio novelėms ir dramoms. 1966-aisiais rašytojas sukūrė dramą „Penki stulpai turgaus aikštėje“ – literatūrinį paminklą žuvusiems Lietuvõs partizanams. Dramaturgui rūpėjo žmogaus apsisprendimas išlikti savimi totalitarinės prievartos sąlygomis, beviltiškoje istorinėje situacijoje. Gali būti, kad tokio apsisprendimo pavyzdžiais A. Landsbergiui tapo vyresniųjų studijų kolegų, rašytojų ir partizanų Broniaus Krivicko ir Mamerto Indriliūno tragiški likimai. Ši drama, išversta į anglų kalbą, buvo pastatyta Niujòrko, Čikãgos, Torònto teatruose.

Kitose dramose rašytojas gręžėsi į Lietuvõs istoriją, tautosaką, mitologiją, vienoje jų – pjesėje „Vaikai gintaro rūmuose“ – savitai interpretavo pasaką „Eglė žalčių karalienė“.

A. Landsbergis modernia kalba pasakojo pasauliui apie gimtąją šalį, jos tradicijas, kalbą, istoriją. PEN klubo renginiuose jis skaitė pranešimus apie okupuotos Lietuvõs ir lietuvių išeivijos rašytojų kūrybą, rūpinosi, kad pasauliui būtų anglų kalba pristatyti geriausi lietuvių literatūros ir tautosakos kūriniai.

Atgavus Lietuvai nepriklausomybę, rašytojas ne kartą lankėsi tėvynėje. Atidžiai stebėjo gimtojo krašto kultūrinį ir politinį gyvenimą, kalbėjo apie laisvai lietuvių kultūrai kylančius naujus uždavinius.

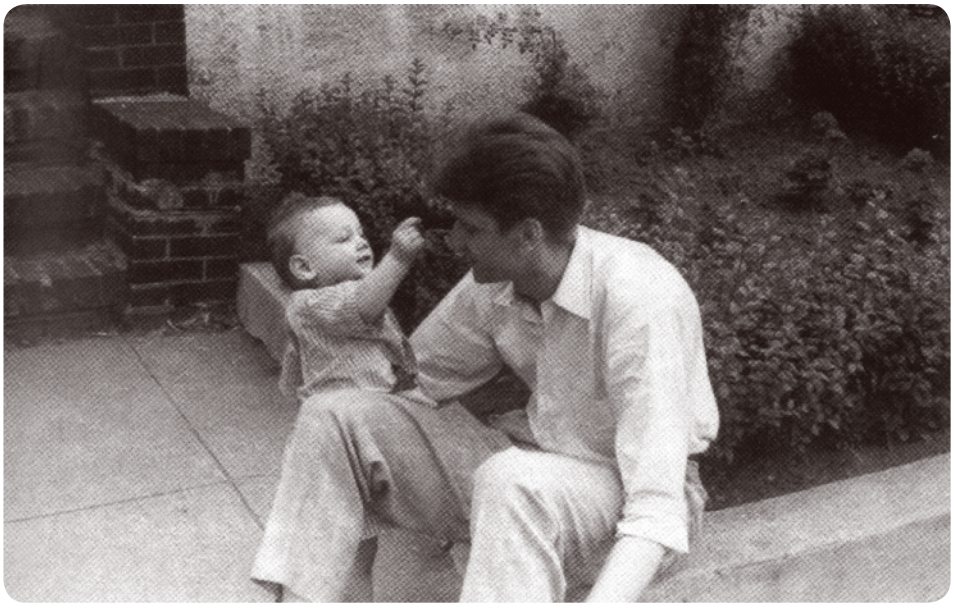

Algirdas Landsbergis su sūnumi Pauliumi, apie 1953 m.

Petrukas išlipo iš lovos, timptelėjo užuolaidos virvutę ir su nuostaba žiūrėjo į saulės šviesos subraižytas grindis. Tai baltos plonos lentelės, su kuriomis jis žaisdavo kieme! Jis žengė per jas atsargiai, kad neužkliudytų, ir sekė saulės rėžį perpjaunant gaublį ant jo spintelės.

– Gaublys, – ištarė jis.

Žodis sukosi jo burnoje, didelis ir apvalus. Baublys, kablys, dramblys. Petrukas pasuko jį, ir gaublys sumirgėjo. Mėlyna spalva buvo jūra, čia buvo Niujorkas, čia buvo Lietuva – sakydavo tėtis.

Tai bus linksma,
Tai bus linksma,
Tai bus linksma Lietuvoj.

Taip dainuodavo mama. Petrukas abiem rankom sustabdė gaublį ir smalsiai apčiupinėjo jį. Jis nebuvo šlapias. Bet jūra šlapia. Jūra yra daug vandens ir šniokštimas ir rudi žmonės be marškinių ir karštas smėlis po kojomis.

Jis nežymiai išsižiojo – kaip visad sunkiai galvodamas – ir parodė savo dantukų smailumą. Nuo gaublio jo žvilgsnis nuslydo į savo nykštį. Grindys buvo vėsios po jo kojomis. Jis labai mėgdavo stovėti basas ant vėsių grindų, nes tėtis ir mama drausdavo taip daryti. Jei tėtis pamatytų jį dabar be šlepetėlių?! Ne-ne-ne-ne-ne! sakytų jis nesustodamas ir pakeltų Petruką aukštyn, didelis, kietarankis.

Petrukas baimingai pažiūrėjo į gretimo kambario duris. Jos nejudėjo. Tėtis dar miega! Kad taip praslinkus pro jo lovą, nušliaužus į virtuvę. Jis galėtų atidaryt visus stalčius ir viską sudėt ant grindų.

Durys cyptelėjo kaip užminta katė. Tamsa tėvų miegamajame buvo šilta ir glūdi, lyg mieguistas motinos apkabinimas. Petrukas pasispyrė prakuldinti pro tėvų lovą, bet sustojo pusiaukely. Kažkur lauke girgžtelėjo skalbinių virvė, ir jis tarėsi matąs juodus baltinius plevėsuojant. Jis vėl pažiūrėjo į lovą, kad įsikvėpus drąsos. Tėtis ir mama po antklodėmis atrodė labai dideli ir keisti. Ar jie tikrai tie patys, dingtelėjo Petrukui. Motinos veidas, įkniaubtas pagalvėn, buvo nepažįstamas, tarsi sulipdytas iš žaislinio molio. Tėtis tyliai šnarpštė. Ką jis sako dabar? Kodėl jis taip nekalba dienos metu? Tamsoje jie abu buvo svetimi, nesuprantami, kaip dienos metu, kada jie supykdavo ir imdavo jį barti.

Petrukas panoro šokti ant jų lovos ir pabudinti juos, kad jie pakeltų galvas ir pasveikintų jį; kad jų veidai būtų tieji, kuriuos jis pažįsta. Bet baimė sulaikė jį. O jeigu jie atsisės lovoje ir bus tie patys keisti nepažįstamieji?

Petrukas be garso nustriksėjo salonėlio kilimu, įšoko į šviesią virtuvę ir užkopė ant skalbimo mašinos prie lango. Saulė apsėmė jį, ir jo vėsus užpakaliukas su malonumu jautė įšildytą mašinos dangtį. Mirksėdamas ir plačiai išsišiepęs, jis žiūrėjo žemyn pro langą.

Už jų kiemo tvoros braškėdama plito lentpjūvė. Visas miestas lentų! Jei jį įleistų į lentpjūvės kiemą! Ir jis bematant matė save statant iš lentų namus ir šulinius – skersai ir išilgai, skersai ir išilgai.

Jo akys sustojo prie žalio ir mėlyno sunkvežimio šalia raudonos plytų tvoros. Šiandien jie nejudėjo, šiandien dėdės nekrovė lentų, šiandien mama ir tėtis abu buvo namie. Šiandien šeštadienis, garsiai suprato jis.

Jis pasigedo dėdžių, kurie kasdien dirbdavo lentpjūvės kieme. Bet rytas rytan jis buvo taip godžiai įsižiūrėjęs į juos, kad jam tereikėjo prisimerkti ir jis galėjo aiškiai matyti viską. Iš sunkvežimių čiuožia lentos ir triukšmingai krinta žemyn. Dulkių debesis pakyla, ir jame guviai juda mėlynai apsirengę žmonės. Kaip vikriai, kaip tvirtai jie griebia lentas! Kaip jos slysta ir atsimuša į jų blizgančias skardines prijuostes. Kai Petrukas užaugs, jis bus mėlynas dėdė. Jis turės skardinę prijuostę ir – kokia laimė! – kraus lentas visą dieną.

Jo galva svaigo nuo ateities pažadų. Jis užaugs rytoj. Viskas bus rytoj. Pro viršuje pravirą langą sklido šiluma, persotinta lentpjūvės kvapo. Vakar tėtis sakė jam, kad taip kvepia sakai, smala, medis. Petrukas lėtai pakartojo: sakai, smala, medis. Žodžiai taip pat kvepėjo.

Jis mylėjo žodžius. Jis mėgdavo lytėti juos, jausti juos burnoje. Vieni buvo šilti, kiti vėsūs; vieni šiurkštūs, kiti lygūs; vieni šnypštė, kiti dainavo. Žodžiai buvo jam brangesni už žaislus didžiojoje dėžėje. Jų buvo labai daug; nieko kito nebuvo tiek daug. Jis mėgino duoti žodžius visiems daiktams, kuriuos jis matė pro langą. Tie, kuriems jis nerasdavo žodžio, palikdavo tolimi ir svetimi. Tieji, kuriuos jis pavadindavo, priartėdavo prie jo ir tapdavo jo draugais.

Saulė kaitino dar labiau. Šiluma maudė Petruko ploną, standrų kūnelį. Lentpjūvė raibo jo akyse. Iš pamirštos uždaryti prieskonių dėžutės jį pasiekė cinamono kvapas. Jis nenustojo šypsojęsis. Jam buvo taip gera, kad jis ėmė linksėti galvute, užsimerkdamas ir atsimerkdamas. Jam buvo geriau, kaip valgant pudingą, kaip miške ant žolės, kaip Kalėdų seniui išbėrus savo maišą.

Ir rąžydamasis savo didžiajam pasitenkinime, jis atvėrė burną naujam žodžiui. Jis pradėjo greičiau alsuoti. Visais savo sąnariais jis stengėsi išrasti žodį, kuris išsakytų viską, ką jis matė ir jautė šią laimingąją akimirką. Vienas po kito žodžiai prisiliesdavo jo gomurio ir vėl nuslysdavo. Jis ištarė – kala – ir tylėjo. Kai saulė šviečia, dėdės nusiima marškinius. Dėdės rudi, jo tėtis baltas. Ne, nusprendė jis. Kala netiko, kala buvo nepakankamas.

Petrukui nebebuvo taip gera. Saulė ėmė darytis įkyri. Jam taip reikėjo žodžio, ir jis negalėjo jo rasti. Jo pažastys sunieižtėjo, jo pilvas sugurgė, ir jis pradėjo norėti pieno.

– Kalala, – sujudėjo jo lūpos.

Kalala? Taip, kalala! Tame žodyje buvo viskas: saulė, lentos, sakai, dėdės, virtuvė ir jis pats, vėl visas džiaugsmu švytintis. Kalala, kalala!..

Tėvo žingsniai mieguistai sušlepsėjo, ir duryse pasirodė jo neskustas veidas, mėlyni naktiniai marškiniai ir plonos, ilgos kojos. Petrukas pamiršo turįs bijoti jo už savo basumą ir uždraustą sėdėjimą prie lango.

– Kalala! – džiugiai sušuko jis tėvui. – Kalala!

Snaudulingos raukšlės jo tėvo veide nepasikeitė.

– Aš tau parodysiu karalių, – niurnėjo jis. – Kas vaikščioja be šliurių?! Per langą iškrisi.

– Kalala, – sušnabždėjo Petrukas.

Tėvas neatsakė. Jis kampuotais judesiais nuprausė Petruką ir pastatė jį ant kėdės. Rengiamas Petrukas nuolat sukosi lango pusėn, kad užčiuopus akimis tėvo staigiai nutrauktą saulėtos lentpjūvės vaizdą. Tėvas nuolat suko jį atgal, veidu į save, ir judviejų raumenys valandėlę priešiškai įsitempė.

Paleidęs jį, tėvas žiovaudamas ėmė šildyti kakavą ir abejinga ranka vartyti kiaušinienę.

– Dabar valgysim, – tarė jis labai įsakančiu balsu.

Triušio piešinys lėkštės dugne apsidengė kiaušiniene, ir Petrukas stropiai atkasė jį šakute. Tada jis pakratė galvą. Jis buvo alkanas, bet jis nevalgys, nes tėvas neatsakė į jo žodį. Užsispyręs jis klausėsi tėvo prašymo ir grasinimo. Tėtis turės nusileisti arba Petrukas išspjaus kiaušinienę.

Po kelių minučių tėvas nuėjo į kitą kambarį ir atsinešė didelę spalvotą knygą.

– Sėsk man ant kelių. Aš tau paskaitysiu apie Babarą.

Šitam Petrukas niekad negalėjo atsispirti. Jis vos susilaikė bematant bešokąs ant tėvo kelių. Jis susitvardė, palaukė valandėlę ir tik tada linktelėjo, nežiūrėdamas tėvui į akis.

Po pirmųjų tėvo žodžių, jis pamiršo viską. Babaras dramblių karalius! Petriukas nejautė kiaušinienės skonio. Kūdikis Babaras bėga per brūzgynus! Babaras nusiperka žalius drabužius ir ilga nosim šlamščia pyragaičius! Kas dedasi dramblių šaly, Babarui svetur keliaujant?

Tėvas nespėjo atsakyti. Pažįstamos rankos užspaudė Petruko akis ir švelniai nuslydo. Prie jo glaudėsi motinos veidas, toks išbalęs be lūpų dažų. Ji pabučiavo Petruką, ir jam dingtelėjo, jog ji kvepia kitaip negu tėvas.

Petrukas žiūrėjo į grindis. Jam dar buvo sunku įprasti prie motinos pabučiavimo kiekvieną rytą. Anksčiau ji išeidavo dirbti jam miegant – taip ji jam aiškindavo – ir grįždavo namo, kai jis lipdavo vakare aukštyn purvinas ir taip pavargęs, kad bematant užmigdavo.

Kodėl ji eidavo dirbti? Kodėl ji negalėjo likti namuose, kaip bobulė ir katės? Kodėl tėtis pirmas atėjo jo aprengti? Ji sakė mylinti Petruką, bet kodėl ji palikdavo jį ir išeidavo? Ar ji tikrai myli jį?

Kartėlis grįžo Petruko burnon, ir jis nudavė nesidomįs motina.

– Tėte, skaityk, – ištarė jis irzliai.

– Ir tada dramblių karalius suvalgė blogą grybą ir... numirė, – kalbėjo tėvas įdėdamas kąsnelį į pravertą Petruko burną.

Numirė... To žodžio Petrukas nežinojo. Akių krašteliu jis sekė motiną, iškeltom rankom siekiančią prieskonių dėžutės spintoje. Jis mažai težinojo savo mamą. Jis norėjo geriau ją pažinti. Petrukas vėl žvilgterėjo į paveikslą knygoje. Dramblių karalius gulėjo parvirtęs ant šono, visas žalias, visai kitoks. Tai buvo „numirė“.

– Mama, tu numirsi, – ištarė jis.

Tėvo šakutė su kiaušiniene sustojo pusiaukely. Petrukas pajuto jo kūną akimirką sustandrėjant ir vėliau sudrebant nuo juoko. Motina paliko prieskonių dėžutę ir žiūrėjo į jį. Jos lūpos šypsojosi, jos akys buvo labai liūdnos. Staiga ji pribėgo ir apglėbė Petruką, įstumdama jo galvą į tėvo šiltą krūtinę. Petrukui buvo nepatogu, tėvo plaukai kuteno jį, bet jis nedrįso nieko sakyti. Su jo tėvais vyko kažkas neįprasto.

Pagaliau jie atsiskyrė, ir tėvas ištarė kimiu balsu:

– Padainuosim?

– Taip, padainuosim, – skubėjo sutikti Petrukas.

Tėvas ir motina pradėjo:

Pas tavo tėvelį
Aš valgiau ir gėriau,
Man tavo tėvelis
Tave pažadėjo.

Mamos balsas buvo vos girdimas, nors paprastai ji galėjo dainuoti daug garsiau už tėtį. Petrukui patiko dainuojantys žmonės. Jis būtų galėjęs žiūrėti į juos valandų valandas. Jie būdavo gražesni, nerėkdavo, nekalbėdavo jam nepatinkančių žodžių, neversdavo valgyt, patys nevalgydavo tais baisiais didelių žmonių kąsniais. Gal jie ilgiau dainuos, jeigu ir jis prisidės?

Aš jauna mergytė
Nenoju tekėti...

Petrukas užkliuvo už „tekėti“ ir nustojo dainavęs. Koks keistas žodis. Petrukas pavartė jį kaip dailų akmenėlį ir kažkodėl prisiminė savo mažiausiąją pusseserę. Jis žvilgterėjo į motiną. Dabar jis pradės kalbėti su ja.

– Mama, – tarė jis. – Valytė nori tekėti.

Motina ėmė juoktis, ir keistas liūdnumas jos veide dingo.

– Už ko?

– Už saulutės!

Tėvams nenustojant juoktis, Petrukas žvilgterėjo pro langą. Alksnio lapas pamažu krito žemyn, sublizgėjo saulėje ir užgeso. Kai lapai krinta, yra ruduo – kartojo jis sau senus tėvo žodžius.

– Tėte, kodėl lapai krinta?

– Jie sudžiūna, nebegauna syvų, pagelsta... supranti?

Petrukas niekad neišsiduodavo nesuprantąs ir stengėsi labai rimtai žiūrėti į tėvą. Bet tėvas permatė jį ir pamosikavo pirštu.

– Petruk, sakyk teisybę – tu nesupranti. Dabar aš tau pasakysiu taip, kad tu suprasi. Šalna juos pakanda. Ruduo. Ruduo nukanda juos.

– Bet, tėte, ruduo neturi dantukų?

– Koks tu gudrus... Taip, ruduo neturi dantukų. Taip sakoma poezijoj. Poezija? Kada nors tu suprasi. Kai tu užaugsi didelis.

Rytoj, kai jis užaugs, jis tebesėdės ant mašinos ir jo tėvai tebestovės šalia jo. Jis bus didelis, o jie bus labai, labai dideli. Petrukas atsirėmė į juos, bijodamas, kad jie neatsitrauktų. Ir rytoj jo tėvai nejudės, jis girdės savo širdį tuksint, lentpjūvėj skardens dėdžių juokas. Kaip gera buvo galvoti apie visa tai. Saulė užtvino didįjį alksnį lauke, ir jo lapija suspindo, lyg joje būtų pasislėpę šimtai veidrodėlių. Kaip jis blizgėjo! Dabar buvo laikas gražiajam žodžiui, ir Petrukas sušnabždėjo sau:

– Kalala.

Jis jautė motinos prisiglaudimą ir nutarė patikėti jai savo žodį.

– Kalala!

Bet tuo metu ji pasistiebė pabučiuoti tėvą, ir Petruko žodis nepasiekė jos. Kodėl ji bučiavo tėvą kitaip negu jį? Jis timptelėjo motiną už rankovės.

– Kalala!!

– Tikrai, – šypsojosi motina. – Ką tas reiškia?

– Jis kalba turkiškai, – juokėsi tėvas.

Staiga jis nebemėgo jų. Jis nušoko nuo mašinos, bet motina pagavo jį ir stipriai priglaudė.

– Tu myli mane? – tarė ji, neabejodama teigiamu atsakymu.

– Ne! – griežtai atšovė Petrukas.

Jis išbėgo koridoriun ir atidarė duris į laiptus.

– Petruk, kur tu eini?

– Pas bobulę, – atsakė jis išdidžiu ir drebančiu balsu.

Jis stovėjo prie laiptų ir laukė tėvų šaukiant jį atgal, kad jis galėtų grįžti, dovanoti jiems ir vėl pasakyti savo žodį, kurį jie suprastų. Tėvai tylėjo. Jis taip ilgėjosi jų balso, kad jis nutarė nebelaukti šaukiamas antrą sykį, bet bėgti pas juos iš karto. Jis girdėjo juos šnabždantis tarp savęs, bet jie nešaukė jo.

Petrukas pradėjo atbulas lipti žemyn siaurais laiptais. Taip lipti jam buvo uždrausta, ir dabar tėtis turėtų išbėgti iš kambario ir barti jį. Tada jis galėtų grįžti. Jis ištempė ausis, bet net nebegirdėjo jų šnabždantis.

Bobulės kambariai buvo tušti. Petrukas tyliai nusileido prie rūsio ir pro laiptų pagalius žiūrėjo į vėsią prieblandą. Jo atminty dar tebegyveno rūsio vaizdas vasarai prasidedant: tuščia dėžė. Per vasaros karščius, Petrukas su prakaituota nuostaba sekė savo senelį pjaunant, kalant, dažant. Dienoms vėstant, jo senelis – kuris turėjo tiek replių, plaktukų, pjūklelių kaip niekas kitas – iš rūsio baigė daryti kambarį. O dabar, pro prieblandą prasiskverbiančios Petruko akutės matė pertvaras, žalią linoleumą, sunkius rudus baldus, naujas lubas lentelėse. Jis buvo gudrus, tas jo senelis, beveik toks gudrus kaip dėdės lentpjūvėje. Jis negalėjo gudrumu prilygti dėdėms, nes jis gyveno kartu su Petruku, o dėdės turėjo daugiau lentų ir buvo rudi, baltadančiai, nepasiekiami.

Dabar senelio rūsy nesimatė. Prie krosnies stovėjo bobulė. Jam patikdavo stebėti jos raudonus languotus marškinius jai nežinant ir staiga išgąsdinti ją. Ji taip gražiai mokėdavo išsigąsi, atmesdama atgal galvą ir išsižiodama. Palinkusi, su nejudančia ranka ant keptuvės, ji klausėsi spragsėjimo. Petrukui atrodė, kad jam pastebėjus bobulę, visas rūsys iš karto sušilo ir pakvipo keptomis bulvėmis.

Bobulė apvertė keptuvėje blyną, ir Petruko veidas ištįso. Jis pamiršo turįs slėptis nuo bobulės.

– Aš noriu bulvių, – liūdnai ištarė jis.

Bobulė pakėlė galvą. Jos akys, kurių jis nematė, nušvito po akiniais. Jos veidas buvo kitoks kaip jo tėvų: pilkesnis, liūdnesnis ir labai kantrus. Jai pajudėjus, rūsys iš karto pagyvėjo, blynai suspragsėjo garsiau. Pavargusia ranka ji pasitaisė iš po skarelės išsidraikiusius plaukus.

– Petrukėlis. Eikš, pabučiuosiu į galvutę.

– Aš noriu bulvių.

– Eikš valgyt skanių blynukų.

Petrukas nusileido į rūsį ir dvejojo.

– Bobulyt, iš ko daro blynus?

– Iš miltų, iš sviesto, iš kiaušinių.

Bobulė visad turėdavo laiko atsakyt jam, ir jis išnaudodavo tai nesibaigiančiais klausimais.

– Iš ko daro kiaušinius?

– Vištytės deda kiaušinius.

– Ne, – nutęsė Petrukas. Neigiamas atsakymas duodavo jam laiko apgalvot nelauktus didelių žmonių tvirtinimus.

– Tikrai, Petruk. Klausyk, aš tau padainuosiu:

Tos vištytės kiaušius deda,
Iš tų kiaušių vaikus peri.

Kiti žmonės dainuodavo retkarčiais, bet bobulė buvo visai kitokia – jos kiekvienas žodis būdavo išdainuotas. Petrukas žinojo kaip labai jai patinka klausytis jo dainuojant. Jis žvilgterėjo į blynus keptuvėje ir pradėjo:

Iš tų vaikų blynus kepa...

Bobulė juokėsi pakreipdama galvą, susiimdama rankas ir apžvelgdama visą rūsį, kad su kuo nors pasidalijus savo juoku. Pro rūsio langelį, lauke matėsi kačių smalsūs ūsai. Aukštai, už lentpjūvės, pradundėjo traukinys, ir rūsy nieko nebesigirdėjo. Stiklinė indų spinta vos matomai virpėjo kaip stora moteris juoko priepuoly.

Stiklinės ir lėkštės pamažu nurimo spintos viduje. Petrukas smalsiai žiūrėjo į blynus. Jam buvo jauku ir gera.

– Kalala, – ištarė jis bobulei.

– Aš neturiu karvelių dabar. Mažiukas, nori karvelių. Aš pietums padarysiu.

– Kalala!

– Valgyk blynukų, žiūrėk, kokie skanūs blynukai...

Petrukas pasitraukė atgal prie laiptų. Jis labai norėjo blynų, bet dabar jis turės atsisakyt jų. Bobulė jo nesuprato.

– Eikš, Petrukėli. Valgyk, ir aš tau pasakysiu pasaką. Eikš. Gyveno senelis su bobule. Jie turėjo avyčių penketėlį...

Petrukas, atbulas, lėtai lipo aukštyn.

– ...vištytę rudagurklę, katytę sapanagę...

Ant aukštos lentpjūvės tvoros rudens vėjuje šlamėjo vijokliai, ir bobulės balsas buvo tolimas.

– ...katytę riestauodegę...

Petrukas prikišo akį prie skylės tvoroje ir žiūrėjo į lentų eiles kitoje pusėje. Jis paspyrė koja savo sunkvežimuką ir lenteles. Jos atrodė jam labai skurdžios, ir jo netraukė žaisti su jomis. Jis dar jautė savo gražiojo žodžio skonį gomuryje.

Iš gatvės pasigirdo ūžimas, ir Petrukas pajudėjo namo priekin. Jo širdis pradėjo greičiau tuksėt. Didžiulis, purvinai pilkas šiukšlių sunkvežimis šniokšdamas trūkčiojo priekin. Dėdės – kitoki dėdės pilkais rūbais – žirgsėjo šaligatviais. Jie pastverdavo šiukšlių dėžes viena ranka ir nežiūrėdami iškratydavo jas į atrajojančią skylę sunkvežimio užpakalyje. Jie atgalia ranka numesdavo dangčius ant šaligatvio; dangčius, kurių Petrukui nevalia būdavo paliesti. Kokios gėrybės krisdavo į tą skylę: laikraščiai, dėžės, kaulai! Skylė sukosi ir traiškė viską! Dėdžių veidai buvo purvini, ir niekas neliepė jiems praustis. Koks gyvenimas! Kai Petrukas užaugs, jis vežios šiukšles. Jis iškratys viską skylėn ir pasiliks sau spalvotas dėžutes. Bet – lentos?! Kada jis bekraus lentas?! Jis vežios šiukšles dieną ir kraus lentas naktį!! Saulė švies. Bobulė keps jam blynus ir maitins jį pro skylę tvoroje.

– Kalala!! Kalala!

Petrukas ilgai sekė nušniokščiantį sunkvežimį ir klausėsi nubarškančių dangčių. Kada jie vos besigirdėjo, jo ausysna įsiskverbė sviedinuko papsėjimas. Kitoje gatvės pusėje keli vaikai, kampuotai kraipydamiesi, mėtė sviedinuką. Jis nenoromis pastebėjo, jog jie buvo didesni už jį, bet netrukus pasiguodė, kad jie tik truputį didesni. Jie trypčiojo ant grindinio kreida išbraižytuose ratuose. Jie išmušdavo sviedinuką aukštyn, subėgdavo į krūvą ir, rėkdami, stumdydavosi liesom rankom. Petrukas įsitempęs klausėsi jų:

– Kamondišvei kamondišvei.

Jie kalbėjo kitaip. Jis nesuprato jų. Jo tėvai nesuprato jo, jis nesuprato jų. Jis labai rimtai stengėsi pakartoti jų žodžius:

– Dišvei dišvei.

Tie žodžiai buvo išdykę ir kuteną. Dabar Petrukas atsiminė – vaikai kalba angliškai.

– Dišvei!

Jis taip pat kalba angliškai! Lietuviškai, angliškai. Angliškai kalba vaikai žaisdami. Lietuviškai kalba jo namiškiai. Vaikai buvo mažesni už jo namiškius; Petrukas mokėjo pasakyti „dišvei“. Vaikai supras jo gražųjį žodį!

Jis žengė nuo šaligatvio į uždraustąjį žolės ruoželį prie pat gatvės, kur automobiliai gali nupjauti pirštų galus.

– Kalala! – sušuko jis vaikams.

Jie nenustojo žaidę.

– Kalala!!

Vienas vaikas atsigręžė į jį, sviedinukui pasprūdus.

– Šatap jutusmol jukientplei.

Ką jis sako? Ar jis suprato Petruko žodį. Ne, ne... Jei jis būtų supratęs, jis kitaip kalbėtų; taip, kad Petrukas jį suprastų.

Petrukas dar kurį laiką pastovinėjo ant žolės ruoželio. Jis tikėjosi, kad tėvas pamatys jį pro langą ir pradės barti. Tada Petrukas nuduotų negirdįs jo ir dainuotų pats sau. Galbūt, jis net sugundytų tėvą vytis jį iki pat didžiosios gatvės krautuvių...

Kadras iš Jono Meko filmo *Lost, lost, lost* (*Prarasta, prarasta, prarasta*)

Nesulaukęs tėvo, jis nenoriai vilko kojas į kiemą. Jam buvo uždrausta liesti vijoklius. Todėl jis nuskynė vieną lapelį ir jautėsi truputį geriau.

– Petruk!

Jis stabtelėjo išsigandęs. Ar senelis pamatė jį laužant vijoklius?

– Labas rytas, Petruk. Eikš pasisveikint, duok rankutę.

Senelis stovėjo prie garažo ir nepiktai šypsojosi. Petrukas nuoširdžiai atsiduso, pribėgo prie senelio ir ištiesė jam kairę ranką, nuolankiai pakreipė galvą ir, žiūrėdamas jam tiesiai į akis, saldžiai ištarė:

– Seneliuk, kur tu buvai?

Prie senelio akių subėgo daug linksmų raukšlelių:

– Lentpjūvėj, Petruk.

– Ką tu man atvežei?

Senelis pakėlė maišą, ir ant grindinio pabiro krūva kaladėlių. Petrukas valandėlę stovėjo nejudėdamas, sužavėtas jų barbėjimo. Tada jis su dėkingu uolumu puolėsi statyti namą.

Pusiaukely jis stabtelėjo ir labai tyliai ištarė:

– Kalala.

Senelis negalėjo jo girdėti, bet Petrukas nebedrįso būti vėl nesuprastu. Jis ištarė savo žodį senelio akivaizdoje, ir to užteko.

– Petruk, ar tu leisi Aleksiukui pažaisti su savo kaladėlėm? Jis šiandien atvažiuoja pas tave. Ir Marytė, ir Daivutė.

Petrukui užėmė kvapą. Jis kasdien laukdavo nesulaukdavo savo mažųjų pusseserių ir pusbrolio. Tačiau šiandien jam ypatingai reikėjo Aleksiuko. Aleksiukas nebuvo didelis, jis kalbėjo lietuviškai – ne taip kaip tie vaikai su sviediniu. Petrukas galės jam pasakyti savo žodį. Ir su juo ateis dideli žmonės, jo dėdės ir tetos, su savo įdomiais veidais ir daugeliu ilgų, naujų žodžių.

– Ne, – atsakė Petrukas. Jis gėdijosi išsiduoti, kaip labai jis laukia Aleksiuko.

– Tada Aleksiukas neateis.

– Jis ateis!

Petrukas pasistūmė kaladėles prie tvoros, iš kur jis galėjo matyti vartelius. Čia jis sėdės ir lauks jų ateinant.

Aukštai atsidarė langas, ir jame pasirodė motinos galva. Ji šypsojosi, ir jis vos susigriebė neatsakęs į jos šypseną. Kodėl ji taip ilgai buvo palikusi jį? Jis sekė ją akių krašteliu. Motina pradėjo dainuoti:

Oi ir atėjo Petrukas,
Oi ir atėjo jaunasai,
Ir atėjo Petrukėlis,
Baltas gražus dobilėlis,
Dobilas, dobilas...

Jis nebegalėjo išsivaduoti iš jos didelių mėlynų akių ir truputį pasuko galvą, kad įsižiūrėjus daugiau jos veido. Jo pirštai prisiminė jos kaktos švelnumą, ir vėjo staigiai išdraikyti jos plaukai prie baltos sienos priminė išsiliejantį rašalą baltoj staltiesėj. Ji buvo graži; nebuvo gražesnės už ją. Gal ji tikrai myli jį? Jis staigiai kryptelėjo galvą, šyptelėjo jai ir nuleido akis susigėdęs. Gal tikrai?

Motinos galva dingo, ir jis užsižaidė su kaladėlėmis. Diena nepastebimai slinko vėlyn, rami ir soti, nuskaidrinta laukimo, su blunkančiu kartumo skoniu. Jo lūpos apsitraukė pienu, ir piene pridžiūvo meduolio trupinėlis. Paskui lūpas apdengė taukai, ir jo marškinėliai nusitaukavo. Jis sudaužė stiklinę ir gavo per nagus. Du sykius jis užpykino didžiuosius ir du sykius susitaikė. Jis nusibrėžė alkūnę ir gerą pusvalandį mėgavosi visų dėmesiu ir užuojauta. Ir jis nuolat ištardavo savo gražųjį žodį, kaip pasitikrindamas didįjį Kalėdų žaislą dėžėje.

Pagaliau jis pamatė juos! Pirmiausiai pro vartelius įriedėjo vežimėliai. Juose, kaip šilti tešlainiai sėdėjo Marytė ir Daivutė. Iš jų trumputėlių pasipūtusių suknelių – vidudieniai mėlynos ir pašvaistiniai rožinės – tingiai dribo jų riebios kojytės. Pro vežimėlius, priekin iššoko Aleksiukas ir žygiavo priekin, plačiai mosikuodamas rankomis. Jo plonas kaklas šovė toli aukštyn iš po suglaistytų melsvadryžių marškinukų. Už vaikų grūdosi krūva suaugusių.

Petrukas pasileido pasitikt jų, pusiaukely apsisuko atgal, pribėgo prie rūsio durų, šūktelėjo – ateina! – vėl apsisuko ir susidūrė su Aleksiuku. Jis drebėjo iš pasitenkinimo. Aleksiukas pasižiūrėjo į jį iš aukšto – jis visad būdavo didesnis už Petruką, nors Petrukas vis augo ir augo – ir išdidžiai pakratė jo ranką. Jis nežiūrėjo į Petruko atsidavusias akis, bet tolyn į kiemą pro jas, kur buvo sukrauti žaislai.

– Vanapleivitmy.

Aleksiukas kalbėjo angliškai! Jis jau ėjo į mokyklą. Petrukas staiga pabūgo, kad jis nesupras gražiojo žodžio, kaip ir vaikai gatvėje.

– Nori žaist? – pakartojo Aleksiukas.

Jis mokėjo ir lietuviškai!

– Diš vei! – linksmai sušuko Petrukas, norėdamas pasididžiuoti savo nauju mokėjimu.

Tada namiškiai išėjo pro duris ir susimaišė su svečiais. Plačios šypsenos priartėjo apsikabinimuose ir susiaurėjo pasibučiavimuose. Namiškiai tuojau pradėjo žavėtis mergaitėmis, ir Petrukas stebėjo jas iškylant virš visų galvų, jų kojytes spurdant ir jų kelnaites mezginiuojantis. Joms nusileidus, jis su malonumu pastebėjo, jog jos buvo mažesnės už jį.

Visas būrys ėmė pamažu tvinti į kiemo gilumą. Petrukas įsimaišė vidurin ir leidosi stumiamas kartu. Jis atsimušdavo į šlaunis ir pasilaikydavo kelnių. Tada atėjo svečių eilė žavėtis juo. Teta Adelė, apvali ir amžinai besijuokianti, stipriai apkabino jį ir pabučiavo didelėm šlapiom lūpom. Ji kvepėjo virtuve. Teta Emilija palietė jį ilgais plonais pirštais, menančiais pieštukus, ir prie jo skruosto prilipo jos lūpų dažai. Jos kvapas jam priminė mamos stalelį su veidrodžiu ir mažais buteliukais. Išsivadavęs iš jų glėbio, Petrukas rankove nusišluostė skruostą ir lūpas. Jis nemėgo šlapio kutenimo ir jis žinojo, kad toks jo mostas privers visus juoktis.

Jis veltui laukė, kada jį pradės kiloti aukštyn. Nejaugi aš toks storas, stebėjosi jis, ir prisigretino prie vyrų. Jis tesiekė mažiausiajam jų iki juosmens, bet jam ir nereikėjo žiūrėti į jų veidus – jis atsiminė juos iš kelnių ir pilvų. Šitos pilkos kelnės su pakibusiais keliais, dėmele prieš pat jo nosį ir apvaliu pilvuku buvo dėdės Antano. Šitas dideles, dideles – kaip ant dviejų medžių užmautas ir su visosna pusėsna išsiveržiančiu pilvu – dėvėjo dėdė Vytautas. Šitose rudose, lygiai suglaistytose ir visai be pilvo, nekantriai stovinėjo dėdė Jonas, kuris kartais nuvesdavo Petruką prie kūdros laivelių paplukdyti.

Kažkas sunkaus nusileido ant jo peties – kaip ta katė, užšokusi anądien.

– Petruk, kaip vyrai sveikinasi? – sugriaudė dėdės Vytauto balsas.

Petrukas nenorom pažiūrėjo aukštyn. Dėdės Vytauto veidas lenkėsi prie jo, kaip didžiulis dubuo. Petrukas nusisuko ir ištiesė jam suglebusią ranką.

– Oohohoo, matyt, kad ne Lietuvoj gimęs. Lietuvoj vaikai cak, cak kulnim sumušdavo, galvą nuleisdavo, ranką kyšteldavo. Cak, cak.

– Jis užaugs, – paguodžiančiai kalbėjo dėdė Antanas. – Ką jis, vaikas, mato? Nėra drausmės, nėra tvarkos čia Amerikoj.

– Aišku, jis užaugs, – pritūpė prie jo dėdė Jonas ir paėmė abi jo rankas. – Jis jau dabar labai gražiai sveikinasi, – kalbėjo jis, iššaukiančiai žiūrėdamas į dėdę Vytautą. – Kiek tau dabar metų, Petruk?

Petrukas girdėjo savo tėvą slapčia šnabždant jam – ketveri, ketveri... Bet jis nenorėjo sakyt „ketveri“. Penkiolika buvo didesnis, ilgesnis ir malonesnis burnai.

– Penkiolika!

Teta Adelė, visą laiką smalsiai besidairiusi, žvilgterėjo į dangų ir suplojo rankomis:

– Tik pažiūrėkit į dangų! Visai kaip Lietuvoj!

Visi pakėlė galvas ir valandėlę nesigirdėjo jų kvėpavimo. Petrukas kartu su jais žvilgtelėjo į skaidrų mėlynumą ir nuleido galvą. Jam labiau patiko dangus su debesų meškomis ir vežimais.

– Tikra bobų vasara, tik voratinklių trūksta, – pagaliau tyliai prabilo jo tėvas.

Petrukas susiraukė ir stengėsi susivokti. Dar šįryt tėvas sakė, jog dabar ruduo, jog lapai krinta rudenį, jog vasaros nebėra. Kodėl dabar tėvas mini storų senų moterų vasarą? Jis išsižiojo klausti tėvo, bet tą akimirką motina pradėjo kviesti visus vidun.

Petrukas prisigretino prie Aleksiuko. Jie kieme pasiliko vienudu. Aleksiukas, nekreipdamas dėmesio į jį, paėmė Petruko sunkvežimį ir pradėjo krauti kaladėles. Jis dainavo plonai, plonai:

Deivi deivikrakit...

Tie žodžiai priminė jam dėdės Jono – cak cak cak. Jis sukluso ir pro atvertą langą virš jų girdėjo balsų ūžesį tolimame svečių kambary. Jį gundė bėgt pažiūrėt, kaip dėdė Vytautas valgo. Iš visų apsilankymų nieko nebuvo įdomesnio už dėdės Vytauto valgymą. Bet jis žvilgterėjo į Aleksiuką ir pasiliko stovėti vietoje. Gražusis žodis buvo svarbesnis už viską.

Saulė jau sviro anapus stogų, ir žolės ruožas išilgai įvažiavimo tako sužvilgo. Kaimyno kieme skalbinių virvė pavargusiai girgždėjo atgal. Kažkur pravirko kūdikis. Petrukas neatitraukė akių nuo Aleksiuko. Jis panoro apkabinti jį. Ten, svečių kambary, buvo dideli žmonės. Jis priėjo prie Aleksiuko ir palenkė galvą:

– Kalala.

Aleksiukas pakėlė galvą nuo savo kaladėlių:

– Čia bus garažas. Čia automobiliai važiuoja. Tū tū tū!

– Nekalbėk! – irzliai suriko Petrukas. Ir Aleksiukas nesuprato, ir jis niekuo nesiskyrė nuo didelių žmonių. Petrukas pastūmė batu kaladėlę ir garažo siena subyrėjo.

– Petrai! – pašoko Aleksiukas ir stumtelėjo Petriuką, kuris spyrė jam į koją ir pasileido bėgti vidun. Aleksiuko kojos tarškėjo iš paskos. Petrukas įsmuko į svečių kambarį ir susigūžė prie spintos. Čia buvo saugu. Aleksiukas įšniokštė vidun ir valandėlę kovojo su pagunda prikult Petruką visų akivaizdoje. Bet jis susitvardęs jis nubėgo į gretimą kambarį, parkrito po televizijos aparatu ir, susiėmęs rankomis galvą, įsistebeilijo.

Petrukas atsiduso, nusišluostė nejučiom išsirpusias ašaras ir apsižvalgė. Svečių kambarys jam visad atrodydavo nejaukus ir šaltas, nes jo ten neįleisdavo. Dabar čia viskas buvo gyva ir judėjo. Visi dideli žmonės kalbėjo sykiu ir nesustodami. Ant baltutėlaitės staltiesės, kurią ištiesdavo tik svečiams, grūdosi eibė[1] nekasdieninių valgių. Petrukas pagalvojo, kad jei dėdė Vytautas gyventų su jais, svečių kambario stalas taip atrodytų kas dieną. Jis nusišypsojo, ir jo šypsena iškrypo į žiovulį. Jis nieko nesakys ir klausysis jų kalbos. Žodžiai, gražieji žodžiai jam buvo įdomesni už viską.

– ...Aš pats mačiau. Demonstrantai sustabdė tramvajų. Pamato generolą – nusiimk kepurę! Senukas jiems – ne! Pakšt! ir numušė jam... Buvo užbėgus Arnauskienė ir, sako, Laimutės vyras, sako, gavo tokį gerą darbą, jai nebereikia dirbt, sako, ji nusipirko tokį chalatą su ilgom rankovėm... Leiskit man pasakyt, ponia, aš Lietuvoj labai atidžiai sekdavau kriminalines bylas. Kas kitas galėjo nužudyt ją? Kas kitas? Jos vyras!.. Ir kodėl Vlikas[2] turėtų keltis į Ameriką, ir kodėl,

[1] Eibė – daugybė, aibė.

[2] VLIK-as – nacių okupacijos metais Lietuvoje įkurtas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, siekęs atkurti valstybę. Po Antrojo pasaulinio karo sovietams okupavus Lietuvą, VLIK-as dirbo Vokietijoje, vėliau persikėlė į JAV.

na?.. Jį darbe tokia juodukė vilioja. Oi, nepasitikėkit juo ponia... Tvarka, drausmė, disciplina... Jono pana su kitu išėjo, nepaskambina. Kas bus, Jonai?..

Petrukui sustojo laikas, ir jis vos begalėjo kvėpuoti. Žodžiai nenustojo byrėję iš visų pusių, greičiau kaip arklių kanopos televizijoje. Jis teatpažino taip nedaug jų. Darbas... vėliavos... senukas. Jis voliojo tuos pažįstamus žodžius burnoje, lyg šiltus virtinius. Nepažįstamieji buvo kitokio skonio ir kitokios spalvos. Juodukės buvo juodos; disciplina priminė jam negyvą vėžlį, matytą vasarą prie jūros. Kiekvienas žodis buvo kitoks. Visų veidai buvo skirtingi. Dėdės Vytauto veidas buvo kitokiausias: violetinis, su stikliniais kamuolėliais akių vietoje. Jis šlavė nuo lėkštės mėsos gabalus ir nenustojo pylęs alų savo gerklėn kaip į didelę statinę. Koks didelis jis užaugs, kaip didieji namai Niujòrke. Bet dėdės Jono veidui apsakyti reiktų labai gražaus žodžio. Kodėl jo akys be perstojo krypsta į telefoną. Kodėl jis neskambina? Gal jam neleidžia žaisti su telefonu, kaip ir Petrukui? Petrukas užjautė dėdę Joną. Jis užjautė juos visus. Kaip gera būtų, jei kasdieną ant stalo žvilgėtų taip daug naujų stiklų, visi taip daug juoktųsi, ir jis galėtų juos visus užjausti. Kambarys suspindo jo akyse kaip alksnis anksti rytą. Jis pažino juos visus, jie visi pažino jį; jie jam šypsodavosi, jie jį glostydavo.

– Kalala!

– Petrukas čia!

– Petrukas angliškai kalba, – nusijuokė dėdė Vytautas.

– Ne angliškai! – treptelėjo koja Petrukas. – Diš vei, diš vei – angliškai!

Jis norėjo kalbėti jiems apie rytą, medį ir gražųjį žodį, bet dėdės Vytauto balsas buvo daug stipresnis:

– Tai Vokietìjoj mes sutikom tokį uniformuotą amerikietį. Jis ima ir prakalba į mus lietuviškai. Mes ir klausiam jo – iš kur jis taip gerai išmokot lietuviškai? Jis ir sako: mano tėvas, kai tik aš prakalbėdavau angliškai, man tuoj diržu per klyną!

Dėdės Vytauto žodžiai vertė Petruką trauktis. Jie buvo dygūs ir glitūs. Dėdė Jonas atsisuko nuo telefono į dėdę Vytautą.

– Geriausias būdas išmokyt vaikus nekęst kalbos...

Petrukas nebegirdėjo jo žodžių. Jo akys apsidengė ašaromis. Visi atrodė jam kaip seni žmonės pro langą lietuje.

– Petruk, eik žaist su savo pusseserytėm.

– Ką jis su bobom? Tau geriau be jų, ar ne, Petruk?

Petrukas sučiaupė lūpas. Jis skubiai atsišaukė pora žodžių, kuriuos didieji žmonės sakydavo, kai jų veidai atrodydavo kaip jo vidus šią akimirką.

– Aš liūdnas ir piktas, – tarė jis.

Visi prapliupo juoktis. Petrukas perbėgo akimis jų įraudusius veidus ir sustojo ties motinos. Ji viena nesijuokė. Jos akys žiūrėjo į jį su užuojauta. Ji suprato jį, ji mylėjo jį! Petruko lūpos drebėjo. Jis nenorėjo matyt nė vieno jų; jis norėjo žiūrėt tik į ją. Jis pribėgo prie stalo ir palindo po juo.

– Petruk, – jis girdėjo tėvo balsą. – Vyrai taip nedaro. Išlįsk.

– Ne!

– Sėsk ant kėdės!

– Ne!

– Petruk!

– Ne! Ne! Ne!

Tėvas pasilenkė paimti jo. Petrukas išsinėrė iš jo rankų ir išbėgo. Prie mergaičių kambario durų jis sutiko bobulę, kuri, pridėjusi pirštą prie lūpų, rodė kambario vidun. Jis įsmuko pro atdaras duris. Ant spintelės blankiai spinksėjo naktinė lemputė. Daivutė ir Marytė gulėjo lovoje, apžiojusios pieno butelius. Jos apžvelgė Petruką savo apsiblaususiomis akutėmis, neatitraukdamos butelių nuo lūpų. Jis pavydėjo joms, patogiai sudribusioms, ir plačiai nusižiovavo. Buvo tylu, ir ūžimas iš svečių kambario slūgo. Laikrodis vienodai tiksėjo. Mergaitės ritmingai čiurškė pieną. Laikas nuo laiko jos atitraukdavo butelius nuo lūpų, ir jie šnypštė išleisdami orą.

– Mano mama nusipirko paltą, – sumurmėjo Daivutė, matyt, tęsdama pokalbį.

– Mano mama sirgo, – vebleno Marytė.

– Mano mama myli mane! – džiugiai ištarė Petrukas.

Čia buvo gera. Viskas tilo ir temo. Petrukas susirangė prie jų ir padėjo galvą ant Marytės kojos. Ji buvo minkšta ir šilta. Kartėlis Petruko burnoje tirpo ir mišo su saldžiu nuovargiu. Mama mylėjo jį! Jis rengėsi migti, bet vėl, staiga, pajuto aštrų dirginimą, verčiantį jį ieškoti naujo žodžio. Jis apsivertė ant kito šono, jo burna buvo sausa. Jis negalės užmigti, kol neatras naujo žodžio, kuris sutalpintų savyje jo paslikus sąnarius, antklodės minkštumą, svečių juoką ir jo motinos akis. Jis rinkosi raides, lietė jas, atmetė.

– Mupunas, – sušnabždėjo jis ir pakartojo dar sykį garsiau. Mupunas – tai gerai. Taip, mupunas...

Dabar jis nebesipriešino miegui ir įspraudė galvą į antklodę. Jo tėvų žingsniai priartėjo per pagalvius. Petrukas šypsojosi užmerktomis akimis, jų pakeliamas ir nešamas.

Jis atpažino laiptus iš tėvo svyravimo. Pakeliui į antrą aukštą jis girdėjo traukinį artinantis ir dėdės Antano žodžius tolstant:

– Vaikai dabar išpaikę, neklauso. Per gerai valgo, per liuosai[1] gyvena, per daug vitaminų... Per daug...

Petrukas paskutinėm pastangom išstūmė savo žodį:

– Mupunas...

– Ką jis pasakė? – smalsiai klausė šalia tėvo einanti motina.

– Nieko, tik raidės išsprūdo per miegą. Per anksti atsikėlęs, pervargęs.

– Gal jis tikrai norėjo ką nors pasakyti?

– Tsss, nepažadink...

Petrukas nebejautė, kaip jie nurengė jį ir paguldė lovon.

[1] ×Liuosas – laisvas.

Kadras iš Jono Meko filmo *Lost, lost lost*

Klausimai ir užduotys

1. Apie ką ši novelė? Kur ir kada vyksta jos veiksmas? Kokį lietuvių bendruomenės gyvenimą vaizduoja?
2. Aptarkite pagrindinį novelės veikėją. Kuo jis išsiskiria iš aplinkinių? Koks pasakotojo santykis su šiuo veikėju?
3. Kas sudaro pagrindinio veikėjo pasaulį? Kaip jis šį patiria, jaučia, įvardija?
4. Paaiškinkite novelės pavadinimą „Žodžiai, gražieji žodžiai“. Kaip žodžiai patiriami? Kuo jie svarbūs? Ką jie reiškia mažajam Petrukui? Kodėl žodžiai jam buvo brangesni už žaislus? Atsakymus pagrįskite citatomis.
5. Petrukas patirtą laimės būseną mėgina įvardyti žodžiu: „Visais savo sąnariais jis stengėsi išrasti žodį, kuris išsakytų viską, ką jis matė ir jautė šią laimingą akimirką.“ Kokį žodį berniukas atranda? Kokius dalykus juo aprėpia?
6. Kodėl Petrukui svarbu savo džiaugsmu ir atrastu žodžiu pasidalyti su kitais? Ar supranta jo žodį ir dvasinę būseną tėvai, seneliai, gatvės vaikai, pusbrolis? Kodėl Petrukas tampa „liūdnas ir piktas“?

7. Kaip į Petruką žvelgia, kaip su juo elgiasi artimieji ir giminaičiai? Kokį lietuvių išeivių šeimos paveikslą atskleidžia šis elgesys?
8. Koks Petruko santykis su gatvės vaikų kalba? Ką jam reiškia jų tariami žodžiai? Kokiomis kalbomis bendrauja Petrukas ir jo pusbrolis Aleksiukas? Kodėl?
9. Įvardydamas savo išgyvenimus, patyrimus, perimdamas kitų patirtis, Petrukas atranda savo tapatybę. Kas jam padeda tai daryti? Kas kelia rūpesčių? Pamėginkite apibūdinti, kas Petruko tapatybę sudaro, kuo ji remiasi?
10. Kodėl žmogaus mylimi, jam brangūs žodžiai nepadeda susikalbėti su kitais? Kodėl net tarp artimųjų žmogus jaučiasi vienas? Raštu aptarkite, kokia yra novelės idėja, kokias problemas ji kelia.
11. Novelės autorius yra teigęs, kad rašytojo, gyvenančio svetimos kalbos aplinkoje, didžiausias rūpestis – išsaugoti „gimtosios kalbos širdies plakimą“. Ar novelės tekstas pagrindžia šį teiginį? Atsakykite remdamiesi citatomis.
12. Stebėdami save pasvarstykite, ar turite „mylimų žodžių“, kuriuos mėgstate „lytėti, jausti burnoje“, kurie Jums būtų svarbesni už daiktus. Parašykite esė „Mane kuriantys žodžiai“.
13. Paieškokite novelėje tradicinių lietuvių literatūros vaizdų ir vaizdinių? Kokias reikšmes jie įgyja?
14. Prisiminkite novelės apibūdinimą. Tai nedidelės apimties prozos kūrinys, kuriam būdingas glaustas veiksmas. Joje vaizduojami pagrindinio veikėjo likimui svarbūs įvykiai, nutinkantys per trumpą laiką. Novelę paprastai sudaro trys dalys: ekspozicija, pasakojimas ir dažnai netikėta pabaiga. Remdamiesi šiuo apibūdinimu pagrįskite, kad skaitytas A. Landsbergio kūrinys yra novelė.
15. Palyginkite nagrinėtas R. Granausko ir A. Landsbergio noveles, pasakojančias apie lietuvių bendruomenės patirtis po Antrojo pasaulinio karo. Kuo šios novelės panašios, kuo – skiriasi?

Perskaitykite kelių išeivijos poetų – Algìmanto Mãckaus (1932–1964), Liū́nės Sutemõs (1927–2013), Kãzio Bradū́no (1917–2003) – eilėraščius, juos atidžiau panagrinėkite ir aptarkite: kuo jie papildo, kaip apibendrina išeivių, egzilų, egzistencinę patirtį? Kuo ji dramatiška ir kuo viltinga? Kokia tradicine lietuvių tautos patirtimi, kokia bendra atmintimi ji remiasi? Kuo ji savita, nauja ir kuo visuotinė? Kam lietuvių išeiviai poetai įsipareigoja, kam išlieka ištikimi?

Atkreipkite dėmesį, kokias naujas reikšmes A. Mackaus ir Liūnės Sutemos eilėraščiuose įgyja senasis žalčio mitas, pasakos „Eglė žalčių karalienė“ motyvai; kokią prasmę tautosakos vaizdiniai suteikia K. Bradūno „Partizanų baladei“.

Pasvarstykite, kuo išeivijos poetų egzistencinės patirtys galėtų būti aktualios Jums, Jūsų kartai.

Trys išeivijos poetai. Iš kairės – Algimantas Mackus, Liūnė Sutema (Zinaida Nagytė-Katiliškienė), Henrikas Nagys, Lėmonte prie Čikãgos, 1964 m.

V

<...>
Mes kalbame nykstančiai žodžiais
Merdinčios mūsų kalbos.
Pilas vanduo į laivus –
Jais išplaukė mūsų šeima.
Tuščioj, išardytoj krantinėj
Niekas nelaukia sugrįžtant.
Mes kalbam išgelbėtais žodžiais
mirusios mūsų kalbos.

VII

Tolsta mūsų egzilė,
tolsta mūsų kalba.
Žilvine, Žilvinėėli,
bespalvė plyšta puta.

Kraujo neišmatuosi,
skausmo neišdalinsi.
Žilvine, Žilvinėėli,
ką pasirinksi?

– Kas yra duota, kas yra išrinkta?
– Žemė duota, mirtis išrinkta.

– Kas yra duota, kas yra išrinkta?
– Nieko neduota, tik viskas išrinkta.

Į Eglės pasaką grįžta puta.
Žilvine, Žilvinėėli!
Tai tiek ir tebuvo duota,
tai tiek ir tebuvo skirta.

ALGIMANTAS MACKUS. Užsklanda: rečitatyvas ir šauksmas

Ateina vakaras,
ateina saulės išblėsimo laikas.
Surinkit dievukus, vaikai, –
žaidimas baigtas.

Minkštavilnių avinėlių kūnai, –
tegul jie klaupiasi skabyt žolės
į vėstantį, suartą žemės delną,
kur būta Žodžio.

Dievo avinėli,
tu naikini pasaulio nuodėmes,
sunaikink paskutinę mūsų nuodėmę –
sunaikink šauksmą grįžt!

Viešpaties angele,
tu lydėjai mus nuo vaikystės,
tik vieno daikto gimtąja tarme!,
tik vieno šiaurės ištarimo!

Sunaikinto šimtmečio
baltųjų alyvų aliejum
tegul bus palytėtos
šiaurę išdavusios gentys.

Ištobulintos mirties
klaupiamės į vėstančią žemę,
atšauktos prisikėlimo nelaimės
meldžiam akmenėjančioj žemėj.

Tai saulės išblėsimo metas,
tai vakaro laikas.
Surinkit dievukus, vaikai, –
žaidimas baigtas:

jūsų vaikystė išaugo
į piktą, abejojančią sielą,
į plėšrų, išgaląstą kūną,
į grobiui paruoštą sapną:

motinos įsčioj,
anapus išdainuotų marių,
Jonukas gimtąja tarme
šneka namus,

šneka tobulesnio gyvenimo sampratą.
Tai saulės atėjimo metas,
tai namų amžinumas,
tai vaikystė be eilėraščio.

– Grąžinkite apskritimus!
– Grąžinkit augintinį miestą,
palaidotą mėnulio ir saulės šviesoj,
grąžinkit mane, –
ištariau vienas.

LIŪNĖ SUTEMA. Kraujas

Žilvino nebėra.
Tenebūna daugiau ir žodžių,
užrašytų krauju,
savuoju ar svetimu –
Žilvino nebėra.
Ant ežerų ir upių,
kanalų ir fontanų dubeniuose,
liūliuodama žydi kraujo puta –
Ar galima rašyti ja?

Užtektų baltais dažais išpiešt ant veidų
visus neišsakytus jausmus.

Atžymėti juos ryškiu ir plačiu brūkšniu,
kaip paskutinė indėnų gentis
juos piešia ant savo veidų,
saulėleidin išeidama –
Liūliuodama žydi ir plečias
ant visų vandenų tamsi puta.

Argi begalima rašyti krauju,
kai auga kiekviename Drebulė,
išdavusi Žilviną –
ir jo nebėra.

KAZYS BRADŪNAS. Partizanų baladė

Tik suplojo rankomis tėvas,
Ir atbėgo gražūs žirgai.
– Ko neėdat žalios žolės,
Ko negeriat marių vandenio?

Ir stovi žirgai,
Nė galvų nepakelia.
– Kaip mumis ėsti žalia žolė,
Kaip mumis gerti marių vandenai
Nuo ąžuolo eina kraujo laštakis
Į miško gilumą.

Tik suplojo rankomis motina,
Ir atplaukė baltos gulbės,
– Ko nelesat aukso grūdų,
Ko negeriat sidabro vandens?

Ir plukau gulbės,
Galvų nepakeldamos.
– Kaip mumis lesti aukso grūdai,
Kaip mumis gerti sidabro vanduo
Per ežerą eina kraujo laštakis
Į miško gilumą.

Ir pravirko sesuo balsu
Ir išėjo brolių ieškoti
Kruvinu laštakiu
Į miško gilumą.

Kazys Bradūnas išeivijos laikraščio *Draugas* redakcijoje

KAZYS BRADŪNAS. Ištikimybė

Mano gentis, kaip šuo,
Urzgia gulėdama
Ant namų slenksčio,
Kad svetimas neįeitų Ir neišeitų.

Mano tauta,
Lyg peršautas šuo,
Unkščia laižydama
Kruviną Nemuno krantą.

Ir mano ilgesys
Paskutiniąją dieną
Nubėgs ir atsiguls, kaip šuo,
Prie tuščių namų slenksčio.

Susipažinkite su šių dienų lietuvių poeto Rìmvydo Stankėvičiaus (g. 1973) tekstais ir aptarkite, kaip, kokiais įvaizdžiais yra išsakoma dabarties žmogaus, jaunosios lietuvių kartos egzistencinės patirtys, pasaulėjauta, tapatybė. Kuo jos savitos? Koks jų ryšys su lietuvių kultūros tradicija? Ar šios patirtys svarbios Jums?

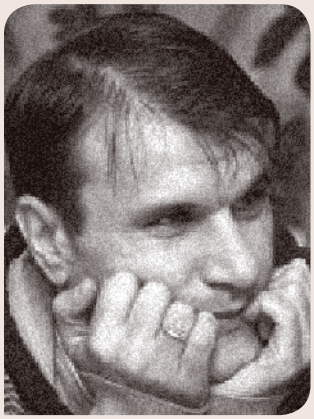

Rimvydas Stankevičius

RIMVYDAS STANKEVIČIUS. Esu

Esu gyvenęs vienuolyne, esu žvelgęs į liepsną, esu glostęs katę, esu stovėjęs ant pačios lietaus ribos, esu valgęs lauže keptų bulvių, esu radęs penkialapį alyvos žiedą, esu mylėjęs savo priešą, esu nekentęs savo artimo, esu kalbėję su medžiu, esu perskaitęs begales gerų ir prastų knygų, esu daręs dirbtinį kvėpavimą, esu rašęs eilėraščius, esu girdėjęs girgždančią pušį naktyje, esu mylėjęs mylinčią moterį, esu ant ledo lyties perplaukęs tvenkinį, esu verkęs iš džiaugsmo, esu juokęsis pro ašaras, esu nakvojęs apleistame name, esu dainavęs liaudies dainų, esu skynęs rugiagėles didžiuliame rugių lauke lietui lyjant, esu ragavęs gyvatės, esu nekaltai muštas, esu nepelnytai liaupsintas, esu meldęsis, esu pasodinęs medžių, esu badavęs, esu bučiavęs mamai ranką, esu lietęs įkaitusią geležį, esu vaikščiojęs basas po sniegą, maskarade esu vaidinęs žuvytę, esu jautęs mirties buvimą visai šalia, esu matęs pražystant obelis, esu išnešęs į krantą skęstančią bitę, esu išdaužęs langų, esu ragavęs laukinių bičių medaus, esu tupėjęs gandralizdyje, esu iš delno penėjęs arklį cukrumi, esu matęs daug vyrų, moterų, vaikų, gyvulių ir žvėriūkščių, esu daug mąstęs apie gyvenimą, meilę ir mirtį, esu uodęs kraujo, aistros ir žemuogių kvapus, esu bijojęs atlikti išpažintį, esu nusikramtęs nagus iš ilgesio, esu nešęs karstą, esu klūpėjęs prieš kryžių, prieš debesį, prieš moterį, esu kvėpavęs gaisro dūmais, esu grėbęs šieną, esu šnabždėjęs šventą melą, esu išrėkęs skaudžią tiesą – – – *ergo sum*[1].

[1] *Ergo sum* (lot.) – vadinasi esu.

RIMVYDAS STANKEVIČIUS

Paklaustas apie kilmę

Temoku dainuot apie šienpjovius:
Antroji žolė gimsta su dalgio baime, trečioji –
Su plieno skoniu gerklėje.

Vėl paklaustas apie kilmę

Temoku dainuot apie šienpjovius:
Antroji žolė gimsta
Su vieversių nuojauta virš galvos, trečioji –
Su svajone peraugti kiaurai asfaltą –
Būtent jis, pasirodo, virš mūsų buvo padriektas
Vietoj dangaus.

Skeveldra

Luktelėk –

Man tik reikia dar
Kelis kartus atsikrenkšti, reikia
Pagaliau iškosėti iš savęs tuos
Paskutinius gabalus
Dangaus.

Pamatysi,
Tada jau tarsiu: „Lietuva.“
Pamatysi, tada ilgai:
„Lietuva, žaliuojanti
Tarp būties ir nebūties“, – lyg paklaikęs
Dainuosiu...

Kol išmoks man pritart violančelės,
Vėlinių lietūs ir vėjai –

Amžinos Bacho siuitos,
Almančios tuštumoje.

Antanas Mončys. *Klounas*, 1982 m.

Apibendriname temą „Tapatybės raiška literatūroje“

1. Panagrinėkite filosofo Leonido Donskio ir literatūros istorikės Viktorijos Daujotytės požiūrius į asmens ir tautos tapatybę:

   L. Donskis: „Tapatybė yra kupinas įtampų savęs ir mus supančio pasaulio interpretacijos bei supratimo laukas, kuriame kryžiuojasi tai, ką apie mus galvoja ir sako kiti, ką apie save galvojame ir kalbame mes patys, ir kuo mes patys norime būti. <...> Ji yra sąmoninga veikla ir identifikavimasis su tuo, kas mums egzistenciškai svarbiausia. <...>

   Iš ko apie šalį ir tautą sprendžiama? Iš vardų ir pasiekimų, kurie joms tampa savęs identifikavimo ir net jų savivokos dalimis. Augustas Strindbergas ir Ingmaras Bergmanas yra švediškos tapatybės segmentai, Hansas Christianas Andersenas – daniškosios, Rembrandtas ir kiti olandų tapybos genijai – olandiškosios, Wolfgangas Amadeus Mozartas – austriškosios. Lygiai kaip lietuvių teatras ir džiazas yra tapę mūsų tapatybės segmentais. <...> Gali būti pasaulyje žinomas ir pagarbiai traktuojamas tik tada, kai pats žinai, kas esi, ir neleidi, kad tavo egzistencijos bei savivokos ribas nustatytų kiti.“

   V. Daujotytė: „Ar gali būti žmogus be tapatybės? Turime klausti – be kokios: asmenybinės, kalbinės, tautinės, pilietinės, kultūrinės ir t. t. <...> Tapatybės šaknis – savarankiškumas, suverenumas. Savarankiškas, suverenus yra ir tapatus; tas pats bent jau sau, jei jo bendruomenė jo ir neatpažintų ar nepripažintų. Savarankiškas, vadinasi, įsitvirtinęs kurioje nors vietoje, turįs galimybių veikti. <...>

   Tapatybė sunkiai susikuriama. Ar iš tiesų ji taip lengvai prarandama, kaip kartais atrodo? Lyg drabužis, pakeista šukuosena ar nešiosena? Gilus, asmenį persmelkiantis savaimingumas neapleidžia, jis yra atpažįstamas. Esame tuo, kuo nebūti negalime. <...> Nuo to, kas esu, priklauso, kaip elgiuosi. Poeto Eugenijaus Ališankos atsakymas į savo paties klausimą – ar sunku būti europiečiu: „Retsykiais tenka išgirsti klausimą, kokia kalba rašau. Sakau – esu europietis, todėl rašau lietuviškai“. Europiečiai vis dar yra savo tėvynių, savo tautų, savo kalbų žmonės.“

   Dirbdami grupėse aptarkite, kas yra tapatybė, kuo ji žmogui ir bendruomenei svarbi. Kuo ji sudėtinga, problemiška? Kodėl žmogui svarbu pačiam apmąstyti, suvokti, įsisąmoninti savo tapatybę, ją atrasti ir valingai kurtis? Išvadas pristatykite klasėje.

2. Pasvarstykite, kodėl tokie rašytojai kaip K. Donelaitis, V. Kudirka, Žemaitė, V. Krėvė, Vydūnas, I. Simonaitytė, A. Landsbergis, labai gerai mokėję kitas pasaulio kalbas, apsisprendė rašyti lietuviškai? Paaiškinkite, kuo reikšmingi lietuvių kultūrai, lietuvių tapatybei kūrybingų asmenybių pasirinkimai.

3. Kuo Jums asmeniškai pasirodė svarbios V. Kudirkos, Žemaitės, I. Simonaitytės, L. Baliukevičiaus-Dzūko, R. Granausko, A. Landsbergio laikysenos, jų apsisprendimai, kūriniai ir idėjos? Pasirinkite Jums labiausiai patikusį kūrinį ir parašykite jo recenziją, kuria paskatintumėte šį kūrinį perskaityti savo draugus arba tėvus.

4. Aptarkite, kaip lietuvių tapatybę veikė šios istorinės patirtys: baudžiava, pasipriešinimas lietuvių kultūros persekiojimui XIX a. pabaigoje, partizaninis karas, sovietų okupacijos dešimtmečiai, emigracija? Surenkite diskusiją: „Kaip lietuvių tapatybę veikia dabarties pasaulis? Kokie nauji išbandymai jai kyla?“

5. V. Daujotytė teigia, kad „kiekvienos tautos literatūra nužymi ir jos tapatybės formavimosi, kitimo, krizių punktyrus“, kad „literatūros istorijos gali būti rašomos ir kaip tapatybės istorijos“. Remdamiesi šiame skyriuje nagrinėtų autorių tekstais, aptarkite, kokias pagrindines tautos ir žmogaus tapatybės atramas teigia, siekia išsaugoti, sustiprinti lietuvių literatūra, kokias lietuvių tapatybės problemas ji kelia? Išvadas pristatykite klasėje ir surenkite diskusiją: „Ar padeda lietuvių literatūra mums šiandien suprasti ir kurtis savo tapatybę?“

6. Pasvarstykite, kas sudaro Jūsų tapatybę. Kaip ją atradote, pajutote, supratote? Kokią ir iš ko paveldėjote, kokią stengiatės kurtis? Kokie tapatybės segmentai Jums svarbiausi? Su kokiomis tapatybės problemomis susidūrėte? Parašykite esė pasirinkta tema:

   Mano tapatybės atramos
   Kokiais įsipareigojimais, apsisprendimais kuriu save?
   Ką reiškia būti lietuviu šiandienos pasaulyje?
   Kokią mano tapatybę kuria lietuvių literatūra?
   Kuo svarbi mano tapatybei gimtoji kalba?

7. Rašytojas Sigitas Parulskis sako:

   Duona ir vanduo – štai be ko tikrai negyvenčiau... Reiktų prie vandens ir duonos dar pridėti kalbą. Lietuvių kalbą. Ne dėl to, kad ji visame pasaulyje gražiausia, o dėl to, kad ji mūsų svarbiausia dalis – mūsų kūno, kraujo, mūsų mąstymo, mūsų esmės, pagaliau – mūsų laisvės dalis, mūsų dvasios raumenys.

   Labai negerai manyti, kad kalba tėra komunikacijos priemonė. Kaip jau minėjau, kalba pirmiausia yra atmintis, istorija, kūrybinė individo ir tautos energija, gyvybė, būtina energija. Mes galime informuoti apie savo buvimą bet kokia kita kalba, o tą buvimą sukuriame tik sava, gimtąja, kalba. Be jos neliks ir mūsų.

   Pamėginkite, remdamiesi skaitytais lietuvių literatūros tekstais, raštu pagrįsti šias rašytojo mintis.

8. Panagrinėkite Kristijonui Donelaičiui skirtą K. Bradūno eilėraštį. Kokią reikšmę K. Donelaičiui ir jo „Metams“ suteikia XX a. išeivijos poetas? Kokiais vaizdiniais nusakomas tautos egzistencijos trapumas ir kūrėjo istorinis vaidmuo? Iš kieno gyvybės lošiama? Kodėl „Metai“ apsaugo nuo mirties kūrėją ir tautą?

9. Išmokite atmintinai pasirinktą ištrauką. Surenkite kūrybos vakarą.

KAZYS BRADŪNAS. Donelaitis lošia kortomis su mirtimi

Kai šiaurėn paršvilpė kregždės,
Atvėrei tu langą į saulę
Ir kortas padalinai
Tarp savęs ir mirties.

O, kaip tau sekėsi
Vasaros popiečiais,
Kada javų brandumu
Mirčiai kortas sumaišei.

Bet slapta jai ruduo
Žemėtu pirštu
Pradengė juodąjį tūzą...
Dieve, dabar pamačiau –
Tavo rankos ėmė drebėti...

Ir jau šaltis žiemos
Užėmė žadą,
Kai, partiją baigiant,
Buvo atvežtas
Dočio parvežtas karstas...

Tada tu metei
Viską laiminčią kortą –
Paklojai METUS.

1970 m.

9. Atkūrus Lietuvõs Nepriklausomybę 1990-aisiais Algirdas Landsbergis rašė:

Lietuvių tautą prikėlė, atgaivino ne karvedžiai, užkariautojai, armijos, bet kultūra, literatūra. Todėl okupantų pasikėsinimas į kultūrą, literatūrą buvo pasikėsinimas į tautos sąmonę, jos pačios gyvybę. Lietuvojė, kaip ir kitose Vakarų, Rytų Euròpos šalyse, daugiau reiškė būti didžiu rašytoju, poetu, negu politiku ar generolu. <...>

Prieš mus nepaprastai didingas projektas – išsaugoti savo etninę kultūrą ir atsiverti visuotinajai. Toksai projektas turėtų įkvėpti.

Gyva kultūra kūrybiškai keičiasi. Tauta kalbasi su savimi, stengiasi gilintis į save, save suprasti, iš naujo pervertinti ją apibūdinančias sąvokas. Tas procesas pusę šimtmečio buvo iškreiptas, sulėtintas, sustabdytas.

Netiesai viešpataujant, uždraustieji ar varžomieji rašytojai, menininkai buvo tiesos šaltinis, autentiškumo versmė. Kultūra, kultūrininkai bejėgiai. Bet jų žodžiai supurtė visą imperiją. Kultūra, poezija jungė tautą, darė ją tauta. Kas tai darys dabar?

Aptarkite: kokį kultūros, literatūros vaidmenį lietuvių tautos gyvenime pabrėžia rašytojas? Kokią jėgą, jo įsitikinimu, turėjo menininko žodis, poezija, kultūra okupuotoje Lietuvojė? Kokį didingą ateities projektą jis mato? Pasvarstykite darbo grupėse, kodėl toks projektas turėtų lietuvius įkvėpti, kuo Líetuvai jis būtų svarbus, kas jį šiuo metu įgyvendina?

10. Surenkite diskusiją: „Kas šiandien mus jungia į tautą, daro mus tauta?“

11. Raštu aptarkite, kokias bendražmogiškas, universalias problemas savo kūriniuose kelia K. Donelaitis, Žemaitė, I. Simonaitytė, V. Krėvė, L. Baliukevičius-Dzūkas, R. Granauskas, A. Landsbergis. Pasirinkite ne mažiau kaip du autorius. Pasvarstykite, koks bendražmogiškas turinys būdingas lietuvių tapatybei.

Kūrybinės užduotys

1. Remdamiesi devintoje klasėje skaitytų rašytojų biografijomis ir kūriniais, susikurkite literatūrinį Lietuvõs žemėlapį. Dirbdami grupėse, pažymėkite jame turiningiausius, įdomiausius maršrutus. Pristatykite juos klasėje ir išsirinkite patį įdomiausią. Pasiruošę ekskursijos vadovų darbui, surenkite literatūrinę kelionę.
2. Surenkite spaudos konferenciją – vaidmenų žaidimą „Kokią Lietuvos jaunimo tapatybę ugdo dabartinė mokykla? Kokią ir kaip turėtų ugdyti?“

   Pasidalykite klasėje į įvairių žiniasklaidos priemonių žurnalistus ir spaudos konferencijos dalyvius: švietimo ministrą, Seimo narius, mokyklų vadovus, mokytojų, tėvų ir mokinių savivaldos atstovus, mokslininką, rašytoją.

   Gerai pasirenkite spaudos konferencijai: vieni apgalvokite keltinus klausimus, kiti – galimus atsakymus.

   O dabar pasikeiskite vaidmenimis ir surenkite antrą spaudos konferenciją „Kokią Lietuvos visuomenės tapatybę ugdo dabartinė žiniasklaida? Kokią ir kaip galėtų ugdyti?“
3. Remdamiesi diskusijoje išsakytomis mintimis parašykite straipsnį diskusijos tema arba parenkite interviu su Jūsų pasirinktu įdomiu pašnekovu. Straipsnį ir interviu pasiūlykite vietos spaudai.
4. Dirbdami individualiai arba grupėse sukurkite šiuolaikinį meninį lietuviškosios tapatybės ženklą. Gerai apgalvokite, kokią svarbiausią idėją, kokius pagrindinius tapatybės bruožus šiuo ženklu nusakysite. Jūsų ženklo forma, sukūrimo technika gali būti pati įvairiausia.
5. Pamėginkite išreikšti savo asmens tapatybę originaliu meno kūriniu (literatūros, dailės, muzikos, fotografijos arba kitu).

Giesmela. Arvydo Šliogerio nuotrauka

Patarimai

1. Kaip skaityti ir nagrinėti eilėraštį

RITA TŪTLYTĖ. Eilėraščio skaitymo principai

1. Pasikliauk pirmuoju įspūdžiu. Jis yra teisingiausias.
2. Nusiteik atradimui. Eilėraščio skaitymas turėtų būti ir sunkus darbas, ir džiaugsmingas atradimas. Tegul eilėraštis Tau veriasi kaip gražus reiškinys. Kai pajusi, kad sugebi patirti tai, kas eilėraštyje gražu ir kaip skleidžiasi anksčiau nežinoti dalykai, – kils džiaugsmas.
3. Nesutapk nei su autoriumi, nei su lyriniu subjektu (pvz., našlaite), nepratęsk jų minčių savomis. Atsiribok, kad ir eilėraštį, ir save jaustum kaip du atskirus dydžius. Į tekstą žiūrėk smalsiai, tarsi atsidaręs laikrodžio vidų žiūrėtum, kaip jis eina, apžiūrinėtum skulptūrėlę ir t. t.
4. Savo nuomonę nuolat tikrink tekstu.
5. Jausk įvairius eilėraščio kontekstus (visą rašytojo kūrybą, biografiją, literatūros srovę, žanrą...).
6. Stenkis suvokti įvairių teksto dalių sąsajas. Orientuokis į bendrą kūrinio prasmę, visumą.
7. Prisimink, kad kūrinys išsako ne vieną mintį ir turi ne vieną prasmę.

Skaitant ir nagrinėjant eilėraštį, taip pat svarbūs yra šie dalykai:

I. Įspūdis, kurį sukėlė eilėraštis.
II. Eilėraščio kontekstas:
    1. Autoriaus biografija, kūryba. Eilėraščio vieta rinkinyje, parašymo laikas.
    2. Literatūrinė srovė, žanras ir t. t.
III. Eilėraščio sandara – prasmė:
    1. Konkreti eilėraštyje esanti situacija (išorinio pasaulio vaizdai ar jų nebuvimas, laikas, erdvė, spalvos, veikiančios figūros).
    2. Lyrinio „aš“ (lyrinio subjekto, eilėraščio žmogaus) pasirodymo būdai (atviras, besislepiantis „aš“, „aš“ ir gamtos bei kultūros paralelės, lyrinio „aš“ nuotaika, mintys...).
    3. Eilėraščio kompozicija (išorinio pasaulio vaizdų kaita, nuotaikų ir minčių slinktis, „aš“ pavidalų kaita, eilėraščio formos kaita).
    4. Kultūros kontekstai eilėraštyje (realybė, pasaka, Biblija, mitologija, istorija).
    5. Eilėraščio kalba (kaip sukuriami skambėjimas, melodija, žodžio prasmė; kaip vartojamos meninės raiškos priemonės).
IV. Eilėraščio skaitymo motyvai:
    1. Kodėl eilėraštį skaitai?
    2. Ko jame ieškai?
    3. Ko eilėraščio klausi?

Rita Tūtlytė. *Eilėraščio skaitymas*, Vilnius: Gimtasis žodis, 1996.

2. Kaip skaityti ir nagrinėti dramą

Kad suprastume dramos kūrinį, turime atkreipti dėmesį ir išsiaiškinti:

1. Kas yra dramos autorius, kokiais laikais jis gyveno, kokiomis aplinkybėmis parašė dramą?
2. Koks istorinis laikotarpis vaizduojamas dramoje? Kur ir kada vyksta dramos veiksmas?
3. Kokia yra dramos tema: apie ką ši drama?

4. Koks yra dramos siužetas, kaip plėtojamas veiksmas, koks pagrindinis konfliktas? (Kokia seka vaizduojami įvykiai, kur yra dramos veiksmo užuomazga, kulminacija, atomazga? Kokie konfliktai ir dėl ko dramoje kyla? Kaip jie išsprendžiami? Ar padaroma tragiškoji klaida, kokia ji, kaip ji pakeičia veikėjų likimus?)
5. Kas ir kokie yra dramos veikėjai? (Kurie jų – pagrindiniai, o kurie – antraeiliai? Kokiais charakterio bruožais veikėjai pasižymi? Kaip jų charakteriai kinta? Kaip – kokiais monologais, dialogais, veiksmais, santykiais – jie išreiškia dramos idėjas ir gina jiems svarbias vertybes?)
6. Kokia yra vyraujanti dramos nuotaika? Kaip ji sukuriama? Kaip ji kinta? Kaip dramoje išreiškiami tragizmas, komizmas?
7. Kokia yra dramos kalba? Kokios meninės raiškos priemonės ir kokiu tikslu vartojamos?
8. Kokias svarbiausias problemas drama kelia ir svarsto? Kaip šios problemos susijusios su autoriaus gyvenamu laiku, kuo jos universalios? Kuo jos svarbios mūsų laikų žmogui, visuomenei?
9. Kokia yra pagrindinė dramos mintis – idėja? Kokias kitas svarbias mintis drama kelia? Kaip išreiškiama dramos idėja ir svarbiausios mintys?
10. Kuo ši drama aktuali Jums asmeniškai? Kokie jos veikėjai, konfliktai, svarstomi klausimai, keliamos mintys reikšmingos Jūsų patirčiai?

3. Kaip rašyti rašinį

1. Visų pirma būtina gerai išsiaiškinti ir suprasti pasirinktą rašinio temą, kad galėtumėte į ją išsamiai atsakyti ir išplėtoti. Būtent tema iškelia Jūsų rašiniui užduotį: pasako, kokius klausimus, kokias problemas šia tema rašant derėtų svarstyti ir nagrinėti.
2. Apsibrėžkite, kokius svarbiausius pasirinktos temos keliamus klausimus, problemas savo rašinyje svarstysite.
3. Suformuluokite, koks Jūsų asmeninis požiūris į apsibrėžtus klausimus, problemas. Kokiais argumentais jis grįstas?
4. Išsiaiškinkite, koks požiūris (požiūriai) į Jūsų apsibrėžtus klausimus, problemas dėstomas kūrinyje, kuriuo remsitės nagrinėdami temą. Kaip, kokiais būdais kūrinyje išsakomas šis požiūris?
5. Nutarkite, kokius kitus kūrinius, tekstus nagrinėdami pasitelksite temą. Kodėl?
6. Išdėstykite savo požiūrį teiginiais, kurie galėtų būti ir Jūsų rašinio dalimis.
7. Apgalvokite, susirinkite argumentus, konkrečius pavyzdžius, kuriais savo teiginius grįsite. Jei rašydamas pasirinksite oponentą, su kurio požiūriu diskutuosite, ginčysitės, išsamiau išsiaiškinkite jo argumentus.
8. Susidarykite detalesnį rašinio planą – kokia seka kelsite problemas, plėtosite pagrindinę mintį, dėstysite savo teiginius ir argumentus, pasitelksite konkrečius pavyzdžius ir citatas, prieisite prie apibendrintų išvadų.
9. Ypač gerai apgalvokite ir nuosekliai išdėstykite savo rašinio išvadas – jos turi apibendrinti visą Jūsų rašto darbą: ką Jums pavyko įžvelgti, atrasti, suvokti, sau ir kitiems įrodyti.
10. Atidžiai peržiūrėkite ir patobulinkite, suredaguokite parašytą rašinį. Atkreipkite dėmesį, ar pakankamai nuosekliai išplėtojote pagrindinę mintį, atsakėte į temą, ar išdėstėte visus reikalingus argumentus, ar jie svarūs ir pagrįsti, ar tiksliai pateikėte konkrečius pavyzdžius ir citatas, ar viską, ką buvote numatę, išdėstėte, ar nepalikote rašybos, gramatikos, skyrybos, stiliaus klaidų. Peržvelkite, ar rišlios Jūsų rašinio pastraipos, ar sklandūs ir logiški sakiniai. O gal Jūsų rašinį dar būtų galima padaryti tikslesnį, įtaigesnį, vaizdingesnį?

4. Kaip rašyti esė

1. Dar kartą pasiaiškinkite, kas yra esė. Prisiminkite: **esẽ** (pranc. *essai* – bandymas) – tai laisvos formos rašinys, kuriame išdėstomas asmeninis požiūris įvairiais gyvenimo klausimais. Esė autorius remiasi asmenine patirtimi ir tyrinėja tikrovę, savarankiškai samprotauja, vaizdingai dėsto mintis ir ieško tiesos.
2. Pasirinkite Jums iš tikrųjų rūpimą, Jūsų asmeninei patirčiai artimą temą.
3. Išsikelkite su pasirinkta tema susijusius, Jums svarbius klausimus, į kuriuos rašydami ieškosite atsakymo.
4. Imkitės drąsiai ir laisvai išsikeltus klausimus svarstyti raštu. Pasitelkite skaitytus, matytus, girdėtus kūrinius, asmeninius gyvenimo patyrimus, artimųjų pasakojimus ir jų išmintį ar aktualią žiniasklaidos informaciją, kitas žinias, kurios reikalingos Jūsų tiesos ieškojimui. Savo ir kitų patirtis savarankiškai apmąstykite.
5. Pasiremkite vaizduote, įspūdžiais, jausmais. Lyginkite, junkite skirtingus gyvenimo dalykus, pažvelkite į juos nauju žvilgsniu, nevenkite ironijos ir autoironijos.
6. Rašykite vaizdžiai, įtaigiai – ieškokite savo kalbėjimo būdo. Rašykite kitaip, negu įprasta. Rašykite taip, kad Jums patiems būtų įdomu.
7. Pasistenkite, kad Jūsų rašoma esė įgytų savitą formą. Ji gali būti kuo įvairiausia: nuosekli arba fragmentiška, poetiška arba dalykiška, neturėti pradžios arba pabaigos. Ieškodami gyvenimo tiesos, nebijokite formos eksperimentų.
8. Nenusiminkite, jeigu atsakymų į išsikeltus klausimus nepavyks rasti. Svarbu sugebėti klausimus įžvelgti, juos iškelti, atkreipti į juos kitų dėmesį. Prasmingas yra nuoširdus bandymas suprasti tikrovę, aiškintis gyvenimą, ieškoti tiesos.

5. Kaip rašyti Meno dienoraštį

1. Svarbu išsiaiškinti ir suprasti Meno dienoraščio paskirtį: kodėl jį rašote? Tai tik Jūsų ir tik Jums skirtas tekstas. Jūs patys turite susikurti dienoraščio rašymo taisykles, pasirinkti rašymo būdą.
2. Į dienoraštį iš skaitomų kūrinių, tekstų, grupės darbe ir klasės diskusijose kilusių minčių įsirašykite tik tai, kas Jums iš tiesų svarbu, įdomu, prasminga, prie ko norėsite sugrįžti.
3. Nevenkite tikslumo: pasižymėkite išrašytos minties autorių, datą, kūrinį, puslapį – to gali Jums prireikti ateityje.
4. Dienoraštį galite papildyti mintimis, kilusiomis žiūrint spektaklius, kino filmus, lankant parodas, stebint televizijos laidas, skaitant interviu ir diskusijas žiniasklaidoje, bei kita Jums svarbia medžiaga.
5. Dienoraštyje gali būti Jūsų pačių komentarų, pastabų, svarstymų, net ginčo su išsirašytais kitų autorių teiginiais. Svarbūs yra Jūsų pamąstymai, kuo išsirašytos mintys papildo Jūsų asmeninę patirtį, kokią gyvenimo išmintį Jums atveria, ką padeda suprasti. Taip Meno dienoraštis Jus gali brandinti, auginti – padėti Jums ieškoti gyvenimo prasmės, kurtis save.
6. Meno dienoraštis – nevienadienis kūrinys. Jį svarbu rašyti nuolat, ne vienerius metus, ir saugoti, atsiversti net tada, kai jis neberašomas. Jūsų dienoraštis visada išliks Jūsų pašnekovas.

6. Kaip įsivertinti

Kad Jūsų mokymasis būtų sąmoningesnis ir savarankiškesnis, turite gebėti savo pasiekimus įsivertinti.

Jums bus naudingi patarimai, kaip įsivertinti savo kalbėjimą, rašinį, darbą grupėje, projektinę ir tiriamąją veiklą.

Įsivertinimas yra labai svarbi viso mokymosi dalis. Jo esmė – išsiaiškinti, **ką žinau ir moku dabar, ką noriu sužinoti ir išmokti mokydamasis, kaip to sieksiu, kaip suprasiu, kad sužinojau ir išmokau.**

Taigi įsivertinimą siūlytume pradėti nuo kelių klausimų sau mokslo metų pradžioje:

1. Ką aš žinau / gebu / moku?
2. Ką aš norėčiau sužinoti / išmokti? Kokie mano šių metų / pusmečio / trimestro mokymosi tikslai?
3. Kaip sieksiu užsibrėžtų tikslų? Kokios man reikės pagalbos? Iš ko jos sulauksiu? Kaip galėčiau padėti kitiems?
4. Kaip aš suprasiu, ką sužinojau / išmokau? Kuo man tai svarbu? Kodėl?

Glaustai patys sau atsakykite į šiuos klausimus. Atsakymus, jei norite, aptarkite su draugu arba mokytoju. Jei atsakymais pasidalysite su mokytoju ir klasės draugais, geriau suprasite, ko vieni iš kitų tikitės. O gal klasėje susiburs bendraminčių ratelis, kuris nuspręs kartu mokytis ir siekti užsibrėžtų tikslų? Mokytis vienam iš kito, padedant vienas kitam yra smagiau ir įdomiau.

Formuluodami mokymosi tikslus ir numatydami būdus, kaip jų sieksite, stenkitės būti ne tik nuoširdūs, bet ir itin konkretūs. Pavyzdžiui, jeigu nuspręsite, kad norėtumėte daugiau sužinoti apie Lietuvos rašytojus, Jums reikės lankytis mokyklos ar viešojoje bibliotekoje, muziejuje, domėtis literatūrine spauda. Jeigu nuspręsite plėsti savo bendrą kultūrinį akiratį, greičiausiai pasidomėsite artimiausio, geriausio teatro repertuaru, vykstančiomis parodomis, susirasite periodinių kultūros ir meno leidinių ir pradėsite juos nuosekliau skaityti. O jei sieksite tobulinti viešojo kalbėjimo gebėjimus, turėtumėte pasidomėti iškalbos vadovėlių patarimais, pasiklausyti gerųjų pavyzdžių, susirasti kritišką patarėją, o svarbiausia – pasiryžti šiai veiklai skirti bent keliolika minučių kiekvieną savaitę.

Įsivertinimas Jums taps prasmingas ir padės tobulėti tik tuomet, kai prie to, ką apmąstėte mokslo metų pradžioje, nuolat sugrįšite. Pradėdami mokslo metus taip pat įsivardykite, kuo jau esate stiprūs, kas Jums sekasi geriausiai, kuo dar norėtumėte sustiprėti – ką dar pasiekti. Prie savo minčių, išsikeltų tikslų vėl stabtelėkite po mėnesio, dviejų, mokslo metų viduryje ir – būtinai – mokslo metų pabaigoje. Nepamirškite, kad tikrasis įsivertinimo adresatas esate Jūs patys. Įsivertinimo labiausiai reikia ne mokytojui, ne tėvams, o Jums.

Įsidėmėkite, kad pateikti įsivertinimo klausimai yra bendri – jais mokydamiesi galite remtis bet kuriuo atveju. Jie tinka prieš pradedant ir baigiant vadovėlio skyrių, temą, apibendrinant rašytojo kūrybos analizę, įsivertinant darbą grupėje, diskusiją klasėje, įgyvendintą projektą, atliktą tiriamąją ar kūrybinę užduotį.

Bendrųjų įsivertinimo klausimų tikslas – sužadinti Jūsų kritinį mąstymą, savistabą, paskatinti Jus nagrinėti ir apmąstyti savo mokymąsi. Klausimai rodo kryptį, jie nėra formulė – įsivertindami galite pasirinkti kelis ar tik vieną iš jų. Atsakyti galite sau, mokytojui, draugams, galite šiais klausimais remtis diskutuodami. Dialogas arba diskusija taip pat gali būti puiki įsivertinimo forma.

Kaip įsivertinti savo viešąjį kalbėjimą?

Žemiau pateikta lentelė Jums padės tobulinti savo kalbėjimą. Ja remdamiesi galėsite įsivertinti arba įvertinti kalbėjimo tam tikra tema užduotį. Taip pat lentelė bus naudinga ruošiantis kalbėti: paryškinti esminiai žodžiai pasako, ko iš Jūsų tikimasi. Šie lūkesčiai yra didžiausi. Pagal juos galite patys pasirengti trijų taškų sistemą ir įsivertinti savo kalbėjimo pasiekimus vienu, dviem ar trimis taškais.

Ruošdamiesi viešajam kalbėjimui, jei galite, pirmąjį mėginimą įsirašykite. Įrašą perklausykite ir, žiūrėdami į lentelę, įsivertinkite. Klausydamiesi savęs iš šalies, išgirsite tai, ko kalbant tiesiog neįmanoma pastebėti.

Jeigu šia lentele naudositės vertindami draugų kalbėjimą, būkite itin dėmesingi ir geranoriški. Jūsų objektyvus vertinimas turėtų padėti draugui suprasti, kuo jo kalbėjimas stiprus, o ką derėtų tobulinti.

Klausimai įsivertinimui	Ko iš Jūsų tikimasi?
Kaip suvokiu kalbėjimo **tikslą** – ką, kam ir kodėl noriu pasakyti? Kaip atskleidžiu **temą** – kaip išdėstau pagrindinę mintį, pateikiu ją pagrindžiančius argumentus, suformuluoju išvadas?	**Tema** puikiai atskleista, nuo temos nenukrypstama. Aiškiai suformuluota **pagrindinė mintis** (pagrįsta išvada). Aiškiai suformuluoti į pagrindinę mintį vedantys arba iš jos kylantys **teiginiai**. Tinkamai parinkti **argumentai**. Argumentų pakanka, kad teiginiai būtų įrodyti ir suformuluotos pagrįstos **išvados**. Atskleidžiama aiški **kalbančiojo pozicija**.
Kokia mano kalbėjimo **struktūra**? Kaip siekiu kalbėjimo **aiškumo** ir įtaigumo? Kokiais ž**odžiais** kalbu? Kokiais sakiniais kalbu – kokia mano **sakinių struktūra**?	Aiški ir pagrįsta kalbėjimo **struktūra.** Paisoma kalbėjimo **trukmės** reikalavimų. Kalbama **sakytine kalba**. Kalbama **aiškiai** (lengva suprasti), **sklandžiai** (nėra beprasmių pauzių, nereikalingų įterpinių). Kalbama **logiškai**. Mintis plėtojama **nuosekliai** (nėra minties šuolių). Kalbama **rišliai**: sakiniai ir pastraipos prasmingai siejami vienas su kitu. Vartojamas **turtingas žodynas** – netrūksta žodžių, gausu sinonimų. **Sakinių struktūra įvairi**.
Kokia mano **tartis**? Kaip **kirčiuoju**? Ar **taisyklingai** kalbu – tinkamai vartoju žodžius ir žodžių junginius? Kokia mano kalbėjimo **intonacija**?	Tartis **taisyklinga**. **Nedaroma kirčiavimo klaidų**. Vartojamos **gramatinės konstrukcijos** ir žodynas taisyklingi. Kalbama **tinkama intonacija**, atitinkančia kalbėjimo tikslą ir temą.
Kitos pastabos sau pačiam.	

Kaip įsivertinti savo rašinį?

Rašinio įsivertinimo lentelę pirmiausia siūlytume išbandyti dirbant su mokytoju: kartu perskaitykite ir įvertinkite vieną darbą. Taip išsiaiškinsite lentelėje vartojamas sąvokas ir suprasite, kaip taikomi vertinimo kriterijai. Vertindami savo darbą, pasižymėkite iškilusius klausimus. Suradę į juos atsakymus, ateityje išvengsite klaidų, labiau pasitikėsite tuo, ką ir kaip rašote.

Rašinio įsivertinimo kriterijai			
Taškai	**Temos suvokimas ir plėtojimas**	**Rašinio struktūra ir stilius**	**Raštingumas**
	Kaip suvokiu **temą**? Kaip temą plėtoju – kokius nagrinėjimo **aspektus** pasirenku? Kaip pagrindžiu teiginius – kokiais **argumentais**?	Kokia mano rašinio **struktūra**? **Kaip** išsakau mintis? **Kokia kalba** reiškiu mintis?	Ar **taisyklingai rašau**?
5 taškai	Temą puikiai supratau. Labai tinkamai pasirinkau nagrinėtinus aspektus. Mano argumentai gerai pagrįsti, taiklūs.	Rašinys turi visas tris struktūrines dalis: įžangą, dėstymą, pabaigą. Rašinys pastraipomis suskirstytas labai tikslingai. Mintys plėtojamos nuosekliai ir kryptingai. Kalba stilinga, sakiniai įvairūs, žodynas turtingas, žodžiai parenkami tiksliai, pagal situaciją.	Taisyklingai. Klaidų nėra.
4 taškai	Temą supratau. Tinkamai pasirinkau nagrinėtinus aspektus. Pateikiau pakankamai argumentų.	Rašinys turi visas tris struktūrines dalis. Rašinys pastraipomis suskirstytas pagrįstai. Mintys plėtojamos nuosekliai. Kalba aiški, rišli; žodžiai parenkami tiksliai; sakinių struktūra įvairi.	Taisyklingai. 1–3 klaidos.
3 taškai	Temą supratau, tačiau ne iki galo, ne visai aiškiai. Tinkamai pasirinkau nagrinėtinus aspektus. Dauguma mano pateiktų argumentų yra tinkami.	Rašinys turi visas tris struktūrines dalis. Tekstas ne visada pagrįstai suskirstytas pastraipomis. Yra minties šuolių ir pasikartojimų. Kalba aiški, rišli; sakinių struktūra įvairi; žodžiai vartojami tinkama reikšme.	Pakankamai taisyklingai. 4–6 klaidos.
2 taškai	Temą supratau daugiau mažiau, paviršutiniškai. Nežinau, ar pasirinkau tinkamus aspektus, ne visus juos išplėtojau. Mano pateikti argumentai paviršutiniški, netvirti.	Rašinio struktūra turi trūkumų. Tekstas pastraipomis suskirstytas ne visada pagrįstai. Yra daug minties šuolių ir pasikartojimų. Pasitaiko aiškumo, rišlumo, sakinių struktūros trūkumų; žodžiai ne visada vartojami tinkama reikšme.	Ne visai taisyklingai. 7–10 klaidų.

1 taškas	Tema supratau tik iš dalies. Mano pasirinkti aspektai nepadeda temos atskleisti arba aspektų neišskyriau. Bandžiau argumentuoti, tačiau nepavyko.	Rašinys neturi visų struktūrinių dalių. Tekstas nepagrįstai skirstomas pastraipomis. Yra labai daug minties šuolių ir pasikartojimų. Daug aiškumo, rišlumo trūkumų; dažniausiai nejaučiamos sakinio ribos, sakiniai labai paprastos struktūros; žodynas skurdus, žodžiai vartojami netinkama reikšme.	Labai netaisyklingai. 11–16 klaidų.

Kaip įsivertinti esė?

Įsivertinant esė dera remtis rašiniui taikomais įsivertinimo kriterijais. Tačiau būtina juos papildyti dar ir šiais kriterijais:

Ar tikrai išsikėliau man rūpimą ir aktualų klausimą?

Ar išsikeltą klausimą svarsčiau savarankiškai, ar nuoširdžiai ieškojau tiesos?

Ar susiejau asmeninę patirtį su kultūros tekstais ir kitų patirtimis?

Ar pažvelgiau į svarstomą temą nauju žvilgsniu ir įžvelgiau naujų reikšmių?

Ar mano tekstas gyvas, vaizdingas ir įtaigus?

Ar atradau savo kalbėjimo būdą, savitą teksto formą?

Kaip įsivertinti projektinę ir tiriamąją veiklą?

Vienas iš projektinės ir tiriamosios veiklos įsivertinimo būdų – nuoseklus stebėjimas ir surinktos informacijos apmąstymas bei apibendrinimas. Kol vykdote projektą, užsiimate tiriamąja veikla, nuolat, po kiekvienos pamokos, savo užrašuose pasižymėkite kilusius klausimus, mintis, įžvalgas, pastebėjimus. Galite rašyti laisvai, bandydami užfiksuoti tai, ką svarbiausia sužinojote, supratote, kas nustebino, kuo norėtumėte pasidomėti daugiau. Tokiuose užrašuose būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kas nepavyko. Kartais užrašyta mintis jau yra pirmas žingsnis problemos sprendimo link. Pabaigę projektą, savo užrašus perskaitykite ir aptarkite su draugais ar su mokytoju. Pokalbis su draugais padės tobulinti grupės darbą, o mokytojui grįžtamasis ryšys padės literatūros pamokas padaryti dar prasmingesnes ir įdomesnes.

Būkite atidūs ir aktyvūs, klausydamiesi draugų projektų ir tiriamosios veiklos pristatymų. Užrašuose glaustai pasižymėkite, kas Jus nustebino, ko norėtumėte paklausti, kokie Jūsų draugų darbo privalumai ir trūkumai (svarbu gebėti juos argumentuotai pakomentuoti!), kaip siūlytumėte draugams darbą tobulinti.

Kartais svarbu kritiškai įvertinti klasėje pristatytus projektus, tiriamąją veiklą raštu ir apibendrinti. Tokiu atveju rašoma tiek savo, tiek draugų pateiktų projektų kritinė refleksija.

Pirmojoje refleksijos pastraipoje pristatomas projektas, įvardijami jo tikslai, pasakoma, kuo jis įdomus.

Antrojoje pastraipoje analizuojama ir įvertinama atlikta veikla: išnagrinėjami ir įvardijami pastebėti privalumai ir trūkumai, vertinimas pagrindžiamas konkrečiais argumentais – stengiamasi komentuoti tiksliai ir objektyviai.

Trečiojoje pastraipoje pateikiami pasiūlymai: kuo projektą arba tyrimą būtų galima dar papildyti? Taip pat atvirai įvardijama, su kokiais sunkumais susidurta, kas išgyventa, patirta, kaip sekėsi dirbti grupėje, kas svarbaus išmokta, kas nauja suprasta.

Aȓs poètica (sk. *Aȓs poètika*; lot.) – poezijos menas, poetika.

Aliùzija (pranc. *allusion*< lot. *alludo* – darau užuominą) – užuomina, nuoroda į kitą literatūros kūrinį, kultūrinį kontekstą, konkretų asmenį ar įvykį.

Anotãcija (lot. *annotatio* – pastaba) – knygos ar publikacijos apibūdinimas.

Apsãkymas – nedidelės apimties prozos kūrinys, kuriame dėmesys sutelkiamas į vieną įvykį. Apsakyme veikia nedaug veikėjų, jo pasakojimo laikas glaustas, erdvė nedidelė, tačiau sukuriamas gyvenimo visumos įspūdis.

Atsiminìmai, memuãrai (pranc. *mémoires* – atsiminimai) – literatūros žanras, kūrinys, kuriame autorius pasakoja savo atsiminimus apie įvykius, kurių dalyvis ar stebėtojas jis yra buvęs.

Autobiogrãfija (gr. *autos* – pats, bios – gyvenimas, grapho – rašau) – paties žmogaus parašytas jo gyvenimo aprašymas.

Dedikãcija (lot. *dedikatio* – paskyrimas) – knygos ar kūrinio pradžioje įrašyti autoriaus žodžiai apie tai, kam ar kieno atminimui autorius tą kūrinį ar knygą skiria.

Dienóraštis – datuotas autobiografinis pasakojimas, kuriame autorius fiksuoja savo paties kasdienybę, dėsto gyvenimo istoriją, išsako savo mintis, išgyvenimus, įspūdžius.

Dokumeñtinė literatūrà (jos žanrai – autobiografija, dienoraštis, memuarai ir kiti) – tikrais įvykiais paremtas pasakojimas apie žmones, kuris pirmenybę teikia faktams, o ne meninei išmonei.

Dramãtiškas – 1. būdingas dramai; draminis; 2. sukrečiantis, skaudus.

Elègija (gr. *elegeia* – liūdna giesmė) – filosofinio turinio lyrikos kūrinys, kuriame išsakomi liūdni prisiminimai, apmąstymai.

Èpas (gr. *epos* – žodis, pasakojimas) – seniausias graikų poezijos žanras; eiliuotas didelės apimties istorinės ar mitologinės tematikos kūrinys, pasižymintis pakylėtu stiliumi, didingais vaizdais, idealizuotais herojais.

Epizòdas (gr. *epeisodion*) – kūrinio (romano, dramos, filmo) dalis, turinti tam tikrą kompozicinį savarankiškumą.

Esẽ (pranc. *essai* – bandymas) – literatūros kūrinys, kuriame autorius išdėsto savo požiūrį įvairiais gyvenimo klausimais, dalijasi asmenine patirtimi. Esė gali jungti skirtingus kalbėjimo būdus – meninį, filosofinį, mokslinį, jai būdingas kompozicijos ir stiliaus laisvumas.

Giesmẽ – iškilminga, šventa daina, himnas.

Hegzãmetras (gr. *hex* – šeši, *metron* – matas) – „šešiapėdis“, žinomiausias antikinės eilėdaros metras. Hegzametru dažniausiai buvo rašomi epai. Hegzametro eilutę sudaro šešios pėdos: pirmosios penkios triskiemenės, šeštoji – dviskiemenė. Triskiemenės pėdos pirmasis skiemuo ilgasis (arba kirčiuotas), kiti du – trumpieji (arba nekirčiuoti). Dviskiemenę pėdą sudaro ilgasis (arba kirčiuotas) ir trumpasis (arba nekirčiuotas) skiemenys.

Idėja (pagrindinė mintis) – tai, kas svarbiausia pasakoma kūriniu. Kūrinio idėja atskleidžia autoriaus požiūrį į pasaulį, žmogų, tikrovę.

Imprèsija (lot. *impressio* – įspūdis) – asmeninis išgyvenimas, įspūdis; meno kūrinys, išsakantis asmeninį įspūdį, išgyvenimą, nuotaiką.

Impresionìzmas (pranc. *impression* – įspūdis) – dailės, muzikos, literatūros kryptis, atsiradusi XIX a. 8 dešimtmetyje Prancūzijoje. Impresionistų dėmesio centre – kūrėjo pozicija, požiūrio taškas, iš kurio vienaip ar kitaip matomas pasaulis. Impresionistų kūriniuose vaizduojamas vidinis žmogaus gyvenimas, jausmai, o išorinis pasaulis parodomas per veikėjo ar pasakotojo įspūdžio, nuotaikos prizmę. Šiai kūrybai būdingas emocijų, spalvų, šviesos ir šešėlių žaismas.

Interpretãcija (lot. *inteipretatio* – aiškinimas) – kūrinio aiškinimas, jo reikšmių, idėjų ir prasmės atskleidimas.

Intrigà (lot. *intrico* – painioju) – kūrinio struktūros dalis, mįslingas siužeto elementas, kuris žadina skaitytojo, žiūrovo susidomėjimą, smalsumą ir reikalauja įminimo.

Irònija (gr. *eirōneia* – apsimetimas) – paslėpta pašaipa, susijusi su apsimetimu – paliekama galimybė jos neįžvelgti ir pasakymą suprasti tiesiogiai; perkeltinis reikšmės vartojimas, kai žodis ar žodžių junginys įgyja priešingą reikšmę.

Kontèkstas (lot. *contextus* - rišlus, susietas) – kokio nors įvykio, reiškinio, teksto aplinka, aplinkybės.

Kultūros epochà (lot. *epoca* < gr. *Epoche* – sustojimas) – istorijos laikotarpis, išskiriamas pagal labai svarbius reiškinius, žymius visuomenės gyvenimo, kultūros, mokslo, meno ir kitus įvykius, savitus kūrybos bruožus.

Lýrika – viena iš trijų literatūros rūšių (greta epikos ir dramos). Senovės Graĩkijoje lyrika vadintos dainos, atliekamos pritariant lyra (muzikos instrumentu). Lyrikos kūriniai paprastai yra nedidelės apimties, rašomi eilėmis, juose dominuoja lyrinio „aš“ (lyrinio subjekto) jausmai, apmąstymai.

Lýrinis subjèktas | Lýrinis „àš“ | Lýrinis veikė́jas | Eilė́raščio žmogùs – eilėraščio balsas, kuriam autorius patiki savo mintis ir idėjas. Lyrinis subjektas kalba iš *čia* ir *dabar* perspektyvos.

Metãfora – žodžio ar junginio vartojimas perkeltine reikšme remiantis tikru ar tariamu daiktų panašumu, paslėptas palyginimas.

Mètras – eiliavimo principas, kuris sujungia poezijos kūrinio eilutes, padarydamas jas garsiniu atžvilgiu panašias, kai nuosekliai kaitaliojami ilgieji ir trumpieji arba kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys.

Mìtas (gr. *mythos* – žodis, sakmė, padavimas) – pasakojimas apie praeitį, dievus ir didvyrius, aiškinantis tikrovės sandarą, tvarką ir prasmę, žmonių veiklos, papročių priežastis.

Modernìzmas (pranc. *moderne*, vok. *die Moderne* – šiuolaikinis, šiuolaikiškas) – nuo XIX a. vidurio iki XX a. vidurio Euròpoje ir Amèrikoje vyravusių literatūros krypčių ir stilių (simbolizmo, impresionizmo, ekspresionizmo, futurizmo, dadaizmo, siurrealizmo ir kitų) visuma, kuriai priklauso įvairūs literatūriniai judėjimai. Modernistai siekė atsisakyti ankstesnių kūrybos normų ir sukurti naujus vaizdavimo būdus, atskleisti žmogaus sąmonę ir tikrovę, kintančią dėl pasaulį pakeitusio mokslo, technikos, filosofijos.

Novèlė (it. *novella* – naujiena) – grožinės prozos žanras; neilgas kūrinys, kuriam būdinga griežtesnė nei apsakymo struktūra, dažniausiai dramatiška, staigi atomazga, netikėtas posūkis.

Padavìmas – tautosakos kūrinys, vaizduojantis konkrečių istorinių ar geografinių vietų, svarbių žmogaus aplinkos daiktų atsiradimą, aiškinantis jų pavadinimų kilmę.

Paradòksas (gr. *paradoxos* – netikėtas) – neįprastas, netikėtas teiginys, kuris pirmu žvilgsniu prieštarauja sveikam galvojimui.

Pãsakotojas – asmuo, kuris pasakoja istoriją (atminkite, kad jis nėra autorius; áutorius – tai asmuo, kuris parašė istoriją). Pasakotojas istoriją gali pasakoti: pirmuoju asmeniu – pasakotojas istorijoje dalyvauja ir prisiima pagrindinio arba antraeilio veikėjo vaidmenį; trečiuoju asmeniu – pasakotojas istorijoje nedalyvauja.

Poèzija (gr. *poiēsis* – kūryba, kūrinys) – eiliuota kalba parašyti literatūros kūriniai.

Põsmas (strofà) – pasikartojantis eiliuoto kūrinio eilučių derinys. Kartais eilėraštį sudaro vienas tam tikros struktūros posmas (pvz., trioletas) arba kelių posmų derinys (pvz., sonetas, rondo).

Pótekstė – paslėpta mintis; žodžiais nenusakyta, nuvokiama teksto prasmė.

Problemà – spręstinas, apmąstytinas klausimas kūrinyje.

Rākursas (pāsakojimo perspektyvà) – pasakotojo žiūros kampas, taškas. Jis gali būti nukreiptas į išorinius arba į vidinius dalykus. Pasakotojas gali veiksmą ir veikėjus stebėti iš šono (visažinantis pasakotojas), gali pasakoti iš kokio nors veikėjo pozicijų.

Receñzija – literatūros kritikos žanras, kurio paskirtis – kritiškai įvertinti naują kūrinį.

Rìmas – poezijos eilučių pradžios arba pabaigos žodžių skiemenų vienodas arba panašus skambesys. Rimas svarbus ne tik skambesiui, bet ir eilėraščio prasmei.

Rìtmas (gr. *rhythmos* – darnumas) – eiliuotai kalbai būdingas kalbos garsų (pvz., ilgųjų ar trumpųjų skiemenų) ir / ar intonacinių elementų (pvz., kirčiuotų skiemenų) pasikartojimas, sakinių sandaros panašumas.

Romãnas – lot. *romanus* – romėnų, romaniškas, susijęs su Antikos ir Viduramžių Romos kultūra) – epo žanras; didelės apimties, sudėtingos sandaros prozos kūrinys, kuriuo siekiama aprėpti vaizduojamo gyvenimo visumą. Romanui būdingas laike ir erdvėje išplėtotas siužetas, ryškūs ir dinamiški veikėjų charakteriai.

Románsas – dainuojamosios tautosakos žanras, vaizduojantis jausmus, meilės išgyvenimus.

Sakmẽ – pasakojamosios tautosakos žanras; trumpas, glaustas pranešimas apie įvykį. Pasakojant sakmę stengiamasi pabrėžti sekamos istorijos tikrumą bei informacijos patikimumą: nurodomi konkretūs veikėjai, veiksmo laikas, veiksmo vieta. Etiologinės sakmės pasakoja apie gamtos objektų, visuomenės reiškinių kilmę. Mitologinėse sakmėse vaizduojamas žmogaus susidūrimas su mitinėmis būtybėmis, paslaptingais reiškiniais.

Simbolis (gr. *symbolon* – sumesti kartu) – ženklu tapęs meninis vaizdas, turintis ypač svarbią, apibendrinamosios galios, išliekamąją perkeltinę reikšmę.

Siurrealìstinis (siurrealìzmas – pr. *sur* – virš, *réalisme* – tikrovės, realybės) – meninis vaizdas, kuris išsiskiria iš realybės. Jam būdingi netikėti sugretinimai – tikri daiktai gretinami su nerealiais vaizdiniais.

Sutartìnė – sena daugiabalsė daina, kurią atliekant vienu metu skamba du skirtingi tekstai ir dvi skirtingos melodijos.

Tautósaka – tai sakytinė ir dainuojamoji liaudies kūryba. Pagal atlikimo būdą ji skirstoma į tris pagrindines rūšis: dainuojamąją tautosaką (dainas, raudas, giesmes), pasakojamąją tautosaką (pasakas, sakmes, padavimus, anekdotus) ir smulkiąją arba mažųjų formų tautosaką (mįsles, patarles, užkalbėjimus, garsų pamėgdžiojimus).

Temà – tai, apie ką kūrinyje (tekste) pasakojama.

Tèzė (gr. *thesis*) – teiginys, kuris turi būti įrodytas, paaiškintas, išplėtotas; trumpai suformuluotas pagrindinis pranešimo, paskaitos teiginys.

Vidinis monològas – balsu neišsakytos kūrinio veikėjo mintys, svarstymai, pamąstymai.

Tekstų šaltiniai

Apie Julijos slibinus, avinėlius ir deivės Laimos plunksnas. Saulės Matulevičienės pokalbis su Julija Ikamaite. – *Liaudies kultūra*, Nr. 2, 2014, p. 82.

Apie Romos kunigaikštį Palemoną ir kaip jis įsikūrė Žemaitijoje. – *Platusis Lietuvos metraščių sąvadas*. Iš rusėnų kalbos vertė Rimantas Jasas. Prieiga internete: http://www.šaltiniai.info/files/literatura/LD00/Platusis_Lietuvos_metraščių_sąvadas.LD1800.pdf

Balys Jonas. Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose. – *Tautosakos darbai*, t. 3, Kaunas: Lituanistikos instituto Lietuvių tautosakos archyvas, 1937, p. 149–238.

Balys Jonas. *Raštai*, t. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 46, 78, 99, 158.

Beresnevičius Gintaras. Dainavimas atsistojus. – *Šiaurės Atėnai*, 2011 m. sausio 17 d.

Bradūnas Kazys, *Sutelktinė*, d. 1, Vilnius: Aidai, 2001, p. 347–353.

Dariūtė Nijolė, Gamziukas Algirdas, Ramoška Gytis. *Darius ir Girėnas. Dokumentai*, Kaunas: Plieno sparnai, 1991, p. 68.

Daukantas Simonas. Žinia apie Vaidevutį, viešpatį Lietuvos, Žemaičių ir Prūsų. – *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1976, p. 56–60.

Davis Wade. *Dreams from endangered cultures*. Vertė Daiva Vaitkevičienė. Prieiga internete: https://www.ted.com/talks/wade_davis_on_endangered_cultures.

Donelaitis Kristijonas. *Metai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 31–33, 35–36, 64–66, 68–69, 72–74, 117, 127, 129.

Dvi lietuvių liaudies pasakos =Two Lithuanian fairytales: Gulbė karaliaus pati, Marti iš jaujos, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 90–155.

Eglė žalčių karalienė: Variantai grožinėje kūryboje 2, t. 6, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 632–638.

Ežeras ant milžino delno: lietuvių liaudies padavimai, Vilnius: Mintis, 1995, p. 37.

Gimbutienė Marija. *Dienoraštis ir prisiminimai*, Kaunas: Senasis lankas, 2015, p. 48, 54, 156, 320, 413.

Gimbutienė Marija. *Laimos palytėta*, Vilnius: Scena, 2002, p. 17, 115–124.

Glemžaitė Diana. *Mes mokėsim numirt*: Lietuvos pasipriešinimo kovų poezija, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 27.

Granauskas Romualdas. *Gyvenimas po klevu*, Vilnius: Alma littera, 1999, p. 11–12.

Granauskas Romualdas. *Šventųjų gyvenimai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2013, p. 65–71, 81–88.

Įvairi tautosaka iš rinkinių. Surinko Jonas Basanavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 405–408.

Kaip atsirado žemė: lietuvių etiologinės sakmės, Vilnius: Vaga, 1986, p. 15, 20.

Koršunovas Oskaras. *Apie spektaklį „Eglė žalčių karalienė“*. Prieiga internete: http://www.okt.lt/spektakliai/egle-zalciu-karaliene/

Krėvė Vincas. *Rinktiniai raštai*, t. 3, Vilnius: Vaga, 1982, p. 3–53.

Krivickas Bronius. *Raštai*, t. 1, Vilnius: Sietynas, 1993, p. 220.

Kudirka Vincas. *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1990, p. 540–543.

Landsbergis Algirdas. *Kelionės muzika*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 280–293.

Lemeškin Ilja. *Sovijaus sakmė ir 1262 metų chronografas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 322.

Lietuviškos dainos, t. 1, Nr. 24. Užrašė Antanas Juška, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, 26.

Lietuvių tautosaka, t. 4, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1967, p. 599.

Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus kalba, pasakyta 1998 m. liepos 6 d., minint Lietuvos Valstybės dieną. Prieiga internete: http://www.adamkus.lt/lt/prezidento_veikla/kalbos.html

Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus kalba, pasakyta 2000 m. liepos 6 d., minint Lietuvos Valstybės dieną. Prieiga internete: http://www.adamkus.lt/lt/prezidento_veikla/kalbos.html

Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2008, p. 22–25, 30–33, 44–45, 49–50, 54–58, 75–77, 81–84, 89–104, 110–115, 130–132, 138–141, 159–166, 171–175.

Literatūra ir kalba, t. 12, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija. Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1972, p. 177.

Mackus Antanas. *Chapel B*, Čikaga: Algimanto Mackaus vardo knygų leidimo fondas, 1965, p. 39, 47, 59.

Martinaitis Marcelijus. *Sugrįžimas*, Vilnius: Tyto alba, 1998, p. 185.

Mekas Jonas. *Laiškai iš Niekur*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 21–22, 28.

Pasaka „Eglė žalčių karalienė". Tyrinėjimai, kitos žinios, t. 4, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 184–198, 202–275, 276–290, 343–347.

Petkevičaitė-Bitė Gabrielė. *Krislai*, Vilnius, 1966, p. 466–467.

Petkevičaitė-Bitė Gabrielė. *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1966, p. 462–463.

Rėza Liudvikas. *Lietuvių liaudies dainos*, t. 1, Nr. 27, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.

Simonaitytė Ieva. *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1987, p. p. 45–88, 293–312, 321–325, 363–364.

Simonaitytė Ieva. *Raštai*, t. 7, Vilnius: Vaga, 2003, p. 17, 41, 395, 512.

Stankevičius Rimvydas. *Diktantai sielai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, p. 105.

Stankevičius Rimvydas. *Kertinis skiemuo*: eilėraščiai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, p. 63, 69.

Strazdas Antanas. *Giesmės svietiškos ir šventos*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 7–10.

Strielkūnas Jonas. *Trečias brolis*, Vilnius: Vaga, 1993, p. 28.

Sutema Liūnė. *Poezijos rinktinė*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 59.

Sužeistas vėjas: lietuvių liaudies mitologinės sakmės, Vilnius: Vyturys, 1987, p. 91–99, 111, 119–120, 120, 122.

Širvys Paulius. *Ir nusinešė saulę miškai*, Vilnius: Vaga 1984, p. 71.

Tamošaitis Regimantas. Kristijonas Donelaitis: visada pirmas. – *Bernardinai*, 2014-03-24.

Varpas vaško bokšte. – *Laumių vaikai*, Vilnius: Brailio spauda, 2007, p. 56–59.

Vienažindys Antanas. *Kaipgi gražus gražus*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 45–48.

Vijūkas-Kojalavičius Albertas. *Lietuvos istorija*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 47–54.

Žemaitė. *Raštai*, t. 5, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 330, 341, 387–388.

Žemaitė. *Raštai*, t. 6, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 53, 78, 160–162.

Žemaitė. *Rytą giedra*: Autobiografija. Apsakymai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 12–30, p. 187–226.

Iliustracijų šaltiniai

Algirdas Landsbergis pakeliui į Ameriką; Su sūnum Paulius, Virginija Babonaitė-Paplauskienė. *Kelionė į Algirdo Landsbergio kelionę*, Kaunas: Naujasis lankas, 2014, p. 15, 57.

Kryžiaus kelio stotys; Motina ir vaikas; Klounas; Paukštis; *Antanas Mončys ir jo aplinka: parodos katalogas*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2016, p. 22, 42, 105.

Antanas Mončys. *Madona*, 1968 m., http://www.kunstkamera.lt/index.php?id=38.

Antanas Mončys. *Sūkurys*, 1966 m., http://www.kunstkamera.lt/index.php?id=38.

Antanas Mončys. *Vandens nešėja*, 1977 m. Antano Mončio namai-muziejus.

Antanas Mončys. *Paukštis*, 1974 m., http://www.menorinka.lt/page/item/2933.

Arvydas Šliogeris. *Melancholijos archipelagai*, Vilnius: Apostrofa, 209, p. 48, 54, 62, 70, 105, 140, 127, 154, 158.

Juzefas Perkovskis. *Fotografija*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, Žemaičių *Alkos* muziejus, 2012, p. 40, 44, 45, 54, 65, 85, 116, 130, 149.

Vytautas Valius. Estampai. Knygų grafika. Sienų tapyba, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 211–220.

Fragmentas iš Vytauto Valiaus kūrinio *Metai*. Vilniaus universiteto K. Donelaičio skaitykla. 1977–1979 m.

Kristijono Donelaičio portretas. Dailininkas Erikas Varnas, 1964 m.

Ažūrinė senųjų baltų sagė iš albumo *Baltų menas,* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

Gintarinė galva iš Juodkrantės lobio. Iš albumo *Baltų menas,* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

Antropomorfinės figūros iš Juodkrantės lobio. Neolito laikai. Iš albumo *Baltų menas,* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

Júodkrantės lobio radiniai. Iš albumo Baltų menas*,* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

Sidabro žiedas, rastas Kaūno apylinkėse. Iš albumo *Baltų menas,* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

Wade Davis, *https://en.wikipedia.org/wiki/Wade_Davis_(anthropologist)*

Marija Gimbutienė, 1976 m., Vengrija, LMAVB F339-69.

Marija Gimbutienė, *http://www.lad.lt/index.php?option=com_content&view=article&Itemid=103&id=647*.

Jonas Mekas, *http://www.ore.lt/2007/11/jonas-mekas-%E2%80%9Elaiskai-is-niekur%E2%80%9C.*

Jonas Mekas, Laiškai iš Niekur, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 20.

Vija Tarabildienė. *Laiko upė* iš ciklo *Baltų ratas*, 2002 m. http://www.ldsajunga.lt/Nariai-1202-Valerija_(Vija)_Tarabildiene1

Vija Tarabildienė. *Giesmė* iš ciklo *Baltijos lopšinė*, 2001 m. *http://www.ldsajunga.lt/Nariai-1202-Valerija_(Vija)_Tarabildiene1*

Vija Tarabildienė. *In memoriam Prūsa I*. 2002 m. *http://www.ldsajunga.lt/Nariai-1202-Valerija_(Vija)_Tarabildiene1*

Vija Tarabildienė. *Saulės vežėčios*. Iš ciklo *Baltų ratas* V, 2001 m. *http://www.ldsajunga.lt/Nariai-1202-Valerija_(Vija)_Tarabildiene1*

Vija Tarabildienė. *Ritualinis*. Iš ciklo *Baltų ratas* I, 2000 m. *http://www.ldsajunga.lt/Nariai-1202-Valerija_(Vija)_Tarabildiene1*

Vija Tarabildienė. *Saulės mūšio didvyriams atminti. Kalnas*, 2016 m. *http://www.ldsajunga.lt/Nariai-1202-Valerija_(Vija)_Tarabildiene1*

Vija Tarabildienė. *Jorė Karmazinuose*. Iš ciklo *Etninės šventės. http://www.ldsajunga.lt/Nariai-1202-Valerija_(Vija)_Tarabildiene1*

Anykščių mokyklos mokiniai ir mokytojai prie Puntuko akmens, 1921 m. *http://www.pavb.lt/sena/img/parodos/virtual/juzuleniene/aprasas/11.html*

Genealoginis medis, kildinantis iš Palemono kunigaikščių Palubinskių giminę, 1672 m.

http://www.šaltiniai.info/index/details/74

Palemono palikuonys iš Aleksandro Gvanjinio knygos *Europos Sarmatijos aprašymas*, 1578 m.

Lietuvių protėvių romėnų herbai iš Aleksandro Gvanjinio knygos *Europos Sarmatijos aprašymas*, 1578 m.

Palemono atvaizdai iš XVIII a. rankraščio ir Aleksandro Gvanjinio knygos *Europos Sarmatijos aprašymas*, 1578 m.

Vaidevučio vėliava iš Kristupo Hartknocho *Prūsijos istorijos*, 1684 m.

Kasparo Henenbergerio sudaryto senosios Prūsijos žemėlapio fragmentas, XVI a. *https://en.wikipedia.org/wiki/Caspar_Hennenberger*

Albertas Vijūkas-Kojalavičius. *Lietuvos istorija*, 1650 m. *https://lt.wikipedia.org/wiki/Albertas_Kojalavičius-Vijūkas*

Balgos pilis, vokiečių pastatyta spėjamo Vaidevučio miesto Undenavos arba Honedos vietoje, XVII a.

https://lt.wikipedia.org/wiki/Balga#/media/File:Balga.jpg

Karaliaučiaus pilies, pastatytos prūsų Tvankstės miesto vietoje, griuvėsiai, apie 1949 m., socialinių tinklų nuotrauka

Steponas Darius ir Stasys Girėnas, *https://lt.wikipedia.org/wiki/Steponas_Darius.*

Lituanica virš Niujòrko, 1933 m., *http://www.lfc.lt/lt/Page=ArticleList&ID=11185&Y=0.*

Karaliaus Mindaugo antspaudas, http://www.šaltiniai.info/index/details/18.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Iš ciklo *SONATA III (Žalčio sonata)*. 1908 m. *http://ciurlionis.eu/lt/tapyba/info/?ciklas=3*

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Triptikas *Karalaičio kelionė*, 1907 m. *http://ciurlionis.eu/lt/tapyba/info/?ciklas=20*

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Triptikas *Mano kelias*, 1907 m. *http://ciurlionis.eu/lt/tapyba/info/?ciklas=19*

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. *Pasaka*, 1907 m. *http://ciurlionis.eu/lt/tapyba/info/?ciklas=18*

Julius Kaupas, *http://www.lituanus.org/1964/64_2_06_Kaupas1.html*

Julius Kaupas ir Henrikas Nagys Tiùbingene, apie 1946 m. *http://maironiomuziejus.lt/lt/parodos/julius-kaupas-806*

Viktoras Petravičius. Iliustracijos pasakai *Marti iš jaujos*, sukurtos 1938 m. Paryžiuje.

Dvi lietuvių liaudies pasakos =Two Lithuanian fairy tales: Gulbė karaliaus pati, Marti iš jaujos, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

Džiazo projekto *Rasa Rasa* atlikėjai. *https://rasarasamusic.wordpress.com/musiccd/*

CD *Rasa Rasa* viršelis, https://www.discogs.com/Kenny-Wollesen-Jonathon-Haffner-Dalius-Naujo-Rasa-Rasa/release/6240501

Gintaras Beresnevičius, *Nemunas, 2006 09 07*.

Antano Strazdo portretas. Dailininkas Edvardas Matas Riomeris, 1877 m., https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Poetas_Antanas_Strazdas.jpg

Petro Repšio iliustracijos S. Gedos poemai *Strazdas*, 1967 m. Sigitas Geda. Strazdas: poema. Dailininkas Petras Repšys, Vilnius: Vaga, 1967.

Antanas Strazdas. *Giesmės svietiškos ir šventos*, 1814 m. http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1B0002990233

Antanas Vienažindys, Lietuvių literatūros enciklopedija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 541.

Paulius Širvys,http://šaltiniai.info/index/details/1405

Marcelijus Martinaitis, http://rugelis.night.lt/martinaitis/nuotraukos.htm

Jonas Strielkūnas, B. Aleknavičiaus nuotrauka, 1985 m.

http://maironiomuziejus.lt/lt/parodos/jonas-strielkunas-19392010-397

Jono Strielkūno knygos *Trečias brolis* viršelis, 1993 m.

Pavasaris Tolminkiemyje. Dabartinis vaizdas nuo klebonijos. Regimanto Tamošaičio nuotrauka

Tolminkiemio bažnyčia, kurioje kunigavo ir kurioje palaidotas Kristijonas Donelaitis, Tolminkiemio klebonija, kurioje parašyti *Metai,* Romintos giria, kurioje karo metais slėpėsi poetas ir būrai.Valtarkiemio bažnyčia, dabartinė Olchovatka, kur poetas yra aukojęs mišias.

Regimanto Tamošaičio ir Dariaus Kuolio nuotraukos.

Romintos upė greta Valtarkiemio, dabar – Krasnaja prie Olchovatkos. Dariaus Kuolio nuotrauka.

Vincas Kudirka, http://www.šaltiniai.info/index/details/1053

Pirmasis „Aušros“ numeris, 1883 m.

http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=343771&biRecordId=114811

Pirmasis „Varpo“ numeris, 1889 m.

http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=28850&biRecordId=3555

Varpininkų susirinkimas Mintaujoje, J. Jablonskio namuose, 1894 m., http://m.kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/v-kudirkos-bendrazygis-supes-nepriklausomybe-lopsyje-761517#komentarai

Žemaitė, 1915 m. LLTI.

Žemaitė ir aktore Unė Babickaitė Čikāgoje. 1920 m., http://maironiomuziejus.lt/lt/parodos/zemaitei-170-804/gallery

Čikagà. 1920 m., http://www.gettyimages.com/photos/chicago-1920?excludenudity=true&sort=mostpopular&mediatype=photography&phrase=chicago%201920

Žemaitė ir jos bičiuliai Bulotos. Čikaga, 1917 m., http://www.archyvai.lt/lt/lya/archive/p40/julija-zemaite_496.html

Lietuvių mokslo draugija, 1912 m., LLTI.

Žemaitė. 1897 m. LLTI.

Žymantų šeima, LLTI.

Žemaitės kaimynai Višinskiai su sūnumis. LLTI.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. 1890 m., http://www.pavb.lt/sena/img/parodos/virtual/bite/galerija/nuotraukos/aprasas/013.html.

Kelionėje pas Vincą Kudirką. Iš kairės: Petras Avižonis, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Marija Juškytė, Povilas Višinskis ir Jadvyga Juškytė, http://www.pavb.lt/sena/img/parodos/virtual/bite/galerija/nuotraukos/aprasas/024.html.

Vincas Krėvė. Bakù, 1918 m. LLTI.

Vincas Krėvė renka tautosaką. LLTI.

Vincas Krėvė Subártonių girioje. LLTI.

Vincas Krėvė tarp archeologų, kasinėjant Apuõlės piliakalnį, LLTI.

Merkinė Vinco Krėvės jaunystės metais. LLTI

Piemenėliai ir skerdžius Merkinėje. Balio Buračo nuotrauka. Balys Buračas, *Fotografijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 99.

Ieva Simonaitytė, LLTI.

Ieva Simonaitytė Angerburge, 1915 m. LLTI.

Ieva Simonaitytė, tapusi pripažinta rašytoja, 1935 m. LLTI.

Ieva Simonaitytė su su drauge dainininke Aleksandra Staškevičiūte Birštone LLTI.

Su spaustuvininku, vienu „Aušros“ leidėjų, Martynu Jankumi ir jo vaikais, 1937 m. LLTI.

Obeliškių bažnyčia, dabartinis Zelencovas. Virgilijaus Jankausko nuotrauka.

Įsručio pilis. Dabartinis Černiachopvskas. Virgilijaus Jankausko nuotrauka.

Tolminkiemio bažnyčia šiandien. Regimanto Tamošaičio nuotrauka.

Ragainės pilis, dabartinis Nèmanas; Narkyčių bažnyčia, dabartinė Meždurèčė;

Išdagų bažnyčia, dabartinis Lèrmontovas; Jučių klebonija, kurioje gyveno filosofas Imanuelis Kantas, dabartinė Vesiolovka; Ragainės bažnyčia. Čia kunigavo Martynas Mažvydas. Dariaus Kuolio nuotraukos

Daliaus Žygelio, Antano Kudzio, Genocido aukų muziejaus ir Lietuvos ypatingojo archyvo fondų nuotraukos.

Diana Glemžaitė, http://www.krastotyra.zvb.lt/showimage.php?fotoid=152.

Bronius Krivickas, GAM nuotrauka.

Romualdas Granauskas filmuojant kino filmą *Vėjas rugiuose*, 1983 m. R. Navicko nuotrauka.

Romualdas Granauskas. *Šventųjų gyvenimai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2013.

Ivanauskaitė iš Jáurų kaimo. Šią nuotrauką iš Algimanto ir Mindaugo Černiauskų albumo (1979–1987 m.), kurio dėl sovietmečio cenzūros nepavyko išleisti, autoriai nusiuntė Romualdui Granauskui su padėka už apysaką *Gyvenimas po klevu*. LLTI.

Kadras iš Jono Meko filmo *Lost, lost, lost* (*Prarasta, prarasta, prarasta*)

Kadras iš Jono Meko filmo *Lost, lost lost.*

Trys išeivijos poetai. Iš kairės – Algimantas Mackus, Liūnė Sutema (Zinaida Nagytė-Katiliškienė), Henrikas Nagys, Lèmonte prie Čikāgos, 1964 m.,

http://maironiomuziejus.lt/lt/parodos/henrikas-nagys-19191996-1042/gallery

Kazys Bradūnas išeivijos laikraščio *Draugas* redakcijoje, *Kazys Bradūnas. Archyvai,* Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2016.

Rimvydas Stankevičius, http://www.respublika.lt/lt/naujienos/nuomones_ir_komentarai/respublikos_redakcijos_skiltis/rstankevicius_cakona/.